

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ, Πρόεδρος Δ.Σ. ΚΔΕΟΔ, πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)
ISSN 3057-5052

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES: **CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN**
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS, Président du conseil d'administration du CIEEL, ancien Président de la CJUE
(2003-2015)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ

Κείμενα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κα ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - τηλ.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

SECRÉTARIAT: V. TZORTZI

Les textes à publier ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) – tel.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ) είναι νομικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης, που εκδίδεται τριμηνιαίως, σε αποκλειστικά πλέον ηλεκτρονική μορφή (<https://eeeurd.gr/>), από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης.

Η ΕΕΕυρΔ πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγένη, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής του περιοδικού διετέλεσε επίσης, από το 1986 μέχρι το 1999, και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αντωνιάδου Ελένη, Δ.Ν., Εντεταλμένη διδάσκουσα Εργατικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ

Γκέκα Βασιλική-Ελένη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Εκμεκτσόγλου Ευάγγελος, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

Ζήση Άννα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Ζησιού Αγγελική, Δ.Ν., Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Παπαδοπούλου Ρεβέκκα-Εμμανουέλα, Αναπλ. Καθηγήτρια Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σκουρής Βασίλειος, Ομ. Καθηγητής του ΑΠΘ, τέως Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015), Μέλος της επιτροπής του άρθρου 255 ΣΛΕΕ (2022-2026)

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Τζώρτζη Βιργινία, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρος

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

EDITORIAL

Β. Τζώρτζη	1
-------------------	---

ΑΡΘΡΑ

Β. Σκουρής	
Επιλογή και διορισμός των μελών του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης	3
Ρ.-Ε. Παπαδοπούλου	
Η έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών: μια αρχή με συρρικνούμενη εμβέλεια;	13
Ε. Αντωνιάδου	
Το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη σχετικά με την προστασία σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας	25
Μ. Σαπαρδάνη	
Αθλητική διαιτησία και δίκαιο της ΕΕ: Σε αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ της ιδιαιτερότητας της αθλητικής έννομης τάξης (lex sportiva) και της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το δίκαιο της Ένωσης	45

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ	65
II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής	73

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2024 – Φεβρουάριος 2025)	77
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ	
ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-146/23 και C-374/23, Sąd Rejonowy w Białymstoku, 25.02.2025 (Δικαστική ανεξαρτησία και αποδοχές εθνικών δικαστών) – Παρατηρήσεις Β.-Ε. Γκέκα	111
II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Νοέμβριος 2024 – Ιανουάριος 2025)	117
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ	
ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 15783/21, Α.Ρ.Ε. κατά Ελλάδας, 07.01.2025 (Αναγνώριση της ύπαρξης συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην ελληνική επικράτεια: το ιδιαίτερο ζήτημα της απόδειξης των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών) – Παρατηρήσεις Ε. Εκμεκτσόγλου	135

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 236/2025, 05.02.2025 (Απόρριψη αιτήματος χορήγησης άδειας διαμονής σε αλλοδαπό καταχωρισμένο στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν από τρίτο κράτος μέλος) – Παρατηρήσεις Α. Ζήση

143

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

3η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, κ. Κωνσταντίνο Α. Ρόκα – 20 Ιανουαρίου 2025

147

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (ΜΚ 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στη Ρώμη

147

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Πέμπτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

147

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (ΜΚ 20 IPA EN 02 22) – Εκδήλωση λήξης (Closing Event) του Προγράμματος & όγδοη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

147

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2025 – Α'

149

Table of contents 1/2025

EDITORIAL

V. Tzortzi	1
-------------------	---

ARTICLES

V. Skouris	
Selection and appointment of the members of the Court of Justice of the European Union	3
R.-E. Papadopoulou	
The lack of horizontal direct effect of the Directives: a principle with a declining scope?	13
E. Antoniadou	
The direct effect of Article 24 of the Revised European Social Charter on protection in cases of termination of employment	25
M. Sapardani	
Sports arbitration and EU law: Striking a balance between the particularity of the sporting legal order (lex sportiva) and the principle of effective judicial protection under EU law	45

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	65
II. Information Technology e-news	73

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU	
A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (December 2024 – February 2025)	77
B. Annotations CJEU - GCEU	
CJEU joined cases C-146/23 and C-374/23, Sąd Rejonowy w Białymstoku, 25.02.2025 (<i>Judicial independence and remuneration of national judges</i>) – Annotation V.-E. Gkeka	111
II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (November 2024 – January 2025)	117
B. Annotations	
ECHR, Application No 15783/21, A.R.E. v. Greece, 07.01.2025 (<i>Recognition of the existence of a systematic refoulement practice in the Greek territory: the particular issue of proving the relevant facts</i>) – Annotation E. Ekmektsoglou	135

III. NATIONAL COURTS

Council of State (Section D), Judgement No 236/2025, 05.02.2025 (<i>Rejection of a residence permit request in view of the applicant's registration in Schengen Information System by another Member State</i>) – Annotation A. Zisi	143
--	-----

CONFERENCES – RESEARCH

3rd meeting of the series “Academic Meetings” with guest speaker Assistant Professor of the Law School of the Aristotle University of Thessaloniki, Mr. Rokas Konstantinos – 20 January 2025	147
Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” – (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit in Rome	147
Twinning Programme with Israel “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Fifth meeting of the Steering Committee	147
Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” – (MK 20 IPA EN 02 22) – Closing event and eighth meeting of the Steering Committee	147

BIBLIOGRAPHY

I. Books CIEEL 2025 – A’	149
--------------------------	-----

Table des matières 1/2025

EDITORIAL

V. Tzortzi	1
-------------------	---

DOCTRINE

V. Skouris	
Sélection et nomination des membres de la Cour de justice de l'Union européenne	3
R.-E. Papadopoulou	
L'absence d'effet direct horizontal des directives : un principe à la portée déclinante?	13
E. Antoniadou	
L'effet direct de l'article 24 de la Charte sociale européenne révisée sur la protection en cas de cessation d'emploi	25
M. Sapardani	
Arbitrage sportif et droit de l'UE : à la recherche d'un équilibre entre la particularité de l'ordre juridique sportif (lex sportiva) et le principe de protection juridictionnelle effective en vertu du droit de l'Union	45

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	65
II. @-ctualités d'informatique juridique	73

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE	
A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (décembre 2024 – février 2025)	77
B. Notes CJUE – TUE	
CJUE affaires jointes C-146/23 et C-374/23, Sąd Rejonowy w Białymstoku, 25.02.2025 (<i>Indépendance judiciaire et rémunération des juges nationaux</i>) – Notes V.-E. Gkeka	111
II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (novembre 2024 – janvier 2025)	117
B. Notes	
CEDH, Requête No 15783/21, A.R.E. c. Greece, 07.01.2025 (<i>Reconnaissance de l'existence d'une pratique systématique de refoulement sur le territoire grec : la question particulière de la preuve des faits pertinents</i>) – Notes E. Ekmektsoglou	135

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Section D), Arrêt No 236/2025, 05.02.2025 (*Rejet d'une demande de titre de séjour pour un étranger enregistré dans le système d'information Schengen en provenance d'un État membre tiers*) – Notes A. Zisi

143

ÉDUCATION – RECHERCHE

3ème réunion de la série « Réunions académiques » avec comme invité le professeur adjoint de la Faculté de Droit de l'Université Aristote de Thessalonique, M. Rokas Konstantinos – 20 janvier 2025

147

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Visite d'étude à Rome

147

Projet de jumelage avec Israël "Soutien à l'Alignement d'Israël sur les Règlements de l'Acquis Communautaire en matière de Sécurité Alimentaire" (IL 18 ENI HE 02 22) – Cinquième réunion du Comité de Pilotage

147

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Événement de conclusion et Huitième réunion du comité directeur

147

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Livres CIEEL 2025 – A'

149

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHeIDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκεΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤΡΑΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊκή Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Συλλ.	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυλλΥπ	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
ΣυνθΕΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣυνθΕΚΑΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤεΣ	: Τεύχος εκτός σειράς
ΤοΣ	: Σύνταγμα (Το)
Υπερ	: Υπεράσπιση
ΦΠΑ	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
ΧρηΔικ	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
ΧρΙΔ	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
AcP	: Archiv für civilische Praxis
AFDI	: Annuaire Français de Droit International
AJCL	: American Journal of Comparative Law (The)
AJDA	: Actualité Juridique du Droit Administratif
AJIL	: American Journal of International Law
AöR	: Archiv des öffentlichen Rechts
ASL	: Air and Space Law
BB	: Der Betriebs - Berater
CDE	: Cahiers de Droit Européen
CJEU	: Court of Justice of the European Union
CJUE	: Cour de Justice de l'Union Européenne
Clunet	: Journal du Droit International (J.D.I.)
C.M.L.R.	: Common Market Law Reports
CML Rev.	: Common Market Law Review
CommLP	: Commercial Law Practitioner
CONSUM.L.J.	: Consumer Law Journal
DZWir	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EA	: Europa-Archiv
EBRL	: European Business Law Review
ECHR	: European Convention on Human Rights
E.C.L.R.	: European Competition Law Review
EELR	: European Environmental Law Review
E.H.R.L.R.	: European Human Rights Law Review
E.H.R.R.	: European Human Rights Reports
EIPR	: European Intellectual Property Review
EJIL	: European Journal of International Law
ELJ	: European Law Journal
E.L.Rev.	: European Law Review
Elrev./HR	: European Law Review / Human Rights Survey
EPL	: European Public Law
ERPL	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - <i>Europäische Zeitschrift für Privatrecht</i>
EStAL	: European State Aid Law Quarterly
ETL	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - <i>Europäisches Transportrecht</i>
EuGRZ	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
EuR	: Europarecht
EuZW	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EWS	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
GATS	: General Agreement on Trade Services
GCEU	: General Court of the European Union
GRUR Int.	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
HRLJ	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔτΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

EDITORIAL

Καλώς ήρθατε στο πρώτο τεύχος του 2025. Το τεύχος ανοίγει με το άρθρο του Ομ. Καθηγητή του ΑΠΘ, τέως Προέδρου του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015) και Μέλους της επιτροπής του άρθρου 255 ΣΛΕΕ (2022-2026), κ. Β. Σκουρή, που εξετάζει τη διαδικασία επιλογής και διορισμού δικαστών και γενικών εισαγγελέων στο ΔΕΕ/ΓεΔΕΕ, το κανονιστικό πλαίσιο της επιτροπής του άρθρου 255 ΣΛΕΕ και τα ζητήματα έννομης προστασίας κατά των πράξεων διορισμού, με παραδείγματα τις υποθέσεις *Sharpston* και *Valancius*. Τονίζει ότι η διαδικασία παραμένει διακυβερνητική, παρά το γεγονός ότι η δικαστικοποίηση των διαδικασιών και η αυστηρή πρακτική της επιτροπής 255 προσέδωσαν ενωσιακή διάσταση στη διαδικασία, με ουσιαστική επιρροή της επιτροπής 255 στην ποιότητα και τη διαφάνεια των διορισμών. Για τον λόγο αυτό, ο τέως Πρόεδρος καταλήγει στη σημασία που έχει οι σχετικές δίκες να παραμείνουν μεμονωμένες.

Στο δεύτερο άρθρο του τεύχους, η Αναπλ. Καθηγήτρια Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, κα. Ρεβέκκα-Εμμανουέλα Παπαδοπούλου, αναλύει την αρχή της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών στην ΕΕ και τη διαχρονική εξέλιξη της νομολογίας. Υποστηρίζει ότι η αρχή αυτή έχει αποδυναμωθεί μέσω μηχανισμών όπως η σύμφωνη ερμηνεία, η αστική ευθύνη του κράτους μέλους, η αξιοποίηση γενικών αρχών και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι το ΔΕΕ χρησιμοποιεί έμμεσους τρόπους για να εξασφαλίσει την αποτελεσματικότητα του δικαίου της ΕΕ, ακόμη και σε ιδιωτικές διαφορές. Καταλήγει πως η αρχή έχει συρρικνωθεί σημαντικά και το περιεχόμενό της έχει περιοριστεί στην πράξη.

Το τεύχος μας συνεχίζει με το άρθρο της κας Ελένης Αντωνιάδου, Δ.Ν., Εντεταλμένης διδάσκουσας Εργατικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, που αφορά το ζήτημα του πιθανού αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΑΕΚΧ), το οποίο προβλέπει δικαίωμα προστασίας των εργαζομένων σε περιπτώσεις αδικαιολόγητης λύσης της σχέσης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι πληρούνται τα υποκειμενικά και αντικειμενικά κριτήρια ώστε η διάταξη να αναπτύσσει άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα, θεμελιώνοντας δικαιώματα υπέρ των εργαζομένων. Αναλύει τη δυνατότητα οριζόντιας επίκλησης της διάταξης στις σχέσεις εργοδότη-εργαζομένου. Τονίζει ότι, ακόμη και αν δεν αναγνωριστεί άμεσο αποτέλεσμα, ισχύει τουλάχιστον υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας υπέρ των εργαζομένων. Η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 24 ΑΕΚΧ συμβάλλει ουσιαστικά στην ενίσχυση της προστασίας της εργασίας σε εθνικό επίπεδο.

Στο τελευταίο άρθρο του τεύχους, η κα. Μαρία Σαπαρδάνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ, εξετάζει το ζήτημα της συμβατότητας του μηχανισμού αθλητικής διαιτησίας, όπως προβλέπεται από το καταστατικό της FIFA ενώπιον του Court of Arbitration for Sport (CAS), με την ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Υποστηρίζει ότι η υποχρεωτική δικαιοδοσία του CAS και ο περιορισμένος δικαστικός έλεγχος που ασκεί δεν διασφαλίζουν την τήρηση του δικαίου της Ένωσης. Η συγγραφέας αναλύει τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως Τ. Čáreta στην υπόθεση C-600/23 (*Royal Football Club Seraing*), που ζητούν διευρυμένο έλεγχο των αποφάσεων του CAS από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών. Καταλήγει ότι η πρόταση αυτή, αν και αναδεικνύει προβλήματα, κινδυνεύει να κατακερματίσει το διεθνές αθλητικό δίκαιο. Αντί για την προσέγγιση αυτή, το άρθρο προτείνει να αναζητηθούν λύσεις για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο σύστημα του CAS ώστε οι αποφάσεις του να διασφαλίζουν την αποτελεσματική δικαστική προστασία των αθλητών στους τομείς που ρυθμίζονται από το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το τεύχος συνεχίζει με την επικαιρότητα στην ΕΕ από τον κ. Ευάγγελο Εκμεκτσόγλου και την κα. Βασιλική Στάθη, καθώς και τα e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής από τον κ. Κωνσταντίνο Θεοδωρίδη.

Στη νομολογία του ΔΕΕ/ΓεΔΕΕ θα βρείτε την επισκόπηση των σημαντικότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Δεκεμβρίου 2024 - Φεβρουαρίου 2025 και θα διαβάσετε το σχόλιο της κας Βασιλικής Γκέκα στην απόφαση του ΔΕΕ επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων C-146/23 και C-374/23, *Sqd Rejonowy w Białymstoku*, για τη δικαστική ανεξαρτησία και τις αποδοχές των εθνικών δικαστών.

Ακολουθεί η νομολογία του ΕΔΔΑ με επισκόπηση των κυριότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Νοεμβρίου 2024 - Ιανουαρίου 2025 και το σχόλιο του κου Ευάγγελου Εκμεκτσόγλου στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της προσφυγής υπ' αριθμ. 15783/21 (*A.R.E. κατά Ελλάδας*), σχετικά με την αναγνώριση της ύπαρξης συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην ελληνική επικράτεια και το ιδιαίτερο ζήτημα της απόδειξης των κρίσιμων πραγματικών περιστάσεων.

Τα σχόλια στη νομολογία ολοκληρώνονται με εκείνο της κας Άννας Ζήση στην απόφαση του ΣτΕ (Τμ. Δ') 236/2025 για την απόρριψη αιτήματος χορήγησης άδειας διαμονής σε αλλοδαπό καταχωρισμένο στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν από τρίτο κράτος μέλος.

Ακολουθούν, όπως πάντα, τα νέα του ΚΔΕΟΔ στον τομέα της Παιδείας και της Έρευνας ως προς τις επιστημονικές εκδηλώσεις, τα συνέδρια και τα ευρωπαϊκά προγράμματα. Το τεύχος κλείνει με τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Καλή ανάγνωση!

Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ

Βιργινία Τζώρτζη

Επιλογή και διορισμός των μελών του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*

Βασίλειος Σκουρής**

Με την απόφαση του ΔΕΕ, της 29ης Ιουλίου 2024, στην υπόθεση C-119/23 (Valancius), διευκρινίσθηκαν σημαντικά ζητήματα της διαδικασίας διορισμού των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ. Με αφορμή τη δημοσίευση της εν λόγω απόφασης, το παρόν άρθρο αναδεικνύει ενδιαφέρουσες πτυχές του τρόπου επιλογής και της διαδικασίας διορισμού των δικαστών και γενικών εισαγγελέων στα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια. Στο πρώτο μέρος εκτίθεται εν συντομία το σχετικό κανονιστικό πλαίσιο με έμφαση στις καινοτομίες της Συνθήκης της Λισσαβώνας και, ιδίως, στην ίδρυση της επιτροπής του άρθρου 255 ΣΛΕΕ η οποία γνωμοδοτεί σχετικά με την επάρκεια των υποψηφίων πριν από τη διενέργεια των διορισμών από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών. Στο πλαίσιο αυτό, αναλύονται η σύνθεση και οι κανόνες λειτουργίας της επιτροπής 255, η ενώπιόν της διαδικασία, ο βαθμός δεσμευτικότητας των γνωμοδοτήσεων που εκδίδει (κυρίως των αρνητικών) και τα κριτήρια καταλληλότητας που εφαρμόζει, καθώς και η επίδραση του άρθρου 255 ΣΛΕΕ στη ρύθμιση της διαδικασίας επιλογής των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ από τα κράτη μέλη. Το δεύτερο μέρος της μελέτης είναι αφιερωμένο σε ζητήματα έννομης προστασίας κατά των πράξεων επιλογής και, κυρίως, διορισμού των δικαστών και γενικών εισαγγελέων των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων. Αφορμή στέκεται τόσο η εντελώς πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση του Λιθουανού δικαστή στο ΓεΔΕΕ Valancius, όσο και η υπόθεση της Βρετανίδας γενικής εισαγγελέως Eleanor Sharpston, που είχε απασχολήσει τα ευρωπαϊκά δικαστήρια από το 2020. Η μελέτη ολοκληρώνεται με ορισμένες σύντομες συμπερασματικές παρατηρήσεις.

διορισμός των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ – άρθρο 19 παρ. 2 ΣΕΕ – άρθρα 253-255 ΣΛΕΕ – επιτροπή του άρθρου 255 ΣΛΕΕ – έννομη προστασία κατά των πράξεων επιλογής και διορισμού δικαστών και γενικών εισαγγελέων

[1] Με αφορμή τη δημοσίευση της απόφασης του Τμήματος Μείζονος Σύνθεσης του Δικαστηρίου της ΕΕ στην υπόθεση C-119/23, Valancius, αναδείχθηκαν ορισμένες ενδιαφέρουσες πτυχές ενός σημαντικού, αλλά παραμελημένου ζητήματος του ενωσιακού δικαίου που είναι ο τρόπος επιλογής και η διαδικασία διορισμού των μελών του Δικαστηρίου (ΔΕΕ) και του Γενικού Δικαστηρίου (ΓεΔΕΕ) της ΕΕ¹. Για να γίνει κατανοητή η απόφαση του ΔΕΕ, πρέπει προηγουμένως να εκθέσουμε το κανονιστικό πλαίσιο της επιλογής και του διορισμού των δικαστών και γενικών εισαγγελέων, έχοντας υπόψη ότι η επιλογή

ανήκει στις αρμοδιότητες του κράτους που υποδεικνύει το μέλος και, άρα, υπόκειται κατά κύριο λόγο στις διατάξεις του εθνικού δικαίου, ενώ ο διορισμός, που είναι το κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης, προϋποθέτει την κινητοποίηση ενωσιακών μηχανισμών, αλλά και διακυβερνητικών οργάνων.

I. Οι κρίσιμες ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου

[2] Στο επίπεδο των Συνθηκών προηγείται το άρθρο 19 παρ. 2 ΣΕΕ και ακολουθούν τα άρθρα 253-255 ΣΛΕΕ.

1. Άρθρο 19 παρ. 2 ΣΕΕ

[3] Σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 2 εδάφιο α' και β' ΣΕΕ, το Δικαστήριο αποτελείται από έναν δικαστή ανά κράτος μέλος και επικουρείται από γενικούς εισαγγελείς, ενώ το ΓεΔΕΕ απαρτίζεται από έναν τουλάχιστον δικαστή ανά κράτος μέλος. Η διάταξη συνεχίζει, ορίζοντας ότι οι «δικαστές και γενικοί εισαγγελείς του Δικαστηρίου και οι δικαστές του Γενικού Δικαστηρίου επιλέγονται μεταξύ προσωπικοτήτων που παρέχουν πλήρη εγγύα ανεξαρτησίας και πληρούν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις των άρθρων 253 και 254» ΣΛΕΕ, και καταλήγει με την επισήμανση ότι όλοι οι παραπάνω διορίζονται με κοινή συμφωνία από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών για θητεία έξι ετών, η οποία μπορεί να ανανεώνεται με την ίδια διαδικασία (εδάφιο γ').

2. Άρθρα 253-254 ΣΛΕΕ

[4] Περισσότερες λεπτομέρειες για την επιλογή και τον

* Προδημοσίευση από τον αναμνηστικό τόμο για τον Ευάγγελο Βασιλακάκη. Ο Ε.Β. υπήρξε εκλεκτός συνάδελφος που διακρίθηκε για το ήθος του χαρακτήρα του και το υψηλό επιστημονικό επίπεδο του πλούσιου έργου του. Μεγαλύτερος σε ηλικία εγώ είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω την άνετη ακαδημαϊκή εξέλιξή του και να τον κερδίσω ως φίλο και ως συνομιλητή. Όταν πριν πολλά χρόνια του πρότεινα να τον αξιοποιήσω στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, αρνήθηκε ευγενικά, ισχυριζόμενος με την απaráμιλλη σεμνότητά του ότι δεν ήταν έτοιμος. Λυπούμαι που δεν μπορέσαμε να ξεκινήσουμε τη συνεργασία που είχα τότε στον νου μου και θλίβομαι πολύ περισσότερο που ο τόμος αυτός είναι αναμνηστικός και όχι, όπως ολόψυχα θα ευχόμασταν όλοι μας, τιμητικός.

** Ομ. Καθηγητής του ΑΠΘ, τώως Προέδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015), Μέλος της επιτροπής του άρθρου 255 ΣΛΕΕ (2022-2026)

1. Η απόφαση του ΔΕΕ εκδόθηκε την 29.07.2024 ως ECLI:EU:C:2024:653. Οι εποικοδομητικές προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Ν. Αιμιλίου είχαν δημοσιευθεί την 18.04.2024 ως ECLI:EU:C:2024:325.

διορισμό των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ περιλαμβάνουν τα άρθρα 253-254 ΣΛΕΕ. Αυτό ισχύει ήδη για τα απαιτούμενα προσόντα που διαφέρουν ελαφρώς για τα δύο δικαιοδοτικά όργανα της ΕΕ. Οι δικαστές και οι γενικοί εισαγγελείς του ΔΕΕ οφείλουν να είναι πρόσωπα «που παρέχουν πλήρη εγγύηση ανεξαρτησίας και συγκεντρώνουν στις χώρες τους τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τον διορισμό στα ανώτατα δικαστικά αξιώματα ή είναι νομικοί αναγνωρισμένου κύρους» (άρθρο 253 εδάφιο α'). Για τα μέλη του ΓεΔΕΕ ορίζεται στο άρθρο 254 εδάφιο β' ότι «επιλέγονται μεταξύ προσώπων που παρέχουν πλήρη εγγύηση ανεξαρτησίας και έχουν την απαιτούμενη ικανότητα για την άσκηση υψηλών δικαστικών καθηκόντων». Για όλους ανεξαίρετως επαναλαμβάνεται στα άρθρα 253 εδάφιο α' και 254 εδάφιο β' η πρόβλεψη ότι διορίζονται με κοινή συμφωνία από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών για περίοδο έξι ετών που μπορεί να ανανεώνεται, πάντοτε όμως «μετά από διαβούλευση με την επιτροπή του άρθρου 255»². Αυτή η τελευταία ρήτρα είναι και η ουσιαστική βελτιωτική προσθήκη της ΣΛΕΕ σε αντιδιαστολή προς το καθεστώς που ίσχυε μέχρι τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, αλλά και σε σύγκριση με το άρθρο 19 παρ. 2 ΣΕΕ που σιωπά ως προς την επιτροπή του άρθρου 255 ΣΛΕΕ.

[5] Το στοιχείο που προκύπτει σαφώς από τα άρθρα 19 παρ. 2 ΣΕΕ και 253 επ. ΣΛΕΕ είναι ότι η επιλογή των μελών των ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ ανήκει στα κράτη μέλη, ενώ ο διορισμός τους εξαρτάται από την κοινή συμφωνία των κυβερνήσεων των κρατών μελών, πράγμα που σημαίνει ότι η σχετική αρμοδιότητα δεν ανήκει σε θεσμικό όργανο της ΕΕ, αλλά έχει στην πραγματικότητα «διακυβερνητικό» χαρακτήρα³. Η διαπίστωση αυτή έχει ασφαλώς επιπτώσεις στο ζήτημα της έκτασης της έννομης προστασίας και άρα, όπως θα εξηγήσουμε αργότερα⁴, συνδέεται με την απόφαση του ΔΕΕ που έδωσε την αφορμή για την παρούσα μελέτη.

[6] Χρήσιμο είναι να προσθέσουμε ότι τα αναφερόμενα στα άρθρα 253 και 254 ΣΛΕΕ προσόντα των δικαστών και γενικών εισαγγελέων του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ εξειδικεύθηκαν σχετικά γρήγορα, αφού μόνο στη Συνθήκη ΕΚΑΧ γινόταν απλά λόγος για προσωπικότητες «που παρέχουν πλήρη εγγύηση ανεξαρτησίας και ικανοτήτων» (άρθρο 32 εδάφιο α'). Στη συνέχεια, η Συνθήκη ΕΟΚ όρισε ότι οι δικαστές και γενικοί εισαγγελείς οφείλουν «να συγκεντρώνουν στις χώρες τους τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τον διορισμό στα ανώτατα δικαστικά αξιώματα ή είναι νομικοί

αναγνωρισμένου κύρους» (άρθρο 167 εδάφιο α'). Την ίδια διατύπωση συναντούμε στη Συνθήκη για την ΕΕ (Μαστρίχτ), στη Συνθήκη του Άμστερνταμ, στη Συνθήκη της Νίκαιας και τελικά στη Συνθήκη της Λισσαβώνας.

3. Άρθρο 255 ΣΛΕΕ

[7] Σπουδαίο νεωτερισμό της Συνθήκης της Λισσαβώνας εισάγει το άρθρο 255 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με το οποίο «συνίσταται επιτροπή που γνωμοδοτεί σχετικά με την επάρκεια των υποψηφίων για την άσκηση των καθηκόντων του δικαστή και του γενικού εισαγγελέα του Δικαστηρίου και του Γενικού Δικαστηρίου, πριν από τη διενέργεια των διορισμών από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών σύμφωνα με τα άρθρα 253 και 254»⁵. Εδώ έχουμε μία ρωγμή στο διακυβερνητικό σχήμα που ίσχυε μέχρι τη ίδρυση της «επιτροπής 255» (όπως επικράτησε να αποκαλείται), αφού η εξουσία των κυβερνήσεων των κρατών μελών να διενεργούν τους διορισμούς των δικαστών και γενικών εισαγγελέων δεν είναι πλέον απόλυτη, αλλά, όπως ρητά ορίζεται στο τέλος του άρθρου 253 εδάφιο α', γίνεται μετά από «διαβούλευση» με την εν λόγω επιτροπή.

α) Σύσταση της επιτροπής 255

[8] Το άρθρο 255 ορίζει στη συνέχεια τη στελέχωση της επιτροπής με «προσωπικότητες που επιλέγονται μεταξύ των πρώην μελών του Δικαστηρίου και του Γενικού Δικαστηρίου, των μελών των εθνικών ανώτατων δικαστηρίων και νομομαθών αναγνωρισμένου κύρους, ένας από τους οποίους προτείνεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο». Τρεις είναι λοιπόν οι κατηγορίες, από τις οποίες μπορούν να αντλούνται τα μέλη της επιτροπής: Παλαιά μέλη του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ, δικαστές των ανώτατων εθνικών δικαστηρίων και νομομαθείς αναγνωρισμένου κύρους. Τα μέλη αυτά διορίζονται από το Συμβούλιο, στο οποίο ανήκει επίσης η ευθύνη θέσπισης των κανόνων λειτουργίας της επιτροπής. Με εξαίρεση το πρόσωπο που υποδεικνύεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την πρωτοβουλία πρότασης των μελών που απαρτίζουν την επιτροπή προς το Συμβούλιο και διατύπωσης των κανόνων λειτουργίας της έχει, σύμφωνα με την καταληκτική φράση του άρθρου 255, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου, ο ρόλος του οποίου στην πραγματικότητα έχει αποδειχθεί ότι είναι καθοριστικός και στα δύο αυτά σημεία⁶.

2. Πιο κάτω αριθμ. 7 επ.

3. Βλ. KOTZUR-DIENELT, εις: R. Geiger / D.E. Khan / M. Kotzur / L. Kirchmair, EUV AEUV, Kommentar, 7η έκδ., 2022, αρ. περ. 5 στο άρθρο 253, όπου η σχετική απόφαση χαρακτηρίζεται ως „uneigentlichlicher Ratsbeschluss“.

4. Πιο κάτω αριθμ. 24 επ.

5. Βλ. γενικά Β. ΣΚΟΥΡΗ, Συνθήκη της Λισσαβώνας: Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020, παρατηρήσεις υπό το άρθρο 255 ΣΛΕΕ, C. KRENN, The Procedural and Organisational Law of the European Court of Justice. An Incomplete Transformation, 2022, σ. 45 επ., J.M. SAUVÉ, Selection of the European Union's Judges: The Practice of the Article 255 Panel, εις: M. Bobek (ed.), Selecting Europe's Judges, 2015, σ. 78 επ., και Β. VESTERDORF, La nomination des juges de la Cour de justice de l'Union européenne: le comité Sauvé (l'article 255 TFUE), Cahiers du Droit Européen, 2011, σ. 60 επ.

6. Μέχρι σήμερα οι προτάσεις των Προέδρων του ΔΕΕ Σκουρή και Lenaerts έχουν γίνει πλήρως αποδεκτές από το Συμβούλιο.

[9] Παρακολουθώντας τη σύνθεση της επιτροπής που ανέλαβε καθήκοντα στις αρχές του 2010⁷, διαπιστώνουμε ότι ειδικό βάρος έχει δοθεί στις δύο πρώτες κατηγορίες των πιθανών μελών, διότι – πλην του προσώπου που προτείνεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – μέχρι σήμερα τα (διατελέσαντα και διατελούντα) μέλη της επιτροπής είναι, είτε παλαιά μέλη του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ, είτε δικαστές, και μάλιστα κατά προτίμηση πρόεδροι, ανώτατων εθνικών δικαστηρίων. Και ενώ η εύνοια προς όσους έχουν υπηρετήσει στο ΔΕΕ και στο ΓεΔΕΕ είναι εύλογη, καθώς αυτοί γνωρίζουν ποια προσόντα απαιτούνται για τα νεοδιοριζόμενα μέλη των ευρωπαϊκών δικαστηρίων, η ισότιμη μεταχείριση των δικαστών/προέδρων εθνικών δικαστηρίων βρίσκει την εξήγησή της στην ανάγκη ενίσχυσης και εμπέδωσης της εμπιστοσύνης των ανώτατων δικαστηρίων των κρατών μελών προς τα δικαστήρια της Ένωσης, που επιτυγχάνονται (και) με τη συμμετοχή των εθνικών δικαστών στην επιλογή των ευρωπαίων συναδέλφων τους⁸. Ως προνομιούχοι συνομιλητές του ΔΕΕ και συν-διαμορφωτές του ευρωπαϊκού ενωσιακού δικαίου – ιδίως – οι ανώτατοι εθνικοί δικαστές έχουν κάθε λόγο να έχουν λόγο στην επιλογή των μελών του ΔΕΕ (και του ΓεΔΕΕ)⁹. Είναι μάλιστα άξιο μνείας ότι ο επί οκταετία πρώτος πρόεδρος της επιτροπής 255, που είχε αποφασιστική συμβολή στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της και επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο λειτουργίας της, δεν ήταν παλιό μέλος του ΔΕΕ, αλλά (Αντι)Πρόεδρος του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁰. Τέλος, σημειώ-

νουμε ότι τα μέλη της επιτροπής διορίζονται για θητεία τεσσάρων ετών που μπορεί να ανανεωθεί μία φορά¹¹.

β) Κανόνες λειτουργίας της επιτροπής 255

[10] Οι κανόνες λειτουργίας της επιτροπής 255 περιλαμβάνονται στο Παράρτημα της Απόφασης 2010/124/ΕΕ του Συμβουλίου¹². Η απαρτία προϋποθέτει την παρουσία πέντε μελών (κανόνας 5). Το Συμβούλιο ορίζει τον Πρόεδρο της επιτροπής (κανόνας 4)¹³, οι συνεδριάσεις της οποίας διεξάγονται κεκλεισμένων των θυρών (κανόνας 5). Η επιτροπή μπορεί να ζητήσει από την κυβέρνηση που υποβάλλει την πρόταση διορισμού συμπληρωματικές πληροφορίες (κανόνας 6) και στη συνέχεια καλεί τον υποψήφιο σε ακρόαση (κανόνας 7). Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η ακρόαση έχει εξελιχθεί σε καθοριστικό παράγοντα για την εκτίμηση της καταλληλότητας των προτεινόμενων δικαστών και γενικών εισαγγελέων, στην οποία προχωρεί κατόπιν η επιτροπή που αιτιολογεί τη γνωμοδότησή της και την διαβιβάζει στους αντιπροσώπους των κυβερνήσεων των κρατών μελών (κανόνας 8).

γ) Επίδραση του άρθρου 255 ΣΛΕΕ στη ρύθμιση της διαδικασίας επιλογής των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ από τα κράτη μέλη

[11] Η ίδρυση και λειτουργία της επιτροπής 255 και η συνέπεια και αυστηρότητα που αυτή επέδειξε κατά την εξέταση των προτεινόμενων από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών προσώπων για το ΔΕΕ και το ΓεΔΕΕ είναι βέβαιο ότι επηρέασαν τη διαδικασία επιλογής των υποψηφίων δικαστών και γενικών εισαγγελέων υπό την έννοια ότι η επιτροπή εξαρχής έδωσε μεγάλη σημασία στον τρόπο επιλογής τους από τα κράτη μέλη. Θεωρητικά οι εθνικές κυβερνήσεις μπορούν να ορίζουν τους υποψηφίους, χωρίς να έχουν προηγηθεί δημοσίευση της υπό πλήρωση θέσης ή/και ουσιαστική αξιολόγηση των προσόντων των ενδιαφερόμενων προσώπων, επειδή διαθέτουν απεριόριστη διακριτική ευχέρεια στο στάδιο αυτό της διαδικασίας. Τούτο σημαίνει ότι ούτε η επιτροπή 255, ούτε οι κυβερνήσεις των κρατών μελών διαθέτουν την εξουσία να απορρίψουν ένα υποψήφιο με την αιτιολογία ότι δεν προηγήθηκε προκήρυξη της θέσης και διαφάνεια κατά την επιλογή του, καθώς στα άρθρα 253-255 ΣΛΕΕ δεν προβλέπεται αντίστοιχη υποχρέωση.

Παρόλα αυτά είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η επι-

7. Βλ. Απόφαση του Συμβουλίου 2010/125/ΕΕ της 25.02.2010, L 50/19.

8. Με αφορμή την έκδοση το 2015 από τον εκδοτικό οίκο Bruylant του τιμητικού τόμου (Liber amicorum) με τίτλο, La Cour de justice de l'Union européenne sous la présidence de Vassilios Skouris (2003-2015), διοργανώθηκε στις 8 Ιουνίου 2015 στο Λουξεμβούργο συνέδριο με τίτλο, La Cour de justice de l'Union européenne sous la présidence de Vassilios Skouris, όπου έλαβαν τον λόγο, μεταξύ άλλων, όσα από τα τότε μέλη της επιτροπής 255 ανήκαν σ' αυτή την κατηγορία (Jean-Marc Sauvé, Andreas Voßkuhle, Pauline Koskelo, Lord Jonathan Mance, Peter Paczolay). Οι ομιλίες δημοσιεύθηκαν σε ειδικό τεύχος που επιμελήθηκε η διεύθυνση επικοινωνίας (υπηρεσία δημοσιεύσεων και ηλεκτρονικών μέσων) του ΔΕΕ.

9. Σημειώνουμε ότι από 01.10.2024 έχει τεθεί σε εφαρμογή ο Κανονισμός 2024/2019 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου που επιφέρει τροποποιήσεις στον Οργανισμό του ΔΕΕ. Με τον Κανονισμό ενεργοποιείται η διάταξη του άρθρου 256 παρ. 3 ΣΛΕΕ και μεταφέρονται ορισμένες κατηγορίες προδικαστικών ζητημάτων στο ΓεΔΕΕ. Η μεταρρύθμιση αυτή ενισχύει ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον των δικαστών ανώτατων εθνικών δικαστηρίων/μελών της επιτροπής 255 για την επιλογή των δικαστών του ΓεΔΕΕ, το οποίο αναλαμβάνει πλέον την εκδίκαση (και) προδικαστικών υποθέσεων.

10. Πρόκειται για τον Jean-Marc Sauvé. Για τον ρόλο του σπουδαίου αυτού δικαστή στο πλαίσιο της επιτροπής 255 βλ. τη συμβολή μου με τον τίτλο, Jean-Marc Sauvé : un vrai (juge) Européen, εις Qu'est-ce que le bien commun?, Hommage à Jean-Marc Sauvé,

Berger Levraut, 2020, σ. 253 επ.

11. Κανόνας 3 της Απόφασης που αναφέρεται στην επόμενη υποσημείωση.

12. Απόφαση του Συμβουλίου της 25ης Φεβρουαρίου 2010 σχετικά με τους κανόνες λειτουργίας της επιτροπής που προβλέπει το άρθρο 255 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L 50/18.

13. Και σ' αυτό το σημείο προηγείται (και ακολουθείται) πρόταση του Προέδρου του ΔΕΕ.

τροπή 255 συνέβαλε αποφασιστικά στην ενίσχυση της διαφάνειας στο στάδιο της επιλογής των υποψηφίων δικαστών και γενικών εισαγγελέων, διότι αξιώνει συστηματικά από τις προτείνουσες κυβερνήσεις να την ενημερώνουν λεπτομερώς για την (τυχόν) ύπαρξη και το περιεχόμενο διαδικασίας επιλογής στο εθνικό επίπεδο. Η στάση αυτή επέφερε μεταρρυθμίσεις ποικίλης μορφής σε αρκετά κράτη μέλη που ενίσχυσαν σε μεγάλο βαθμό τη διαφάνεια και διευκόλυναν το έργο της επιτροπής 255¹⁴. Ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελεί ο (ελληνικός) νόμος 4297/2014 «Διαδικασία επιλογής υποψηφίων δικαστών και γενικών εισαγγελέων για το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των υποψηφίων δικαστών για το Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

[12] Σύμφωνα με τον ν. 4297, προηγείται πάντοτε πρόσκληση υποβολής υποψηφιοτήτων στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και στη συνέχεια συγκροτείται ειδική γνωμοδοτική επιτροπή αποτελούμενη από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, όλους τους (Έλληνες) διατελέσαντες δικαστές και γενικούς εισαγγελείς του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ (συμπεριλαμβανομένου του υπό αποχώρηση μέλους) και ένα Κοσμήτορα Νομικής Σχολής που ορίζεται με κλήρωση. Η (εθνική) επιτροπή εξετάζει τους φάκελους των υποψηφίων, καλεί σε συνέντευξη όσους διαθέτουν τα τυπικά προσόντα, συντάσσει πρακτικό και καταρτίζει στο τέλος κατάλογο με (μέχρι) τρεις υποψηφίους που είναι οι επικρατέστεροι¹⁵. Ο κατάλογος αυτός είναι δεσμευτικός για τον Υπουργό Δικαιοσύνης, ο οποίος προτείνει κατόπιν στο Υπουργικό Συμβούλιο την πλήρωση της θέσης με ένα από τους προεπιλεγέντες τρεις.

δ) Εκθέσεις πεπραγμένων της επιτροπής 255

[13] Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εκθέσεις πεπραγμένων της επιτροπής 255, με τα οποία γίνονται γνωστές οι θέσεις της και εξειδικεύονται τα οριζόμενα στις Συνθήκες κριτήρια καταλληλότητας, ώστε να ενημερώνονται οι πιθανοί υποψήφιοι και να διαφωτίζονται όσοι (εθνικοί) φορείς μετέχουν στη διαδικασία επιλογής και διορισμού των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ. Η πρωτοβουλία αυτή της επιτροπής 255 επηρέασε αποφασιστικά την ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 253-254

ΣΛΕΕ, διότι βοήθησε να παγιωθεί ο τρόπος εφαρμογής των διατάξεων των Συνθηκών και έδωσε την ευκαιρία να λάβουν συγκεκριμένη μορφή και να τυποποιηθούν τα ουσιαστικά προσόντα του διορισμού.

[14] Έτσι, η επιτροπή συνέταξε μέχρι σήμερα επτά εκθέσεις πεπραγμένων που έχουν δει το φως της δημοσιότητας, διότι είναι διαθέσιμες στις ιστοσελίδες του ΔΕΕ και της ίδιας της επιτροπής¹⁶. Οι εκθέσεις έχουν κυκλοφορήσει στα αγγλικά και στα γαλλικά, είναι αναλυτικές¹⁷ και ορθά δομημένες και περιέχουν πλήθος πληροφοριών. Η αξία τους έγκειται (και) στην αυτοδέσμευση της επιτροπής ως προς τη διαδικασία που ακολουθεί και τα κριτήρια που εφαρμόζει, ώστε, αφενός, να μην αιφνιδιάζονται οι υποψήφιοι και, αφετέρου, να γνωρίζουν τα κράτη μέλη τί οφείλουν να πράξουν, ώστε να αποφύγουν αρνητικές γνωμοδοτήσεις για τα επιλεγόμενα πρόσωπα.

ε) Κατάθεση φακέλου από τους υποψηφίους

[15] Η επιτροπή ζητεί από τους υποψηφίους να καταθέσουν φάκελο με αναλυτικό βιογραφικό σημείωμα και να εξηγήσουν για ποιους λόγους διεκδικούν τη θέση του δικαστή ή γενικού εισαγγελέα στο ΔΕΕ ή στο ΓεΔΕΕ. Επίσης, τους ζητείται να υποβάλουν μέχρι τρεις επιστημονικές εργασίες που έχουν συγγράψει κατά προτίμηση στα αγγλικά ή γαλλικά (εφόσον φυσικά υπάρχουν¹⁸) και να υποδείξουν μέχρι τρεις σημαντικές δικαστικές υποθέσεις, στις οποίες έχουν μετάσχει στη διάρκεια της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας¹⁹.

στ) Η ακρόαση των προτεινομένων

[16] Η ακρόαση του προτεινόμενου μέλους του ΔΕΕ ή του ΓεΔΕΕ πραγματοποιείται σε δύο φάσεις. Στην αρχή ο υποψήφιος εξηγεί τους λόγους της υποψηφιότητάς του και κατόπιν αναπτύσσει μία από τις δικαστικές υποθέσεις που είχε επιλέξει να συμπεριλάβει στον φάκελό του. Στη συνέχεια, τα μέλη της επιτροπής υποβάλλουν ερωτήσεις για μία ώρα περίπου, ο υποψήφιος αποχωρεί και η επιτροπή προχωρεί αμέσως σε διάσκεψη και ολοκληρώνει τη διαδικασία με τη σύνταξη της γνωμοδότησής της. Καταβάλλεται προσπάθεια οι αξιολογήσεις να είναι ομόφωνες, πράγμα που επιτυγχάνεται στις περισσότερες περιπτώσεις.

14. Πρέπει ωστόσο να ομολογήσουμε ότι ακόμη και σήμερα σε ορισμένα κράτη μέλη η επιλογή των δικαστών και γενικών εισαγγελέων γίνεται χωρίς δημοσιότητα και διαφάνεια, εξακολουθεί δηλαδή να αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο της κυβέρνησης, όπως συνέβαινε και πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβώνας.

15. Ο κατάλογος συντάσσεται με αλφαβητική σειρά, δεν περιέχει δηλαδή αξιολόγηση των επικρατέστερων υποψηφίων, οπότε η ευθύνη για την τελική επιλογή μεταξύ των τριών προεπιλεγέντων προσώπων περιέρχεται στην κυβέρνηση.

16. Οι εκθέσεις περιλαμβάνονται στα Documents divers μαζί με τις αποφάσεις του Συμβουλίου για τον διορισμό των μελών της επιτροπής 255.

17. Η τελευταία (έβδομη) έκθεση δημοσιεύθηκε την 18.07.2022 και αριθμεί 52 σελίδες.

18. Η απουσία επιστημονικού έργου δεν έχει ως αποτέλεσμα την απόρριψη του υποψηφίου, εφόσον αυτός διαθέτει τα απαραίτητα προσόντα, διότι η επιτροπή, όπως διευκρινίζει στην έβδομη έκθεση πεπραγμένων, σ. 13, δεν επιδιώκει να ευνοήσει πρόσωπα με ακαδημαϊκό προσανατολισμό.

19. Εβδομη έκθεση, σ. 13.

[17] Οι γλώσσες εργασίας είναι τα γαλλικά και τα αγγλικά, χωρίς να αποκλείεται η χρήση άλλης γλώσσας από πλευράς των υποψηφίων. Για ευνόητους λόγους, οι υποψήφιοι δεν κάνουν χρήση αυτής της ευχέρειας και χρησιμοποιούν και οι ίδιοι μία ή και τις δύο γλώσσες εργασίας. Οι γνωμοδοτήσεις έχουν εμπιστευτικό χαρακτήρα και κοινοποιούνται μόνο στις κυβερνήσεις των κρατών μελών.

[18] Τα κριτήρια, στα οποία η επιτροπή στηρίζει τις γνωμοδοτήσεις της, δεν εκπλήσσουν. Πρόκειται για έξι κατηγορίες που περιλαμβάνουν (α) τις νομικές ικανότητες του υποψηφίου, (β) την επαγγελματική του εμπειρία, (γ) την ικανότητά του να ασκεί τα καθήκοντα του δικαστή, (δ) τις γλωσσικές του γνώσεις, (ε) την ικανότητά του να εργασθεί σε ένα διεθνές περιβάλλον, όπου εκπροσωπούνται πολλές νομικές παραδόσεις, και (στ) τα στοιχεία εκείνα που επιβεβαιώνουν ότι ο υποψήφιος διαθέτει τις ιδιότητες της ανεξαρτησίας, της αμεροληψίας, της ακεραιότητας και της εντιμότητας²⁰.

ζ) Η απαιτούμενη επαγγελματική εμπειρία των προτεινόμενων

[19] Εξηγήσεις πρέπει πάντως να δοθούν για το θέμα της διάρκειας της επαγγελματικής εμπειρίας των υποψηφίων, οι οποίοι θυμίζουμε ότι οφείλουν να «συγκεντρώνουν στις χώρες τους τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τον διορισμό στα ανώτατα δικαστικά αξιώματα ή είναι νομικοί αναγνωρισμένου κύρους» (άρθρο 253 εδάφιο α' ΣΛΕΕ για το ΔΕΕ) ή να «έχουν την απαιτούμενη ικανότητα για την άσκηση υψηλών δικαστικών καθηκόντων» (άρθρο 254 εδάφιο β' ΣΛΕΕ για τους δικαστές του ΓεΔΕΕ).

[20] Αμέσως μετά την έναρξη λειτουργίας της επιτροπής ανέκυψε το ζήτημα της απαιτούμενης εμπειρίας των υποψηφίων και ιδίως της διάρκειάς της. Ο υψηλός βαθμός δυσκολίας του έργου των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ οδήγησε την επιτροπή 255 να ανεβάσει τον πήχη και να αξιώνει οι υποψήφιοι για τις θέσεις των δικαστών και γενικών εισαγγελέων να διαθέτουν εικοσαετή και οι υποψήφιοι για το ΓεΔΕΕ δεκαπενταετή υψηλού επιπέδου εμπειρία. Οι αριθμοί αυτοί δεν είναι άκαμπτοι, καθώς έχει συμβεί να κρίνονται θετικά και πρόσωπα με μικρότερη εμπειρία, αν δικαιολογούν την εκτίμηση ότι πρόκειται για υποψηφίους με εξαιρετικές ικανότητες που θεμελιώνουν επαρκείς προσδοκίες εξέλιξής τους στα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια²¹.

[21] Το ζήτημα της απαιτούμενης επαγγελματικής εμπειρίας απέκτησε αναπάντεχα ιδιαίτερη επικαιρότητα με αφορμή μία εντελώς πρόσφατη γνωμοδότηση της επιτροπής 255. Κρίνοντας ένα υποψήφιο που κατέχει τη θέση αντιπροέδρου στο συνταγματικό δικαστήριο της χώρας του, η επιτροπή εφάρμοσε τα κριτήρια που ανα-

φέραμε προηγουμένως και θεώρησε ότι η επαγγελματική εμπειρία, την οποία μπορούσε να επικαλεσθεί ο υποδειχθείς υποψήφιος, απείχε πολύ από την εικοσαετία και δεν μπορούσε να καλυφθεί από τις τυχόν εξαιρετικές ικανότητές του²².

[22] Η αρνητική γνωμοδότηση της επιτροπής 255 στη συγκεκριμένη περίπτωση προκάλεσε την ενορχηστρωμένη επίθεση και σφοδρή κριτική κυρίως προερχόμενων από τον ακαδημαϊκό χώρο προσώπων που επισημαίνουν ότι η αξίωση συγκεκριμένης (και υψηλής) σε διάρκεια επαγγελματικής δραστηριότητας είναι αυθαίρετη και στην πραγματικότητα υπερβαίνει τις αρμοδιότητες της επιτροπής (*ultra vires*)²³. Η απάντηση που αρμόζει είναι ότι η πρακτική αυτή της επιτροπής 255 ανατρέπει στην αρχή της λειτουργίας της πριν σχεδόν 25 χρόνια και έχει αποτυπωθεί σε όλες ανεξαιρέτως τις εκθέσεις πεπραγμένων, έχει δε εφαρμοσθεί σε αρκετές περιπτώσεις, χωρίς να προκαλέσει αντιδράσεις²⁴. Είναι άλλωστε εύλογο να υποθέσουμε ότι οι υποψήφιοι «συγκεντρώνουν στις χώρες τους τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τον διορισμό στα ανώτατα δικαστικά αξιώματα» (άρθρο 253 εδάφιο α' ΣΛΕΕ), όταν, εφόσον πρόκειται για δικαστές, έχουν διέλθει όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας και φθάνουν στα ανώτατα δικαστήρια της χώρας τους. Με τις συνθήκες αυτές, η εικοσαετία προηγούμενης εμπειρίας δεν φαίνεται καθόλου υπερβολική²⁵.

22. Βεβαίως η γνωμοδότηση έχει, όπως είδαμε, εμπιστευτικό χαρακτήρα, αλλά στην προκείμενη περίπτωση είναι προφανές ότι μοιράσθηκε σε πολλούς αποδέκτες, για να στηρίξουν την κριτική τους.

23. Ο (οζύς) διάλογος διεξήχθη από τις στήλες του Blog EU Law Live και άρχισε με την επικριτική τοποθέτηση του J.H.H. WEILER, ο οποίος κατέληξε, παροτρύνοντας τη διάσκεψη των αντιπροσώπων των κρατών μελών να αγνοήσουν την αρνητική γνωμοδότηση (!) και να διορίσουν τον αποτυχόντα υποψήφιο (!): Who will judge the Judges? The curious case of Goncalo Manoel de Vilhena de Almeida Ribeiro. Ακολούθησαν η κοινή κριτική των G. AMATO / M. CARTABIA / G. GRIMM / M. POIARES MADURO / R.M. MOURA RAMOS / J.L. DA CRUZ VILACA υπό τον τίτλο, Selecting EU Judges: the Role of the 255 Committee according to the Treaty και κατόπιν οι συμβολές των A. ALEMANN, Sunlight is the best Disinfectant for EU Judicial Selection, F.X. MILLET, On the autonomous EU concept of Suitability under Article 244 TFEU, K. BRADLEY (Not quite), In Defense of the Article 255 Panel, H. DE WAELE, Virtues and Vices of the 255 Committee – are we asking the right Questions? και D. SARMIENTO, A necessary Committee in Need of a necessary Upgrade. Ο διάλογος (φαίνεται ότι) ολοκληρώθηκε με την εκτενή ανάλυση του J.H.H. WEILER, Judging the Judges who Judge the Judges. Concluding Reflections, EU-LawLive Weekend Edition, No 206, November 8, 2024.

24. Στην ανωτέρω κριτική απάντηση με ήπιο, αλλά πειστικό τρόπο ο πρόεδρος της επιτροπής 255, A. ROSAS στο ίδιο Blog: The Role of the 255 Panel: some Observations.

25. Τελικά και στην προκείμενη περίπτωση και παρά την ασυνήθι-

20. Ibid, σ. 19 επ.

21. Ibid, σ. 21 επ.

η) Έκφραση απλής γνώμης για την καταλληλότητα των προτεινόμενων από τις εθνικές κυβερνήσεις ή δεσμευτικότητα των κρίσεων της επιτροπής 255;

[23] Η διατύπωση του άρθρων 253 εδάφιο α' και 254 εδάφιο β' ΣΛΕΕ²⁶ δεν επιτρέπει αμφιβολίες για τον χαρακτήρα των γνωμοδοτήσεων της επιτροπής 255: Πρόκειται για απλές γνώμες, οι οποίες δεν δεσμεύουν τις αρμόδιες για τον διορισμό των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ κυβερνήσεις των κρατών μελών. Το διακυβερνητικό αυτό όργανο διαθέτει, συνεπώς, διακριτική ευχέρεια να αποδεχθεί ή να μην αποδεχθεί τις κρίσεις (και κυρίως τις αρνητικές γνωμοδοτήσεις) της επιτροπής 255. Η πραγματικότητα είναι όμως εντελώς διαφορετική, διότι στην σχεδόν δεκαπενταετή λειτουργία της επιτροπής 255 δεν υπήρξε περίπτωση απόκλισης²⁷ από τις προτάσεις της – και μάλιστα παρά το γεγονός ότι οι αποφάσεις των εθνικών κυβερνήσεων οφείλουν να είναι ομόφωνες. Με άλλες λέξεις, οι γνώμες της επιτροπής 255 έχουν γίνει στο σύνολό τους σεβαστές από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών, μολονότι δεν σπανίζουν οι αρνητικές κρίσεις, οι οποίες ασφαλώς δυσχεραίνουν όσες κυβερνήσεις πρότειναν προς διορισμό ακατάλληλους κατά την εκτίμηση της επιτροπής υποψηφίους²⁸. Με τον τρόπο αυτό, όμως, η επιτροπή 255 απέκτησε το κύρος που της αναγνωρίζεται σήμερα και κατοχύρωσε τον ρόλο της ως σημαντικού παράγοντα στη διαδικασία διορισμού των δικαστών και γενικών εισαγγελέων στα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι επικράτησε η πρακτική η επιτροπή 255 να ερωτάται και να ασκεί πλήρως τις αρμοδιότητές της, τόσο όταν υπάρχει πρόταση επανادιορισμού μέλους, του οποίου λήγει η θητεία²⁹, όσο και πρόταση διορισμού στο ΔΕΕ δικαστή που υπηρετεί στο

ΓεΔΕΕ και, άρα, έχει ήδη κριθεί θετικά από την επιτροπή για τη θέση αυτή³⁰.

II. Ζητήματα έννομης προστασίας κατά των πράξεων επιλογής και διορισμού των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ

[24] Για μεγάλο χρονικό διάστημα, οι διαδικασίες επιλογής και διορισμού δεν είχαν απασχολήσει τα δικαστήρια της ΕΕ. Από την άλλη πλευρά, δεν είναι καθόλου απίθανο να ανακύψουν νομικά ζητήματα τόσο στο πλαίσιο της εθνικής διαδικασίας επιλογής, όσο και στη φάση του διορισμού των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ. Σκόπιμο είναι να εξαιρέσουμε τις εκδοχές έννομης προστασίας εναντίον αποφάσεων που λαμβάνονται κατά την επιλογή των υποψηφίων, διότι οι όποιες σχετικές προβλέψεις κινούνται εντός του εθνικού δικαίου και, άρα, βρίσκονται εκτός του θέματός μας³¹. Αυτό είναι μεν σε μεγάλο βαθμό αληθές, χωρίς να αποκλείεται όμως να υποστηριχθεί η άποψη ότι, αφού η επιλογή από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του τρόπου διορισμού των δικαστών και γενικών εισαγγελέων και, άρα, συνιστά αυτό που στο διοικητικό δίκαιο αποκαλείται «σύνθετη διοικητική ενέργεια», το σύνολο της διαδικασίας αποκτά ενωσιακό χαρακτήρα και συντελείται με όρους που προβλέπονται στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ³².

1. Η νομική φύση των πράξεων διορισμού των μελών ΔΕΕ και ΓεΔΕΕ

[25] Αναφέραμε προηγουμένως ότι οι αποφάσεις, με τις οποίες πραγματοποιείται ο διορισμός των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών, δεν αποτελούν πράξεις οργάνων του ενωσιακού δικαίου, αλλά έχουν έναν ιδιότυπο (διακυβερνητικό) χαρακτή-

στη αντίδραση που περιγράψαμε, η αρνητική γνώμη της επιτροπής 255 έγινε δεκτή και ο συγκεκριμένος υποψήφιος δεν διορίσθηκε.

26. Βλ. πιο πάνω αριθμ. 4.

27. Το γεγονός αυτό έχει ενισχύσει αποφασιστικά το κύρος της επιτροπής 255, είναι δε σημαντικό ότι και στην περίπτωση που αναφέραμε μόλις προηγουμένως (αριθμ. 21 επ.), η διάσκεψη των εκπροσώπων των κρατών μελών τελικά υιοθέτησε τη γνωμοδότηση της επιτροπής.

28. Στατιστικά προκύπτει ότι περίπου 1 στους 5 υποψηφίους απορρίπτεται από την επιτροπή 255.

29. Καθώς οι κανόνες λειτουργίας της επιτροπής δεν προβλέπουν ακρόαση ενώπιον της, όταν πρόκειται για ανανέωση της θητείας υπηρετούντος μέλους του ΔΕΕ/ΓεΔΕΕ, η διαδικασία είναι γραπτή και στηρίζεται σε πληροφορίες που παρέχουν τα κράτη μέλη και τα δικαστήρια, στα οποία υπηρετούν οι υπό ανανέωση δικαστές και γενικοί εισαγγελείς. Χωρίς να αποκλείεται και εδώ αρνητική γνωμοδότηση, αν αποδειχθεί από τις σχετικές πληροφορίες αδυναμία του υποψηφίου να εκπληρώσει τα καθήκοντά του, αληθεύει ότι μέχρι σήμερα δεν έχει παρουσιαστεί τέτοια περίπτωση. Βλ. έβδομη έκθεση, σ. 14 επ.

30. Εδώ ακολουθείται η τακτική διαδικασία με κατάθεση πλήρους φακέλου, ακρόαση του υποψηφίου κλπ.

31. Ωστόσο η υπόθεση *Valancius* (βλ. πιο κάτω αριθμ. 31 επ.) αποδεικνύει ότι είναι νοητή η προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ με αντικείμενο την ερμηνεία των αναφερόμενων στη διαδικασία επιλογής των υποψηφίων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου και ιδίως των Συνθηκών.

32. Αν δηλαδή γινόταν δεκτό ότι οι δύο φάσεις (επιλογή και διορισμός) συγκροτούν μία ενιαία σύνθετη ενέργεια που ολοκληρώνεται με την κοινή συμφωνία του συνόλου των κυβερνήσεων των κρατών μελών σύμφωνα με το άρθρο 253 εδάφιο α' ΣΛΕΕ. Στην περίπτωση αυτή και επειδή η τελική πράξη του διορισμού παρουσιάζει ιδιομορφίες, αφού, όπως είδαμε πιο πάνω (αριθμ. 5) και όπως θα δούμε πιο αναλυτικά αμέσως πιο κάτω (αριθμ. 27 επ.), δεν πρόκειται για πράξη ενωσιακού οργάνου, αλλά για ιδιότυπη απόφαση των κυβερνήσεων των κρατών μελών, η (τυχόν) έννομη προστασία θα όφειλε να εξαντληθεί στο επίπεδο της Ένωσης.

ρα³³. Το γεγονός αυτό έχει οπωσδήποτε επιπτώσεις στο περιεχόμενο και στην έκταση της έννομης προστασίας, διότι ακριβώς δεν πρόκειται για πράξεις που εμπίπτουν σε μία από τις αναφερόμενες στο άρθρο 288 ΣΛΕΕ κατηγορίες και, άρα, δεν προσβάλλονται με το βασικό ένδικο βοήθημα της προσφυγής ακυρώσεως κατά το άρθρο 263 ΣΛΕΕ.

[26] Η σαφής διατύπωση της δεύτερης φράσης του άρθρου 253 εδάφιο α' ΣΛΕΕ δεν επιτρέπει αμφιβολίες ως προς τη φύση των πράξεων διορισμού. Το μοναδικό σημείο που χρειάζεται κάποια διευκρίνιση είναι πώς ακριβώς αξιολογείται η παρεμβολή της επιτροπής 255 στην όλη διαδικασία, η οποία, όπως είδαμε, είναι όργανο του Συμβουλίου και, άρα, προσδίδει στον διορισμό μία (έστω μικρή) ενωσιακή χροιά.

2. Η υπόθεση *Sharpston*

[27] Το ζήτημα θα ήταν άνευ πρακτικής σημασίας, αν δεν είχε υπάρξει με αφορμή το Brexit μία δύσκολη και δυσάρεστη δικαστική διένεξη με την εμπλοκή και του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ. Η σχετική διαμάχη είχε ως αφετηρία τη δήλωση της διάσκεψης των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, με την οποία η διάσκεψη υπενθύμισε ότι, επειδή το Ηνωμένο Βασίλειο κίνησε τη διαδικασία του άρθρου 50 ΣΕΕ για να αποχωρήσει από την Ένωση, οι Συνθήκες θα έπαιναν να ισχύουν για το κράτος αυτό από την ημερομηνία έναρξης ισχύος της συμφωνίας περί αποχώρησης, η οποία εγκρίθηκε με την απόφαση (ΕΕ) 2020/135 του Συμβουλίου της 30/1/2020 και τέθηκε σε ισχύ την 1/2/2020. Μεταξύ άλλων, η επίμαχη δήλωση σημείωνε ότι η θέση μόνιμου γενικού εισαγγελέα, η οποία «ανήκε» στο Ηνωμένο Βασίλειο, δεν θα καταργούνταν, όπως συνέβη με τις θέσεις των δικαστών στο ΔΕΕ και το ΓεΔΕΕ, αλλά θα εντασσόταν στο σύστημα της εκ περιτροπής συμμετοχής των (μικρότερων) κρατών μελών στον διορισμό των γενικών εισαγγελέων³⁴. Μάλιστα και σύμφωνα με τη σειρά πρωτοκόλλου των κρατών μελών που ορίζουν εκ περιτροπής γενικούς εισαγγελείς, το επόμε-

νο επιλέξιμο κράτος ήταν η Ελληνική Δημοκρατία, στην οποία τελικά περιήλθε η κενωθείσα θέση³⁵.

[28] Η Βρετανίδα γενική εισαγγελέας Eleanor Sharpston που είχε προταθεί από το Ηνωμένο Βασίλειο, υπηρέτούσε από το 2005 στο ΔΕΕ και είχε θητεία μέχρι την 06.10.2021, διαφώνησε με την εξέλιξη αυτή και χρησιμοποίησε όλα τα ένδικα βοηθήματα και μέσα, προκειμένου να την ανατρέψει, για να παραμείνει στη θέση της και να ολοκληρώσει τη θητεία της. Παράλληλα με την προσφυγή ακυρώσεως εναντίον της δήλωσης των αντιπροσώπων των κρατών μελών, η γενική εισαγγελέας διεκδίκησε προσωρινή προστασία από το ΓεΔΕΕ, η οποία και της παρασχέθηκε³⁶ προς έκπληξη της νομικής κοινότητας. Κατά της σχετικής απόφασης η διάσκεψη των αντιπροσώπων των κρατών μελών στράφηκε στην Αντιπρόεδρο του ΔΕΕ και επέτυχε την ακύρωσή της με το βασικό επιχείρημα ότι τα προσωρινά μέτρα αφορούν σε προδήλως अपараδεκτη προσφυγή ακυρώσεως, αφού είναι σαφές ότι η προσβαλλόμενη πράξη προϋποθέτει κοινή συμφωνία των εκπροσώπων των κρατών μελών και άρα προέρχεται από διακυβερνητικό και όχι από ενωσιακό όργανο³⁷.

[29] Στο πλαίσιο της κύριας δίκης, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή ακυρώσεως της *Sharpston*³⁸ και την ίδια τύχη επιφύλαξε το ΔΕΕ στην αίτηση αναίρεσεως της θιγέουσας³⁹. Το μεν ΓεΔΕΕ έκρινε την προσφυγή απараδεκτη, διότι, όταν οι εκπρόσωποι των κυβερνήσεων των κρατών μελών ενεργούν με την ιδιότητά τους αυτή, δεν υπόκεινται στον έλεγχο νομιμότητας του ενωσιακού δικαστή⁴⁰. Αντίστοιχη ήταν και η επιχειρηματολογία του ΔΕΕ, το οποίο απέρριψε την αναίρεση ως εν μέρει προδήλως απараδεκτη και εν μέρει προδήλως αβάσιμη⁴¹.

[30] Παρά την κριτική που ασκήθηκε στην κατάληξη της υπόθεσης *Sharpston* με την επίκληση της προσβολής της δικαστικής ανεξαρτησίας και των επιταγών του κράτους δικαίου⁴², αυτό που πραγματικά έγινε ήταν ότι επανήλθε

33. Πιο πάνω αριθμ. 5.

34. Κατά το άρθρο 252 εδάφιο α' ΣΛΕΕ το ΔΕΕ επικουρείται από οκτώ γενικούς εισαγγελείς, ο αριθμός των οποίων μπορεί όμως να αυξηθεί με ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου. Αυτό συνέβη το 2013 με την Απόφαση 2013/336/ΕΥ και έκτοτε οι γενικοί εισαγγελείς είναι ένδεκα. Πέντε από αυτούς προέρχονται από τα μεγαλύτερα σε πληθυσμό κράτη μέλη (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία και Πολωνία) και έξι εκ περιτροπής από τα υπόλοιπα είκοσι δύο. Αυτό σημαίνει ότι οι πέντε γενικοί εισαγγελείς από τα μεγαλύτερα κράτη μέλη υπάγονται στο ίδιο καθεστώς με τους δικαστές του ΔΕΕ, μπορούν δηλαδή να ανανεώσουν τη θητεία τους, ενώ οι εκ περιτροπής διοριζόμενοι υπηρετούν για μία εξαετή θητεία. Μετά το Brexit μειώθηκε ο αριθμός των κρατών μελών με μόνιμο γενικό εισαγγελέα και αυξήθηκε αντίστοιχα ο αριθμός των κρατών μελών που μοιράζονται τις υπόλοιπες έξι πλέον θέσεις.

35. Πρόκειται για τον πρώην Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Αθανάσιο Ράντο, η θητεία του οποίου λήγει το 2027.

36. Διάταξη του Δικαστή του ΓεΔΕΕ στην υπόθεση T-550/20 R, 06.10.2020, ECLI:EU:T:2020:475.

37. Διάταξη της Αντιπροέδρου του ΔΕΕ στην υπόθεση C-424/20 P(R), *Αντιπρόσωποι των κυβερνήσεων των κρατών μελών/Sharpston*, 10.09.2020, ECLI:EU:C:2020:705.

38. ΓεΔΕΕ, υπόθεση T-180/20, *Sharpston/Συμβούλιο και Διάσκεψη των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών*, 06.10.2020, ECLI:EU:T:2020:473.

39. Διάταξη του ΔΕΕ στην υπόθεση C-684/20 P, *Sharpston/Συμβούλιο της ΕΕ και Διάσκεψη των Αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών*, 16.06.2021, ECLI:EU:C:2021:486.

40. ΓεΔΕΕ, ό.π., σκ. 29 και 30.

41. ΔΕΕ, ό.π., σκ. 60.

42. Βλ. την αντιπαράθεση μεταξύ των S. BOHNERT, Predictable and

η τάξη, καθώς επιβεβαιώθηκε ότι οι πράξεις διορισμού των δικαστών και γενικών εισαγγελέων στο ΓεΔΕΕ και στο ΔΕΕ εξακολουθούν και σήμερα να αποτελούν στην ουσία «διακυβερνητικές πράξεις» και, άρα, να εκφεύγουν του ελέγχου νομιμότητας που ασκείται από τον ενωσιακό δικαστή. Το γεγονός ότι με την ίδρυση της επιτροπής 255 υπήρξε μία σχετική μετατόπιση του κέντρου βάρους της διαδικασίας διορισμού από την διακυβερνητική μορφή, επειδή η συγκεκριμένη επιτροπή είναι όργανο της Ένωσης και πιο συγκεκριμένα του Συμβουλίου, δεν αρκεί, για να μεταβάλει τη φύση των τελικών πράξεων διορισμού από διακυβερνητικές σε ενωσιακές.

3. Η υπόθεση *Valancius*

[31] Πιο πολύπλοκη είναι η υπόθεση του Λιθουανού δικαστή στο ΓεΔΕΕ *Valancius*, η οποία τερματίστηκε με την εντελώς πρόσφατη απόφαση του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως του ΔΕΕ επί προδικαστικών ερωτημάτων που είχε υποβάλει το περιφερειακό διοικητικό δικαστήριο του Βίλνιους⁴³.

α) Το ιστορικό της υπόθεσης

[32] Ο *Valancius* (στο εξής V) είχε διορισθεί δικαστής στο ΓεΔΕΕ το 2016 με θητεία μέχρι την 31.08.2019 και μετά την πάροδο της ημερομηνίας αυτής και για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα συνέχισε να ασκεί τα καθήκοντά του βάσει του άρθρου 5 εδάφιο γ' του Οργανισμού του ΔΕΕ⁴⁴.

[33] Τον Μάιο 2021 δημοσιεύθηκε στη Λιθουανία πρόσκληση υποβολής υποψηφιοτήτων για τη θέση που κατείχε ο V. Τις υποβληθείσες υποψηφιότητες συμπεριλαμβανομένου του V εξέτασε επιτροπή αποτελούμενη κατά πλειοψηφία από ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες, η οποία ανέλαβε να αξιολογήσει τους υποψηφίους και να καταρτίσει πίνακα κατάταξης κατά φθίνουσα σειρά βαθμολογίας. Στην πρώτη θέση του πίνακα κατάταξης η εν λόγω επιτροπή τοποθέτησε τον V.

[34] Παρά το γεγονός ότι ο Υπουργός Δικαιοσύνης πρότεινε στην κυβέρνηση τον διορισμό του V, η τελευταία

ζήτησε και έλαβε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τη Λιθουανική Βουλή τη σύμφωνη γνώμη τους για την πρόταση του προσώπου που είχε καταταγεί στη δεύτερη θέση του σχετικού πίνακα. Για τον υποψήφιο αυτό εξέδωσε όμως η επιτροπή 255 αρνητική γνωμοδότηση, οπότε η κυβέρνηση ζήτησε και έλαβε την έγκριση του Προέδρου της Δημοκρατίας και της Βουλής για το πρόσωπο που είχε τοποθετηθεί στην τρίτη θέση του πίνακα κατάταξης. Ο συγκεκριμένος υποψήφιος αξιολογήθηκε θετικά από την επιτροπή 255 και κατά συνέπεια διορίστηκε δικαστής σε αντικατάσταση του V.

[35] Εντωμεταξύ ο V είχε ασκήσει προσφυγή στο αρμόδιο περιφερειακό διοικητικό δικαστήριο του Βίλνιους ήδη κατά της απόφασης της κυβέρνησης να προτείνει για διορισμό τον δεύτερο στη σειρά κατάταξης υποψήφιο. Στο πλαίσιο αυτής της δίκης, το εθνικό δικαστήριο έκανε χρήση της δυνατότητάς του για προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ, διότι διατηρούσε αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία των άρθρων 19 παρ. 2 εδάφιο γ' ΣΕΕ και 254 εδάφιο β' ΣΛΕΕ σχετικά με την επιρροή που ασκούν οι εν λόγω διατάξεις στις εθνικές διαδικασίες επιλογής υποψηφίου για τη θέση δικαστή στο ΓεΔΕΕ.

β) Τα ερωτήματα του εθνικού δικαστή και η απάντηση του ΔΕΕ

[36] Συγκεκριμένα, ο εθνικός δικαστής διερωτήθηκε (πρώτον) αν τα προαναφερθέντα άρθρα των Συνθηκών απαιτούν η επιλογή υποψηφίου για τη θέση δικαστή στο ΓεΔΕΕ να γίνεται με αποκλειστικό κριτήριο την επαγγελματική ικανότητα και (δεύτερον) αν είναι συμβατή με τις ανωτέρω διατάξεις εθνική πρακτική, όπως είναι η λιθουανική, που επιτρέπει στην κυβέρνηση να προτείνει προς διορισμό κατώτερο στην κατάταξη υποψήφιο και όχι εκείνον, τον οποίο η επιτροπή εμπειρογνομώνων τοποθέτησε βάσει των προσόντων του στην πρώτη θέση του σχετικού πίνακα.

[37] Στην απάντησή του, το ΔΕΕ δέχεται ότι τα άρθρα 19 παρ. 2 εδάφιο γ' ΣΕΕ και 254 εδάφιο β' ΣΛΕΕ έχουν την έννοια «ότι δεν αντιτίθενται στη δυνατότητα κυβέρνησης κράτους μέλους, η οποία έχει συγκροτήσει ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομώνων επιφορτισμένη με την αξιολόγηση των υποψηφίων για τη θέση του δικαστή του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με την κατάρτιση πίνακα κατάταξης των υποψηφίων που πληρούν τις απαιτήσεις των διατάξεων αυτών, να προτείνει, μεταξύ των υποψηφίων που περιλαμβάνονται στον εν λόγω πίνακα, υποψήφιο άλλον από εκείνον που έχει καταταγεί στην πρώτη θέση, υπό την προϋπόθεση ότι ο προτεινόμενος υποψήφιος πληροί τις εν λόγω προϋποθέσεις»⁴⁵.

γ) Η σημασία της απόφασης

[38] Με την απόφαση *Valancius*, η Μείζων Σύνοδος του ΔΕΕ

Unsatisfying. The Sharpston Saga: The CJEU's Orders in Cases C-684/20 P and C-685/20 P, VerfBlog, 2021.06.20, L. GRADONI, Unpersuasive but Wise: How the CJEU (Almost) Made the Right Call in Sharpston, VerfBlog, 2021.06.24, D. HALBERSTAM, Could there be a Rule of Law Problem at the EU Court of Justice? The Puzzling Plan to let U.K. Advocate General Sharpston Go after Brexit, VerfBlog, 2020.02.23, και D.M. KOCHENOV / G. BUTLER στις αλληπάλληλες υπέρ της *Sharpston* συμβολές τους στο Verffassungsblog.

43. ΔΕΕυπόθεση C-119/23, *Valancius*, 29.07.2024, ECLI:EU:C:2024:653.

44. Σύμφωνα με το άρθρο 5 εδάφιο γ' και προκειμένου να μην υπάρχουν κενά στη λειτουργία του ΔΕΕ «κάθε δικαστής συνεχίζει να ασκεί τα καθήκοντά του μέχρι να αναλάβει καθήκοντα ο διάδοχός του». Αυτό δεν ισχύει αν, όπως προβλέπει το άρθρο 6, το μέλος απαλλαγεί από τα καθήκοντά του με ομόφωνη απόφαση των δικαστών και γενικών εισαγγελέων του ΔΕΕ.

45. ΔΕΕ, ό.π., σκ. 66.

είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί ουσιαστικά με σημαντικές νομικές πτυχές της διαδικασίας επιλογής και διορισμού των μελών του ΓεΔΕΕ⁴⁶ και να αποσαφηνίσει ότι τα στάδια της διαδικασίας αυτής είναι τρία. Στην πρώτη φάση, η κυβέρνηση του κράτους μέλους προτείνει τον υποψήφιο για τη θέση, στη συνέχεια η επιτροπή 255 γνωμοδοτεί σχετικά με την καταλληλότητα και την επάρκεια του προταθέντος υποψηφίου, ενώ στο τρίτο στάδιο οι κυβερνήσεις των κρατών μελών προχωρούν, με απόφαση που λαμβάνεται με κοινή συμφωνία, στον διορισμό του συγκεκριμένου υποψηφίου στη θέση του δικαστή του ΓεΔΕΕ⁴⁷.

[39] Στην προκείμενη περίπτωση, τα ερωτήματα του εθνικού δικαστή αφορούν στην πρώτη φάση της διαδικασίας, η οποία διέπεται από τα άρθρα 19 παρ. 2 εδάφιο γ' ΣΕΕ και 254 εδάφιο β' ΣΛΕΕ, υπό την έννοια ότι τα κράτη είναι μεν αρμόδια για την επιλογή των μελών (του ΔΕΕ και) του ΓεΔΕΕ, οφείλουν όμως, κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς τους, να τηρούν τις προβλεπόμενες στα ανωτέρω άρθρα υποχρεώσεις τους ως προς την ποιότητα των προτεινόμενων υποψηφίων. Εξάλλου, με τον τρόπο αυτό, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για να απαντήσει το ΔΕΕ στα ερωτήματα του λιθουανικού δικαστηρίου που αναφέρονται στην ερμηνεία των συγκεκριμένων διατάξεων των Συνθηκών και, άρα, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, χωρίς να αναιρούνται από το γεγονός ότι, όπως είδαμε, οι αποφάσεις διορισμού των δικαστών του ΓεΔΕΕ δεν υπόκεινται στον κατά το άρθρο 263 ΣΛΕΕ έλεγχος νομιμότητας των πράξεων των ενωσιακών οργάνων⁴⁸.

[40] Εδώ αναδεικνύεται και η διαφορά του εύρους των αρμοδιοτήτων του ΔΕΕ στο πλαίσιο, αφενός, του ευθέως ελέγχου νομιμότητας των ενωσιακών πράξεων (άρθρο 263 ΣΛΕΕ) και, αφετέρου, της σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ πραγματοποιούμενης ερμηνείας του συνόλου του ενωσιακού δικαίου. Το γεγονός ότι ο διορισμός των δικαστών του ΓεΔΕΕ συνιστά απόφαση «διακυβερνητικού» και όχι ενωσιακού οργάνου έχει μεν επιπτώσεις στην άμεση έννομη προστασία κατά το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, διότι

εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής του, αφήνει όμως αλώβητη την αρμοδιότητα του ΔΕΕ να δίδει στους εθνικούς δικαστές απαντήσεις για την ορθή ερμηνεία εκείνων των κανόνων του ενωσιακού δικαίου που διέπουν τη διαδικασία διορισμού και ορίζουν τα προσόντα των δικαστών.

III. Επίμετρο

[41] Προκαλεί εντύπωση ότι οι σχετικές με την επιλογή και τον διορισμό διατάξεις των Συνθηκών έδωσαν την αφορμή για αποφάσεις του ΔΕΕ μόλις το 2020/2022 (*Sharpston*) και 2024 (*Valancius*). Σε ένα πυκνό σύστημα έννομης προστασίας, όπως είναι αυτό που έχουν εξαρχής εγκαθιδρύσει οι Συνθήκες, θα περίμενε κανείς τα αντανakλαστικά όσων αισθάνονται ότι έχουν αδικηθεί από ενέργειες που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο των διαδικασιών επιλογής και διορισμού των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ να έχουν ενεργοποιηθεί νωρίτερα. Η παθητική αυτή στάση των ενδιαφερομένων και εμπλεκομένων στις εν λόγω διαδικασίες πιθανότατα οφείλεται στην πεποίθηση ότι η μεν επιλογή είναι υπόθεση της εκάστοτε κυβέρνησης και, άρα, δεν υπεισέρχεται στον χώρο του ενωσιακού δικαίου, ο δε διορισμός αποτελεί ανέκαθεν αντικείμενο κοινής απόφασης των κυβερνήσεων των κρατών μελών και άρα, έχει διακυβερνητικό χαρακτήρα.

[42] Η αλλαγή στάσης και η παρατηρούμενη κινητοποίηση ορισμένων από τα θιγόμενα πρόσωπα μέσω της άσκησης ένδικων βοηθημάτων/μέσων σε εθνικό ή/και ενωσιακό επίπεδο οφείλονται μάλλον στην προϊούσα «δικαστικοποίηση» υποθέσεων με ευρωπαϊκό ενδιαφέρον. Οποσδήποτε η ίδρυση και λειτουργία της επιτροπής 255 ευνόησε αυτή την εξέλιξη, διότι προσέδωσε σε μία σχετικά απλή διαδικασία (επιλογή και πρόταση εθνικής κυβέρνησης-διορισμός με κοινή απόφαση των κυβερνήσεων των κρατών μελών) ενωσιακή χροιά, αφού η απόφαση αυτή λαμβάνεται πλέον κατόπιν διαβούλευσης των αρμόδιων οργάνων με την εν λόγω επιτροπή (άρθρο 253 εδάφιο α' ΣΛΕΕ), η αυστηρή πρακτική της οποίας την κατέστησε ουσιαστικό παράγοντα της διαδικασίας. Δεδομένου ότι δίκες με περιεχόμενο παρόμοιο με αυτό των υποθέσεων *Sharpston* και *Valancius* είναι ασφαλώς δυσάρεστες, διότι φέρνουν σε αντιπαράθεση υποψήφιους ή ακόμη και υπηρετούντες δικαστές/γενικούς εισαγγελείς με συναδέλφους τους, μένει να ελπίσουμε ότι θα παραμείνουν μεμονωμένες, δεν θα έχουν δηλαδή συνέχεια, αφού με τις αποφάσεις αυτές διευκρινίσθηκαν σημαντικά ζητήματα της διαδικασίας διορισμού των μελών του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ.

46. Όπως είναι φυσικό, η απάντηση δίδεται για τους δικαστές του ΓεΔΕΕ, όπως ήταν ο V, ισχύει όμως και για τα μέλη του ΔΕΕ που υπάγονται στην ίδια διαδικασία.

47. ΔΕΕ, ό.π., σκ. 29, με παραπομπή στα σημεία 52 και 53 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα Ν. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:325.

48. ΔΕΕ, ό.π., σκ. 32, με παραπομπή στις προτάσεις Ν. Αιμιλίου (σημεία 24, 58 και 49), καθώς και στην υπόθεση *Sharpston*, ό.π. (υποσημ. 34), σκ. 46 και 49.

Η έλλειψη οριζοντίου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών: μια αρχή με συρρικνούμενη εμβέλεια;*

Ρεβέκκα-Εμμανουέλα Παπαδοπούλου**

Η δυνατότητα της Οδηγίας να αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα αναγνωρίστηκε από το ΔΕΕ με στόχο τη διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων των ιδιωτών έναντι της αδράνειας ή της πλημμελούς μεταφοράς της από τα κράτη μέλη. Η νομολογία διακηρύσσει παγίως την αρχή ότι η Οδηγία δεν μπορεί να έχει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, παράλληλα, όμως, έχει αναπτύξει μια σειρά μηχανισμών που αναπληρώνουν την έλλειψη αυτή. Μέχρι πρόσφατα, οι μηχανισμοί αναπλήρωσης είχαν ως βάση την ίδια την Οδηγία (διεύρυνση της έννοιας του κάθετου αποτελέσματος, «παρεμπίπτων» άμεσο αποτέλεσμα, σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία του εθνικού δικαίου, αστική ευθύνη του κράτους μέλους). Κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια, η νομολογία παρακάμπτει την έλλειψη οριζοντίου αποτελέσματος της Οδηγίας μέσω της αναγωγής στο οριζόντιο αποτέλεσμα γενικών αρχών του δικαίου ή διατάξεων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τις οποίες αυτή εξειδικεύει. Σύμφωνα δε με την πρόσφατη νομολογία, η έλλειψη οριζοντίου άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας μπορεί να αναπληρωθεί εφόσον αυτό προβλεφθεί στο εθνικό δίκαιο. Λαμβάνοντας υπόψη όλους τους ανωτέρω μηχανισμούς, η μελέτη καταλήγει ότι η αρχή της έλλειψης οριζοντίου αποτελέσματος των Οδηγιών έχει πλέον συρρικνωθεί και το περιεχόμενό της έχει αποδυναμωθεί σημαντικά.

Οδηγία – άμεσο αποτέλεσμα – οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα – σύμφωνη ερμηνεία

I. Εισαγωγικά

Ο δικαστής Pierre Pescatore είπε κάποτε ότι το άμεσο αποτέλεσμα είναι «η παιδική ασθένεια» του ενωσιακού δικαίου¹. Αν με τη φράση αυτή εννοούσε ότι η συζήτηση σχετικά με το ζήτημα ήταν αναμενόμενο να ξεπεραστεί με την πάροδο των ετών και την πρόοδο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δεν επαληθεύθηκε. Πράγματι, το άμεσο αποτέλεσμα που αναπτύσσουν οι ενωσιακοί κανόνες, με αιχμή τις διατάξεις των Οδηγιών, απασχολεί ακόμα και σήμερα τη θεωρία και τη νομολογία.

Ήδη το 1963, η θεμελιώδης απόφαση *Van Gend en Loos* ανέδειξε το άμεσο αποτέλεσμα ως εγγενές χαρακτηριστικό του ενωσιακού κανόνα τονίζοντας χαρακτηριστικά ότι «η επαγρύπνηση των ενδιαφερομένων ιδιωτών για την προστασία των δικαιωμάτων τους συνεπάγεται αποτελεσματικό έλεγχο, που προστίθεται σ' εκείνον τον οποίο εμπιστεύονται τα άρθρα 169 και 170 [σήμερα: 258 και 259 ΣΛΕΕ] στην επιμέλεια της Επιτροπής και των κρατών μελών»². Αυτή η φράση έθεσε τις βάσεις αυτού που σήμερα έχει επικρατήσει να ονομάζεται «ιδιωτική επιβολή» του ενωσιακού δικαίου³, η οποία είναι εξίσου σημαντική με τη «δημόσια

επιβολή», στον βαθμό που αναγνωρίζει τον ρόλο των ιδιωτών ως υποκειμένων της ενωσιακής έννομης τάξης και ως παραγόντων που συμμετέχουν στον μηχανισμό διασφάλισης της ενωσιακής νομιμότητας.

Το άμεσο αποτέλεσμα ανοίγει στον ενωσιακό κανόνα «την πόρτα» της εθνικής έννομης τάξης, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις που έχει θέσει το ίδιο το Δικαστήριο για την αναγνώρισή του, σύμφωνα με τις οποίες ο κανόνας πρέπει να είναι σαφής, ακριβής και απαλλαγμένος αιρέσεων, υπό την έννοια ότι δεν είναι απαραίτητη η μεσολάβηση του κράτους μέλους για την ενεργοποίηση των δικαιωμάτων που ο κανόνας αυτός απονέμει στους ιδιώτες⁴.

Περαιτέρω, το άμεσο αποτέλεσμα είναι προϋπόθεση για την ενεργοποίηση της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού κανόνα έναντι του αντίθετου εθνικού. Πράγματι, η αρχή της υπεροχής, η οποία συνιστά κανόνα άρσης σύγκρουσης μεταξύ δύο κανόνων – ενωσιακού και εθνικού

* Το παρόν άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή εισήγησης στο «Δ' Πανελλήνιο Συνέδριο Ευρωπαϊκού Δικαίου» που διοργανώθηκε από την Ελληνική Ένωση Ευρωπαϊκού Δικαίου και έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη, στις 18 και 19 Δεκεμβρίου 2024.

** Αναπλ. Καθηγήτρια Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

1. P. PESCATORE, The Doctrine of Direct Effect: An Infant Disease of Community Law, ELRev., 1983, σ. 155.

2. ΔΕΚ 26/62, *Van Gend en Loos*, 05.02.1963, ECLI:EU:C:1963:1.

3. Βλ. ενδεικτικά, F.G. WILMAN, The end of the absence? The growing

body of EU legislation on private enforcement and the main remedies it provides for, CML Rev., 2016, σ. 887. Εμβληματικός τομέας για την αναγνώριση και προώθηση της ιδιωτικής επιβολής είναι το ενωσιακό δικαιο ανταγωνισμού, βλ. Ρ.-Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Δημόσια και ιδιωτική επιβολή στο δικαιο ανταγωνισμού υπό το φως της Οδηγίας 2014/104 της Ευρωπαϊκής Ένωσης: σχέση συμπληρωματικότητας ή σύγκρουσης; ΔΕΕτ., 2017, σσ. 1430-1437.

4. ΔΕΚ C-8/81, *Becker*, 19.01.1982, ECLI:EU:C:1982:7. Το Δικαστήριο τόνισε ότι στις περιπτώσεις αυτές «είναι δυνατή η επίκληση των εν λόγω διατάξεων καίτοι δεν έχουν ληφθεί εμπροθέσμως εκτελεστικά μέτρα, είτε εναντίον κάθε εθνικής διατάξεως που δεν είναι σύμφωνη με την Οδηγία, είτε καθ' όσον δύναται να προσδιορίσουν δικαιώματα, τα οποία οι ιδιώτες είναι σε θέση να προβάλουν έναντι του κράτους», σκ. 25.

– που διεκδικούν εφαρμογή σε συγκεκριμένη διαφορά, προϋποθέτει την εισδοχή του ενωσιακού κανόνα στην εθνική έννομη τάξη και τη δυνατότητα επίκλησής του ενώπιον των εθνικών διοικητικών και δικαιοδοτικών οργάνων⁵.

Αντίθετα από ό,τι συμβαίνει με την αρχή της υπεροχής, η οποία έχει αμφισβητηθεί ακόμα και πρόσφατα από ορισμένα συνταγματικά δικαστήρια⁶, η αρχή του αμέσου αποτελέσματος δεν έχει αμφισβητηθεί ως προς το υπόβαθρο και τον ρόλο της. Έχει όμως γεννήσει αρκετά ερωτήματα ως προς την εμβέλεια και τα εννοιολογικά και χρονικά όριά της, κι έτσι έχει αναπτυχθεί και εξελιχθεί σε μια πλούσια νομολογία. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: Δικαστήριο και ΔΕΚ ή ΔΕΕ, για την προ και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας περίοδο, αντίστοιχα) προσθέτει συνεχώς «πινελιές» σε αυτό τον καμβά, αφού βέβαια και οι εθνικοί δικαστές, αξιοποιώντας τη θεμελιώδη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, ζητούν διευκρινίσεις για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να εφαρμόσουν τους κανόνες που επικαλούνται οι ιδιώτες σε διαδικασίες που εκκρεμούν ενώπιόν τους.

II. Το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών

1. Η θεμελίωση του αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει αναγνωρίσει, ήδη από τη δεκαετία του 1960, άμεσο αποτέλεσμα σε διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου που πληρούν τα κριτήρια της σαφήνειας, της ακρίβειας και του ανεπιφύλακτου. Έχει έτσι αποφανθεί υπέρ του αμέσου αποτελέσματος σειράς διατάξεων των Συνθηκών⁷, αλλά και πιο πρόσφατα ορι-

σμένων διατάξεων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ⁸.

Η περίπτωση της Οδηγίας είναι πολύ ενδιαφέρουσα στο πλαίσιο αυτό: το άρθρο 288 ΣΛΕΕ (και τα προϊσχύσαντα 189 ΣυνΘΕΚ και 249 ΕΚ) ορίζει ότι ο συγκεκριμένος τύπος πράξης «δεσμεύει κάθε κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή του τύπου και των μέσων στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών». Συνεπώς, από τη φύση της, η Οδηγία δεν είναι προορισμένη να εφαρμοστεί άμεσα αλλά χρειάζεται τη μεσολάβηση του κράτους μέλους.

Με βάση τα παραπάνω, η αναγνώριση από το Δικαστήριο, στην απόφαση *Van Duyn* του 1974 που έκλεισε πρόσφατα 50 χρόνια ζωής⁹, ότι δεν αποκλείεται μια διάταξη Οδηγίας να έχει άμεσο αποτέλεσμα, ήταν ένα πολύ σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της προστασίας των ιδιωτών. Το ΔΕΚ κατέληξε στην επί της αρχής κατάφαση του αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών εστιάζοντας σε τριών ειδών επιχειρήματα:

– το λειτουργικό: το άμεσο αποτέλεσμα συμβάλλει στην επιβολή και αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού κανόνα

– το γραμματικό: η διάταξη περί προδικαστικής παραπομπής (σήμερα: 267 ΣΛΕΕ) αναφέρεται στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να αποφαινεται για την ερμηνεία και το κύρος όλων αδιακρίτως των κανόνων του παράγωγου ενωσιακού δικαίου, συνεπώς και των Οδηγιών, γεγονός που προϋποθέτει ότι η Οδηγία θα μπορεί να γίνει αντικείμενο επίκλησης ενώπιον του εθνικού δικαστή

– το *estoppel*: το κράτος μέλος δεν μπορεί να επικαλείται κατά του ιδιώτη τη δική του παράλειψη να μεταφέρει την Οδηγία¹⁰.

Στη συνέχεια της αναγνώρισης της δυνατότητας των Οδηγιών να αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα, η νομολογία αντιμετώπισε σειρά ζητημάτων που αφορούσαν

5. ΔΕΕ C-573/17, *Poplawski II*, 24.06.2019, ECLI:EU:C:2019:530. Γενικά για τη σχέση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των αρχών της υπεροχής και του αμέσου αποτελέσματος βλ. M. DOUGAN, *When Worlds Collide! Competing Visions of the Relationship between Direct Effect and Supremacy*, CML Rev., 2007, σ. 931 επ., σ. 963. Βλ. επίσης K. LENAERTS / T. CORTHAUT, *Of Birds and Hedges: The Role of Primacy in Invoking Norms of EU Law*, ELRev., 2006, σ. 287.

6. Βλ., ενδεικτικά, L.D. SPIEKER, *The conflict over the Polish disciplinary regime for judges – an acid test for judicial independence, Union values and the primacy of EU law: Commission v. Poland*, CML Rev., 2022, σ. 777 επ. (για την περίπτωση της Πολωνίας), και D. CALIN, *Constitutional courts cannot build brick walls between the CJEU and national judges concerning the rule of law values in Article 2 TEU: RS*, CML Rev., 2023, σ. 819 επ. (για την περίπτωση της Ρουμανίας).

7. Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΚ, *Van Gend en Loos*, ό.π., για το άρθρο 12 ΣΛΕΕ (απαγόρευση δασμών και φορολογικών επιβαρύνσεων ισοδυνάμου αποτελέσματος), ΔΕΚ C-41/74, *Van Duyn*, 04.12.1974, ECLI:EU:C:1974:133, για το νυν άρθρο 45 ΣΛΕΕ (ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων), ΔΕΚ C-2/74, *Reyners*, 21.06.1974, ECLI:EU:C:1974:68, για το νυν άρθρο 49 ΣΛΕΕ (ελεύθερη εγκατάσταση), ΔΕΚ C-43/75,

Defrenne/SABENA, 08.04.1976, ECLI:EU:C:1976:56, για το νυν άρθρο 157 ΣΛΕΕ (ιση αμοιβή ανδρών και γυναικών), ΔΕΚ C-413/99, *Baumbast*, 17.09.2002, ECLI:EU:C:2002:493, για το άρθρο 18 ΣΛΕΕ που διακηρύσσει την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων ως πολιτικό δικαίωμα που απορρέει από την ιθαγένεια της Ένωσης.

8. Βλ. ΔΕΕ C-570/16, *Bauer*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:872, για το δικαίωμα σε αμειβόμενη άδεια (άρθρο 31 ΧΘΔ), ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, 17.04.2018, ECLI:EU:C:2018:257, για την απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 21 ΧΘΔ), ΔΕΕ C-556/17, *Toubarov*, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:626, για το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 47 ΧΘΔ), ΔΕΕ C-537/16, *Garlsson Real Estate*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:193, για την αρχή *ne bis in idem* (άρθρο 50 ΧΘΔ).

9. ΔΕΚ, *Van Duyn*, ό.π.

10. *Ibid*, σκ. 12. Βλ. και ΔΕΚ C-152/84, *Marshall*, 22.02.1986, ECLI:EU:C:1986:84, σκ. 48-49.

στο χρονικό σημείο από το οποίο ξεκινά η δυνατότητα αυτή¹¹, τις υποχρεώσεις των εθνικών αρχών κατά τη διάρκεια της προθεσμίας μεταφοράς¹², κ.λπ.

Το δυσχερέστερο ζήτημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το Δικαστήριο αφορά τη διάκριση ανάμεσα στη δυνατότητα επίκλησης της Οδηγίας στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών και του κράτους μέλους (κάθετο άμεσο αποτέλεσμα¹³) και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα). Το ζήτημα αυτό απασχολεί τη νομολογία και τη θεωρία μέχρι και σήμερα.

2. Η έλλειψη οριζοντίου αποτελέσματος των Οδηγιών ως πάγια νομολογιακή αρχή

Δέκα χρόνια μετά από την πρώτη αναφορά στο άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών, δηλαδή το 1984, το Δικαστήριο επιλήφθηκε προδικαστικού ερωτήματος στην υπόθεση *Marshall*¹⁴. Η υπόθεση αυτή αφορούσε εργατική διαφορά μεταξύ της Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority του Ηνωμένου Βασιλείου και της Helen Marshall, η οποία εργαζόταν στον οργανισμό αυτό ως διαιτολόγος και προέβαλε ότι είχε απολυθεί κατά παραβίαση της Οδηγίας 76/207 για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην εργασία¹⁵.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο έκρινε ρητώς ότι μια Οδηγία δεν μπορεί να αναπτύξει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, δεν μπορεί δηλαδή να την επικαλεστεί ένας ιδιώτης έναντι ενός άλλου ιδιώτη, ακόμα και αν αυτή απονέμει δικαιώματα και πληροί τα χαρακτηριστικά της σαφήνειας, της ακρίβειας και του ανεπιφύλακτου¹⁶.

11. ΔΕΚ C-212/04, *Αδενέλερ κ.λπ.*, 04.07.2006, ECLI:EU:C:2006:443, όπου κρίθηκε ότι η υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου για σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία εκκινεί μετά τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς, βλ. κατωτέρω, υπό III.1(δ).

12. ΔΕΚ C-129/96, *Inter-environnement Wallonie*, 18.12.1997, ECLI:EU:C:1997:628, όπου κρίθηκε ότι, κατά τη διάρκεια της προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας, τα κράτη μέλη υποχρεούνται, βάσει του καθήκοντος καλόπιστης συνεργασίας, να απέχουν από τη λήψη μέτρων που θα μπορούσαν να διακυβεύσουν σοβαρά το αποτέλεσμα που επιδιώκει.

13. Διευκρινίζεται ότι η επίκληση του αμέσου αποτελέσματος μπορεί να γίνει μόνο από τον ιδιώτη έναντι του κράτους και όχι αντίστροφα. Η αναγνώριση «αντίστροφου καθέτου αποτελέσματος» θα ισοδυναμούσε με τη δυνατότητα του κράτους να επικαλείται τη δική του παράλειψη.

14. ΔΕΚ, *Marshall*, ό.π.

15. Οδηγία 76/207 του Συμβουλίου, της 09.02.1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας, ΕΕ 1976 L 39/40.

16. Στη σκ. 48 της απόφασης *Marshall* το Δικαστήριο τόνισε ότι: «κατά το άρθρο 189 της Συνθήκης [νυν 288 ΣΛΕΕ], ο δεσμευτικός χαρακτήρας της Οδηγίας, στον οποίο στηρίζεται η δυνατότητα επίκλησής της ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, υφίσταται μόνο

Ως αποτέλεσμα αυτής της θέσης, μια διάταξη Οδηγίας που δεν έχει μεταφερθεί από το κράτος μέλος εντός της ταχθείσης προθεσμίας θα μπορεί να γίνει αντικείμενο επίκλησης και να εφαρμοστεί από τον εθνικό δικαστή σε διαφορά μεταξύ ιδιώτη και κράτους, όχι όμως σε ιδιωτική διαφορά.

Αυτή την αρχική θέση επαναλαμβάνει το Δικαστήριο μέχρι σήμερα, σε πάγια νομολογία. Αφετηρία και κεντρικό επιχείρημα κατά του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος αποτελεί, για το ΔΕΕ, η διάκριση μεταξύ Κανονισμού και Οδηγίας, την οποία κάνει ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης στο άρθρο 288 ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι δύο αυτοί τύποι πράξεων έχουν διαφορετική στόχευση: ο Κανονισμός έχει γενική εφαρμογή και μπορεί να επιβάλλει υποχρεώσεις απευθείας σε ιδιώτες ενώ, αντίθετα, η Οδηγία απευθύνεται στα κράτη μέλη και δεν μπορεί να επιβάλει υποχρεώσεις σε ιδιώτη πριν από τη μεταφορά της στην εθνική έννομη τάξη. Υπό την οπτική αυτή, η αναγνώριση οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών θα καθιστούσε λιγότερο σαφή τη διάκριση μεταξύ Κανονισμού και Οδηγίας.

Από την άλλη πλευρά, μερίδα της θεωρίας¹⁷, αλλά και ορισμένοι Γεν. Εισαγγελείς¹⁸, έχουν καλέσει το Δικαστήριο να αναγνωρίσει τη δυνατότητα επίκλησης διατάξεων μη μεταφερθείσας Οδηγίας σε ιδιωτικές διαφορές, να δεχθεί δηλαδή το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η διάκριση μεταξύ Κανονισμού και Οδηγίας έχει ήδη τρωθεί με την αναγνώριση του κάθετου αμέσου αποτελέσματος, η οποία ήταν απαραίτητη για την πρόοδο της ενοποιητικής διαδικασίας. Εξάλλου, από τη διατύπωση του άρθρου 288 ΣΛΕΕ δεν προκύπτει ο αποκλεισμός του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ίδιο επιχείρημα, που εστιάζει στη διαφύλαξη της ασφάλειας δικαίου, έχει αξιοποιηθεί

έναντι «κάθε κράτους μέλους στο οποίο απευθύνεται». Από αυτό έπεται ότι η Οδηγία δεν μπορεί, αυτή καθαυτή, να δημιουργήσει υποχρέωση για τους ιδιώτες και ότι, επομένως, δεν μπορεί να γίνει επίκληση αυτών καθαυτών των διατάξεων Οδηγίας κατά των προσώπων αυτών».

17. Βλ. P. CRAIG, *The legal effect of Directives: policy, rules, exceptions*, ELRev., 2009, σ. 349. Βλ. επίσης P. CRAIG / GR. DE BURCA, *EU Law. Texts, Cases and Materials*, 7th ed., OUP, 2020, σσ. 246-248.

18. Βλ. Προτάσεις Van Gerven, της 26.01.1993, C-271/91, *Marshall II*, ECLI:EU:C:1993:30, σημ. 12, Προτάσεις Jacobs της 27.01.1994, C-316/93, *Vaneetveld*, ECLI:EU:C:1994:32, σημ. 31, Προτάσεις Lenz της 09.02.1994, C-91/92, *Faccini Dori*, ECLI:EU:C:1994:45, σημ. 47 επ. Πιο πρόσφατα βλ. Προτάσεις Sharpston της 22.06.2017, C-413/15, *Farell*, ECLI:EU:C:2017:49, σημ.150. Για μια επισκόπηση των θέσεων που αναπτύχθηκαν στο παρελθόν υπέρ και κατά του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών βλ. τις Προτάσεις Αιμιλίου της 16.11.2023, C-316/22, *Gabel*, ECLI:EU:C:2023:885, σημ. 17 επ.

και από τις δύο αυτές προσεγγίσεις και έχει χρησιμοποιηθεί τόσο υπέρ όσο και κατά του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος¹⁹.

III. Νομολογιακοί μηχανισμοί αναπλήρωσης της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών

Το ίδιο το Δικαστήριο αναγνωρίζει εμμέσως ότι η έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος αποστερεί τους ιδιώτες από τα δικαιώματα που τους απονέμει η Οδηγία, με ευθύνη του κράτους μέλους που είτε παραλείπει να την μεταφέρει είτε την μεταφέρει πλημμελώς. Για τον λόγο αυτό, η νομολογία έχει αναπτύξει διάφορους εναλλακτικούς μηχανισμούς, οι οποίοι λειτουργούν αντισταθμιστικά προς την έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος, άλλως την αναπληρώνουν. Από τη νομολογία προκύπτει ότι μέχρι σήμερα ο ενωσιακός δικαστής έχει υιοθετήσει δύο προσεγγίσεις: η μία εκκινεί από τα χαρακτηριστικά και τη λειτουργία της ίδιας της Οδηγίας (1), ενώ η άλλη αποσυνδέεται από την Οδηγία και εστιάζει σε ανώτερους κανόνες δικαίου ή και ανάγεται στο ίδιο το εθνικό δίκαιο (2).

1. Μηχανισμοί αναπλήρωσης της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος με βάση την ίδια την Οδηγία

Η νομολογία του Δικαστηρίου υπήρξε ιδιαίτερα ευρηματική προκειμένου να διευρύνει την προστασία των ιδιωτών με βάση την Οδηγία παραμένοντας ταυτόχρονα πιστή στη διακηρυγμένη αρχή της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών. Οι μηχανισμοί τους οποίους ανέπτυξε στο πλαίσιο αυτό είναι οι εξής:

(α) *Η διεύρυνση της εμβέλειας του κάθετου αμέσου αποτελέσματος μέσω της ευρείας ερμηνείας της έννοιας «κράτος μέλος»*

Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η έννοια του «κράτους μέλους» δεν αναφέρεται μόνο στον στενό πυρήνα του κράτους αλλά συμπεριλαμβάνει και νομικά πρόσωπα του ευρύτερου δημόσιου τομέα, ή ακόμα και νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου που εποπτεύονται από το κράτος. Γενικότερα, ο ιδιώτης μπορεί να επικαλείται το άμεσο αποτέλεσμα μιας διάταξης Οδηγίας και έναντι ενός οργανισμού «στον οποίο, ασχέτως της νομικής μορφής του, έχει ανατεθεί δύναμη πράξεως της δημοσίας αρχής η παροχή υπηρεσίας δημοσίου συμφέροντος υπό την εποπτεία της αρχής αυτής και ο οποίος έχει, προς τούτο, εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες»²⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι είναι δυνατή η επίκληση διατάξεων Οδηγίας, μεταξύ άλλων, έναντι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης²¹, συνταγματικά ανεξαρτήτων αρχών επιφορτισμένων με την τήρηση της τάξεως και τη δημόσια ασφάλεια²², και δημοσίων αρχών που παρέχουν υπηρεσίες στον τομέα της δημοσίας υγείας²³. Όπως τόνισε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Foster*, που αφορούσε διαφορά μεταξύ ιδιωτών και της βρετανικής υπηρεσίας αερίου, «όταν οι ιδιώτες είναι σε θέση να επικαλεστούν Οδηγία έναντι του κράτους, μπορούν να το πράξουν ασχέτως της ιδιότητας, εργοδότη ή δημόσιας αρχής, υπό την οποία το κράτος ενεργεί»²⁴.

(β) *Η αναγνώριση ότι η επίκληση του αμέσου αποτελέσματος από έναν ιδιώτη έναντι του κράτους μπορεί να επιδρά στη νομική κατάσταση άλλου ιδιώτη*

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Delena Wells*, στο πλαίσιο της οποίας ιδιώτης προσέφυγε στο εθνικό δικαστήριο κατά κράτους μέλους ζητώντας την ανάκληση άδειας ορυχείου που είχε χορηγηθεί σε άλλον ιδιώτη χωρίς να έχει προηγηθεί αξιολόγηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον, όπως επέβαλλε ενωσιακή Οδηγία την οποία το κράτος είχε μεταφέρει πλημμελώς²⁵. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το άμεσο αποτέλεσμα λειτουργήσε με κάθετο τρόπο, αλλά η εφαρμογή των σαφών και ανεπιφύλακτων διατάξεων της Οδηγίας από τον εθνικό δικαστή ήταν σε θέση να οδηγήσει στην ανάκληση της άδειας που είχε χορηγηθεί στον άλλον ιδιώτη κατά παραβίαση των διατάξεων αυτών.

Σε μια τέτοια περίπτωση δημιουργείται μια τριμερής σχέση μεταξύ του κράτους και των δύο ιδιωτών, όπου η επίκληση της Οδηγίας από τον έναν ιδιώτη έναντι του κράτους επιδρά αρνητικά στην κατάσταση του άλλου ιδιώτη. Αν και ο τρίτος υφίσταται αρνητικές συνέπειες από την επίκληση της μη μεταφερθείσας Οδηγίας, δεν πρόκειται για απευθείας επιβολή υποχρέωσης προς αυτόν, αλλά για αντανakλαστικό αποτέλεσμα του ελέγχου νομιμότητας

19. Βλ. P. CRAIG, *The legal effect of Directives: policy, rules, exceptions*, ό.π., σ. 354.

20. ΔΕΚ C-188/89, *Foster*, 12.07.1990, ECLI:EU:C:1990:313, σκ. 20.

21. ΔΕΚ C-103/88, *Fratelli Costanzo*, 22.06.1989, ECLI:EU:C:1989:256.

22. ΔΕΚ C-222/84, *Johnston*, 15.05.1986, ECLI:EU:C:1986:206.

23. ΔΕΚ, *Marshall*, ό.π. Βλ. την κριτική τοποθέτηση του A. DASHWOOD απέναντι στην ερμηνευτική διεύρυνση της έννοιας του «κράτους», ο οποίος τονίζει ότι η προσέγγιση αυτή οδηγεί στον κίνδυνο αυθαίρετης διάκρισης μεταξύ εργοδοτών του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, *From Van Duyn to Mangold via Marshall: reducing direct effect to absurdity?*, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2007, σ. 81 επ., σ. 88. Η θέση αυτή αγνοεί το γεγονός ότι μια τέτοια αυθαίρετη διάκριση ενυπάρχει ήδη λόγω του αποκλεισμού του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος. Μπορεί να ειπωθεί, μάλιστα, ότι η νομολογία αυτή τείνει να μειώσει αυτή τη διαφοροποίηση.

24. ΔΕΚ, *Foster*, ό.π., σκ. 17.

25. ΔΕΚ C-201/02, *Delena Wells*, 07.01.2004, ECLI: EU:C:2004:12.

της συμπεριφοράς του κράτους μέλους²⁶. Η αρνητική επίδραση στη νομική κατάσταση του τρίτου είναι δηλαδή αποτέλεσμα της παράλειψης του κράτους μέλους να συμμορφωθεί προς την Οδηγία.

(γ) Η δυνατότητα επίκλησης της Οδηγίας σε ιδιωτική διαφορά όταν η Οδηγία δεν επιβάλλει ευθέως υποχρεώσεις σε ιδιώτες αλλά η επίκλησή της καταλήγει στον αποκλεισμό της εφαρμογής των αντίθετων εθνικών διατάξεων (*inviolabilité d'exclusion*)

Ένα παράδειγμα της δυνατότητας αυτής είναι η υπόθεση *Unilever*²⁷, η οποία αφορούσε ιδιωτική διαφορά. Ειδικότερα, η εταιρεία Unilever συμφώνησε να πωλήσει ποσότητα ελαιολάδου σε άλλη εταιρεία, η οποία όμως αρνήθηκε να παραλάβει το εμπόρευμα επειδή η ετικέτα του δεν πληρούσε τις απαιτήσεις της ιταλικής νομοθεσίας. Η Unilever αντέταξε ότι η εθνική νομοθεσία δεν έπρεπε να εφαρμοστεί στη συγκεκριμένη περίπτωση επειδή ήταν αντίθετη σε ενωσιακή Οδηγία για την κοινοποίηση τεχνικών κανόνων από τα κράτη μέλη. Στην απόφασή του, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο πωλητής μπορούσε να επικαλεστεί την Οδηγία έναντι του αγοραστή προκειμένου να αποκλείσει την εφαρμογή των αντίθετων εθνικών κανόνων, επειδή η Οδηγία αυτή επέβαλλε στα κράτη μέλη διαδικαστικές υποχρεώσεις και δεν προέβλεπε ουσιαστικού περιεχομένου δικαιώματα ή υποχρεώσεις για τους ιδιώτες²⁸.

Και σε αυτή την περίπτωση, η επίκληση της Οδηγίας από έναν ιδιώτη καταλήγει σε δυσμενή συνέπεια για έναν άλλο ιδιώτη, χωρίς όμως αυτή καθεαυτή να επιβάλλει άμεσα υποχρεώσεις εις βάρος του τελευταίου.

Οι υπό (β) και (γ) μηχανισμοί που έχει αναγνωρίσει ο ενωσιακός δικαστής αναπληρώνουν την έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών, υπό την έννοια ότι επιτρέπουν στους ιδιώτες να επικαλούνται μια μη μεταφερθείσα Οδηγία σε διαφορές στις οποίες εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα άλλοι ιδιώτες. Οι τελευταίοι ενδέχεται να υποστούν δυσμενείς συνέπειες από την επίκληση της Οδηγίας, χωρίς πάντως αυτή να τους επιβάλλει ευθέως υποχρεώσεις. Στις περιπτώσεις αυτές, η θεωρία κάνει λόγο για παρεμπίπτον (*incidental*) άμεσο αποτέλεσμα²⁹.

(δ) Η σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία του εθνικού δικαίου

Στην υπόθεση *Von Colson*³⁰, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η υποχρέωση επίτευξης του αποτελέσματος της Οδηγίας βαρύνει όλα τα όργανα των κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένων των δικαστηρίων τους, τα οποία οφείλουν να ερμηνεύουν το εθνικό τους δίκαιο υπό το φως των στόχων αυτής. Για τον σκοπό αυτό, οφείλουν να εξαντλούν τα περιθώρια ερμηνείας που τους παρέχει το εθνικό δίκαιο³¹. Η υποχρέωση αυτή ενεργοποιείται ιδίως στην περίπτωση που δεν μπορεί να εφαρμοστεί η ίδια η Οδηγία, είτε επειδή δεν πληροί τα κριτήρια της σαφήνειας, της ακρίβειας και του ανεπιφύλακτου, είτε επειδή πρόκειται για ιδιωτική διαφορά.

Ο μηχανισμός της σύμφωνης προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου έχει χαρακτηριστεί από το Δικαστήριο ως «*σύμφυτος προς το σύστημα της Συνθήκης*»³² και είναι ίσως εκείνος που αναπληρώνει πιο αποτελεσματικά από όλους τους άλλους την έλλειψη του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος, ενώ ταυτόχρονα ανταποκρίνεται περισσότερο στη φύση της Οδηγίας ως πράξης που θέτει στόχους προς εκπλήρωση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το αποτέλεσμα της Οδηγίας επιτυγχάνεται μέσω της ερμηνευτικής παρέμβασης του εθνικού δικαστή, και όχι του εθνικού νομοθέτη. Μέσω της σύμφωνης ερμηνείας, η ενωσιακή διάταξη καταλήγει να επιβάλλει υποχρεώσεις στους ιδιώτες, ωσάν να είχε πραγματικά μεταφερθεί ορθά στην εθνική έννομη τάξη. Με τον τρόπο αυτό, ο εθνικός δικαστής εκπληρώνει, έστω εμμέσως, την υποχρέωση του κράτους μέλους για συμμόρφωση προς την Οδηγία³³. Για τον λόγο αυτό, η θεωρία αποδίδει στη σύμφωνη ερμηνεία τον χαρακτηρισμό «έμμεσο αποτέλεσμα» (*indirect effect*)³⁴.

Δεν πρέπει πάντως να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η υποχρέωση για σύμφωνη προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία συναντά τα όριά της στην ίδια τη φύση της δικαιoδοτικής λειτουργίας. Αυτό αναγνώρισε και το ίδιο το ΔΕΕ, τονίζοντας ότι η υποχρέωση αυτή ενεργοποιείται «κατά το μέτρο του δυνατού». Έτσι, ο εθνικός δικαστής οφείλει

ό.π., σ. 259.

30. ΔΕΚ C-14/83, *Von Colson και Kamann*, 10.04.1984, ECLI:EU:C:1984:153.

31. *Ibid*, σκ. 26, 28.

32. ΔΕΚ, *Αδενέλερ*, ό.π., σκ. 109.

33. Βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ / Ρ.Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ / Μ. ΠΕΡΑΚΗ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2η έκδ. αναθ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σ. 278. Βέβαια, το γεγονός ότι ο εθνικός δικαστής διασφαλίζει το δικαίωμα του ιδιώτη μέσω της σύμφωνης προς την Οδηγία ερμηνείας, στο πλαίσιο συγκεκριμένης διαφοράς, δεν απαλλάσσει από την υποχρέωση μεταφοράς της Οδηγίας την οποία υπέχει το κράτος έναντι της ίδιας της Ένωσης.

34. Βλ. Ρ. CRAIG / ΓΡ. DE BURCA, *EU Law. Texts, Cases and Materials*, ό.π., σ. 252.

26. Στην απόφασή του το Δικαστήριο τόνισε ότι «*απλές αρνητικές συνέπειες επί των δικαιωμάτων τρίτων, ακόμη και αν είναι βέβαιες, δεν δικαιολογούν το να μην επιτρέπεται σε έναν ιδιώτη να επικαλεστεί την Οδηγία κατά του οικείου κράτους μέλους*», *ibid*, σκ. 57. Πράγματι, αν η έμμεση εμπλοκή άλλου ιδιώτη αρκούσε για να αποκλείσει τη δυνατότητα επίκλησης της Οδηγίας έναντι του κράτους μέλους, θα οδηγούμαστε σε συρρίκνωση και του ίδιου του κάθετου αμέσου αποτελέσματος.

27. ΔΕΚ C-443/98, *Unilever*, 26.09.2000, ECLI:EU:C:2000:496. Βλ. επίσης και ΔΕΚ C-194/94, *CIA Security International*, 30.04.1996, ECLI:EU:C:1996:172.

28. ΔΕΚ, *Unilever*, ό.π., σκ. 49-50.

29. Βλ. Ρ. CRAIG / ΓΡ. DE BURCA, *EU Law. Texts, Cases and Materials*,

μεν να αναζητήσει και να αξιοποιήσει όλες τις δυνατότητες που παρέχει η εθνική έννομη τάξη, δεν μπορεί όμως να φθάσει μέχρι του σημείου να προβεί σε *contra legem* ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Επίσης, η υποχρέωση του δικαστή να προβαίνει σε σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία ενεργοποιείται κατά τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς, ενώ κατά τη διάρκεια της προθεσμίας συνιστά μόνον ευχέρεια³⁵. Τέλος, η σύμφωνη ερμηνεία δεν μπορεί να καταλήγει σε αντίθεση προς την γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου περί αναδρομικής εφαρμογής του ηπιότερου ποινικού κανόνα³⁶.

(ε) Αστική ευθύνη του κράτους μέλους

Στην περίπτωση που ένα κράτος μέλος δεν έχει μεταφέρει ενωσιακή Οδηγία και δεν υπάρχει δυνατότητα αξιοποίησης κανενός από τους παραπάνω μηχανισμούς αναπλήρωσης, ο ιδιώτης στερείται αναπόφευκτα το δικαίωμα που του απονέμει η Οδηγία αυτή. Στη θεμελιώδη απόφαση *Francovich*³⁷, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι στην περίπτωση αυτή γεννάται αστική ευθύνη του κράτους μέλους έναντι του ιδιώτη, ο οποίος μπορεί να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ζητώντας την αποκατάσταση της βλάβης που έχει υποστεί εξαιτίας της παράλειψης του κράτους.

Η αστική ευθύνη του κράτους μέλους αποτελεί μια έσχατη λύση που θα πρέπει να χαρακτηριστεί μάλλον ως ένα «παρηγορητικό μέσο» για τους ιδιώτες, οι οποίοι στερούνται το δικαίωμα που τους απονέμει η Οδηγία εξαιτίας της παράλειψης του κράτους και της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος αυτής. Είναι δε βέβαιο ότι, αντίθετα προς τους άλλους μηχανισμούς, δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσει στους ιδιώτες την απόλαυση του δικαιώματος αυτού και για τον λόγο αυτό μπορεί να λεχθεί ότι λειτουργεί μάλλον ως εργαλείο υποκατάστασης παρά αναπλήρωσης της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών.

Από τα παραπάνω συνάγεται ένα αρχικό συμπέρασμα σχετικά με το κεντρικό ερώτημα της συρρίκνωσης της αρχής περί έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών: οι νομολογιακοί μηχανισμοί αναπλήρωσης που εστιάζουν στην ίδια την Οδηγία θέτουν τα ακρότατα όρια της αρχής αυτής και, με τον τρόπο αυτό, εντέλει διαφυλάσσουν τον πυρήνα της. Ο πιο δυναμικός μηχανισμός συνίσταται στην υποχρέωση σύμφωνης προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου, η οποία καταλήγει σε αποτέλεσμα αντίστοιχο με αυτό που θα παραγόταν εάν η Οδηγία είχε οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα³⁸, καθώς μπορεί να ενεργοποιήσει τα δικαιώματα που αυτή απονέμει στους ιδιώτες.

2. Μηχανισμοί αναπλήρωσης της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος με βάση κανόνες εκτός της Οδηγίας

Το ερώτημα της συρρίκνωσης της αρχής περί έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών τίθεται πιο επιτακτικά υπό το φως της νεότερης νομολογίας του ΔΕΕ, η οποία δεν θέτει στο επίκεντρο την ίδια την Οδηγία αλλά εξετάζει το ζήτημα αναγόμενης σε κανόνες που κείνται εκτός αυτής, είτε στο πεδίο του ενωσιακού είτε του εθνικού δικαίου.

Πράγματι, κατά τα τελευταία 20 χρόνια, ο ενωσιακός δικαστής έχει διευρύνει την προσέγγισή του, αναζητώντας νέους εναλλακτικούς τρόπους για την αναπλήρωση της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών. Για τον σκοπό αυτό, έχει στραφεί προς υπέρτερους κανόνες του ενωσιακού δικαίου αλλά και προς το ίδιο το εθνικό δίκαιο.

(α) Αναπλήρωση με βάση τις γενικές αρχές του δικαίου

Μια πολύ ενδιαφέρουσα νομολογιακή προσέγγιση εγκαινιάστηκε με την απόφαση *Mangold* του 2005³⁹. Η υπόθεση αφορούσε ιδιωτική διαφορά, στην οποία εργαζόμενος αμφισβήτησε τον χρονικό περιορισμό της σύμβασης εργασίας του που προβλεπόταν από το εθνικό δίκαιο για τους «ηλικιωμένους εργαζομένους». Το εθνικό δικαστήριο που απέστειλε τα προδικαστικά ερωτήματα προς το Δικαστήριο διερωτήθηκε, μεταξύ άλλων, εάν η εθνική ρύθμιση ήταν συμβατή προς την Οδηγία 2000/78 για την ίση μεταχείριση στην εργασία, η προθεσμία για τη μεταφορά της οποίας δεν είχε ακόμα λήξει και, συνεπώς, δεν μπορούσε να αναπτύξει άμεσο αποτέλεσμα. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, ακόμα και εάν η προθεσμία μεταφοράς της Οδηγίας είχε λήξει, και πάλι ο εργαζόμενος δεν θα είχε τη δυνατότητα να την επικαλεστεί έναντι του εργοδότη του, λόγω της αρχής της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο τόνισε ότι η Οδηγία 2000/78 «αποβλέπει στη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση, στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, των δυσμενών διακρίσεων που στηρίζονται σε έναν από τους λόγους που περιλαμβάνονται στο άρθρο [6 παρ. 1 της Οδηγίας], μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται

35. ΔΕΚ, *Αδενέλερ*, ό.π., σκ. 115. Το Δικαστήριο δεν υιοθέτησε την άποψη της Γεν. Εισαγγελέως Kokott, ότι η υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας υφίσταται από το χρονικό σημείο έναρξης ισχύος της Οδηγίας, βλ. Προτάσεις της 27.10.2005, ECLI:EU:C:2005:654, σημ. 45 επ.

36. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-387/02, C-391/02 και C-403/02, *Berlusconi*, 03.05.2005, ECLI:EU:C:2005:270. Βλ. και ΔΕΚ C-226/97, *Lemmens*, 16.06.1998, ECLI:EU:C:1998:296.

37. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, *Francovich*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428.

38. Βλ. Μ. BOBEK, Why is it better to treat every provision of EU Directives as having horizontal direct effect?, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 2023, σ. 211 επ.

39. ΔΕΚ C-144/04, *Mangold*, 22.11.2005, ECLI:EU:C:2005:709.

και η ηλικία» και ότι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, η οποία αποτυπώνεται σε αυτήν, «πρέπει να θεωρηθεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου», η τήρηση της οποίας δεν μπορεί να εξαρτάται από τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο. Το Δικαστήριο κατέληξε ότι ο εθνικός δικαστής οφείλει να αφήσει ανεφάρμοστη την αντίθετη εθνική διάταξη προκειμένου να διασφαλίσει το δικαίωμα των ιδιωτών στην ίση μεταχείριση, όπως αυτό προκύπτει από την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας⁴⁰.

Με την κρίση του αυτή, το ΔΕΕ αποσυνέδεσε την εφαρμογή του δικαιώματος που απονέμει η Οδηγία στους ιδιώτες από τη λογική του αμέσου αποτελέσματος και αξιοποίησε τη γενική αρχή περί απαγόρευσης των διακρίσεων, της οποίας η Οδηγία αποτελεί απλώς μια ειδικότερη έκφραση. Με βάση αυτή την προσέγγιση, το ουσιαστικό περιεχόμενο της Οδηγίας (όχι η ίδια) καταλήγει να εφαρμόζεται στην ιδιωτική διαφορά⁴¹, με όχημα έναν ανώτερο κανόνα του ενωσιακού δικαίου. Οι γενικές αρχές του δικαίου αποτελούν κανόνες υπέρτερης ισχύος στην ενωσιακή έννομη τάξη⁴², οι οποίοι, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις της σαφήνειας και της ακρίβειας, χαίρουν τόσο κάθετου όσο και οριζοντίου αποτελέσματος. Σε αρκετές περιπτώσεις, η νομολογία τόνισε ότι ορισμένες διατάξεις Οδηγιών «συγκεκριμενοποιούν»⁴³, «υλοποιούν»⁴⁴ ή «εξειδικεύουν»⁴⁵ μια γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου.

(β) Αναπλήρωση με βάση τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ

Εξίσου σημαντικό εργαλείο αποδείχθηκε και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, για αρκετές διατάξεις

του οποίου το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι έχουν άμεσο αποτέλεσμα. Παρά το γεγονός ότι μερίδα της θεωρίας⁴⁶ αλλά και ορισμένοι Γεν. Εισαγγελείς⁴⁷ έχουν εκφράσει την αντίθεσή τους στην αναγνώριση οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος σε διατάξεις του Χάρτη, το Δικαστήριο έχει υιοθετήσει την ίδια προσέγγιση με εκείνη που έχει επικρατήσει ως προς τις διατάξεις των Συνθηκών, και κρίνει πλέον παγίως ότι το άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων του Χάρτη είναι τόσο κάθετο όσο και οριζόντιο.

Ενδεικτική για τη θεώρηση του αμέσου αποτελέσματος της Οδηγίας μέσα από την οπτική του Χάρτη είναι η απόφαση *Egenberger*, η οποία αφορούσε και πάλι την Οδηγία 2000/78 αλλά αυτή τη φορά έθετε ζήτημα διάκρισης λόγω θρησκείας σε ιδιωτική διαφορά. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, η γερμανική Ευαγγελική Εκκλησία, η οποία είναι νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, έθεσε ως προϋπόθεση για πρόσληψη εργαζομένων τη συμμετοχή τους σε εκκλησία και απέκλεισε από τη διαδικασία πρόσληψης μια υποψήφια επειδή ήταν άθρησκη. Στην απόφασή του⁴⁸, το ΔΕΕ τόνισε ότι τα άρθρα 21(1) και 47 του Χάρτη (που διακηρύσσουν την απαγόρευση των διακρίσεων και το δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, αντίστοιχα) αναπτύσσουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα⁴⁹ και κατέληξε ότι, εάν ο εθνικός δικαστής δεν μπορεί να κάνει σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία ώστε να διασφαλίσει το δικαίωμα του εργαζομένου, τότε πρέπει να αναχθεί στα άρθρα αυτά του Χάρτη και να μην εφαρμό-

40. ΔΕΚ, *Mangold*, ό.π., σκ. 56, 75-77. Για τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, βλ. επίσης ΔΕΕ C-555/07, *Kükükdeveci*, 19.01.2010, ECLI:EU:C:2010:21.

41. Βλ. Μ. MILEK, From the "Disguised" Horizontal Direct Effect of Directives to the "Bare" Horizontal Direct Effect of Fundamental Rights? *KL v X* (C-715/20) – "Lack of Reasons for Termination", *ELRev.*, 2024, σ. 377 επ., σ. 389, ο οποίος χαρακτηρίζει τη νομολογία *Mangold* ως «μεταμφιεσμένο» οριζόντιο αποτέλεσμα της Οδηγίας.

42. Τ. TRIDIMAS, *The general principles of EU Law*, 2nd ed., OUP, 2006. Βλ. επίσης R.-E. PAPADOPOULOU, *Principes généraux du droit dans la jurisprudence de la Cour de Justice des Communautés Européennes. Origines, statut et concrétisation*, Sakkoulas/Bruylant, Athènes/Bruxelles, 1996. Πιο πρόσφατα, βλ. Κ. ZIEGLER ... [et al.] (eds), *Research Handbook on General Principles in EU Law. Constructing Legal Orders in Europe*, Elgar Publishing, 2022.

43. ΔΕΕ, *Kükükdeveci*, ό.π., σκ. 21.

44. ΔΕΕ C-193/17, *Cresco Investigations*, 22.01.2019, ECLI:EU:C:2019:43, σκ. 36.

45. ΔΕΕ C-441/14, *Dansk Industri*, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278, σκ. 22.

46. Βλ. Μ. FORNASIER, *The impact of EU fundamental rights on private relationships: Direct or indirect effect?*, *ERPL*, 2015, σ. 29 επ., ST. WIRTSCHEIN, *Which labour rights are fundamental rights? Horizontal direct effect of the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 2023, σ. 221 επ.

47. Προτάσεις Trstenjak της 08.09.2011, C-282/10, *Dominguez*, ECLI:EU:C:2011:559, σημ. 80 επ. Βλ. και Προτάσεις Bobek της 25.07.2018, C-193/17, *Cresco Investigations*, ECLI:EU:C:2018:614, σημ. 119 επ., όπου και μια συνοπτική παρουσίαση της μέχρι τότε νομολογίας του ΔΕΕ για το ζήτημα αυτό.

48. ΔΕΕ, *Egenberger*, ό.π.

49. Το ΔΕΕ τόνισε ότι η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας, «η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη, είναι αφ' εαυτής ικανή να απονέμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ τους σε τομέα που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης» και «δεν διαφέρει, κατ' αρχήν, από τις διάφορες διατάξεις των ιδρυτικών Συνθηκών περί απαγορεύσεως των διακρίσεων που βασίζονται σε διάφορους λόγους, ακόμη και όταν τέτοιες διακρίσεις προκύπτουν από συμβάσεις που έχουν συναφθεί μεταξύ ιδιωτών» (σκ. 76-77). Πρόσθεσε δε ότι, «όπως και το άρθρο 21, το άρθρο 47 του Χάρτη, το οποίο αφορά το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, είναι αυτοτελές και δεν χρειάζεται να εξειδικεύεται με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να απονέμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό» (σκ. 78).

σει το εθνικό δίκαιο⁵⁰. Στην περίπτωση αυτή, το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των οικείων διατάξεων του Χάρτη αναπλήρωσε όχι μόνο την έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος αλλά και την αδυναμία του εθνικού δικαστή να προβεί σε σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία⁵¹.

Περαιτέρω, σημαντική εν προκειμένω είναι η υπόθεση *Broßon*⁵², όπου η χήρα εργαζομένου διεκδικούσε από τον ιδιώτη εργοδότη του αποζημίωση που αντιστοιχούσε σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία ο σύζυγός της δεν είχε λάβει ως την ημερομηνία θανάτου του. Εν προκειμένω, τύγχανε εφαρμογής η Οδηγία 2003/88⁵³, το άρθρο 7 της οποίας προβλέπει το δικαίωμα του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Με δεδομένη τη φύση της διαφοράς ως ιδιωτικής, και συνεπώς τον αποκλεισμό του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος, το Δικαστήριο στράφηκε στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη που κατοχυρώνει το δικαίωμα ετήσιας αμειβόμενης άδειας και έκρινε ότι το δικαίωμα αυτό «είναι, ως προς την ίδια του την ύπαρξη, επιτακτικό και ανεπιφύλακτο, δεδομένου ότι δεν απαιτείται συγκεκριμενοποίησή του με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου, οι οποίες απλώς καλούνται να προσδιορίσουν τη συγκεκριμένη διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και, κατά περίπτωση, να ορίσουν ορισμένες προϋποθέσεις για τη χρήση της»⁵⁴. Και στην περίπτωση αυτή, το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης του Χάρτη αναπλήρωσε την αδυναμία εφαρμογής της Οδηγίας και εξασφάλισε με έμμεσο τρόπο ότι ο ιδιώτης θα απολάμβανε το δικαίωμά του.

Το κοινό χαρακτηριστικό που διατρέχει τη νομολογία

αυτή είναι η ύπαρξη ενός συνδετικού στοιχείου, ενός «χαρακτηριστικού λειτουργικού δεσμού»⁵⁵, ανάμεσα στην ενωσιακή Οδηγία και στην αντίστοιχη διάταξη του Χάρτη στην οποία ανέτρεξε το Δικαστήριο προκειμένου να αναπληρώσει την έλλειψη του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος. Έτσι, για παράδειγμα, κρίθηκε ότι η Οδηγία 2000/78 συνδέεται με το άρθρο 21 και το άρθρο 47, ή ότι η Οδηγία 2000/88 εξειδικεύει το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη⁵⁶.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ποιοτική διαφοροποίηση στη νομολογία του Δικαστηρίου με την οποία αξιοποιείται ο Χάρτης ως εργαλείο αναπλήρωσης της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος. Η διαφοροποίηση αυτή είναι έκδηλη στην απόφαση *KL*, που εκδόθηκε τον Φεβρουάριο του 2024. Η απόφαση αυτή βαίνει πέραν της θέσης που έλαβε ο ενωσιακός δικαστής με τις αποφάσεις *Egenberger* και *Broßon* και για τον λόγο αυτό αξίζει ιδιαίτερης μνείας.

Η υπόθεση της κύριας δίκης αφορούσε εργατική διαφορά που ανέκυψε στο πλαίσιο του πολωνικού εργατικού δικαίου. Ειδικότερα, σύμφωνα με το πολωνικό δίκαιο, η καταγγελία των σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου δεν πρέπει να αναφέρει συγκεκριμένους λόγους, σε αντίθεση με την καταγγελία των σχέσεων αορίστου χρόνου, η οποία πρέπει να είναι αιτιολογημένη. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ εργαζομένων με σχέση εργασίας ορισμένου και αορίστου χρόνου θέτει ζητήματα αντίθεσης προς τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP, η οποία ενσωματώθηκε ως παράρτημα στην Οδηγία 1999/70⁵⁷. Η ρήτρα αυτή ορίζει ότι «Όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης, οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται δυσμε-

50. Ibid, σκ. 79.

51. Η απόφαση αυτή έχει σχολιαστεί ευρέως στη θεωρία και έχει προκαλέσει αντικρουόμενες αντιδράσεις. Βλ., εντελώς ενδεικτικά, C. O'MARA, Horizontal enforcement of general principles of EU employment equality law – Mangold revisited, Irish Employment Law Journal, 2018, σ. 91 επ., L. CAPPUCIO, L'efficacia diretta orizzontale della Carta dei diritti fondamentali nella decisione Vera Egenberger, Quaderni costituzionali, 2018, σ. 708 επ., A. COLOMBI CIACCHI, The Direct Horizontal Effect of EU Fundamental Rights, European Constitutional Law Review, 2019, σ. 294 επ., M. VAN DEN BRINK, When can religious employers discriminate? The scope of the religious ethos exemption in EU law, European Law Open, 2022, σ. 89 επ.

52. ΔΕΕ C-570/16, *Broßon*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:871. Η υπόθεση αυτή συνεκδικάσθηκε με την υπόθεση *Bauer* (C-569/16), όπου η κληρονόμος αποθανόντος εργαζομένου διεκδικούσε αντίστοιχο ποσό έναντι οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης. Στη περίπτωση αυτή αναγνωρίστηκε ότι η κα Bauer μπορούσε να επωφεληθεί από το κάθετο άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας.

53. Οδηγία 2003/88, της 04.11.2003, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, ΕΕ 2003 L 299/9.

54. ΔΕΕ, *Broßon*, ό.π., σκ. 85.

55. Σύμφωνα με την έκφραση του L. CECCHETTI, Something new under the Sun: the direct effect of directives plus Article 47 Charter in horizontal situations in the K.L. judgment, Quaderni AISDUE, BlogDUE, 1/2024, σ. 5.

56. Αξίζει να αναφερθεί επίσης η ενδιαφέρουσα προσέγγιση του ST. WIRTSCHEIN, Which labour rights are fundamental rights? Horizontal direct effect of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, ό.π., σ. 223, ο οποίος τονίζει ότι, επειδή ο Χάρτης δεσμεύει τα κράτη μέλη μόνον όταν εφαρμόζουν ενωσιακό δίκαιο (άρθρο 51), η υιοθέτηση Οδηγιών οδηγεί στην «επέκταση» της εφαρμογής του σε καταστάσεις που υπό άλλες συνθήκες θα υπάγονταν στο εθνικό δίκαιο. Με βάση αυτή την επισήμανση, μπορεί να γίνει λόγος για ένα είδος «ανατροφοδότησης», όπου η Οδηγία επεκτείνει την εφαρμογή του Χάρτη σε νέες έννομες καταστάσεις και, στη συνέχεια, ο Χάρτης εξασφαλίζει το αποτέλεσμα της Οδηγίας ακόμα και σε περιπτώσεις όπου αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί απευθείας.

57. Οδηγία 1999/70/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28.06.1999, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP, ΕΕ 1999 L 175/43.

νώς σε σχέση με τους αντίστοιχους εργαζομένους αορίστου χρόνου μόνο επειδή έχουν σύμβαση ή σχέση εργασίας ορισμένου χρόνου, εκτός αν αυτό δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους».

Εν προκειμένω, η ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισης μεταξύ εργαζομένων με σύμβαση ορισμένου και αορίστου χρόνου, και συνεπώς, η αντίθεση του πολωνικού δικαίου προς τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαίσιου, ήταν αναμφισβήτητη. Το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε προηγούμενη νομολογία του, με την οποία έχει κρίνει ότι η συγκεκριμένη ρήτρα αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα επειδή είναι ανεπιφύλακτη και αρκούντως ακριβής ώστε οι ιδιώτες να μπορούν να την επικαλούνται έναντι του κράτους νοούμενου υπό την ευρεία έννοια. Στη συνέχεια, όμως, υπενθύμισε την πάγια αρχή περί έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος και, με δεδομένο ότι η διαφορά της κύριας δίκης ήταν ιδιωτική, τόνισε ότι ο εθνικός δικαστής δεν ήταν υποχρεωμένος να αφήσει ανεφάρμοστη την πολωνική διάταξη⁵⁸.

Έχοντας αποκλείσει τη δυνατότητα επίκλησης της Οδηγίας στην ιδιωτική διαφορά, το Δικαστήριο ακολούθησε την πάγια πλέον πρακτική του, αναζητώντας εναλλακτική οδό για τη διασφάλιση του δικαιώματος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου μέσω του Χάρτη. Τόνισε έτσι ότι οι ρυθμίσεις της Οδηγίας εμπίπτουν στο ενωσιακό δίκαιο και συνεπώς πρέπει να σέβονται τον Χάρτη, και δη το άρθρο 47 που κατοχυρώνει το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, το οποίο «είναι αυτοτελές και δεν χρειάζεται να εξειδικεύεται με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να απονέμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό»⁵⁹. Εστιάζοντας στη διάταξη του άρθρου 47, η οποία αναπτύσσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα⁶⁰, κατέληξε ότι το εθνικό δικαστήριο όφειλε να αφήσει ανεφάρμοστη την αντίθετη εθνική διάταξη προκειμένου να διασφαλίσει στους ιδιώτες την προστασία που παρέχει το άρθρο 47 του Χάρτη⁶¹ (σκ. 82).

Εκ πρώτης όψεως, η απόφαση αυτή εντάσσεται στη μεθοδολογία που έχει ακολουθήσει η μέχρι τώρα νομολογία. Όμως, από μια προσεκτική ανάγνωση προκύπτει ότι βαίνει πέραν αυτής, για δύο λόγους:

– Πρώτον, στις αποφάσεις που προηγήθηκαν της ΚΛ, το ΔΕΕ εφάρμοσε το άρθρο 47 σε συνδυασμό με κάποια άλλη διάταξη του Χάρτη. Έτσι, στην απόφαση *Egenberger*, όπου η έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος της

Οδηγίας 2000/78 αναπληρώθηκε μέσω του οριζοντίου αποτελέσματος του άρθρου 21 του Χάρτη, το άρθρο 47 αναφέρθηκε συμπληρωματικά προς αυτό, υπό την έννοια ότι κατοχυρώνει το δικαίωμα των ιδιωτών να τύχουν δικαστικής προστασίας σε περίπτωση που παραβιασθεί το ουσιαστικό δικαίωμά τους στην ίση μεταχείριση. Έχοντας υπόψη του τη συγκεκριμένη νομολογία, το εθνικό δικαστήριο στην ΚΛ διερωτήθηκε για την ερμηνεία του άρθρου 21 του Χάρτη, θεωρώντας ότι η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαίσιου που ενσωματώθηκε στην Οδηγία 1999/70 εξειδικεύει κατ' ουσίαν τη διάταξη αυτή. Το ΔΕΕ αναδιατύπωσε το προδικαστικό ερώτημα, δηλώνοντας εξαρχής ότι δεν ήταν αναγκαίο να αποφανθεί επί του άρθρου 21⁶². Αντ' αυτού, εστίασε στον ρόλο της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαίσιου ως ειδικής έκφρασης της θεμελιώδους γενικής αρχής της ισότητας και αποφάνθηκε ότι οι όροι καταγγελίας της σύμβασης εμπίπτουν στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης», ως προς τις οποίες δεν επιτρέπεται η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των δύο κατηγοριών εργαζομένων. Κατέληξε δε ότι η έλλειψη αναφοράς των λόγων καταγγελίας για τους εργαζομένους ορισμένου χρόνου συνιστά διαφορετική μεταχείριση που «θίγει το θεμελιώδες δικαίωμα πραγματικής προσφυγής που κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη, δεδομένου ότι ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου στερείται τη δυνατότητα – την οποία διαθέτει εντούτοις ο εργαζόμενος αορίστου χρόνου – να εκτιμήσει εκ των προτέρων αν είναι σκόπιμο να προσφύγει δικαστικώς κατά της απόφασης περί καταγγελίας της σύμβασης εργασίας του και, κατά περίπτωση, να ασκήσει αγωγή με την οποία να προσβάλλει επακριβώς τους λόγους της καταγγελίας αυτής»⁶³. Έτσι, το άρθρο 47 του Χάρτη εφαρμόστηκε αυτοτελώς και ανεξάρτητα από το άρθρο 21 σε μία περίπτωση διαφορετικής μεταχείρισης και χωρίς να έχει πραγματικό σύνδεσμο με τη συγκεκριμένη κατάσταση⁶⁴.

– Δεύτερον, όπως αναφέρθηκε ήδη, στην προηγούμενη νομολογία του, το Δικαστήριο έχει αναπληρώσει την έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος ορισμένων Οδηγιών κρίνοντας ότι αυτές εξειδίκευαν ή συγκεκριμενοποιούσαν διατάξεις του Χάρτη, και στη συνέχεια αναγόταν στο οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων αυτών. Με βάση αυτή την προσέγγιση, η Οδηγία 1999/70, που περιλαμβάνει τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-

58. ΔΕΕ, ΚΛ, ό.π., σκ. 75-76.

59. Ibid, σκ. 78, 80.

60. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 47 του ΧΘΔ αναγνωρίστηκε στην υπόθεση *Egenberger*, ό.π., σκ. 78.

61. ΔΕΕ, ΚΛ, ό.π., σκ. 82.

62. Ibid, σκ. 32.

63. Ibid, σκ. 79.

64. Στις από 30.03.2023 Προτάσεις του επί της υπόθεσης αυτής, ECLI:EU:C:2023:281, ο Γεν. Εισαγγελέας Pitruzzella εξέφρασε την άποψη ότι «η εφαρμογή του άρθρου 47 σε συνδυασμό με άλλη διάταξη του Χάρτη έχουσα οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα επιβάλλεται από την κανονιστική δομή του άρθρου 47. Συγκεκριμένα, το άρθρο αυτό αναγνωρίζει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής σε κάθε πρόσωπο «του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης» (σημ. 98).

πλασίου περί απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης, μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκεκριμενοποιεί το άρθρο 21 του Χάρτη, που έχει αντίστοιχο περιεχόμενο. Το Δικαστήριο όμως δεν συσχέτισε την εν λόγω ρήτρα με το συγκεκριμένο άρθρο. Αντ' αυτού, έκρινε ότι η αδυναμία επίκλησης της ρήτρας αυτής στην ιδιωτική διαφορά αναπληρώνεται μέσω του άρθρου 47 του Χάρτη, παρόλο που ο λειτουργικός δεσμός του άρθρου με τη συγκεκριμένη Οδηγία είναι πολύ αδύναμος, αν όχι ανύπαρκτος.

Η θέση του ΔΕΕ στη συγκεκριμένη υπόθεση δημιουργεί ερωτήματα. Ο ενωσιακός δικαστής εν προκειμένω παρέκαμψε την ουσιαστική πτυχή του δικαιώματος ίσης μεταχείρισης (όπως αυτή αποτυπώνεται στη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλασίου σε συνδυασμό με το άρθρο 21 του Χάρτη) για να εστιάσει στη διαδικαστική πτυχή (άρθρο 47 του Χάρτη)⁶⁵. Η προσφυγή στο άρθρο 47, ως εργαλείο που αναπληρώνει την έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος Οδηγίας με την οποία δεν έχει άμεσο σύνδεσμο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε υπερβολική διεύρυνση των περιπτώσεων όπου μια διάταξη Οδηγίας αναπτύσσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα μέσω του Χάρτη. Το ενδεχόμενο αυτό είναι πιθανό, καθώς τα δικαιώματα που απονέμουν οι Οδηγίες στους ιδιώτες έχουν κατά κανόνα και μια διαδικαστική πτυχή και, συνεπώς, η μη δυνατότητα επίκλησής τους θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε παραβίαση του άρθρου 47.

Ο παραπάνω προβληματισμός επιρρωνύεται από το γεγονός ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το εθνικό δίκαιο δεν περιόριζε το δικαίωμα του εργαζομένου να προσφύγει στο δικαστήριο κατά της καταγγελίας της σύμβασής του, μάλιστα δε, η άσκηση του ενδίκου βοηθήματος ήταν ανέξοδη. Το Δικαστήριο εντόπισε την αντίθεση προς το άρθρο 47 του Χάρτη στη διαφορετική θέση των δύο κατηγοριών εργαζομένων ως προς την απόφασή τους να ασκήσουν το ένδικο βοήθημα. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο κατέληξε στην αντίθεση προς το άρθρο 47 μέσω της διαπίστωσης περί ύπαρξης διαφορετικής μεταχείρισης, η οποία όμως θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί στο πλαίσιο του άρθρου 21 του Χάρτη.

(γ) Αναπλήρωση με βάση το εθνικό δίκαιο

Στην απόφαση *KL*, προτού στραφεί προς το άρθρο 47 του

Χάρτη προκειμένου να αναπληρώσει την έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλασίου που ενσωματώθηκε στην Οδηγία 1999/70, το ΔΕΕ επανέλαβε την πάγια θέση του περί της στενής σύνδεσης μεταξύ των αρχών της υπεροχής και του αμέσου αποτελέσματος. Ειδικότερα, τόνισε ότι «ένα εθνικό δικαστήριο δεν υποχρεούται, βάσει του δικαίου της Ένωσης και μόνον, να αφήσει ανεφάρμοστη μια διάταξη του εσωτερικού δικαίου η οποία είναι αντίθετη προς διάταξη του δικαίου της Ένωσης αν η τελευταία αυτή διάταξη στερείται άμεσου αποτελέσματος»⁶⁶ (σκ. 74). Πρόσθεσε όμως ότι αυτό ισχύει «υπό την επιφύλαξη πάντως της δυνατότητας του δικαστηρίου, καθώς και αρμόδιας εθνικής διοικητικής αρχής, να μην εφαρμόσει βάσει του εσωτερικού δικαίου εθνική διάταξη όταν αυτή αντίκειται σε ενωσιακή διάταξη που δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα».

Η *KL* δεν είναι η πρώτη απόφαση στην οποία ο ενωσιακός δικαστής αναφέρθηκε στον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το εσωτερικό δίκαιο για την αναγνώριση οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος. Η φράση αυτή συναντάται και στην απόφαση του Ιανουαρίου 2022 στην υπόθεση *Thelen Technopark*⁶⁷. Εν προκειμένω, διάταξη του γερμανικού δικαίου που προέβλεπε τις κατώτατες αμοιβές αρχιτεκτόνων και μηχανικών διαπιστώθηκε ότι αντέβαινε στην Οδηγία 2006/123 («Οδηγία υπηρεσιών»)⁶⁸. Η συγκεκριμένη διαφορά ήταν ιδιωτική και το εθνικό δικαστήριο τόνισε ότι δεν ήταν δυνατόν να προβεί σε σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία, καθώς αυτό θα οδηγούσε σε *contra legem* ερμηνεία του εθνικού δικαίου.

Αφού διαπίστωσε ότι η σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία των διατάξεων του γερμανικού δικαίου δεν ήταν δυνατή, το ΔΕΕ επανέλαβε την αρχή περί έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος⁶⁹. Πρόσθεσε δε ότι «εθνικό δικαστήριο δεν υποχρεούται, βάσει του δικαίου της Ένωσης και μόνο, να αφήσει ανεφάρμοστη την εθνική διάταξη, με την επιφύλαξη πάντως της δυνατότητας του δικαστηρίου και κάθε αρμόδιας διοικητικής αρχής να μην εφαρμόσει βάσει του εσωτερικού δικαίου κάθε διάταξη του εθνικού δικαίου που αντιβαίνει σε διάταξη του ενωσιακού δικαίου που δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα»⁷⁰. Η φράση αυτή, την οποία ο ενωσιακός δικαστής επανέλαβε στην απόφαση *KL*, άφησε ανοιχτό το ενδεχόμενο αναγνώρισης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος σε διάταξη Οδηγίας με πρωτοβουλία του εθνικού νομοθέτη.

65. O. MILEK, From the "Disguised" Horizontal Direct Effect of Directives to the "Bare" Horizontal Direct Effect of Fundamental Rights? *KL v X* (C-715/20) – "Lack of Reasons for Termination", ό.π., σ. 386, θεωρεί ότι εν προκειμένω η διαδικαστική πτυχή του δικαιώματος (που σχετίζεται με την απόφαση του εργαζομένου περί προσφυγής στη δικαιοσύνη κατά της καταγγελίας) συνδέεται, ίσως μάλιστα και ταυτίζεται, με την ουσιαστική πτυχή του (απαγόρευση διαφορετικής μεταχείρισης). Ακόμα και αν θεωρηθεί ότι αυτό ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι δεδομένο ότι γενικά το δικαίωμα προσφυγής στο δικαστήριο προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ουσιαστικού δικαιώματος, την προστασία του οποίου ζητά ο προσφεύγων.

66. ΔΕΕ, *KL*, ό.π., σκ. 74. Για τη θέση αυτή βλ., μεταξύ άλλων, ΔΕΚ, *Poplawski II*, ό.π., σκ. 61-63.

67. ΔΕΕ C-261/20, *Thelen Technopark*, 18.01.2022, ECLI:EU:C:2022:33.

68. Οδηγία 2006/123/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12.12.2006, σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά, ΕΕ 2006 L 376/36.

69. ΔΕΕ, *Thelen Technopark*, ό.π., σκ. 17, 32.

70. *Ibid*, σκ. 33.

Η πρόσφατη απόφαση *Gabel*, του Απριλίου 2024⁷¹, επανέλαβε και διευκρίνισε έτι περαιτέρω αυτή τη θέση. Η υπόθεση που εκκρεμούσε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου ήταν διαφορά μεταξύ ιταλικών εταιρειών και αφορούσε την επιστροφή ποσών προσαύξησης που είχαν καταβληθεί ως Ειδικό Φόρο Κατανάλωσης σε αντίθεση προς την Οδηγία 2008/118⁷². Εμμένοντας στην αρχή περί έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών, το Δικαστήριο πρόσθεσε ότι: «Ένα κράτος μέλος μπορεί να προβλέψει στην εθνική νομοθεσία ότι, μετά την παρέλευση της προθεσμίας μεταφοράς, οι σαφείς, ακριβείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις Οδηγίας μη μεταφερθείσας στο εσωτερικό δίκαιο εντάσσονται στην εσωτερική έννομη τάξη και ότι, κατά συνέπεια, είναι δυνατή η επίκληση των διατάξεων αυτών από ιδιώτη έναντι άλλου ιδιώτη. Σε μια τέτοια περίπτωση, η κατά τα ανωτέρω υποχρέωση των ιδιωτών επιβάλλεται όχι βάσει του δικαίου της Ένωσης, αλλά βάσει του εθνικού δικαίου, και ως εκ τούτου δεν αποτελεί πρόσθετη υποχρέωση σε σχέση με εκείνες που προβλέπει το δίκαιο αυτό»⁷³.

Η σκέψη αυτή καταδεικνύει εμφανώς τη στροφή του ενωσιακού δικαστή προς το εθνικό δίκαιο ως εργαλείο αναπλήρωσης της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος της Οδηγίας: παρότι εμμένει επί της αρχής στη θέση ότι μια Οδηγία δεν μπορεί να αναπτύξει άμεσο αποτέλεσμα σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών, ταυτόχρονα δεν απορρίπτει τη δυνατότητα το αποτέλεσμα αυτό να βασίζεται στην ίδια την εθνική έννομη τάξη. Η νομολογία *Gabel* μπορεί μάλιστα να θεωρηθεί ως παροχή κατευθυντήριων γραμμών προς τον εθνικό νομοθέτη ώστε αυτός να προβεί σε τέτοια πρόβλεψη. Υπό την οπτική αυτή, τυχόν εθνική πρόβλεψη περί οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος της Οδηγίας θα ερχόταν στην πράξη να επεκτείνει τη σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία του εθνικού δικαίου και σε περιπτώσεις όπου αυτή θα ήταν αδύνατη ως *contra legem*.

Η εξέλιξη αυτή έχει ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον και παράλληλα γεννά αρκετά ερωτήματα, ιδίως σε σχέση με τη μέχρι τώρα πάγια θέση του Δικαστηρίου που εστιάζει στη διαφορά μεταξύ Κανονισμού και Οδηγίας. Ο ενωσιακός δικαστής αποδέχεται κατ' ουσίαν την κατ' αποτέλεσμα εξομίωση των δύο τύπων πράξεων ως προς τη δυνατότητα επίκλησής τους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων σε ιδιωτικές διαφορές, αρκεί το αποτέλεσμα

αυτό να προκύπτει από εθνική νομοθετική ρύθμιση. Η θέση αυτή εγκυμονεί κινδύνους για την ασφάλεια δικαίου και την ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Αντίθετα, από την τυχόν αναγνώριση οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών εκ μέρους του ΔΕΕ, η οποία θα ίσχυε σε όλα τα κράτη μέλη, η παραπομπή στην ευχέρεια του εκάστοτε εθνικού νομοθέτη θα οδηγούσε σε διαφοροποιημένη εφαρμογή των δικαιωμάτων που απονέμουν οι Οδηγίες στους ιδιώτες. Μια τέτοια εξέλιξη θα κατέληγε να πλήξει την εφαρμογή της Οδηγίας και εν τέλει θα αποκαθιστούσε σε μεγάλο βαθμό την ευχέρεια των κρατών μελών να αποφασίζουν τα ίδια με ποιους όρους θα αναγνωρίσουν στους ιδιώτες τα δικαιώματα που τους απονέμει η Οδηγία.

Περαιτέρω, θεωρώ ότι η λύση αυτή θα αλλοίωνε και την ίδια την έννοια του αμέσου αποτελέσματος εν γένει: ενώ μέχρι σήμερα το άμεσο αποτέλεσμα διακηρύσσεται ως δικαίωμα των ιδιωτών – το οποίο αντλούν από την ίδια την ενωσιακή διάταξη – και αντίστοιχη υποχρέωση των κρατών μελών, θα μετατραπεί πλέον – τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στην οριζόντια διάστασή του – σε ευχέρεια των κρατών και θα ενεργοποιείται από αυτά κατά το δοκούν.

Τέλος, η θέση αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει σε χαλάρωση της εκπλήρωσης της υποχρέωσης των κρατών μελών για μεταφορά της Οδηγίας. Το επιχείρημα αυτό θα ήταν βεβαίως δυνατόν να προβληθεί και σε περίπτωση που το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών θα αναγνωριζόταν και από το ίδιο το ΔΕΕ. Η διαφορά συνίσταται στο ότι στη μία περίπτωση θα επρόκειτο για υποχρέωση των κρατών, ενώ στην άλλη για ευχέρειά τους.

Συμπέρασμα

Το γεγονός ότι το ΔΕΕ έχει διαμορφώσει σειρά μηχανισμών για την αναπλήρωση της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών, καταδεικνύει από μόνο του την πρόθεσή του να ελαχιστοποιήσει τις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να επιφέρει η αρχή αυτή για τους ιδιώτες, στους οποίους αναγνωρίζει παγίως την ιδιότητα του υποκειμένου της ενωσιακής έννομης τάξης.

Από την ανάλυση της ενωσιακής νομολογίας προκύπτει ότι, ενώ η έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος της Οδηγίας διακηρύσσεται παγίως από το 1984 και μέχρι σήμερα, οι εναλλακτικοί μηχανισμοί που έχει υποδείξει το Δικαστήριο τα τελευταία είκοσι χρόνια, και οι οποίοι τείνουν να επιτύχουν το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα με αξιοποίηση γενικών αρχών, διατάξεων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ή ακόμα και του εθνικού δικαίου, έχουν καταλήξει να συρρικνώνουν σε μεγάλο βαθμό την αρχή αυτή. Μπορεί έτσι να ειπωθεί ότι η αρχή της έλλειψης οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών εξακολουθεί να υπάρχει ως κέλυφος, αλλά

71. ΔΕΕ C-316/22, *Gabel*, 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:301.

72. Οδηγία 2008/118/ΕΚ του Συμβουλίου, της 16.12.2008, σχετικά με το γενικό καθεστώς των ειδικών φόρων κατανάλωσης και για την κατάργηση της Οδηγίας 92/12/ΕΟΚ, ΕΕ 2009 L 9/12. Η Οδηγία αυτή έχει αντικατασταθεί από την Οδηγία 2020/262 του Συμβουλίου, της 19.12.2019, για τη θέσπιση του γενικού καθεστώτος των ειδικών φόρων κατανάλωσης, ΕΕ 2020 L 58/4.

73. ΔΕΕ, *Gabel*, ό.π., σκ. 23.

το περιεχόμενό της είναι πλέον αρκετά αδύναμο. Επίσης, δημιουργούνται ερωτηματικά σχετικά με τον τρόπο που οι διάφορες εθνικές έννομες τάξεις θα ανταποκριθούν στην κατεύθυνση που δίνει το ΔΕΕ.

Σε πρόσφατο άρθρο του⁷⁴, ο Γεν. Εισαγγελέας Michal Bobek έγραψε ότι το οριζόντιο αποτέλεσμα είναι από τα

«λιγότερο αγαπημένα του» θέματα ενωσιακού δικαίου και ότι θα προτιμούσε κάθε ενωσιακή διάταξη να αντιμετωπίζεται ως έχουσα οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα για λόγους που ανάγονται στην πρακτική αποτελεσματικότητα των ενωσιακών κανόνων και στη δικαστική προστασία των ιδιωτών ενώπιον του εθνικού δικαστή. Αν και αυτή η προσέγγιση μπορεί να θεωρηθεί μαξιμαλιστική, είναι βέβαιο ότι το ζήτημα του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών παραμένει ανοικτό.

74. Βλ. M. BOBEK, Why is it better to treat every provision of EU Directives as having horizontal direct effect?, ό.π.

Το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη σχετικά με την προστασία σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας*

Ελένη Αντωνιάδου**

Στόχο της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση του ζητήματος του άμεσου αποτελέσματος που αναπτύσσει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (Α.Ε.Κ.Χ.), το οποίο αναγνωρίζει το δικαίωμα προστασίας των εργαζομένων από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη λύση της εργασιακής τους σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη. Πρόκειται για ένα ζήτημα με έντονο δογματικό ενδιαφέρον που απασχολεί τόσο την επιστήμη όσο και τη νομολογία των δικαστηρίων των συμβαλλομένων στον Χάρτη κρατών. Σε πρακτικό δε επίπεδο, η σημασία της εν λόγω προβληματικής εντοπίζεται στην καίρια επίδραση που ασκεί η αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού παροχής αποτελεσματικής προστασίας υπέρ της θέσης εργασίας. Και τούτο, διότι μόνο αν αναγνωριστεί η εκδικασιμότητα του εν λόγω δικαιώματος από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, είναι δυνατή η ικανοποιητική διασφάλιση των εργασιακών συμφερόντων έναντι της εργοδοτικής ελευθερίας καταγγελίας. Σε ό,τι αφορά αρχικά τη συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος, συμπεραίνεται ότι η εκδικασιμότητα τόσο του Χάρτη ως διεθνούς συνθήκης όσο και του επιμέρους άρθρου 24 στο σύνολό του δεν μπορεί να αποκλειστεί κατά τη βούληση των συμβαλλομένων κρατών. Ως προς την πλήρωση του αντικειμενικού δε κριτηρίου της διάταξης, θα πρέπει να εξεταστεί το κάθε της εδάφιο χωριστά. Ειδικότερα, ο χαρακτήρας του εδαφίου α' ως διάταξης αυτοδύναμης εφαρμογής προκύπτει με ευκολία, δεδομένης της αρκούντως σαφούς, ορισμένης και απαλλαγμένης αιρέσεων διατύπωσής της. Επιπλέον, σύμφωνα με την εδώ προκρινόμενη άποψη, άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα μπορεί να αναπτύξει και το εδάφιο β', παρά την αρχική εντύπωση που δίνει η γενικόλογη διατύπωσή του. Και τούτο, διότι η ευρύτατη νομολογιακή επεξεργασία που έχει υποστεί η εν λόγω διάταξη από την αρμόδια Επιτροπή έχει οδηγήσει στην πλήρη σχεδόν αποσαφήνιση των χρησιμοποιούμενων εννοιών, με αποτέλεσμα να μην μπορεί τελικά να γίνει λόγος για ευρεία διακριτική ευχέρεια των εθνικών νομοθετών κατά τη ρύθμιση των κυρώσεων της αδικαιολόγητης απόλυσης. Η εξέταση της προβληματικής του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. συμπληρώνεται από την αναλυτική αναφορά στη συναφή νομολογία των ελληνικών, γαλλικών, ιταλικών και ισπανικών δικαστηρίων.

προστασία από την απόλυση – Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης – άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα διεθνών κανόνων – άμεσο εν ευρεία εννοία αποτέλεσμα – διάταξη αυτοδύναμης εφαρμογής – έμμεσο αποτέλεσμα – εκδικασιμότητα – σύμφωνη ερμηνεία – κανονιστική εκδικασιμότητα – υποκειμενική εκδικασιμότητα – οριζόντια επικλησιμότητα – τριτενέργεια

Ι. Προλογικές παρατηρήσεις: Η σημασία της υπό κρίση προβληματικής και ο ορισμός των κρίσιμων εννοιών

Α. Στόχο της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση του ζητήματος του άμεσου αποτελέσματος που τυχόν αναπτύσσει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (εφεξής Α.Ε.Κ.Χ.), το οποίο αναγνωρίζει το δικαίωμα προστασίας των εργαζομένων από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη λύση της εργασιακής τους σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη. Πρόκειται για ένα ζήτημα με έντονο πρακτικό ενδιαφέρον, αλλά και δογματική σημασία που έχει απασχολήσει – και εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να απασχολεί ως μη θεωρούμενο λήξαν – τόσο την επιστήμη όσο και τη νομολογία των δικαστηρίων των συμβαλλομένων στον Χάρτη κρατών.

Η μείζων δε σημασία της εν λόγω προβληματικής εντο-

πίζεται στην καίρια επίδραση που ασκεί η αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την επίτευξη του – επιδιωκόμενου από τους συντάκτες της διάταξης – σκοπού παροχής αποτελεσματικής προστασίας υπέρ της θέσης εργασίας. Και τούτο, διότι μόνο αν αναγνωριστεί η εκδικασιμότητα του εν λόγω δικαιώματος από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, είναι δυνατή η ικανοποιητική διασφάλιση των εργασιακών συμφερόντων έναντι της – άλλως απεριόριστης – εργοδοτικής ελευθερίας καταγγελίας. Ειδάλλως, οι ενδιαφερόμενοι εργαζόμενοι δεν έχουν τη δυνατότητα να επωφεληθούν ευθέως από τις αξιολογικές επιταγές της διάταξης ως προς τη διαπίστωση της νομιμότητας της απόλυσής τους. Βέβαια, ακόμη και σε αυτό το ενδεχόμενο, το επίμαχο δικαίωμα δεν στερείται της κανονιστικής του φύσης ούτε παύει να δεσμεύει τον αρμόδιο δικαστή, όπως θα καταδειχθεί κατωτέρω.

* Η μελέτη αποτελεί προδημοσίευση από τον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή του Εργατικού Δικαίου κ. Κ. Παπαδημητρίου.

** Δ.Ν., Εντεταλμένη διδάσκουσα Εργατικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ

Β. i) Προλογικά, οφείλει να προβεί κανείς για λόγους κατανόησης στον ορισμό των κρίσιμων εννοιών του Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα. Το δόγμα λοιπόν του άμεσου αποτελέσματος (doctrine of direct effect) των διεθνών συνθηκών αναφέρεται στη δυνατότητα δικαιοδοτικής εφαρμογής των διατάξεων τους από τα δικαστήρια ενός κράτους. Για την εφαρμογή αυτή δεν αρκεί απλώς η έγκυρη ενσωμάτωση της διεθνούς συνθήκης στην εσωτερική έννομη τάξη, δηλ. εν προκειμένω η νομοθετική της κύρωση σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 28 παρ. 1 Σ¹. Απαιτείται επιπλέον η πλήρωση περαιτέρω προϋποθέσεων που συνδέονται κυρίως με τη φύση και τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε επίμαχης διάταξης, τα οποία είναι εκείνα που της επιτρέπουν να εφαρμοστεί ευθέως από τα εθνικά δικαστήρια, χωρίς την ανάγκη προηγούμενης λήψης συμπληρωματικών μέτρων εφαρμογής από τον εθνικό νομοθέτη. Ειδικότερα, τα δύο κριτήρια² του άμεσου αποτελέσματος που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά³ είναι: (α) το αντικειμενικό κριτήριο, ήτοι η ρυθμιστική αυτοδυναμία της διάταξης⁴ που συνίσταται στη σαφή, πλήρη, αυτοτελή και απροϋπόθετη διατύπωσή της και (β) το υποκειμενικό κριτήριο, ήτοι η πρόθεση των συντακτών της διεθνούς συνθήκης να απονείμουν με αυτήν απευθείας δικαιώματα ή να επιβάλλουν υποχρεώσεις σε ιδιώτες της εσωτερικής έννομης τάξης⁵. Η συνδρομή των κριτηρίων αυτών πρέπει να κρίνεται *in concreto*, δηλ. ανά διάταξη της εκάστοτε κρίσιμης συνθήκης⁶.

ii) Ο αρχικός χαρακτηρισμός των διατάξεων μίας συνθήκης που μπορούν να αναπτύξουν άμεσο αποτέλεσμα ως self-executing, δηλ. ως αυτοδύναμης εφαρμογής, εγκαταλείφθηκε σταδιακά, καθώς έγινε αντιληπτό ότι το περιεχόμενο της έννοιας του άμεσου αποτελέσματος δεν ανταποκρινόταν σε όλες τις λειτουργίες που μπορούσε να αναπτύξει μια διάταξη που πληροί τα ανωτέρω κριτήρια⁷. Έτσι, ο εν λόγω όρος αντικαταστάθηκε από τον αγγλοσαξονικό όρο «justiciability»⁸ και τον γαλλικό όρο «invocabilité»⁹, οι οποίοι έχουν την ευρύτερη έννοια της εκδικασιμότητας των διεθνών κανόνων, δηλώνοντας τόσο την επιδεκτικότητά τους να αποτελέσουν αντικείμενο δικαστικής κρίσης όσο και την ύπαρξη δικαστηρίου τυπικά αρμόδιου να κρίνει αυτούς, καθώς και τα τυχόν δικαιώματα που κατοχυρώνουν¹⁰.

Σε περίπτωση λοιπόν δημιουργίας νέων δικαιωμάτων, ο κρίσιμος διεθνής κανόνας αναπτύσσει την ύψιστη μορφή εκδικασιμότητας, δηλ. την υποκειμενική εκδικασιμότητα¹¹, ενώ στην περίπτωση που η διάταξη μίας συνθήκης εμπεριέχει απλώς κανόνες ελέγχου της νομιμότητας των εθνικών κανόνων δικαίου, αναπτύσσει μία μικρότερης έντασης εκδικασιμότητα που ονομάζεται κανονιστική (justiciabilité normative)¹². Στην πρώτη περίπτωση ο

1. Για την ενσωμάτωση του Α.Ε.Κ.Χ. και ειδικότερα του άρθρου 24 στην ελληνική έννομη τάξη, βλ., αντί άλλων, με τον εκεί υπομνηματισμό ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την απαίτηση συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, ΕΕργΔ, 2024, σσ. 478-480.

2. Πέραν των κριτηρίων αυτών βέβαια, υπάρχει και μία δέσμη ενδεικτικών στοιχείων τα οποία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια, σε περίπτωση ύπαρξης αμφιβολιών. Βλ. αναλυτικά με τις εκεί βιβλιογραφικές παραπομπές ΚΑΜΑΡΑ, De l'application du droit international des droits de l'homme dans l'ordre juridique interne, Anuario Colombiano de Derecho Internacional, 2011, σ. 132 επ.· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, Η επίδραση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1355· ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Διεθνές Δίκαιο – Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου – Τρόποι παραγωγής του διεθνούς δικαίου, 2004, σ. 190.

3. Πρβλ. ΓΙΟΚΑΡΗ, Η πρακτική των δικαιοδοτικών οργάνων στην εφαρμογή του διεθνούς δικαίου, 2012, σ. 143.

4. Ο όρος «ρυθμιστική αυτοδυναμία» χρησιμοποιείται κυρίως από τον ΙΩΑΝΝΟΥ, σε Ιωάννου ... [κ.α.], Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο – Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, 1990, σ. 186.

5. Βλ. σχετικώς HENRY, When Is a Treaty Self-Executing, Michigan Law Review, 1929, σ. 777 επ.· PETERS, Beyond Human Rights – The Legal Status of the Individual in International Law, 2016, σ. 504.

6. Βλ. ενδεικτικά NEUBECK, Die Europäische Sozialcharta und deren

Protokolle, 2002, σσ. 171-172· ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη – Σύμβαση 100 και ισότητα αμοιβών ανδρών και γυναικών, σ. 117.

7. Βλ., αντί άλλων, DE WITTE, Direct effect, primacy, and the nature of the legal order, σε Craig / De Burca (eds), The Evolution of EU Law, 2021, σ. 193.

8. Για τον όρο αυτό, βλ. αναλυτικά AKANDJI-KOMBÉ, La justiciabilité des droits sociaux et de la Charte Sociale Européenne n'est pas une utopie, σε Akandji-Kombé, L'homme dans la société internationale, 2013, σ. 1 επ.· ALIPRANTIS, Les droits sociaux sont justiciables!, Droit Social, 2006, σ. 158· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, 2012, σ. 21 επ.

9. Για τον όρο αυτό, βλ. με τον εκεί υπομνηματισμό AKANDJI-KOMBÉ, De l'invocabilité des sources européennes et internationales du droit social devant le juge interne, Droit Social, 2012, σ. 1014 επ.· DE WITTE, σε Craig / De Burca (eds), The Evolution of EU Law, σ. 193.

10. Βλ. σχετικώς DE SCHUTTER, L'interdependance des droits et l'interaction des systèmes de protection: les scénarios du système européen de protection des droits fondamentaux, σε Le mécanisme de contrôle de l'application de la Charte sociale européenne, 2000, σ. 19· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 358.

11. Αναφέρεται και ως «ενισχυμένη εκδικασιμότητα» («justiciabilité renforcée») από τον Akandji-Kombé σε AKANDJI-KOMBÉ, L'homme dans la société internationale, σ. 5.

12. Βλ. αναλυτικά Akandji-Kombé σε AKANDJI-KOMBÉ, L'homme dans la société internationale, σ. 5 επ.· BRAIBANT, La Charte des droits fondamentaux de l'Union Européenne, 2001, σ. 46· DE SCHUTTER,

κανόνας του διεθνούς δικαίου αναπτύσσει αποτέλεσμα υποκατάστασης (*invocabilité de substitution*), αντικαθιστώντας τον κανόνα του εσωτερικού δικαίου που θα ίσχυε διαφορετικά, ενώ στη δεύτερη αναπτύσσει αποτέλεσμα αποκλεισμού (*invocabilité d'exclusion*), καθώς αποκλείει την εφαρμογή ενός αντίθετου εθνικού κανόνα, χωρίς να είναι ο ίδιος πηγή δικαιωμάτων¹³. Συνεπώς, οι κανόνες των διεθνών συνθηκών μπορούν να αξιοποιηθούν από τα εθνικά δικαστήρια τόσο ως πηγή νέων δικαιωμάτων υπέρ των ιδιωτών όσο και ως μέτρο προστασίας έναντι αντίθετων πράξεων του εσωτερικού δικαίου. Αντιστοιχίζοντας πάντως τους ως άνω βαθμούς εκδικασιμότητας προς τις διαβαθμίσεις του άμεσου αποτελέσματος, παρατηρείται ότι η υποκειμενική εκδικασιμότητα ταυτίζεται με την παραγωγή του λεγόμενου άμεσου αποτελέσματος εν στενή εννοία, ενώ η κανονιστική με την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος εν ευρεία εννοία¹⁴.

iii) Αναφορικά τέλος με τη δυνατότητα δικαιοδοτικής και μη εφαρμογής των διατάξεων των διεθνών συνθηκών, οι οποίες – μη πληρώντας τις αναγκαίες προϋποθέσεις – αδυνατούν να αναπτύξουν άμεσο αποτέλεσμα, επισημαίνεται ότι από τη στιγμή που αυτές έχουν κυρωθεί με νόμο κατά τις επιταγές του Συντάγματος, εφαρμόζονται στην ελληνική έννομη τάξη, αποκτώντας υπερνομοθετική μάλιστα ισχύ και δεσμεύοντας την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους¹⁵.

Πέραν αυτού όμως, οι μη αυτοδύναμης εφαρμογής διατάξεις, συγκεκριμένα, των συνθηκών προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο Α.Ε.Κ.Χ., εξακολουθούν να διαδραματίζουν

σπουδαίο ρόλο και ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων στις εκάστοτε σχετικές υποθέσεις. Και τούτο, διότι αποτελούν πηγές κατοχύρωσης θεμελιωδών δικαιωμάτων, λειτουργώντας όπως και οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν αντίστοιχα δικαιώματα. Κατ' ουσίαν, οι διατάξεις αυτές συμπληρώνουν τα συνταγματικά δικαιώματα, συμβάλλοντας έτσι στην εξειδίκευση των αόριστων εννοιών και των γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου, ανεξάρτητα από το αν είναι *self-executing* ή όχι¹⁶. Προκύπτει λοιπόν ένα επιπρόσθετο του άμεσου αποτελέσματος δόγμα, εκείνο της σύμφωνης με τη διεθνή συνθήκη ερμηνείας των νόμων του εσωτερικού δικαίου (*doctrine of consistent interpretation*)¹⁷, το οποίο ονομάζεται εναλλακτικά και δόγμα του έμμεσου αποτελέσματος (*indirect effect*) των διεθνών κανόνων, δεδομένου ότι οι τελευταίοι εφαρμόζονται στην εσωτερική έννομη τάξη με έμμεσο τρόπο, ήτοι μέσω διατάξεων του εθνικού δικαίου οι οποίες ερμηνεύονται υπό το φως τους.

iv) Συνεπώς, οι κανόνες δικαίου που περιλαμβάνονται σε διεθνείς συνθήκες και έχουν ενσωματωθεί νομότυπα στην ελληνική έννομη τάξη μπορούν να εφαρμοστούν δικαιοδοτικά είτε άμεσα είτε έμμεσα. Παρατηρείται δε ότι στις περισσότερες σύγχρονες δικαιοταξίες, τουλάχιστον οι αυτοδύναμης εφαρμογής διεθνείς συνθήκες, ιδίως όσες προστατεύουν ανθρώπινα δικαιώματα, εφαρμόζονται απευθείας όχι μόνο στις κάθετες έννομες σχέσεις, εκείνες δηλ. των ιδιωτών με το κράτος, αλλά και στις οριζόντιες, ρυθμίζοντας εν τέλει άμεσα και τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Στις περιπτώσεις αυτές, λέγεται ότι απολαμβάνουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα (*horizontal effect*) ανεξάρτητα μάλιστα από το αν αναπτύσσουν υποκειμενική ή κανονιστική εκδικασιμότητα.

Όπως είναι γνωστό, το ζήτημα της οριζόντιας επικλησιμότητας σχετίζεται με την προβληματική της τριτενέργειας (*Drittwirkung*), η οποία διαμορφώθηκε αρχικά στη γερμανική έννομη τάξη κι έπειτα επεκτάθηκε διεθνώς¹⁸.

Les droits et principes sociaux dans la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, σε: Carlier / De Schutter (eds), La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, 2002, σ. 117 επ.· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 358- 359. Για παράδειγμα, σε αναγνώριση της κανονιστικής εκδικασιμότητας του άρθρου 1 Ε.Κ.Χ. προέβη το Συμβούλιο της Επικρατείας στην απόφαση υπ' αριθμ. 1571/2010 [ΕΕργΔ 2011, σ. 1111 (σχ. ΓΑΒΑΛΑ)], ακυρώνοντας ατομική διοικητική πράξη ως παραβιάζουσα το δικαίωμα εργασίας που κατοχυρώνει η συγκεκριμένη διάταξη.

13. Έτσι και οι DE WITTE, σε Craig / De Burca (eds), The Evolution of EU Law, σ. 194· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 358-359· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1354. Ο διπτός αυτός τρόπος, με τον οποίο καλείται ο εθνικός δικαστής να προβεί σε δικαιοδοτική εφαρμογή των αυτοδύναμης εφαρμογής διατάξεων μίας διεθνούς συνθήκης, γίνεται δεκτός και από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων. Πρβλ. YOKARIS, Greece, σε Shelton (ed.), International Law and Domestic Legal Systems – Incorporation, Transformation, and Persuasion, 2011, σσ. 253, 257· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Η εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων από τα ελληνικά δικαστήρια, ΝοΒ, 2015, σσ. 1643-1644.

14. Βλ., αντί άλλων, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1354.

15. Βλ., ενδεικτικά, ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, 2019, σ. 116. Έτσι και ο PETERS, Beyond Human Rights, σ. 501.

16. Σύμφωνοι και οι ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας και η αποτελεσματικότητά τους, ΕΕργΔ, 2013, σ. 150· ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη, σ. 160· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1355.

17. Για τα ανακύπτοντα σχετικά με την αρχή της σύμφωνης ερμηνείας ζητήματα, βλ. αναλυτικά BETLEM / NOLLKAEMPER, Giving Effect to Public International Law and European Community Law before Domestic Courts – A Comparative Analysis of the Practice of Consistent Interpretation, European Journal of International Law, 2003, σ. 569 επ.

18. Για την ευρεία προβληματική της τριτενέργειας και των διάφορων μορφών αυτής, βλ. αναλυτικά τα εξής έργα: DELIYANNI-DIMITRAKOU / AKRIVOPOULOU, Fundamental rights and private relations in greek and European law, 2014· FRANTZIOU, The horizontal effect of fundamental rights in the European Union: a con-

Δεν χωρεί πάντως μεγαλύτερη ανάλυση του θέματος επί του παρόντος, δεδομένου ότι το οριζόντιο αποτέλεσμα είναι ένα ζήτημα που κρίνεται από τη σκοπιά του εθνικού δικαίου κάθε κράτους και όχι από διεθνώς ισχύοντες κανόνες δικαίου, όπως το θέμα της εκδικασιμότητας. Ως προς την ελληνική ειδικότερα έννομη τάξη, ορθώς υποστηρίζεται ότι μετά την αναθεώρηση το 2001 του άρθρου 25 παρ. 1 εδάφιο γ' Σ.¹⁹, το ζήτημα της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων θεωρείται πλέον λήξαν.

II. Η αρχική αντιμετώπιση του ζητήματος του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από τη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία

Α. Σε ό,τι αφορά τις αρχικές θέσεις που υιοθετήθηκαν εκ μέρους της ελληνικής και όχι μόνο θεωρίας του εργατικού και του διεθνούς δικαίου, παρατηρείται ότι η συντριπτική πλειονότητα – αν όχι το σύνολο – των συγγραφέων που τοποθετήθηκαν σχετικά τάχθηκαν υπέρ της θεώρησης του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως διάταξης αυτοδύναμης εφαρμογής στο σύνολό της, χωρίς δηλ. να γίνεται διάκριση μεταξύ των δύο εδαφίων²⁰. Η έκφραση προβληματισμών για το άμεσο αποτέλεσμα συγκεκριμένα του εδαφίου β' έκανε την εμφάνισή της έπειτα από την έκδοση των γνωμοδοτήσεων του γαλλικού Αρείου Πάγου σχετικά με τη συμβατότητα προς το εδάφιο αυτό της κλίμακας αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης που εισήγαγε το ν.δ.

stitutional analysis, 2019· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία: συμβολή στο πρόβλημα της «τριτενέργειας», 1981· ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Η «Τριτενέργεια» των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του συντάγματος 1975, 1990· ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Η επίδραση του συντάγματος στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, 1992.

19. Σύμφωνα με το χωρίο αυτό: «(τ)α δικαιώματα αυτά [εννοώντας «τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου»] ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν».

20. Από διεθνή βιβλιογραφία, βλ. BECKER, European Social Charter, σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, 2007, αριθμ. περιθ. 36· GORI, Domestic Enforcement of the European Social Charter: the Way Forward, σε De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, 2005, σσ. 82-83· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux: étude de droit conventionnel européen, 2012, σ. 453. Από την επιστήμη του ελληνικού εργατικού δικαίου, βλ. ενδεικτικά ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 900-902· ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟ, Το άρθρο 117 παρ. 2 ν. 4623/2019 και ο βάσιμος λόγος στο ισχύον δίκαιο καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, ΕΕργΔ, 2020, σσ. 221-222· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1373· ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟ, Η συνταγματική προστασία της εργασίας – Το άρθρο 22 § 1 εδάφιο α' Συντ., η οικονομική κρίση και το μέλλον της εργασίας, 2021, σ. 227.

1387/2017²¹. Μέχρι τότε λοιπόν το ζήτημα αυτό αντιμετώπιζόταν ενιαία από την επιστήμη τόσο στην εθνική όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία.

Β. Στην περίπτωση βέβαια της ελληνικής έννομης τάξης, η συζήτηση αναφορικά με την ισχύ του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου της καταγγελίας ανέκυψε τη στιγμή της κύρωσης του Χάρτη μόλις το 2016. Ο αντίλογος δε που αναπτύχθηκε στη θεωρία και τη νομολογία αφορούσε κατά κύριο λόγο το εδάφιο α' της διάταξης, το οποίο θεσπίζει την αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης, και όχι τόσο τις έννομες συνέπειες της αδικαιολόγητης απόλυσης που προβλέπονται στο εδάφιο β'. Κάτι τέτοιο ήταν αναμενόμενο, καθώς σε αντίθεση με τον προβληματισμό για τη συμβατότητα του εσωτερικού καθεστώτος της «αναιτιώδους» εργοδοτικής καταγγελίας προς το πρώτο εδάφιο του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., θεωρήθηκε ότι η προβλεπόμενη από τον Αστικό Κώδικα συνέπεια της ακυρότητας της καταγγελίας και της επαναπασχόλησης του απολυθέντος υπερκάλυπτε τις απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων (εφεξής Ε.Ε.Κ.Δ.) αναφορικά με την ερμηνεία του όρου «επαρκής αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση» του εδαφίου β'. Συνεπώς, το ζήτημα της εκδικασιμότητας του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. εξετάστηκε μεν ιδίως ως προς το εδάφιο α', οι συμπερασματικές θέσεις όμως της επιστήμης διατυπώνονταν με τρόπο που να αφορούν το σύνολο ανεξαιρέτως των προβλέψεων της διάταξης.

Γ. Στην κατωτέρω ανάπτυξη θα διατυπωθούν αρχικά ορισμένες σκέψεις σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. που ισχύουν για όλα τα εδάφια του, ενώ στη συνέχεια θα υποβληθεί σε ειδικότερη εξέταση καθένα από αυτά. Υπενθυμίζεται ότι κατά τη θεωρία του διεθνούς δικαίου, προκειμένου μία διάταξη να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αυτοδύναμη εφαρμογής, πρέπει να πληροί τόσο το υποκειμενικό όσο και το αντικειμενικό κριτήριο, θα πρέπει δηλ. να προκύπτει –τόσο από την πρόθεση των συντακτών της όσο και από τη γραμματική της διατύπωση– ότι η εν λόγω διάταξη ιδρύει δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών και δεν επιβάλλει απλώς διακρατικές υποχρεώσεις.

III. Το υποκειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Α. Όσον αφορά λοιπόν το υποκειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος, πρέπει κατ' αρχάς να διερευνηθεί η τυχόν συνδρομή του γενικώς ως προς τον Α.Ε.Κ.Χ. ως διεθνή συνθήκη κι έπειτα στο ειδικότερο πεδίο του άρθρου 24. Κατά την άποψη μας, δεν μπορεί να συναχθεί από κανένα στοιχείο ότι η βούληση των κρατών που συνέταξαν τον Χάρτη ήταν να αποκλείσουν την εκδικασιμότητα των

21. Βλ. αναλυτικά κατωτέρω, υπό IV.

διατάξεων του. Τα επιχειρήματα δε της αντίθετης άποψης σχετικά με το λεγόμενο τεκμήριο μη εκδικασιμότητας του Α.Ε.Κ.Χ.²² θεωρούνται σήμερα ξεπερασμένα, καθότι βασίζονταν σχεδόν αποκλειστικά σε θεωρίες περί της υποτιθέμενης διαφορετικής νομικής φύσης των κοινωνικών έναντι των ατομικών δικαιωμάτων, υπό την έντονη επιρροή των κυρίαρχων – κατά την δεκαετία του 1960 – πολιτικό-ιδεολογικών απόψεων²³. Στη σύγχρονη εποχή έτσι, η εκδικασιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων θεωρείται δεδομένη, με τον προβληματισμό να στρέφεται πλέον στον βαθμό της εκδικασιμότητας αυτής²⁴. Παράλληλα, η ανωτέρω άποψη αναφορικά με την απόρριψη του άμεσου αποτελέσματος του Α.Ε.Κ.Χ. δεν συνάδει ούτε με την ορθή ερμηνεία της ρήτρας του Μέρους ΙΙΙ του Παραρτήματός του²⁵, αλλά ούτε επιβεβαιώνεται από τις

προπαρασκευαστικές εργασίες για τη σύνταξη της αρχικής συνθήκης του 1961, πόσω δε μάλλον του αναθεωρημένου κειμένου του 1996²⁶.

Β. Συνεπώς, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι πληρούται πράγματι το υποκειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του Χάρτη γενικώς ως διεθνούς συνθήκης. Στην ίδια κατεύθυνση, πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο ότι η αυτή κρίση ισχύει και για τις επιμέρους διατάξεις που εντάσσονται σε αυτόν. Βέβαια, σύμφωνα με μία τάση τόσο των εθνικών δικαστηρίων των διαφόρων συμβαλλομένων – και όχι μόνο – κρατών όσο και της νομολογίας διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, πρέπει να υιοθετηθεί σχετικώς η τεχνική του λεγόμενου «*dépeçage*» και να υποβάλλεται σε έλεγχο η κάθε επιμέρους διάταξη μίας διεθνούς συνθήκης, προκειμένου να βεβαιωθεί ότι τα συμβαλλόμενα κράτη δεν στόχευαν με τη θέσπισή της μόνο στην επιβολή υποχρεώσεων έναντι των εθνικών νομοθετών²⁷. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη διάταξη του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., το συμπέρασμα παραμένει το ίδιο, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη και του πρόσθετου γεγονότος ότι το εν λόγω άρθρο κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά στον Αναθεωρημένο Χάρτη, μετά δηλ. από την υιοθέτηση της διαδικασίας συλλογικών προσφυγών και την αναγωγή της Ε.Ε.Κ.Δ. σε όργανο με οιονεί δικαιοδοτικό χαρακτήρα²⁸.

22. Ο όρος «τεκμήριο μη εκδικασιμότητας» («*presomption d' injusticiabilité*») χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον SUDRE (πρβλ. *Le protocole additionnel a la Charte sociale européenne prévoyant un système de réclamations collectives*, *Revue Generale de Droit International Public*, 1996, σ. 739).

23. Έτσι ενδεικτικά και οι ALIPRANTIS, *Les droits sociaux sont justiciables! Droit Social*, 2006, σ. 156 επ.· Ο ΙΔΙΟΣ, Τα κοινωνικά δικαιώματα υπόκεινται σε δικαιοδοτικό έλεγχο; σε: Αλιπράντης (επιμ.), Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων, Ένα πρότυπο: ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης, 2005, σ. 249 επ.· EVJU, *Application by Domestic Courts of the European Social Charter*, *Nordic Journal of Human Rights*, 2010, σ. 407 επ.· GORI, σε: De Burca / De Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σ. 76· NIVARD, *La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux*, σ. 57 επ.· ROMAN, *La justiciabilité de droits sociaux ou les enjeux de l'édification d'un État de droit social*, *La Revue des droits de l'homme*, 2012, σ. 1 επ.· Η ΙΔΙΑ, *Les droits sociaux, entre «injusticiabilité» et «conditionnalité»: éléments pour une comparaison*, *Revue internationale de droit compare*, 2009, σ. 285 επ.

24. Βλ. Χαρακτηριστικά, αντί άλλων, LANGFORD, *The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory*, σε: Langford (ed.), *Social Rights Jurisprudence*, 2008, σσ. 29, 43.

25. Σύμφωνα με τη ρήτρα αυτή, «(ε)ίναι ευνόητο ότι ο Χάρτης περιλαμβάνει νομικές υποχρεώσεις διεθνούς χαρακτήρα, η εφαρμογή των οποίων ανατίθεται αποκλειστικά στον έλεγχο που προβλέπεται στο Μέρος ΙV του Χάρτη». Για τη σύνδεση της εν λόγω ρήτρας με τον εκ των προτέρων αποκλεισμό της εκδικασιμότητας των διατάξεων του Α.Ε.Κ.Χ., βλ. KAHN-FREUND, *The European Social Charter*, σε Jacobs (eds), *European Law and the Individual*, 1976, σ. 193· LAROQUE, *La Charte sociale européenne*, *Droit Social* 1979, 100 επ.· PAPADATOS, *The European Social Charter*, *Journal of the International Commission of Jurists*, 1966, σ. 214 επ.· TENNFIJORD, *The European Social Charter – an Instrument of Social Collaboration of Europe*, 9 *Europ. Y.B.*, 1961· WENGLER, *Reflexions sur l' Application du Droit International Public par les Tribunaux Nationaux*, *Ottawa L. Rev.*, 1967, σ. 297. Για την εδώ υποστηριζόμενη ερμηνεία της επίμαχης ρήτρας, βλ. αναλυτικά με τον εκεί υπομνηματισμό σε περαιτέρω βιβλιογραφία BLECKMANN, *Interprétation et application en droit interne de la Charte sociale européenne, notamment du droit de grève*, *Cahiers de Droit Européen*, 1967, σ. 407· GORI, σε: De Burca / De

Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σ. 76· EVJU, *Nordic Journal of Human Rights*, 2010, σ. 419· SCIOTTI, *L' applicabilité de la Charte sociale européenne dans l'ordre juridique des états contractants*, σε: Flauss (ed.), *Droits sociaux et droit européen: Bilan et prospective de la protection normative*, 2002, σ. 196. Από την ελληνική θεωρία έτσι και οι ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου: Συγκριτική προσέγγιση*, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1255· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1358.

26. Βλ. σχετικώς BLECKMANN, *Cahiers de Droit Européen*, 1967, σ. 406 επ.· GORI σε: De Burca / De Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σ. 76· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1357. Για τα επίσημα έγγραφα του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις προπαρασκευαστικές του Ε.Κ.Χ. εργασίες, πρβλ. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/preparatory-work>.

27. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η τεχνική του *dépeçage*, ήτοι του «διαμελισμού» των διεθνών συνθηκών, αποτελεί πάγια πρακτική που ακολουθεί η νομολογία του γαλλικού Conseil d'État, η οποία είχε υιοθετηθεί εξ αρχής με την έκδοση της απόφασης *Melle Valton et Melle Crépeaux* το 1984. Μάλιστα, ακολουθήθηκε και από την πρόσφατη και ιδιαίτερα σημαντική απόφαση *GISTI-Fapil*, για την οποία θα γίνει λόγος κατωτέρω. Σύμφωνα με την τεχνική αυτή, η ευθεία εφαρμογή μίας διεθνούς συνθήκης πρέπει να κρίνεται ανά διάταξη και όχι εν συνόλω, ακόμη και ως προς την τυχόν συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος.

28. Για τα οιονεί δικαιοδοτικά στοιχεία από τα οποία εμφορείται η εν λόγω διαδικασία, βλ. AKANDJI-KOMBE, σε: Akandji-Kombé, *L'homme dans la société internationale*, σ. 10· DE SCHUTTER, *Anchoring the European Union to the European Social Char-*

ι) Προκειμένου δε να επιβεβαιωθεί ότι η βούληση των συντακτών του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. συνίστατο πράγματι στην ίδρυση ιδιωτικών δικαιωμάτων, αναγκαία καθίσταται η εξέταση της γραμματικής του διατύπωσης²⁹. Παρατηρείται λοιπόν ότι το άρθρο αυτό ανήκει στη μικρή εκείνη κατηγορία των διατάξεων του Χάρτη, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε διαφορετική διατύπωση συγκριτικά με τις υπόλοιπες και συγκεκριμένα προβλέπεται ότι τα κράτη «(αναλαμβάνουν να) αναγνωρίζουν» τα επιμέρους δικαιώματα που η καθεμία κατοχυρώνει και όχι απλώς να τα προωθούν/διασφαλίζουν/προβλέπουν/προάγουν/επιδιώκουν. Σύμφωνα με μία μερίδα της – γερμανικής ιδίως και όχι μόνο – θεωρίας, η εν λόγω διαφοροποίηση στο χρησιμοποιούμενο από τους συντάκτες του (Α.) Ε.Κ.Χ. ρήμα υπήρξε συνειδητή και δηλώνει εμμέσως πλην σαφώς την πρόθεση τους οι ανωτέρω διατάξεις να θεμελιώνουν ευθέως δικαιώματα σε ιδιώτες, χωρίς να απαιτείται η λήψη συμπληρωματικών μέτρων από τους εθνικούς νομοθέτες³⁰. Γίνεται έτσι δεκτό ότι με μόνη των

ενσωμάτωση των εν λόγω διατάξεων στην εσωτερική έννομη τάξη, ήτοι με την έκδοση του κυρωτικού νόμου, εκπληρώνεται η αναληφθείσα υποχρέωση αναγνώρισης από το κράτος, με αποτέλεσμα τα σχετικώς προβλεπόμενα δικαιώματα να μπορούν να τύχουν ευθείας επίκλησης από τους ιδιώτες. Κατά την άποψη αυτή συνεπώς, το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ανήκει αναμφίβολα στην κατηγορία των εκδικάσιμων διατάξεων του Χάρτη.

ii) Βέβαια, το εν λόγω επιχείρημα έχει υποστεί εύλογα την κριτική που του αναλογεί, δεδομένου ότι κατηγοριοποιεί αυθαίρετα τις διατάξεις του Χάρτη και αποφαίνεται για το περίπλοκο και ιδιαίτερα ζωτικό ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος, βασισμένο απλώς στο κριτήριο της χρήσης διαφορετικού ρήματος³¹. Ωστόσο, αυτό που φαίνεται να έχει μεγάλο ενδιαφέρον για τους σκοπούς της παρούσας είναι το γεγονός ότι η ανωτέρω θέση έχει υποστηριχθεί ακόμη και από τους πλέον επιφυλακτικούς θεωρητικούς της γερμανικής επιστήμης οι οποίοι αρνούνταν παραδοσιακά την απόδοση οποιουδήποτε βαθμού εκδικασιμότητας στα δικαιώματα του Ε.Κ.Χ. Ακόμη λοιπόν και από τη σκοπιά των πιο αυστηρών κριτών, φαίνεται ότι η εκδικασιμότητα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. δεν δύναται να αμφισβητηθεί ανεξαρτήτως εδαφίου, καθώς η ανωτέρω σκέψη ισχύει για το σύνολο των ρυθμίσεων της διάταξης³².

Γ. Επισημαίνεται πάντως ότι η τεχνική του «διαμελισμού» των διεθνών συμβάσεων έχει υποστεί δριμεία κριτική από τη θεωρία, καθώς μπορεί να προκαλέσει ανασφάλεια δικαίου, αλλά και κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων³³. Επομένως, ανεξάρτητα από την τυχόν βασιμότητα του προεκτεθέντος επιχειρήματος που επικαλείται τη χρησιμοποίηση του ρήματος «ανα-

ter: The Case for Accession, σε: De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, σ. 122. ROMAN, Revue internationale de droit compare 2009, σ. 299. SCHEININ, Economic and Social Rights as Legal Rights, σε: Eide / Krause / Rosas (eds), Economic, Social and Cultural Rights, 1995, σ. 57. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 364. Αντίθετος ο SUDRE, Revue Generale de Droit International Public, 1996, σ. 739.

29. Για τους τρόπους, με τους οποίους μπορεί ο ερμηνευτής και εφαρμοστής του δικαίου να ανεύρει βάσιμα την αληθή βούληση των συμβαλλομένων σε μία διεθνή συνθήκη κρατών και τη σημασία που αποκτά η διατύπωση της εκάστοτε επίμαχης διάταξης, πρβλ. HENRY, When Is a Treaty Self-Executing, Michigan Law Review, 1929, σ. 777 επ.· PETERS, Beyond Human Rights, σ. 504. Βλ. και την άποψη που έχει υποστηριχθεί υπέρ της αποδοχής ενός τεκμηρίου πλήρωσης του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος μίας διεθνούς συνθήκης, σε ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη, σ. 223.

30. Η άποψη αυτή είχε υποστηριχθεί σε πρώτη φάση μόνο για τις διατάξεις των άρθρων 6 παρ. 4 και 18 παρ. 4 του αρχικού Ε.Κ.Χ. Βλ. αναλυτικά με τις εκεί παραπομπές στη γερμανική επιστήμη WIPPERMANN, Der Einfluss der Europäischen Sozialcharta auf den Mindestlohn bzw. die Sittenwidrigkeit des Lohnes nach § 138 BGB, 2013, σ. 22. ZULEEG, Die innerstaatliche Anwendbarkeit volkerrechtlicher Verträge am Beispiel des GATT und der Europäischen Sozialcharta, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1975, σ. 359. Βλ. και PAPADATOS, Journal of the International Commission of Jurists, 1966, σ. 214 επ. Ωστόσο, σε μεταγενέστερο χρόνο η εν λόγω προσέγγιση έτυχε ερμηνευτικής επανεξέτασης από άλλους εκπροσώπους της γερμανικής και όχι μόνο θεωρίας, οι οποίοι υποστήριξαν τη συμπερίληψη στην επίμαχη κατηγορία των ως άνω διατάξεων που αναπτύσσουν – κατ' εξαίρεση του κανόνα – άμεσο αποτέλεσμα και άλλων άρθρων του Χάρτη του 1961, όπως είναι τα άρθρα 4 παρ. 1, 2, 3 και 4, 5 και 18 παρ. 1. Βλ. σχετικώς BECKER σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· NEUBECK, Die Europäische Sozialcharta und deren Protokol-

le, 2002, σσ. 165-172. Η αιτία για την οποία οι συγγραφείς αυτοί δεν κάνουν αναφορά στο άρθρο 24 εντοπίζεται στο γεγονός ότι τους απασχόλησε το αρχικό μόνο κείμενο του Χάρτη, καθώς η Γερμανία κύρωσε τον Αναθεωρημένο Ε.Κ.Χ. μόλις το 2021! Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι και η εν λόγω διάταξη ανήκει στις προαναφερθείσες, δεδομένης της κοινής τους διατύπωσης. Στην ελληνική έννομη τάξη, το εν λόγω επιχείρημα φαίνεται να ενστερνίζεται ο ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 900.

31. Για την κριτική αυτή, πρβλ., αντί άλλων, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1359.

32. Το εν λόγω επιχείρημα έχει τύχει ρητής επίκλησης για την αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος, συγκεκριμένα, του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. εν συνόλω από τους BECKER, σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 900.

33. Έτσι ενδεικτικά και η NIVARD, L'effet directe de la Charte Sociale Européenne devant le juge administrative – Retour sur la question évolutive de l'effet direct des sources internationales, RDLF, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://revuedlf.com/cedh/leffet-direct-de-la-charte-sociale-europeenne-devant-le-juge-administratif-retour-sur-la-question-evolutive-de-leffet-direct-des-sources-internationales/>.

γνωρίζω» ως καθοριστικού παράγοντα, πρέπει να γίνει δεκτή η αποδοχή της πρόθεσης των συντακτών της διάταξης του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. προς ίδρυση δικαιωμάτων υπέρ ιδιωτών, ήδη δυνάμει του αρχικού επιχειρήματος που αφορά γενικώς τον Χάρτη. Το κριτήριο της βούλησης των κρατών πρέπει να εξετάζεται με αναφορά στη διεθνή συνθήκη και όχι σε μεμονωμένες διατάξεις αυτής. Έτι περισσότερο, η συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος πρέπει να γίνει δεκτή για το σύνολο των εδαφίων του άρθρου 24 του Χάρτη και να μην επιτραπεί ο περαιτέρω διαμελισμός της διάταξης.

IV. Το αντικειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

1. Ως προς το εδάφιο α΄

Αντιθέτως προς όσα προεκτέθηκαν, η έρευνα για την τυχόν συνδρομή του αντικειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. πρέπει να λάβει χώρα για κάθε εδάφιο της διάταξης χωριστά, παρά την ύπαρξη σχέσης αιτίας-αιτιατού μεταξύ τους, στο μέτρο που η καθεμία κατοχυρώνει διαφορετικό δικαίωμα υπέρ των εργαζομένων³⁴. Σύμφωνα με το εν λόγω κριτήριο, προκειμένου μία διάταξη διεθνούς συνθήκης να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αυτοδύναμη εφαρμογής, η διατύπωσή της πρέπει να είναι αρκούντως σαφής, ορισμένη και απαλλαγμένη αιρέσεων.

Α. Το εδάφιο α΄ λοιπόν του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. προβλέπει ότι «(μ)ε σκοπό τη διασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος προστασίας των εργαζομένων σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας, τα Μέρη αναλαμβάνουν να αναγνωρίζουν το δικαίωμα όλων των εργαζομένων να μη λύεται η εργασιακή τους σχέση χωρίς βάσιμο λόγο που να συνδέεται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά τους ή να βασίζεται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, της εγκατάστασης ή της υπηρεσίας». Δεν προκύπτει έτσι καμία αμφιβολία ότι η εν λόγω διάταξη αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση διεθνούς κανόνα δικαίου που αναπτύσσει άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα. Και τούτο, διότι είναι τέτοια η κανονιστική του πυκνότητα, ώστε να προσομοιάζει σε νομοθετικό κανόνα του εσωτερικού δικαίου, με αποτέλεσμα να μην είναι πράγματι αναγκαία για τη δικαιοδοτική του εφαρμογή η λήψη προηγούμενων συμπληρωματικών εθνικών μέτρων³⁵.

Ειδικότερα, στην εν λόγω διάταξη προσδιορίζεται με ακρίβεια και πληρότητα η προϋπόθεση νομιμότητας της εργοδοτικής λύσης της εργασιακής σχέσης, ήτοι η ανάγκη ύπαρξης ορισμένου βάσιμου λόγου, ο οποίος δύναται περιοριστικά να συνδέεται είτε με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργαζομένου είτε με τις λειτουργικές απαιτήσεις της εργοδοτικής επιχείρησης. Επομένως, το πρώτο εδάφιο δεν χρήζει νομοθετικής εξειδίκευσης, καθώς υιοθετεί χωρίς όρους και επιφυλάξεις τον κανόνα της αντικειμενικά δικαιολογημένης απόλυσης κι έτσι δεν μπορεί παρά να γίνει δεκτό ότι απολαμβάνει τον ύψιστο βαθμό εκδικασιμότητας, ιδρύοντας ευθέως υποκειμενικό δικαίωμα υπέρ των ιδιωτών που διαμένουν στα συμβαλλόμενα κράτη. Η κρίση αυτή επαληθεύεται δε από την ιδιαίτερα σπάνια ομοφωνία που έχει επιτευχθεί επί του επίμαχου ζητήματος στους κόλπους της ελληνικής αλλά και διεθνούς βιβλιογραφίας³⁶, ενώ στο πλαίσιο της εθνι-

καταγγελία της σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου πρέπει να δικαιολογείται από μία πραγματική και σοβαρή αιτία (cause réelle et sérieuse).

36. Από την ελληνική επιστήμη υπέρ του άμεσου αποτελέσματος του εδαφίου α΄ έχουν ταχθεί οι ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 900-901 ΓΑΒΑΛΑΣ, Ποιος φοβάται το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη; ΕΕργΔ, 2022, σσ. 1114, 1125 (ομοίως Ο ΙΔΙΟΣ, Πολλαπλές οι παραβιάσεις του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από το άρθρο 66 του ν. 4808/2021 για την «προστασία από τις απολύσεις», ΕΕργΔ, 2021, σ. 7890 ΙΔΙΟΣ, Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ. και η καθοριστική επιρροή του στην ερμηνεία του άρθρου 48 του ν. 4611/2019, ΕΕργΔ, 2019, σ. 535· Ο ΙΔΙΟΣ, Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 518· Ο ΙΔΙΟΣ, Τι αλλάζει στο εργατικό δίκαιο μετά την κύρωση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ΕΕργΔ, 2016, σσ. 134, 155)· ΠΑΛΛΗ, Οι συνέπειες της δέσμευσης από το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στο δίκαιο της απόλυσης από συγκριτική σκοπιά, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1316· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1373· ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Η συνταγματική προστασία της εργασίας, σ. 227· ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ, Η πρόσληψη του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από τη νομολογία μέχρι τη θέση σε ισχύ του άρθρου 48 ν. 4611/2019, ΕΕργΔ, 2019, σ. 403· Ο ΙΔΙΟΣ, Αρχή του τέλους για την «ανατιώδη» εργοδοτική καταγγελία; Το Πρωτοδικείο Πειραιώς εφαρμόζει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ. και εγκαινιάζει μια νέα εποχή για το ελληνικό δίκαιο των απολύσεων, ΕΕργΔ, 2017, σ. 1399, υποσ. 15. Σύμφωνα και ο ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2020, σσ. 221-222. Χαρακτηριστικό δε της επιτευχθείσας συμφωνίας της ελληνικής θεωρίας είναι και το γεγονός ότι υπέρ του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. έχουν ταχθεί ακόμη και συγγραφείς που αρνήθηκαν την εισαγωγή του συστήματος αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας, κατόπιν της κύρωσης του άρθρου 24 από τον ν. 4359/2016, λόγω της επικαλούμενης συμβατότητας του τότε ισχύοντος καθεστώτος της ελληνικής νομοθεσίας. Βλ. ενδεικτικά ΘΕΟΔΟΣΗ, Η αιτιολογημένη καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 530. Πρβλ. όμως και ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ, ΕΕΕργΔ, 2023, σσ. 169-170. *Contra* ο ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Αναδρομή και προοπτική στο δίκαιο της κα-

34. Για τη σχέση υπό την οποία τελούν τα δύο εδάφια του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., πρβλ. Explanatory Report to the European Social Charter (Revised), European Treaty Series – No 163, 3.V.1996, παρ. 84.

35. Πράγματι, με παρόμοιο τρόπο είναι διατυπωμένη η επίμαχη διάταξη των περισσότερων ευρωπαϊκών νομοθεσιών που υιοθετούν την αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας. Στη γαλλική π.χ. έννομη τάξη, το συναφές άρθρο L.1232-1 του Code du travail θέτει την θεμελιώδη αρχή ότι κάθε εργοδοτική

κής συγκεκριμένα έννομης τάξης φαίνεται πως η ανάπτυξη άμεσου εν στενή εννοία αποτελέσματος εκ μέρους της διάταξης του εδαφίου α' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. αποτέλεσε και τη βούληση του κυρωτικού νομοθέτη³⁷.

Β. Παράλληλα, δεν αμφισβητείται ούτε το οριζόντιο αποτέλεσμα της επίμαχης διάταξης, η οποία καθίσταται –δυνάμει του άρθρου 25 παρ. 1 εδάφιο γ' Σ.– επικλήσιμη ενώπιον των δικαστηρίων και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, εκείνες δηλ. μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, χωρίς την ανάγκη διαμεσολάβησης γενικών ρητρών του εθνικού δικαίου³⁸. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν τα εθνικά δικαστήρια των προσχωρούντων στο άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. κρατών δεν υιοθετήσουν την προεκτεθείσα άποψη για το άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης, οφείλουν τουλάχιστον να αναγνωρίσουν την κανονιστική της εκδικασιμότητα, προβαίνοντας σε έλεγχο νομιμότητας των πράξεων του εσωτερικού δικαίου προς το κανονιστικό της περιεχόμενο. Με τον τρόπο αυτό, η ασύμβατη προς το εδάφιο α' νομοθετική ή κανονιστική πράξη της εσωτερικής έννομης τάξης θα παραμεριστεί από το δικαστήριο και θα μείνει ανεφάρμοστη ως προς την επίλυση της επίμαχης διαφοράς.

Γ. Σε περίπτωση πάντως που ο αρμόδιος δικαστής διατάσσει να αναγνωρίσει ακόμη και το άμεσο εν ευρεία εννοία αποτέλεσμα του εδαφίου α', υποχρεούται σε τελική ανά-

λυση να προβεί σε σύμφωνη με το τελευταίο ερμηνεία των γενικών ρητρών και αόριστων νομικών εννοιών της εθνικής νομοθεσίας³⁹. Κατ' αποτέλεσμα, ο τρόπος εφαρμογής του αντιδιεθνούς κανόνα δικαίου στην εκάστοτε υπόθεση εργοδοτικής καταγγελίας πλησιάζει –στα όρια του επιτρεπτού και εντός του πλαισίου της γραμματικής του ερμηνείας– τις αξιολογήσεις που ενσωματώνει η κρίσιμη διάταξη του Χάρτη. Πάντως, έχει εύστοχα τονιστεί από μερίδα της θεωρίας ότι δεδομένου του self-executing χαρακτήρα της εν λόγω διάταξης, είναι επιβεβλημένη σε κάθε περίπτωση η ευθεία εφαρμογή της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης που αυτή κατοχυρώνει, με την επιλογή έτσι της έμμεσης εφαρμογής της να μην αποτελεί ικανοποιητική λύση, καθώς δεν είναι σε θέση να παράσχει το επιβαλλόμενο από το κανονιστικό περιεχόμενο του εδαφίου α' επίπεδο προστασίας υπέρ των εργαζομένων⁴⁰.

2. Ως προς το εδάφιο β'

Α. Σε αντίθεση με το πρώτο εδάφιο, προβληματισμός έχει γεννηθεί κατά τα τελευταία έτη σχετικά με τον χαρακτήρα του εδαφίου β' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως διάταξης αυτοδύναμης εφαρμογής. Το ζήτημα αυτό τέθηκε εξαιτίας της γενικόλογης διατύπωσης της διάταξης η οποία επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη να προβλέψουν «επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση» (*«adequate compensation or other appropriate relief»*) υπέρ των απολυθέντων στις περιπτώσεις που δεν έχει τηρηθεί από τον εργοδότη η αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης. Πράγματι, από την πρώτη ανάγνωση της επίμαχης διάταξης δίνεται η εικόνα ότι δεν χαρακτηρίζεται από την υποδειγματική πληρότητα του εδαφίου α', καθώς δεν θεσπίζει με ακρίβεια τα συγκεκριμένα μέτρα στα οποία συνίσταται η επανόρθωση των απολυθέντων εργαζομένων, καταλείποντας – λιγότερο ή περισσότερο ευρέα – περιθώρια διακριτικής ευχέρειας υπέρ των εθνικών νομοθετών. Έχει έτσι υποστηριχθεί ότι από τη στιγμή που για την εφαρμογή της ρύθμισης αυτής απαιτείται να έχουν προηγουμένως ληφθεί – πρόσθετα της νομοθετικής κύρωσης – μέτρα εκτέλεσης σε επίπεδο εθνικής έννομης τάξης, η διάταξη στερείται άμεσου αποτελέσματος⁴¹. Ωστόσο, έπειτα

ταγγελίας, ΕλλΔνη, 2020, σσ. 26-28, ο οποίος απορρίπτει ρητά το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. εν συνόλω, στο πλαίσιο της ευρύτερης προσέγγισής του ότι καμία απολύτως διάταξη του Ε.Κ.Χ. δεν συγκεντρώνει τα αναγκαία χαρακτηριστικά, ώστε να θεωρηθεί αυτοδύναμης εφαρμογής, βάσει της διατύπωσης αλλά και του επιδιωκόμενου σκοπού της. Επιπλέον, την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος από το εδάφιο α' έχουν υποστηρίξει από τη διεθνή βιβλιογραφία ενδεικτικά οι BECKER, σε Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· GORI, σε De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, σσ. 82-83· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, σ. 453.

37. Βλ. την Εισήγηση του Υπουργού Εργασίας εν όψει της κύρωσης του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ., ΕΕργΔ, 2016, σ. 251 επ.

38. Βλ., αντί άλλων, ΓΑΒΑΛΑ, ΕΕργΔ, 2016, σσ. 134-135. Για το οριζόντιο αποτέλεσμα που παράγουν γενικώς οι διατάξεις του Χάρτη, πρβλ. και ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2013, σ. 152· ΚΟΥΚΙΑΔΗ, Εργατικό Δίκαιο – Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, 2021, σ. 151. Αντίθετη η ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Γενική Θεωρία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, 2018, σσ. 311-312, η οποία ασκεί κριτική έναντι της άποψης περί την τριτενέργεια των δικαιωμάτων του (Α.)Ε.Κ.Χ., χαρακτηρίζοντάς την ως «μεμονωμένη» και επισημαίνοντας ότι συγχέει το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος με εκείνο της τριτενέργειας. Πάντως, το οριζόντιο αποτέλεσμα που αναπτύσσει συγκεκριμένα το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. δεν αμφισβητείται ούτε σε επίπεδο διεθνούς βιβλιογραφίας, παρότι πρόκειται για ένα ζήτημα που ρυθμίζεται κατεξοχήν από το εθνικό Σύνταγμα κάθε συμβαλλόμενου κράτους και όχι από κριτήρια του διεθνούς δικαίου. Βλ., αντί άλλων, NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, σ. 453.

39. Για την άποψη αυτή βλ. αναλυτικά με την εκεί επιχειρηματολογία ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, Η ελαττωματική καταγγελία και οι συνέπειές της, 2022, σ. 117. Υπέρ της παραγωγής έμμεσου αποτελέσματος εκ του άρθρου 24 εδάφιο α' Α.Ε.Κ.Χ. έχει ταχθεί και ο ΖΕΡΔΕΛΗΣ (σε Εργατικό Δίκαιο – Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, 2022, σ. 1424), ο οποίος δεν φαίνεται να έχει τοποθετηθεί ρητά για το αν η διάταξη αναπτύσσει άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα.

40. Έτσι η ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1316. Για τις αρμοδιότητες που έχει ο Έλληνας δικαστής σε περίπτωση που κατά την εκδίκαση ορισμένης διαφοράς διαπιστώσει την αντίθεση του εθνικού δικαίου της καταγγελίας προς το άρθρο 24 εδάφιο α' Α.Ε.Κ.Χ., βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σσ. 517-522.

41. Η προσέγγιση αυτή είχε αρχικά υιοθετηθεί από τον γαλλικό

από προσεκτική μελέτη των επιχειρημάτων της ανωτέρω προσέγγισης, παρατηρείται ότι είναι δυνατή η υποστήριξη βάσιμου αντιλόγου.

Β. Καταρχάς, σε ό,τι αφορά τη μεγάλη έκταση του περιθωρίου εκτίμησης που υποστηρίζεται πως εναπόκειται στα συμβαλλόμενα κράτη κατά τη ρύθμιση των κυρώσεων της αδικαιολόγητης απόλυσης, επισημαίνεται ότι θα ήταν αρκετά επικίνδυνο να θεωρηθεί το εν λόγω στοιχείο ως αυτοτελές κριτήριο για την ανάπτυξη ή μη άμεσου αποτελέσματος εκ μέρους μίας διάταξης. Τα αναγνωρισμένα από τη θεωρία του διεθνούς δικαίου κριτήρια είναι δύο και αντιστοιχούν στη βούληση των συντακτών της διεθνούς συνθήκης για ίδρυση δικαιωμάτων υπέρ των ιδιωτών και στη σαφή και απροϋπόθετη διατύπωση της κρίσιμης διάταξης. Ο παράγοντας λοιπόν της έκτασης της διακριτικής ευχέρειας πρέπει απλώς να συνεκτιμάται από κοινού με άλλα στοιχεία στο πλαίσιο εξέτασης της συνδρομής του αντικειμενικού κριτηρίου και να μην λειτουργεί αυτοτελώς⁴².

ι) Υπό ενδελεχή εξέταση πρέπει να τεθεί έτσι η γραμματική διατύπωση της διάταξης του εδαφίου β'. Παρατηρείται σχετικώς ότι παρά την αρχική εντύπωση οι χρησιμοποιούμενοι όροι δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως ιδιαίτερα ανακριβείς και απροσδιόριστοι, ώστε να αποκλείεται το άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης. Ειδικότερα,

Άρειο Πάγο στις γνωμοδοτήσεις που εξέδωσε στις 17.07.2019 και έπειτα ακολουθήθηκε και από τις αποφάσεις κοινωνικού του τμήματος. Με το Ακυρωτικό συντάχθηκε και μεγάλη μερίδα των γαλλικών Εφετείων, όπως θα καταδειχθεί κατωτέρω υπό IV.B. Από την ελληνική δε έννομη τάξη, το άμεσο εν στενή έννοια αποτέλεσμα του εδαφίου β' έχουν απορρίψει ρητά, δυνάμει του εν λόγω επιχειρήματος, οι ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2021, σ. 792· ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1316. Ανωτέρω βέβαια έγινε παραπομπή (υποσ. 37) στους συγγραφείς που αναγνωρίζουν το άμεσο αποτέλεσμα του εδαφίου α' του άρθρου 24, ορισμένοι εκ των οποίων δεν έχουν – μέχρι στιγμής τουλάχιστον – τοποθετηθεί ξεκάθαρα για το εδάφιο β'. Ωστόσο, δεν θα μπορούσε να συναχθεί το εξ αντιδιαστολής συμπέρασμα ότι οι θεωρητικοί αυτοί απορρίπτουν την εκδικασιμότητα του τελευταίου, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη του γεγονότος ότι οι σχετικές μελέτες είχαν δημοσιευτεί πριν την ανακίνηση της συζήτησης για τις συνέπειες της αδικαιολόγητης απόλυσης, δηλ. πριν από τη θέση σε ισχύ του άρθρου 66 ν. 4808/2021. Ως προς τη στάση της ελληνικής νομολογίας, βλ. αναλυτικά κατωτέρω υπό IV.A.

42. Σύμφωνη και η NIVARD, L'obscurité clarté du rejet de l'effet direct de l'article 24 de la Charte sociale européenne révisée, Droit Social, 2019, σ. 797. Κριτική έναντι του κριτηρίου της διακριτικής ευχέρειας έχει ασκηθεί ενδεικτικά και από τους ICARD, Avis relatifs au barème Macron: la stratégie du flou, Semaine Sociale Lamy, 2019, no 1871· MOULY, Le barème Macron inopportunément renforcé par la chambre sociale de la Cour de cassation, Droit Social, 2023, σ. 733 επ.· ROBIN-OLIVIER, Le refus de l'assemblée plénière de la Cour de cassation de prendre part au développement du droit du travail international, Droit Social, 2019, σ. 799 επ.

ο όρος της «επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» δεν μπορεί να θεωρηθεί αόριστη νομική έννοια σαν κι αυτές που περιλαμβάνονται σε άλλα άρθρα του Α.Ε.Κ.Χ., τα οποία κατοχυρώνουν «κλασικά» κοινωνικά δικαιώματα, όπως είναι π.χ. το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες στην ανεξαρτησία, την κοινωνική ένταξη και τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή (άρθρο 15), το δικαίωμα της οικογένειας (άρθρο 16) και των παιδιών και των νέων στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία (άρθρο 17), το δικαίωμα των ηλικιωμένων στην κοινωνική προστασία (άρθρο 23) και το δικαίωμα στην προστασία κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού (άρθρο 30). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τα συμβαλλόμενα κράτη καλούνται να λάβουν γενικώς όλα τα «κατάλληλα και αναγκαία μέτρα», με σκοπό τη διασφάλιση των επιμέρους δικαιωμάτων. Κατ' αποτέλεσμα, οι εθνικοί νομοθέτες απολαμβάνουν πράγματι ευρύτατη διακριτική ευχέρεια κατά τον προσδιορισμό των ειδικών μέτρων που επιλέγουν να λάβουν για την επίτευξη του επιδιωκόμενου κοινωνικού σκοπού.

Κάτι τέτοιο όμως δεν φαίνεται να ισχύει ως προς το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη, το οποίο καμία σχέση δεν έχει με την άσκηση κρατικής μέριμνας και την απονομή κοινωνικών παροχών, αλλά αντίθετα καθορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται σε περίπτωση παραβίασης εκ μέρους του εργοδότη του πρωτογενή κανόνα δικαίου που θέτει το εδάφιο α'⁴³. Εξειδικεύει δε σε έναν βαθμό το περιεχόμενο των συνεπειών αυτών, καθώς κάνει λόγο για επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση των αδικώς απολυθέντων και όχι για υποχρέωση ανάληψης εκ μέρους των κρατών κάθε είδους μέτρου που κρίνουν αναγκαίο και πρόσφορο⁴⁴. Το μέτρο πρέπει να συνίσταται συγκεκριμένα στην αποζημίωση αθέμιτης απόλυσης ή σε άλλης φύσης επανόρθωση στο πλαίσιο σαφώς των κυρώσεων που είθισται να υιοθετεί το δίκαιο της καταγγελίας κάθε σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου, ήτοι στην επαναπασχόληση των απολυθέντων εργαζομένων.

Συνάγεται λοιπόν από τις ανωτέρω παρατηρήσεις και την αντιπαράθεση του όρου του εδαφίου β' με το πράγματι ασαφές περιεχόμενο άλλων διατάξεων του Χάρτη που

43. Η σκέψη αυτή έχει εκφραστεί σε ό,τι αφορά βέβαια το εδάφιο α' από τον ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 901.

44. Έτσι και ο MOULY, Droit Social, 2023, σ. 733 επ. Τη θέση αυτή φαίνεται πως έχει υποστηρίξει ως προς την έννοια της «επαρκούς αποζημίωσης» του – πρότυπου του εδαφίου β' – άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 και η SCHMITT, Les avis d'assemblée plénière du 17 juillet 2019 ou l'occasion manquée d'une (re) conceptualisation du contrôle de conventionnalité, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ., η οποία υπογραμμίζει ότι «ο προσδιορισμός "επαρκής" αναφέρεται στην κατάσταση ενός συγκεκριμένου απολυμένου εργαζομένου και όχι στα γενικά εθνικά μέτρα εφαρμογής».

στερούνται εύλογα εκδικασιμότητας ότι η γραμματική διατύπωση του επίμαχου εδαφίου δεν είναι ικανή από μόνη της να αποκλείσει την ιδέα ευθείας αναγνώρισης του σχετικού δικαιώματος υπέρ των εργαζομένων⁴⁵. Βέβαια, η αναγνώριση αυτή προϋποθέτει την παρέμβαση ορισμένου οργάνου, χωρίς όμως να είναι απαραίτητο το όργανο αυτό να ταυτίζεται με τον εσωτερικό νομοθέτη. Μπορεί δηλ. η περαιτέρω εξειδίκευση των κυρώσεων της αβάσιμης απόλυσης να πραγματοποιηθεί από τους κοινωνικούς εταίρους και ιδίως από το αρμόδιο δικαστήριο στο οποίο επαφίεται ένα περιθώριο εκτίμησης, όμως μόνο αναφορικά με το είδος του προκρινόμενου για την εκάστοτε περίπτωση μέτρου και το ύψος της επιδικαστέας αποζημίωσης. Σε καμία λοιπόν περίπτωση, δεν αμφισβητείται η δέσμευση του εθνικού δικαστή που απορρέει από το κανονιστικό περιεχόμενο του εδαφίου β', προκειμένου να καταλήξει σε μία λύση που θα αποκαθιστά πλήρως την προκληθείσα στον εργαζόμενο ζημία και θα επιτελεί παράλληλα και αποτρεπτική λειτουργία έναντι του εργοδότη. Έτι περισσότερο, ούτε η εκπλήρωση της εν λόγω υποχρέωσης τελεί υπό ορισμένη αίρεση ή προϋπόθεση.

ii) Εκτός αυτού όμως, ακόμη κι αν δεν υιοθετηθεί η προεκτεθείσα συλλογιστική, αλλά αντίθετα θεωρηθεί πράγματι ανακριβής και αόριστη η διατύπωση του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., και πάλι δεν πρέπει να απορριφθεί άνευ ετέρου το άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης. Και τούτο, καθώς η θεωρούμενη ως ασαφής διατύπωση μίας διάταξης του Χάρτη δεν διαδραματίζει τον πλέον κρίσιμο ρόλο, εφόσον το κανονιστικό της περιεχόμενο έχει εξειδικευτεί από το ερμηνευτικό έργο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι δυνατή η άμεση εφαρμογή της από τον εθνικό δικαστή χωρίς προηγούμενη νομοθετική παρέμβαση⁴⁶. Επισημαίνεται συναφώς ότι η Ε.Ε.Κ.Δ. έχει κατα-

φέρει στα τόσα χρόνια λειτουργίας της να προσδιορίσει με μεγάλη ακρίβεια – μέσω των Συμπερασμάτων και των αποφάσεών της – τόσο την έκταση των δικαιωμάτων που ιδρύονται υπέρ των ιδιωτών όσο και το εύρος των θετικών υποχρεώσεων που επιβάλλονται στα συμβαλλόμενα κράτη από τις διατάξεις του Α.Ε.Κ.Χ., ανεξαρτήτως μάλιστα της διατύπωσής τους. Αποτελεί δε κοινό τόπο στους κόλπους του διεθνούς δικαίου ότι η εν λόγω «δικαιοπλαστική» λειτουργία της Επιτροπής –σαφώς ενισχυμένη μετά την εισαγωγή της διαδικασίας συλλογικών προσφυγών– έχει οδηγήσει πράγματι στην εξατομίκευση ορισμένων τουλάχιστον κοινωνικών δικαιωμάτων του Χάρτη, καθώς ερμηνεύονται ως ιδρύοντα ατομικά υποκειμενικά δικαιώματα⁴⁷.

Ερωτάται λοιπόν εάν οι ανωτέρω παρατηρήσεις επιβεβαιώνονται ειδικότερα και ως προς το δικαίωμα του εδαφίου β' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. Συνάγεται σχετικώς ότι το κανονιστικό περιεχόμενο της εν λόγω διάταξης έχει υποστεί τόσο ενδελεχή ερμηνευτική επεξεργασία από την Ε.Ε.Κ.Δ., με αποτέλεσμα να έχει αποσαφηνιστεί πλήρως η προβλεπόμενη έννοια της «επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» που έχει «κατηγορηθεί» ως γενικόλογη. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή με σταθερά βήματα έχει παγιώσει εδώ και μία τουλάχιστον δεκαετία τη «νομολογία» της αναφορικά με την ερμηνεία του εδαφίου β' για τις κυρώσεις της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης⁴⁸. Κινούμενη έτσι στην κατεύθυνση που υποδεικνύει η αντίστοιχη διάταξη-πρότυπο του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 και οι σχετικές θέσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων⁴⁹, η

βείς της Ε.Σ.Δ.Α. που αναπτύσσουν κατά κοινή ομολογία άμεσο αποτέλεσμα, ακριβώς λόγω της ερμηνευτικής επεξεργασίας που έχουν τύχει από το Ε.Δ.Δ.Α. Πρβλ. EVJU, Nordic Journal of Human Rights, 2010, σσ. 407-408.

45. Έτσι και η NIVARD, Droit Social, 2019, σ. 792, η οποία βέβαια καταλήγει στο συμπέρασμα της απόρριψης του άμεσου αποτελέσματος της εν λόγω διάταξης.

46. Έτσι και οι AKANDJI-KOMBE, σε: Akandji-Kombé, L'homme dans la société internationale, σ. 160 ΙΔΙΟΣ, L'application de la Charte sociale européenne: la mise en oeuvre de la procédure de réclamations collectives, Droit Social, 2000, σ. 888· BENELHOCINE, The European Social Charter, 2012, σ. 91· BRILLAT, Ο ευρωπαϊκός κοινωνικός χάρτης και ο έλεγχος της εφαρμογής του, σε: Αλιπράντης (επιμ.), Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο, σσ. 62-63· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, σ. 265. Εντύπωση μάλιστα προκαλεί το γεγονός ότι το εν λόγω επιχείρημα είχε προβληθεί εκ μέρους της θεωρίας ήδη από το 1980, 15 ολόκληρα χρόνια πριν την υιοθέτηση του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για τις συλλογικές προσφυγές. Πρβλ. WIEBRINGHAUS, Les effets de la Charte Sociale européenne en droit interne, σε: Gamillscheg ... [et al.] (eds), In Memoriam sir Otto Kahn-Freund, 1980, σ. 758. Τούτο δεν ισχύει μόνο για τις διατάξεις του Ε.Κ.Χ., αλλά και για τις λιγότερο ακρι-

47. Πρόκειται ειδικότερα για τις διατάξεις των άρθρων 1 παρ. 2, 4 παρ. 2-5, 6 παρ. 3-4, 7, 17, 19 παρ. 6 και 8, 20, 24, 25, 28 και 31 παρ. 1 Α.Ε.Κ.Χ. Βλ. BECKER, σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· GORI, σε: De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, σσ. 82-83. Βλ. και SCHEININ, Economic and Social Rights as Legal Rights, σε: Eide / Krause / Rosas (eds), Economic, Social and Cultural Rights, 1995, σ. 53 επ. που υποστηρίζει ότι παρά τη μη ακριβή διατύπωσή της, η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 Ε.Κ.Χ. έχει ερμηνευτεί με τέτοιο τρόπο από την Επιτροπή, ώστε να προκύπτει ένα γνήσιο και εκδικάσιμο δικαίωμα στην ιατρική και κοινωνική περίθαλψη.

48. Για τη «νομολογία» αυτή, βλ. αναλυτικά με τις εκεί παραπομπές ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του εθνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς τις έννομες συνέπειες της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης, ΕΕργΔ, 2024, σ. 618 επ., 632 επ.

49. Για τη σχέση του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. με τη Δ.Σ.Ε. 158/1982, βλ. την παρ. 86 εδάφιο α' της εξηγηματικής του Χάρτη έκθεσης. Πρβλ. και ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 481, υποσ. 19. Για την ερ-

Ε.Ε.Κ.Δ. έχει καταστήσει πλήρως ξεκάθαρο ότι ο όρος της «άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» ταυτίζεται αναμφίβολα με το μέτρο της επαναπασχόλησης των απολυθέντων εργαζομένων⁵⁰. Έτι περισσότερο, έχει καθορίσει και την αξιολογική ιεραρχία υπό την οποία τελούν οι συνέπειες της αθέμιτης απόλυσης, προκρίνοντας ρητά και με επίκληση εύστοχων επιχειρημάτων την επαναπασχόληση έναντι του αποζημιωτικού συστήματος⁵¹. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η αποζημίωση πρέπει να επιδικάζεται από τα εθνικά δικαστήρια μόνο κατ' εξαίρεση, εφόσον η επαναπασχόληση του απολυθέντος είναι ανέφικτη στη συγκεκριμένη περίπτωση είτε λόγω αντίθετης βούλησης του τελευταίου είτε λόγω αντικειμενικής αδυναμίας της εργοδοτικής επιχείρησης.

Συνεπώς, ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι η φραστική διατύπωση του εδαφίου β' δεν είναι επαρκώς ορισμένη, δεν είναι δυνατή η απόρριψη του άμεσου αποτελέσματος της διάταξης έπειτα από τη μελέτη της συναφούς «νομολογίας» της Ε.Ε.Κ.Δ., η οποία έχει εκδώσει μάλιστα ήδη τέσσερις κρίσιμες αποφάσεις για την ερμηνεία του εν λόγω εδαφίου, προσδιορίζοντας με σαφήνεια τόσο το είδος των επιβαλλόμενων από την τελευταία συνεπειών όσο και τις προϋποθέσεις υπέρσχυσης της καθεμίας εξ αυτών, αλλά και τα ειδικότερα κριτήρια που πρέπει να πληρούν ώστε να διασφαλίζεται η επάρκεια της αποκατάστασης της ζημίας του απολυθέντος⁵². Κατόπιν λοιπόν των ανω-

τέρω, δεν μπορεί να γίνεται πλέον λόγος για διακριτική ευχέρεια των εθνικών νομοθετών κατά τη ρύθμιση των κυρώσεων της αδικαιολόγητης απόλυσης, καθώς το πλαίσιο εντός του οποίου οφείλουν αυτοί να κινηθούν είναι σαφώς προσδιορισμένο⁵³. Τα δε εθνικά δικαστήρια έχουν την ελευθερία να επιβάλουν τη συγκεκριμένη κύρωση που κρίνεται ως η καταλληλότερη σε κάθε δεδομένη περίπτωση απόλυσης ενόψει και των ειδικών της χαρακτηριστικών, ωστόσο και αυτά πρέπει να κινούνται αυστηρά εντός του κανονιστικού πλαισίου που έχει διαμορφώσει η Επιτροπή. Εξάλλου, ο βαθμός αυτός ελευθερίας εντάσσεται σε καθαυτό το περιεχόμενο της δικαστικής εξουσίας και δικαιολογείται από την αρχή διάκρισης των λειτουργιών αλλά και από τις εγγυήσεις της ανεξαρτησίας των δικαστών, ισχύει δε και σε κάθε περίπτωση ερμηνείας και εφαρμογής εκ μέρους τους ακόμη και κανόνων του εσωτερικού δικαίου.

Συμπερασματικά, δεν μπορεί να υποστηριχθεί πειστικά η θέση ότι δεν πληρούνται το αντικειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του εδαφίου β' λόγω ασαφούς διατύπωσης ή αναγνώρισης ευρείας διακριτικής ευχέρειας στα συμβαλλόμενα κράτη. Η κρίση αυτή θα παραγνώριζε επικίνδυνα το σημαντικότερο ερμηνευτικό και «δικαιοπλαστικό» έργο της Επιτροπής.

iii) Σε κάθε περίπτωση, έχει εύστοχα υποστηριχθεί από μια μικρή μερίδα της ελληνικής θεωρίας η άποψη ότι οι διατάξεις του Α.Ε.Κ.Χ. υπάγονται σε μία ιδιαίτερη ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ διατάξεων αυτοδύναμης και μη αυτοδύναμης εφαρμογής, οι οποίες επιβάλλουν μεν υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα κράτη για την επιδίωξη ορισμένου αντικειμενικού σκοπού, ενώ παράλληλα αναγνωρίζουν και άμεσα δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών⁵⁴. Τούτο επιβεβαιώνεται και ως προς το εδάφιο β' του άρθρου 24, το οποίο επιβάλλει στα κράτη την υποχρέωση λήψης όλων των αναγκαίων μέτρων, με σκοπό την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος των αδικώς απολυθέντων σε πλήρη αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από την αδικαιολόγητη απόλυσή τους και ταυτόχρονα ιδρύει άμεσα και ευθέως υπέρ των εργαζομένων το δικαίωμα να αξιώσουν την ανωτέρω αποκατάσταση. Συνεπώς, σε περίπτωση που ο εσωτερικός νομοθέτης δεν έλαβε καν μέτρα για την εξειδίκευση του δικαιώματος αυτού ή έλαβε μεν μέτρα αλλά δεν θεωρούνται επαρκή, τότε καθίσταται αναγκαία η παρέμβαση

μηνευτική ανάλυση του επίμαχου άρθρου 10 της Σύμβασης της Δ.Ο.Ε., πρβλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, General Survey on the Termination of Employment Convention (No 158) and Recommendation (No 166) 1982, International Labour Conference, 82nd Session 1995, Report III (Part 4b), παρ. 218 επ.

50. Βλ. σχετικώς Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights, 2018, σ. 206· Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights – Appendix, Relevant Abstracts, Decisions and Conclusions of the European Committee of Social Rights, 2018, παρ. 1224-1225, 1227, σσ. 278-279.

51. Πρβλ. τη σκέψη 55 της απόφασης της Ε.Ε.Κ.Δ. της 31ης.01.2017 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 106/2014 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Finnish Society of Social Rights» κατά Φινλανδίας· Συμπεράσματα 2020, Αλβανία και Μαυροβούνιο·2016, Φινλανδία, Βουλγαρία και Ρουμανία·2012, Αλβανία, Φινλανδία, Ολλανδία και Σερβία.

52. Πρόκειται για τις αποφάσεις της Ε.Ε.Κ.Δ. της 31ης.01.2017 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 106/2014 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Finnish Society of Social Rights» κατά Φινλανδίας· της 11ης.02.2020 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 158/2017 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL)» κατά Ιταλίας· της 26ης.09.2022 επί της ουσίας των υπ' αριθμ. 160 και 171/2018 συλλογικών προσφυγών των οργανώσεων «Confédération Generale du Travail Force Ouvrière (CGT- FO)» και «Confédération generale du travail (CGT)» κατά Γαλλίας· της 30ης.11.2022 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 175/2019 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Syndicat CFDT de la métallurgie de la Meuse» κατά Γαλλίας.

53. Έτσι, τελείως ενδεικτικά, και ο SACHS, La conventionnalité du plafonnement des indemnités de licenciement injustifié: des avis peu convaincants, Recueil Dalloz, 2019, σ. 1916 επ.

54. Η εν λόγω άποψη έχει προταθεί γενικώς για ορισμένες διεθνείς συνθήκες, ιδίως Διεθνείς Συμβάσεις της Δ.Ο.Ε. από την ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη, σ. 116. Σύμφωνα ως προς την ένταξη του Α.Ε.Κ.Χ. στην εν λόγω ενδιάμεση κατηγορία η ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2013, σ. 150.

του εθνικού δικαστή, ώστε να εφαρμοστεί στην πράξη το κατοχυρωμένο από το εδάφιο β' δικαίωμα.

Προϋπόθεση βέβαια για την άμεση εφαρμογή οποιασδήποτε διάταξης του Α.Ε.Κ.Χ. είναι να προκύπτουν από τη διατύπωσή της, ακόμη κι αν θεωρηθεί ασαφής, επαρκή στοιχεία για τη θεμελίωση των επίμαχων αξιώσεων των εργαζομένων. Το στοιχείο αυτό πληρούται εν προκειμένω, δεδομένης της ευρείας «νομολογιακής» επεξεργασίας του εδαφίου β' από την Ε.Ε.Κ.Δ. Σε αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν, κρίσιμος είναι ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων, προκειμένου να μην αποκλειστεί η εκδικασιμότητα του τελευταίου εξαιτίας της αξιολόγησης ορισμένου όρου της ως ανακριβούς, αλλά αντίθετα να πραγματοποιηθεί από τη δικαστική τουλάχιστον εξουσία το επιδιωκόμενο από τους συντάκτες του Α.Ε.Κ.Χ. επίπεδο προστασίας υπέρ των απολυθέντων εργαζομένων, δεδομένης της νομοθετικής αδράνειας ή της πλημμέλειας του εσωτερικού νομοθέτη κατά την εκπλήρωση της διεθνούς δικαίου υποχρέωσής του.

Γ. Από την ανωτέρω επιχειρηματολογία συνάγεται κατά την άποψη μας ότι δεν υφίσταται κανένας λόγος που να δικαιολογεί την απόρριψη του – οριζόντιου μάλιστα – άμεσου εν στενή εννοία αποτελέσματος του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. Ο προβληματισμός που ανέκυψε κατά τα τελευταία έτη είναι εύλογος, ιδίως αν συγκρίνει κανείς το γράμμα της εν λόγω διάταξης προς το εδάφιο α' που αποτελεί αναμφίβολα self-executing διάταξη. Ωστόσο, κατόπιν αναλυτικής εξέτασης της διατύπωσης του εδαφίου αυτού και συνεκτίμησης άλλων παραγόντων, όπως είναι η αναπτυχθείσα επ' αυτού «νομολογία» της Ε.Ε.Κ.Δ., σε συνδυασμό με τις εύστοχες θέσεις που έχουν υποστηριχθεί για το ζήτημα της εκδικασιμότητας των διατάξεων του Χάρτη, δεν μπορεί παρά να καμφθεί κάθε αμφιβολία και να γίνει δεκτό ότι το εδάφιο β' αναγνωρίζει υποκειμενικό δικαίωμα υπέρ των εργαζομένων που έχουν απολυθεί χωρίς βάσιμο λόγο.

Εξάλλου, δεν πρέπει να παροράται ότι το δικαίωμα σε επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα του πρώτου εδαφίου περί την ανάγκη συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, αποτελώντας μία αδιάσπαστη ενότητα, με τρόπο που η ανεπαρκής προστασία του πρώτου να εμποδίζει την αποτελεσματική προστασία του δεύτερου κι έτσι να μην επιτυγχάνεται το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα⁵⁵. Πράγματι, αν απορριφθεί η υποκειμενική εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα του δικαιώματος των απολυθέντων προς αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας, η υποχρέωση του εργοδότη να τηρεί την αρχή της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης μένει

κενή περιεχομένου, παρότι δύναται ο εργαζόμενος να την επικαλεστεί ενώπιον των εσωτερικών δικαστηρίων. Διασαλεύεται έτσι ο ακρογωνιαίος λίθος στον οποίο στηρίζεται το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. στο σύνολό του⁵⁶, με αποτέλεσμα το δικαίωμα να μην απολύεται κανείς χωρίς να συντρέχει αντικειμενικός προς τούτο λόγος να παραμένει ένα θεωρητικό και μόνο δικαίωμα, σε αντίθεση με τις επιταγές της πάγιας νομολογίας της Ε.Ε.Κ.Δ. που απαιτεί από τα κράτη να λαμβάνουν κάθε δυνατό μέτρο για την αποτελεσματική πραγμάτωση των προβλεπόμενων στον Χάρτη δικαιωμάτων⁵⁷.

Δ. Η δε παρατήρηση που υποβλήθηκε σχετικά με το εδάφιο α' ισχύει και ως προς το εδάφιο β'. Εάν δηλ. ένα εθνικό δικαστήριο δεν κάνει το βήμα να ξεπεράσει τις ενστάσεις του για τη διαφορετική τάχα νομική φύση και την κατωτερότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων και – στηριγμένο σε επιχειρήματα περί γενικόλογης γραμματικής διατύπωσης της διάταξης – αρνηθεί να αναγνωρίσει την ανάπτυξη εκ μέρους της άμεσου αποτελέσματος, δεν σημαίνει και πάλι ότι αποκλείεται η δικαιοδοτική της εφαρμογή. Ο δικαστής υποχρεούται να αναγνωρίσει την κανονιστική έστω εκδικασιμότητα του δικαιώματος του εδαφίου β', ελέγχοντας τη συμβατότητα των πράξεων του εθνικού δικαίου και σε τελευταία ανάλυση να αξιοποιήσει τις αξιολογήσεις της επίμαχης διάταξης κατά τη συγκεκριμενοποίηση των γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου⁵⁸.

Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι ανεξάρτητα από τον χαρακτήρα αυτοδύναμης ή μη εφαρμογής των προβλέψεων των εδαφίων α' και β' του άρθρου 24, αναγκαία ήταν (και εξακολουθεί να είναι) η θέσπιση στην εσωτερική έννομη τάξη ενός πλήρους και συνεκτικού νομοθετήματος για τη ρύθμιση του εργοδοτικού δικαιώματος καταγγελίας, έπειτα από την κύρωση του Α.Ε.Κ.Χ. με τον ν. 4359/2016⁵⁹. Και τούτο, δεδομένου του νομολογιακού χαρακτήρα του συστήματος προστασίας από την απόλυση που είχε διαμορφωθεί επί έτη και συνακόλουθα του γεγονότος ότι

55. Για τη σχέση μεταξύ των δύο εδαφίων του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., βλ. την παρ. 84 της εξηγηματικής του Χάρτη έκθεσης. Πρβλ. επίσης, αντί άλλων, ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 614 επ.

56. Για τη λειτουργία της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης ως ακρογωνιαίου λίθου του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., πρβλ., αντί άλλων, SCHMITT, Article 24 – The right to Protection in Cases of Termination of Employment, σε: Bruun ... [et al.] (επιμ.), The European Social Charter and the Employment Relation, 2017, σ. 422.

57. Βλ. χαρακτηριστικά τη σκέψη 32 της απόφασης της Ε.Ε.Κ.Δ. της 8^{ης} 09.1999 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 1/1998 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «International Commission of Jurists» κατά Πορτογαλίας.

58. Είναι βέβαια αμφίβολο το κατά πόσο οι λύσεις αυτές μπορούν να φανούν πράγματι χρήσιμες στην περίπτωση του ελληνικού δικαίου και συγκεκριμένα σε ό,τι αφορά την κύρωση της επανασχόλησης των αδικώς απολυθέντων εργαζομένων. Βλ. σχετικώς ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 648 επ.

59. Έτσι και οι ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1308· ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2022, σ. 1119 επ., ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, σ. 1424.

τόσο το ζήτημα της δικαιολόγησης της απόλυσης όσο και εκείνο των εννόμων συνεπειών της αδικαιολόγητης απόλυσης ρυθμιζόταν σχεδόν αποκλειστικά από γενικές ρήτρες και διατάξεις του Αστικού Κώδικα. Ως γνωστόν, η πρώτη απόπειρα νομοθετικής παρέμβασης πραγματοποιήθηκε με την εισαγωγή του άρθρου 48 ν. 4611/2019 το οποίο δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ, καθώς καταργήθηκε αναδρομικά τρεις μήνες μετά από το άρθρο 117 παρ. 2 ν. 4623/2019. Σήμερα δε το ισχύον καθεστώς διέπεται από το άρθρο 66 ν. 4808/2021 το οποίο επιχείρησε να προβεί σε ολοκληρωτική μεταρρύθμιση του καθεστώτος καταγγελίας⁶⁰. Το αν βέβαια οι νεοεισαχθείσες διατάξεις συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. και τη σχετική «νομολογία» της Ε.Ε.Κ.Δ. παραμένει αμφίβολο⁶¹.

V. Η νομολογία των δικαστηρίων των συμβαλλομένων κρατών σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Δεν θα μπορούσε, τέλος, να παραλειφθεί η μνεία στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η προβληματική του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων των συμβαλλομένων σε αυτό κρατών. Συγκεκριμένα, με το εν λόγω ζήτημα έχουν καταπιαστεί τα δικαστήρια της Ελλάδας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας.

A. Σε ό,τι αφορά τα ελληνικά δικαστήρια, παρατηρείται ότι το θέμα αυτό απασχόλησε έντονα ιδίως κατά την περίοδο 2016-2019, έπειτα δηλ. από την κύρωση του Χάρτη έως και τη θέσπιση του άρθρου 48 ν. 4611/2019, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της συμβατότητας του τότε ισχύοντος καθεστώτος της «αναιτιώδους» καταγγελίας με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. Μοιρασμένα αρχικά σε δύο μεριές, ορισμένα πρωτοδικεία της χώρας τάχθηκαν υπέρ της ευθείας εισαγωγής στην ελληνική έννομη τάξη της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης⁶², ενώ κάποια άλλα ισχυρίστηκαν ότι το εθνικό δίκαιο της καταγγελίας παρέμεινε αμετάβλητο, καθώς συμβάδιζε ήδη με τις απαιτήσεις της διάταξης⁶³.

60. Για την ενδελεχή ερμηνεία των προβλέψεων της διάταξης αυτής, βλ., αντί άλλων, τη μονογραφική ανάλυση του ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Η ελαττωματική καταγγελία.

61. Για τον έλεγχο συμβατότητας του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., βλ. αναλυτικά με τον εκεί υπομνηματισμό ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 630 επ., 642 επ.

62. Βλ. ΜΠρΛασ. 17/2019, ΕΕργΔ 2019, σ. 431· ΜΠρΠειρ. 3220/2017, ΕΕργΔ 2017, σ. 1425 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ).

63. Βλ. ΜΠρΑθ 2180, ΕΕργΔ 2019, σ. 420 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ)· ΜΠρΘεσσ 10675/2018, Αρμ 2018, σ. 268 (σχ. ΣΙΔΕΡΗ)· ΜΠρΘεσσ 19510/2017, ΕΕργΔ 2019, σ. 427 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ).

Η πρώτη μάλιστα νομολογιακή μερίδα αναγνώρισε ρητά ότι το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. αναπτύσσει στο σύνολό του άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα⁶⁴, δεχόμενη την ακριβή, σαφή και απαλλαγμένη αιρέσεων γραμματική του διατύπωση⁶⁵. Είναι βέβαια σαφές ότι το ενδιαφέρον του νομικού κόσμου της χώρας είχε επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στο ζήτημα του «αναιτιώδους» χαρακτήρα της καταγγελίας στο εσωτερικό δίκαιο, με αποτέλεσμα η αποδοχή της υποκειμενικής εκδικαιοσύνης να αφορούσε ουσιαστικά το εδάφιο α' της διάταξης και όχι το εδάφιο β'.

Η άλλη μερίδα των εθνικών δικαστηρίων, μεταξύ των οποίων και ο Άρειος Πάγος που με την έκδοση της – εν είδει *obiter dictum* – απόφασης υπ' αριθμ. 1512/2018 θεωρήθηκε ότι επέλυσε τη σχετική διχογνωμία⁶⁶, δεν έκανε καμία ρητή αναφορά στο ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος της επίμαχης διάταξης, αλλά προέβαλε άλλου είδους επιχειρήματα για τη στήριξη του υιοθετηθέντος σκεπτικού⁶⁷. Παρατηρείται πάντως ότι ορισμένες σχετικά πρόσφατες εφετειακές αποφάσεις απέρριψαν πράγματι την υποκειμενική εκδικαιοσύνη του άρθρου, κρίνοντας ότι «η προβλεπόμενη από το άρθρο 24 ΑναθΕΚΧ (όσο και από το άρθρο 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ), προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση, δεν αποτελεί άμεσο εφαρμοστέο δίκαιο, το οποίο μπορούν να επικαλεστούν οι εργαζόμενοι ή οι εργοδότες για να θεμελιώσουν αγωγή δικαιώματα, αλλά απλώς στόχο της πολι-

64. Μνεία έγινε και στο έμμεσο αποτέλεσμα που σε κάθε περίπτωση παράγει η διάταξη, το δικαστήριο ωστόσο επεσήμανε ρητά και στις δύο υποθέσεις ότι κρίνει ως ορθότερη την ευθεία αναγωγή στο άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ.

65. Όπως έχει μάλιστα επισημανθεί από μερίδα της θεωρίας (πρβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1376), το Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά υπήρξε το πρώτο ελληνικό δικαστήριο που έλαβε ρητά υπόψη συγκεκριμένα κριτήρια για να κρίνει εάν μία διάταξη του διεθνούς δικαίου, εν προκειμένω το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ., είναι αυτοδύναμη εφαρμογής ή όχι. Αντίθετη η ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σσ. 1316-1317, σύμφωνα με την οποία το δικαστήριο δεν εξέφρασε με ξεκάθαρο τρόπο τα κριτήρια που αξιοποίησε για την αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

66. Δημοσιευμένη σε ΕΕργΔ, 2019, σ. 409 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ) = ΝοΒ 2019, σ. 1047 (σχ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ). Ομοίως και οι μεταγενέστερες αρεοπαγίτικες αποφάσεις ΑΠ 366/2020, ΑΠ 521/2022 και πλέον πρόσφατα η ΑΠ 1561/2023, όλες δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

67. Βλ. ενδεικτικά τις μεταγενέστερες της ΑΠ 1512/2018 αποφάσεις: ΜΕφΑθ 209/2022· ΜΕφΑθ 911/2021· ΜΕφΑθ 3734/2021, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΜΕφΘεσσ 853/2020, Αρμ 2021, 803 (σχ. ΓΟΥΛΑ)· ΜΕφΘεσσ 14545/2019, Αρμ 2020, σ. 664 (σχ. ΓΟΥΛΑ)· ΜΠρΑθ 237/2019, ΕΕργΔ 2019, σ. 414 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ)· ΜΠρΑθ 1427/2020, σ. 248 και 337/2021· ΜΠρΠειρ 1476/2021, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

τικής των συμβαλλομένων της ΕΕ, Κρατών»⁶⁸. Καμία μνεία δεν έγινε πάντως στα επιμέρους κριτήρια που τυχόν αξιοποίησαν τα συγκεκριμένα Εφετεία, προκειμένου να καταλήξουν στο συμπέρασμά τους.

Β. i) Εκτός όμως από τα δικαστήρια της Ελλάδας, με το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ασχολήθηκαν αναλυτικά και τα δικαστήρια της Γαλλίας. Συγκεκριμένα, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας (Conseil d'État) αναγνώρισε ρητά με την απόφαση της 10ης Φεβρουαρίου 2014, τη λεγόμενη απόφαση Fischer, το άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα της διάταξης⁶⁹. Πρόκειται για μία ιδιαίτερα σημαντική απόφαση, λαμβανομένης υπόψη της παραδοσιακά συντηρητικής στάσης που τηρεί το Conseil d'État στο ζήτημα της εκδικασιμότητας των διατάξεων του Χάρτη⁷⁰, αλλά και άλλων διεθνών συνθηκών. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο δέχτηκε εν προκειμένω τη συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος, κρίνοντας ορθώς ότι το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. δεν έχει ως μοναδικό στόχο τη διαρρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών, αλλά αντίθετα είναι ικανό να παραγάγει έννομα αποτελέσματα μεταξύ ιδιωτών χωρίς να απαιτείται περαιτέρω νομοθετική παρέμβαση.

Πάντως, όπως έχει εύστοχα επισημανθεί⁷¹, το Δικαστήριο να μην δεν διέκρινε ως προς το ζήτημα της εκδικασιμότητας μεταξύ των δύο εδαφίων της διάταξης, ωστόσο από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης προκύπτει ότι η συγκεκριμένη διαφορά αφορούσε την εφαρμογή του εδαφίου α'. Η μεγάλη σημασία βέβαια της απόφασης Fischer συνίσταται στο ότι το Conseil d'État εφάρμοσε υποδειγματικά τα κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος των διεθνών συνθηκών που είχε το ίδιο θεσπίσει ρητά δύο έτη νωρίτερα με την έκδοση της απόφασης της 12ης.04.2012, γνωστή ως απόφαση *GISTI-Fapil*⁷². Πρόκειται για τα κριτήρια που δέχεται παγίως η θεωρία του διεθνούς δικαίου, ήτοι το υποκειμενικό και το αντικειμενικό κριτήριο. Το γαλλικό ΣτΕ είχε δε τονίσει ορθώς ότι μία διεθνής συνθήκη δεν στερείται ευθείας εφαρμογής από μόνο το γεγονός ότι το κείμενό της καθιστά πρωτίστως υπόχρεα τα συμβαλλόμενα κράτη, ήτοι από το γεγονός ότι επιβάλλει διακρατικές υποχρεώσεις, επισημαίνοντας παράλληλα – σε μία προσπάθεια ενδυνάμωσης του αντικειμενικού και απομείωσης του υποκειμενικού κριτηρίου – ότι εφόσον από το περιεχόμενο μίας διάταξης προκύπτει ότι δεν στοχεύει αποκλειστικά στη διαρρύθμιση διακρατικών σχέσεων και η εφαρμογή της είναι δυνατή χωρίς περαιτέρω κρατική παρέμβαση, πρέπει να γίνει δεκτό ότι παράγει άμεσα αποτελέσματα υπέρ των ιδιωτών⁷³.

ii) Τη γαλλική νομολογία απασχόλησε και πάλι το ζήτημα της εκδικασιμότητας του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. λίγα έτη αργότερα με την εισαγωγή του ν.δ. 1387/2017, δυνάμει του οποίου τροποποιήθηκαν οι διατάξεις του Κώδικα Εργασίας σχετικά με την αποζημίωση που οφείλεται επί απόλυσης που πραγματοποιείται χωρίς πραγματική και σοβαρή αιτία (*cause réelle et sérieuse*). Ειδικότερα, το εν λόγω νομοθέτημα μετέβαλε τον τρόπο υπολογισμού και το ύψος της αποζημίωσης αυτής, θεσπίζοντας παράλληλα και ανώτατα όρια στο επιδικαστέο ποσό, με αποτέλεσμα να προκαλέσει τριγμούς τόσο στην επιστήμη όσο και στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων⁷⁴. Ένα από τα

68. Βλ. ΜΕΦΑΘ 4663/2022 και 3669/2021, ΜΕΦΘΕΣ 399/2020, ΜΕΦΔΩΔΕΚ 229/2020, όλες δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

69. Απόφαση υπ' αριθμ. 358992, δημοσιευμένη στην ΤΝΠ Dalloz. Για έναν πρώτο σχολιασμό της απόφασης, βλ. ενδεικτικά ΑΚΑΝΔJΙ-KΟΜΒΕ, *Droit Social*, 2012, σ. 1014 επ.

70. Βλ. ενδεικτικά την απόφαση Union des syndicales Solidaires Isère (υπ' αριθμ. 301014) της 2ας.10.2009. Για την απόρριψη του άμεσου αποτελέσματος (α) του άρθρου 4 παρ. 4 Ε.Κ.Χ., πρβλ. τις αποφάσεις *Ministre de l'économie et des Finances v. Valton et Crepeaux* της 20ης.04.1984 (Recueil Lebon, σ. 148)· *Fédération des services CFDT* της 28ης.01.1994 (Revue de Jurisprudence sociale 1994, σ. 480)· (β) των άρθρων 11 και 12 Ε.Κ.Χ., πρβλ. την απόφαση *J.-P. Raut* (υπ' αριθμ. 152417) της 15ης.05.1995 (Recueil Lebon)· (γ) του άρθρου 1 Ε.Κ.Χ., πρβλ. την απόφαση *Christophe X.* (υπ' αριθμ. 249482) της 2ας.04.2004 (Recueil Lebon). Εντύπωση προκαλεί δε απόφαση του Διοικητικού Δικαστηρίου της Λυών, η οποία αρνήθηκε ότι η διάταξη του άρθρου 19 παρ. 6 Ε.Κ.Χ. παράγει άμεσο αποτέλεσμα, δέχτηκε όμως κάτι τέτοιο για την ίδια διάταξη του Παραρτήματος (απόφαση της 28ης.05.1995, αδημοσίευτη σε περιοδικό). Για τη συναφή με τον Χάρτη νομολογία γενικότερα των γαλλικών δικαστηρίων, βλ., αντί άλλων, NIVARD, *L'effet directe de la Charte Sociale Européenne devant le juge administrative – Retour sur la question évolutive de l'effet direct des sources internationales*, RDLF, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://revuedlf.com/cedh/leffet-direct-de-la-charte-sociale-europeenne-devant-le-juge-administratif-retour-sur-la-question-evolutive-de-leffet-direct-des-sources-internationales/>· THN ΙΔΙΑ, *L'effet directe de la Charte Sociale Européenne devant les juridictions suprêmes françaises*, RDLF, 2012, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://revuedlf.com/cedh/leffet-direct-de-la-charte-sociale-europeenne-article/>.

71. Βλ. ενδεικτικά ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1313.

72. Απόφαση υπ' αριθμ. 322326, δημοσιευμένη στην ΤΝΠ Dalloz. Για τον σχολιασμό της εν λόγω απόφασης, βλ., αντί άλλων, ΑΚΑΝΔJΙ-KΟΜΒΕ, *Droit Social*, 2012, σ. 1014 επ.· NIVARD, RDLF, 2016.

73. Για την υιοθέτηση μίας «τελο-συστηματικής» μεθόδου («méthode téléo-systématique») εκ μέρους του γαλλικού ΣτΕ κάνει λόγο η NIVARD (βλ. RDLF, 2016).

74. Για μία ευσύννοπη παρουσίαση της νομοθετικής τροποποίησης, βλ., τελείως ενδεικτικά, SACHS, Recueil Dalloz, 2019, σ. 1916 επ.· ΧΑΤΖΗΛΑΟΥ, Ι. Γαλλία: Αποζημίωση για αδικαιολόγητη καταγγελία της σύμβασης εργασίας στο γαλλικό εργατικό δίκαιο: πρόσφατες εξελίξεις, διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.edeka.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=790:i-gallia-apozimiosi-gia-adikaiologiti-kataggelia-tis-symvasis-ergasias-sto-galliko-ergatiko-dikaio-prosfates-ekseliks-eis-konstantinas-xatzilaou-maitre-de-conferences-sto-

βασικά επιχειρήματα που προβλήθηκαν, προκειμένου να καταστεί ανεφάρμοστη η επίμαχη κλίμακα αποζημίωσης – γνωστή και ως κλίμακα Μακρόν (*barème Macron*) –, συνίστατο στην παραβίαση εκ μέρους των νεοεισαχθεισών διατάξεων της απαίτησης περί επαρκούς αποζημίωσης, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη αλλά και στο – αντίστοιχου περιεχομένου – άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982⁷⁵. Συνεπώς, τόσο οι θεωρητικές απόψεις που υποστηρίχθηκαν όσο και οι νομολογιακές θέσεις που υιοθετήθηκαν αφορούσαν το άμεσο αποτέλεσμα αποκλειστικά του εδαφίου β' και όχι του εδαφίου α' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Παρατηρείται σχετικώς ότι η συντριπτική πλειονότητα των γαλλικών πρωτοδικείων (*Conseils de Prud'hommes*), στηριζόμενη στην υποκειμενική εκδικασιμότητα του εδαφίου β' – είτε από μόνο του είτε σωρευτικά με το άρθρο 10 της Σύμβασης 158 – κατάφερε πράγματι να παραμερίσει την εφαρμογή των πλαφόν της αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης, κρίνοντας τις επίμαχες διατάξεις του εσωτερικού δικαίου ως αντίθετες προς τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας⁷⁶. Πρόκειται για ένα κύμα μαζικών αποφάσεων που τάχθηκαν υπέρ της ευθείας εφαρμογής του άρθρου 24 εδάφιο β' του Χάρτη, αποδεικνύοντας την τεράστια συμβολή που μπορεί να έχει ο τελευταίος στην αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων⁷⁷. Μερικές αποφάσεις μάλιστα έκαναν

ρητή αναφορά στο άμεσο αποτέλεσμα που αναπτύσσει το εδάφιο αυτό καθώς και η συναφής «νομολογία» της Ε.Ε.Κ.Δ.⁷⁸, αποδεχόμενα ότι η τελευταία να μην δεν είναι δικαστήριο, αποτελεί ωστόσο το αρμόδιο όργανο αυθεντικής ερμηνείας των διατάξεων του Α.Ε.Κ.Χ., με αποτέλεσμα η ερμηνεία αυτή να πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια κατά τον έλεγχο συμμόρφωσης των πράξεων του εθνικού δικαίου⁷⁹.

Δεδομένων των ανωτέρω νομολογιακών εξελίξεων, ο Άρειος Πάγος (*Cour de cassation*) γνωμοδότησε αρκετά σύντομα⁸⁰ ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. δεν είναι άμεσα εφαρμόσιμο λόγω της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που καταλείπει στους εθνικούς νομοθέτες για τη ρύθμιση των εννόμων συνεπειών της αδικαιολόγητης απόλυσης⁸¹. Την ίδια στιγμή όμως υποστήριξε ότι άμεσο αποτέλεσμα παράγει το – αντίστοιχο θεματικά και με σχεδόν πανομοιότυπη διατύπωση – άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, προκαλώντας την εύλογη κριτική της θεωρί-

μοδοτήσεων του Ακυρωτικού, βλ. αναλυτικά Mouly, *L'inconventionnalité du barème: une question de proportionnalité?* *Droit Social* 2019, 234 επ. Βλ. και ROBIN-OLIVIER, *Droit Social*, 2019, σ. 799 επ.

78. Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των εργατοδικείων της Λυών της 19ης.01.2019 και της Λονγκζυμύ της 14ης.06.2019.

79. Βλ. σχετικώς PAPADOPOULOS, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), *The European Social Charter Turns 60*, *European Papers* 2022, σ. 1584. Για το «ερμηνευτικό δεδικασμένο» που παράγουν οι αποφάσεις της Ε.Ε.Κ.Δ. γενικώς, πρβλ. ενδεικτικά ΓΑΒΑΛΑ, ΕΕργΔ, 2016, σ. 138· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και η Ελλάδα, ΕΕργΔ, 2015, σ. 708.

80. Βλ. τις γνωμοδοτήσεις της 17ης.07.2019 υπ' αριθμ. 15012 και 15013. Για τον σχολιασμό τους, βλ. τελείως ενδεικτικά SACHS, *Recueil Dalloz*, 2019, σ. 1916 επ.· SCHMITT, *Revue de droit du travail*, 2019, σ. 699 επ. Σημειώνεται ότι οι εν λόγω γνωμοδοτήσεις στερούνται δεσμευτικού χαρακτήρα, ασκούν ωστόσο έντονη επιρροή στα κατώτερα δικαστήρια, χωρίς να προδικάζουν βέβαια την εκτίμησή τους σχετικά με την εφαρμογή του εθνικού κανόνα σε μια συγκεκριμένη διαφορά. Βλ. σχετικώς ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1315· GARDIN / LHERNOULD, *Le barème d'indemnisation du licenciement face au droit européen et international*. *Le coeur et la raison*, *RJS*, 2019, σ. 353 επ.

81. Αυτό που απορρίφθηκε ήταν συγκεκριμένα το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του εδαφίου β', με αποτέλεσμα να τεθεί ερώτημα σχετικά με το αν το τελευταίο αναπτύσσει – κατά το Ακυρωτικό – κάθετο άμεσο αποτέλεσμα, στις σχέσεις δηλ. μεταξύ ιδιωτών και κράτους. Από ό,τι φάνηκε από τις μετέπειτα αποφάσεις του κοινωνικού τμήματος, ούτε κάτι τέτοιο έγινε δεκτό. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο δεν υιοθέτησε αναλυτική επιχειρηματολογία ως προς τα κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος που εφαρμόσε για να αιτιολογήσει την κρίση του, ούτε είχε στο παρελθόν – σε αντίθεση με το *Conseil d'État* και την προεκτεθείσα απόφαση *GISTI-Fapil* – διαπλάσει σχετική νομολογία για τη διενθολογική αυτή προβληματική την οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι υιοθέτησε. Επικαλέστηκε απλώς το προβληματικό – όπως έχει προεκτεθεί – στοιχείο της ευρείας διακριτικής ευχέρειας.

panepistimio-cergy-pontoise-gallia&catid=2:uncategorised.

75. Σε ό,τι αφορά δε τη συμφωνία της κλίμακας αποζημίωσης του ν.δ. 1387/2017 με το γαλλικό Σύνταγμα, σημειώνεται ότι είχε από νωρίς εκδοθεί η απόφαση της 21ης.03.2018 του Συνταγματικού Συμβουλίου (*Conseil Constitutionnel*), με την οποία επιβεβαιώθηκε η συνταγματικότητα των νέων διατάξεων. Στη γαλλική έννομη τάξη ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ανήκει αποκλειστικά στο Συνταγματικό Συμβούλιο, ενώ αντίθετα ο έλεγχος της συμβατότητάς τους προς τις κυρωθείσες διεθνείς πράξεις που δεσμεύουν το κράτος, απολαμβάνοντας κατά το άρθρο 55 Σ. υπερνομοθετική ισχύ, είναι διάχυτος και πραγματοποιείται από κάθε αρμόδιο για την εξέταση ορισμένης διαφοράς δικαστήριο ανεξαρτήτως βαθμού, υπό την εποπτεία φυσικά του Ακυρωτικού και του ΣτΕ. Πρβλ. ενδεικτικά SERVERIN / DALMASSO, *Quelle place pour les faits dans la mesure de l'effet des règles? Une autre interprétation in abstracto est possible*, *Droit social*, 2022, σ. 729 επ. Εξηγείται έτσι ο λόγος για τον οποίο οι κάτωθι αποφάσεις δεν αναφέρονται καν στο ζήτημα της συνταγματικότητας του τροποποιημένου άρθρου L.1235-3 του Κώδικα Εργασίας.

76. Βλ. ενδεικτικά (με χρονολογική σειρά έκδοσης) τις αποφάσεις των εργατοδικείων της Τρουά της 13ης.12.2018 (υπ' αριθμ. 18/00418)· της Λυών της 21ης.12.2018 (υπ' αριθμ. 18/01238)· της Λυών της 19ης.01.2019 (υπ' αριθμ. 15/01398)· της Ανζέρ της 17ης.01.2019 (υπ' αριθμ. 18/00046)· της Γκρενόμπλ της 18ης.01.2019 (υπ' αριθμ. 18/00989)· της Λυών της 22ας.01.2019 (υπ' αριθμ. 18/00458)· της Αζάν της 5ης.02.2019 (υπ' αριθμ. 18/00049)· της Λονγκζυμύ της 14ης.06.2019 (υπ' αριθμ. 18/00391).

77. Για ένα σχόλιο επί της νομολογίας των πρωτοβάθμιων δικαστηρίων της πρώτης περιόδου, πριν δηλ. από την έκδοση των γνω-

ας⁸². Κατέληξε δε στο συμπέρασμα περί συμβατότητας των διατάξεων του ν.δ. 1387/2017 με τη Σύμβαση της Δ.Ο.Ε. Οι θέσεις αυτές πάντως δεν ακολουθήθηκαν από τα εργατοδικεία, η μεγαλύτερη μερίδα των οποίων εξακολούθησε να τηρεί την προεκτεθείσα στάση, εφαρμόζοντας ευθέως – είτε ρητά είτε σιωπηρά – το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ.⁸³

Μία σημαντική δε μερίδα των Εφετείων (Cours d'appel) της χώρας, με πρώτο εκείνο της Ρενς στην απόφαση της 25ης.09.2019⁸⁴, δόμησαν μετά την έκδοση των ως άνω γνωμοδοτήσεων μία αρκετά ενδιαφέρουσα προσέγγιση, προκειμένου να παραμερίσουν την εφαρμογή της κλίμακας αποζημίωσης αδικαιολόγητης απόλυσης. Συγκεκριμένα, αφότου αποδέχονταν την – σε αφηρημένο επίπεδο – συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τους εφαρμοστέους διεθνείς κανόνες, έκριναν σε ένα δεύτερο *in concreto* επίπεδο την αντίθεση που προκαλούταν βάσει των πραγματικών περιστατικών της εκάστοτε υπόθεσης, ενόψει των οποίων έκριναν ότι η εφαρμογή των νέων διατάξεων για τα ανώτατα όρια της αποζημίωσης παραβίαζε δυσανάλογα τα δικαιώματα των συγκεκριμένων αδικώς απολυθέντων εργαζομένων⁸⁵. Παρατηρείται ωστόσο ότι τα Εφετεία εκείνα, που υιοθέτησαν την ανωτέρω συλλογιστική και επιδίκασαν εν τέλει ποσά αποζημίωσης υψηλότερα των προβλεπόμενων πλαφόν, στηρίχθηκαν αποκλειστικά στο άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, καθώς έκριναν – σε συμφωνία προς τις σκέψεις του Ακυρωτικού – ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. δεν παράγει άμεσο αποτέλεσμα στην εσωτερική έννομη τάξη⁸⁶. Από

την άλλη, δευτεροβάθμια δικαστήρια που δέχτηκαν ότι στην επίδικη περίπτωση δεν υπήρξε δυσανάλογη παραβίαση των δικαιωμάτων των εργαζομένων αποδέχτηκαν – ρητά μάλιστα – την υποκειμενική εκδικασιμότητα του εδαφίου β' από κοινού με εκείνη του άρθρου 10 της Σύμβασης 158⁸⁷.

Επόμενο σημαντικό σταθμό στην εν λόγω νομολογία αποτέλεσε η έκδοση στις 11.05.2022 δύο αποφάσεων από το κοινωνικό τμήμα (chambre sociale) του Αρείου Πάγου⁸⁸ επί του ζητήματος της συμβατότητας των ανώτατων ορίων αποζημίωσης⁸⁹. Το Ακυρωτικό δεν αρνήθηκε εν προκειμένω απλώς το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. εξαιτίας της γενικόλογης διατύπωσής του, αλλά έτι περισσότερο υποστήριξε ότι ο Χάρτης ως διεθνής συνθήκη έχει προγραμματικό μόνο χαρακτήρα, καθώς η εφαρμογή των διατάξεων του απαιτεί τη λήψη πρόσθετων εκτελεστικών μέτρων, με τον σχετικό έλεγχο συμμόρφωσης των συμβαλλομένων κρατών να επιφυλάσσεται αποκλειστικά στην προβλεπόμενη από το Μέρος IV διαδικασία των συλλογικών προσφυγών. Με τον τρόπο αυτό, το Cour de cassation απέρριψε καθαυτό τον δεσμευτικό χαρακτήρα του Α.Ε.Κ.Χ. ως κυρωθείσας από το γαλλικό κράτος συνθήκης, η οποία απολαμβάνει μάλιστα υπερνομοθετική ισχύ, σύμφωνα με το άρθρο 55 του Συντάγματος⁹⁰. Γίνεται σε κάθε περίπτωση αντιληπτό ότι η επιλογή για απόρριψη της κανονιστικότητας μίας διεθνούς συνθήκης εν συνόλω, με σκοπό τον «πειθαναγκασμό» των κατώτερων δικαστηρίων υπέρ της αποδοχής της συμβατότητας της κλίμακας αποζημίωσης με τις διεθνείς πηγές, αποτελεί μία απόφαση ξεκάθαρα πολιτική⁹¹.

Ωστόσο, το εν λόγω ζήτημα δεν έληξε ούτε με την έκδοση των αρεοπαγικών αποφάσεων. Μία μερίδα των γαλλικών Εφετείων εξακολούθησε να προβαίνει σε *in concreto* έλεγχο συμβατότητας των επίμαχων διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας, παραμερίζοντας σε ορισμένες περιπτώσεις πράγματι τα πλαφόν αποζημίωσης⁹². Βέβαια, και πάλι τα περισσότερα από τα δευτεροβάθμια

82. Βλ., αντί άλλων, MOULY, Qui a peur du Comité européen des droits sociaux? Droit Social, 2019, σ. 814 επ.· NIVARD, Droit Social, 2019, σ. 792 επ.· SCHMITT, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ.

83. Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των εργατοδικείων της Γκρενόμπλ της 22ας.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00267)· της Νεβέρ της 26ης.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00050)· της Πω της 26ης.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00160)· της Τρουά της 29ης.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00169)· της Χάβρης της 10ης.09.2019 (υπ' αριθμ. 18/00413)· της Βουλώνης της 18ης.09.2019 (υπ' αριθμ. 18/00444)· της Λιμόζ της 1ης.10.2019 (υπ' αριθμ. 19/00113, 19/00114 και 19/00115)· του Σεν Ζερμέ αν Λεγιέ της 8ης.06.2020 (υπ' αριθμ. 18/00290).

84. Απόφαση υπ' αριθμ. 19/00003.

85. Για τη στάση των Εφετείων κατόπιν της έκδοσης των γνωμοδοτήσεων του γαλλικού ΑΠ, βλ. τελείως ενδεικτικά SACHS, Le barème Macron devant les Cours d'Appel: l'introuvable ligne de crête, Sem. soc. Lamy, no 1883.

86. Έτσι οι αποφάσεις των Εφετείου της Μπουρζ της 6ης.11.2020 (υπ' αριθμ. 19/00585)· των Παρισιών της 16ης.03.2021 (υπ' αριθμ. 19/08721). Την ίδια στάση για το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος του β' τήρησαν και ορισμένα Εφετεία που δεν υιοθέτησαν τη μέθοδο του *in concreto* ελέγχου συμβατότητας, αποφαινόμενα υπέρ της *in abstracto* συμβατότητας της κλίμακας αποζημίωσης. Έτσι η απόφαση του Εφετείου του Σαμπερί της 15ης.09.2020 (υπ' αριθμ. 18/02305).

87. Βλ. ενδεικτικά την απόφαση του Εφετείου της Ρενς της 25ης.09.2019 (υπ' αριθμ. 19/00003).

88. Αποφάσεις υπ' αριθμ. 21/14490 και 20/15247.

89. Για έναν φίλα προσκείμενο σχολιασμό των εν λόγω αποφάσεων, βλ. ενδεικτικά HUGLO, La Cour de cassation et la réparation en droit du travail, Droit Social, 2023, σ. 286 επ. Βλ. και RADE, Conventionnalité du «barème Macron»: il faut résister à la tentation de l'appréciation *in concreto*, Droit Social, 2023, σ. 434 επ.

90. Πρβλ. SCHMITT, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ.

91. Για ζήτημα πολιτικού χαρακτήρα κάνουν ενδεικτικά λόγο και οι MOULY, Droit Social, 2019, σ. 814 επ.· RADE, Droit Social, 2023, σ. 434 επ.· SCHMITT, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ.

92. Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των Εφετείων της Ρουέν της 9ης.06.2022 (υπ' αριθμ. 19/04661)· της Ντουαί της 21ης.10.2022 (20/01124).

δικαστήρια στήριξαν το σκεπτικό τους στο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 και όχι του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., παρά την πανομοιότυπη διατύπωσή τους⁹³. Ιδιαίτερο πάντως ενδιαφέρον παρουσιάζει μία τάση που αναπτύχθηκε κυρίως στους κόλπους του Εφετείου της Γκρενόμπλ⁹⁴, το οποίο υποστήριξε ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη παράγει άμεσο οριζόντιο αποτέλεσμα, επικαλούμενο μία σειρά από επιχειρήματα που θεμελιώνονται τόσο στο αντικειμενικό όσο και στο υποκειμενικό κριτήριο. Συγκεκριμένα, κατά το Δικαστήριο, η εν λόγω διάταξη δεν έχει ως αποκλειστικό σκοπό τη ρύθμιση διακρατικών σχέσεων. Αντίθετα, εγγυάται ένα ακριβές και άνευ αιρέσεων δικαίωμα, ήτοι το δικαίωμα των αδικαιολόγητα απολυθέντων σε επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση, το οποίο μάλιστα υποχρεούνται να «αναγνωρίσουν» τα συμβαλλόμενα κράτη χωρίς να απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας.

Παράλληλα, κατά παραπομπή στα άρθρα Α', Η' και Ι' του Χάρτη, το Εφετείο της Γκρενόμπλ επεσήμανε ότι το γαλλικό κράτος δεν έχει διατυπώσει επιφυλάξεις κατά τη δέσμευσή του από το άρθρο 24, όπως πράγματι έπραξαν άλλες χώρες οι οποίες έχουν επίσης εισαγάγει στο εσωτερικό τους δίκαιο ανώτατα όρια αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης⁹⁵. Το γεγονός δε ότι δεν απαιτούνται πρόσθετα εθνικά μέτρα για την εφαρμογή του εδαφίου β' επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη ειδικού δικαστηρίου που είναι αρμόδιο κατά τον νόμο για την επίλυση των διαφορών που απορρέουν από τη λύση της εργασιακής σχέσης. Προς επίρρωση της θέσης του, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στη συνέχεια αναλυτικά στο σκεπτικό και τις τελικές κρίσεις της απόφασης της Ε.Ε.Κ.Δ. κατά της Γαλλίας⁹⁶, υπογραμμίζοντας τα όσα είχε σχετικές σχολιάσει η Επιτροπή έναντι της έκδοσης των αρεοπαγιστικών αποφάσεων της 11ης.05.2022. Ρητή μνεία έγινε επίσης και στην προαναφερθείσα απόφαση Fischer του Conseil d'État, καθώς και σε αποφάσεις των ιταλικών και ισπανικών δικαστηρίων που είχαν ήδη προβεί σε άμεση εφαρμογή του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ.⁹⁷, ενώ

δεν παραλείφθηκε ούτε η παραπομπή στις προσφάτως ασκηθείσες συλλογικές προσφυγές έναντι του κράτους της Ισπανίας με αντικείμενο την αντίθεση της εθνικής νομοθεσίας για την αποζημίωση αδικαιολόγητης απόλυσης στην εν λόγω διάταξη⁹⁸.

Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων λοιπόν, το Εφετείο της Γκρενόμπλ συμπέρανε εύστοχα ότι δεν υπάρχει καμία αιτιολογία, ώστε το ίδιο διεθνές πρότυπο που έχει επικυρωθεί από διάφορα κράτη να μπορεί να τύχει άμεσης επίκλησης μεταξύ ιδιωτών σε ορισμένα μόνο από τα συμβαλλόμενα κράτη, ιδίως εφόσον η εκδικασιμότητά του στη Γαλλία έχει αναγνωριστεί από το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο σε διαφορά μεταξύ κράτους-ιδιώτη. Επανάλαβε δε την κρίση της Ε.Ε.Κ.Δ. σύμφωνα με την οποία το άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη δεν θέτει απλώς προγραμματικούς στόχους, αλλά αποτελεί μία πλήρως δεσμευτική για τα προσχωρούντα κράτη διάταξη, η εφαρμογή της οποίας ελέγχεται από τα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 55 του γαλλικού Συντάγματος. Το Δικαστήριο κατέληξε εν τέλει στις επίμαχες υποθέσεις στη διαπίστωση της *in abstracto* ασυμβατότητας της κλίμακας αποζημίωσης προς το εδάφιο β' και στην επιδίκαση υψηλότερων των προβλεπόμενων ποσών.

Πάντως, φαίνεται πως η πλειονότητα των Εφετείων απομακρύνθηκε σταδιακά μετά την έκδοση των αποφάσεων του Ακυρωτικού από τον μηχανισμό του *in concreto* ελέγχου⁹⁹ και – απορρίπτοντας ρητά την εκδικασιμότητα άλλοτε του Χάρτη γενικώς λόγω μη συνδρομής του υποκειμενικού κριτηρίου¹⁰⁰ και άλλοτε του άρθρου 24 εδάφιο β' λόγω του ευρέος περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που καταλείπει στα κράτη¹⁰¹ – αποφάνθηκε υπέρ της συμφωνίας της κλίμακας αποζημίωσης προς το άρθρο 10 της Διεθνούς Σύμβασης, επιδικάζοντας ποσά εντός αυτής. Ορισμένες μάλιστα από τις αποφάσεις αυτές απέρριψαν κατηγορηματικά και τη δεσμευτικότητα των αποφάσεων της Ε.Ε.Κ.Δ. που είχαν ήδη εκδοθεί επί του ζητήματος¹⁰².

98. Πρόκειται για τις προσφυγές υπ' αριθμ. 207 και 218/2022.

99. Σε ρητή απόρριψη της ανάγκης διενέργειας ενός τέτοιου ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας προέβη το Εφετείο των Παρισιών στην απόφαση της 29ης.06.2022 (υπ' αριθμ. 19-12328).

100. Έτσι οι αποφάσεις των Εφετείων των Παρισιών της 29ης.06.2022 και της 1ης.02.2023 (υπ' αριθμ. 19-12328 και 20-06726).

101. Έτσι οι αποφάσεις των Εφετείων της Αμιάν της 25ης.05.2022 (υπ' αριθμ. 21-02911)· των Παρισιών της 2ας.06.2022 και της 5ης.04.2023 (υπ' αριθμ. 20-03339 και 20-02297)· της Ρουέν της 9ης.06.2022 (υπ' αριθμ. 19/04661)· της Αζάν της 9ης.08.2022 (υπ' αριθμ. 21-00411)· του Κόλμαρ της 27ης.09.2022 (υπ' αριθμ. 21-00125)· της Ντουά της 21ης.10.2022 (20/01124)· της Λυών της 28ης.10.2022 (υπ' αριθμ. 19-06883)· της Ρενς της 7ης.12.2022 (υπ' αριθμ. 21-01929)· των Βερσαλλιών της 7ης.12.2022 (υπ' αριθμ. 20-02442)· της Καέν της 4ης.05.2023 (υπ' αριθμ. 22-00159).

102. Πρβλ. τις προαναφερθείσες αποφάσεις των Εφετείων της Αμιάν,

93. Βλ. τις αποφάσεις της προηγούμενης παραπομπής. Αντίθετη η απόφαση του Εφετείου της Γκρενόμπλ της 9ης.06.2022 (υπ' αριθμ. 20/02913), η οποία αποδέχτηκε μεν το άμεσο αποτέλεσμα του εδαφίου β', έκρινε ωστόσο ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η αποζημίωση της κλίμακας ήταν πράγματι επαρκής για την αποκατάσταση της ζημίας.

94. Βλ. αναλυτικά τις αποφάσεις της 22ης.06.2023 και της 6ης.07.2023 (υπ' αριθμ. 21-03352 και 21-03641).

95. Πρόκειται για τα κράτη της Γερμανίας, του Βελγίου, της Δανίας και της Ελβετίας.

96. Πρόκειται για την απόφαση της 30ης.11.2022 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 175/ 2019 συλλογικής προσφυγής.

97. Βλ. αμέσως κατωτέρω στο κυρίως κείμενο.

Την 11η.10.2023 εκδόθηκε η τρίτη – και τελευταία μέχρι στιγμής – απόφαση του κοινωνικού τμήματος του γαλλικού Αρείου Πάγου¹⁰³, με την οποία επιβεβαίωσε την προηγουμένως υιοθετηθείσα άποψή του. Μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης μέχρι και σήμερα η σαφώς μεγαλύτερη μερίδα των δευτεροβάθμιων δικαστηρίων συνέχισε να συμμορφώνεται προς την πάγια θέση του Ακυρωτικού, δεχόμενη ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. δεν αναπτύσσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα σε αντίθεση προς την αντίστοιχη διάταξη της Σύμβασης της Δ.Ο.Ε. η οποία όμως έρχεται σε συμφωνία με την τροποποιημένη γαλλική νομοθεσία¹⁰⁴. Εξαίρεση στην εν λόγω νομολογία αποτέλεσε και πάλι η τάση του Εφετείου της Γκρενόμπλ, το οποίο εξακολουθεί να τάσσεται υπέρ της υποκειμενικής εκδικασιμότητας του Χάρτη και του άρθρου 24 εδάφιο β'¹⁰⁵.

Γ. Με το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ασχολήθηκε – σε πολύ μικρότερη βέβαια κλίμακα – και η νομολογία των ιταλικών δικαστηρίων και για την ακρίβεια το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο (Corte Costituzionale)¹⁰⁶. Στην πολύκροτη λοιπόν απόφαση υπ' αριθμ. 194/2018¹⁰⁷, το Δικαστήριο εφάρμοσε το εδάφιο

β' του άρθρου συνδυαστικά με τις διατάξεις του εθνικού Συντάγματος που κατοχυρώνουν την αρχή της ισότητας και το δικαίωμα εργασίας¹⁰⁸, ώστε να υποβάλει σε έλεγχο τις ρυθμίσεις του νεοεισαχθέντος τότε νόμου Ρέντσι (ν.δ. 23/2015). Ο τελευταίος επέφερε σημαντικές αλλαγές στο σύστημα των εννόμων συνεπειών των παράνομων απολύσεων, εισάγοντας έναν πλήρως αυτοματοποιημένο – βασισμένο αποκλειστικά στην αρχαιότητα του απολυθέντος – μηχανισμό υπολογισμού του ύψους της αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης. Το Corte Costituzionale έκρινε ότι το επίμαχο άρθρο 3 παρ. 1 του νομοθετικού διατάγματος¹⁰⁹ παραβίαζε τις υπό κρίση συνταγματικές διατάξεις, εξεταζόμενες υπό το πρίσμα του κυρωθέντος άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.¹¹⁰. Και τούτο, καθώς επέβαλε δυσανάλογους περιορισμούς στα δικαιώματα του εργαζομένου, από τη στιγμή που η οφειλόμενη αποζημίωση δεν λειτουργούσε ούτε αποκαταστατικά ως προς την προκληθείσα ζημία αλλά ούτε και αποτρεπτικά. Ο αυτόματος λοιπόν τρόπος καθορισμού της αποζημίωσης αδικαιολόγητης απόλυσης θεωρήθηκε ότι δεν πληρούσε τις απαιτήσεις επάρκειας που θέτει το εδάφιο β' και καταργήθηκε¹¹¹.

της Ντουαί και των Παρισίων της 2ας.06.2022 και της 1ης.02.2023.

103. Απόφαση υπ' αριθμ. 21-24857.

104. Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των Εφετείων της Καέν της 19ης.10.2023 (υπ' αριθμ. 22-01056)- του Μονπελιέ της 15ης.11.2023 (υπ' αριθμ. 21-03099)- της Ντουαί της 24ης.11.2023 (υπ' αριθμ. 22-00009)- της Τουλούζης της 17ης.11.2023 (υπ' αριθμ. 22-01209)- της Πο της 30ης.11.2023 (υπ' αριθμ. 21-01482)- της Ανζέρ της 14ης.12.2023 (υπ' αριθμ. 21-00285)- της Λυών της 26ης.01.2024 και της 28ης.06.2024 (υπ' αριθμ. 21-00435 και 21-05308)- των Βερσαλλιών της 14ης.03.2024 (υπ' αριθμ. 22-00455)- του Μπορντώ της 20ης.03.2024 και της 12ης.06.2024 (υπ' αριθμ. 21-02780 και 24-02414)- του Σαμπερί της 28ης.03.2024 (υπ' αριθμ. 22-01680)- της Ρενς της 17ης.04.2024 (υπ' αριθμ. 21-00722)- των Παρισίων της 24ης.04.2024, 5ης.06.2024 και 3ης.07.2024 (υπ' αριθμ. 21-01681, 21-03923 και 21-06552)- της Λυών της 26ης.01.2024 και της 28ης.06.2024 (υπ' αριθμ. 21-00435 και 21-05308)- της Αμιάν της 11ης.06.2024 (υπ' αριθμ. 23-00007).

105. Πρβλ. τις αποφάσεις της 7ης.11.2023 και της 1ης.02.2024 (υπ' αριθμ. 21-03362 και 21-02004).

106. Κατόπιν παραπομπής από το Δικαστήριο της Ρώμης (πρβλ. Tribunale di Roma, 26 Ιουλίου 2017). Για το περιεχόμενο της παραπεμπτικής απόφασης και τους λόγους που θεμελίωσαν την εν λόγω παραπομπή, βλ. αναλυτικά CANGEMI, Πρόσφατες νομοθετικές μεταβολές στο ιταλικό δίκαιο των απολύσεων, ΕΕργΔ, 2019, σσ. 1089-1090.

107. Για τον σχολιασμό της απόφασης αυτής, βλ. ενδεικτικά AL-LAMPRESE / DALMASSO, Penalties for unlawful dismissal in France and in Italy, *Revue de droit comparé du travail et de la sécurité sociale*, 2019, σ. 50 επ.- BOTTINI / FALASCA / ZAMBELLI, *Manuale di Diritto del Lavoro*, σ. 265- CANGEMI, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1089 επ.- PAPADOPOULOS, Assessing the Effectiveness of the European Social Charter: A Case Study on Dismissal Reforms, σε:

Mola / Boggero / Costamagna (eds), *The European Social Charter Turns 60: Advancing Economic and Social Rights across Jurisdictions*, European Papers 2022, σσ. 1581-1582- ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1311 επ.

108. Για τις έντονες αμφιβολίες συνταγματικότητας που εκφράστηκαν την περίοδο εκείνη από την ιταλική επιστήμη έναντι των προβλέψεων του νόμου Ρέντσι, πρβλ. ενδεικτικά GIUBBONI, *Il contratto di lavoro «a tutele crescenti» (parzialmente) conformato a Costituzione*, *Lavoro, Diritti Europa*, 2019, σ. 1 επ.- PROIA, *Sulla questione di costituzionalità del contratto a tutele crescenti*, RIDL, 2017, σ. 780 επ.- SPEZIALE, *La questione di legittimità costituzionale del contratto a tutele crescenti*, RGL, 2017, σ. 333 επ.

109. Η εν λόγω διάταξη προβλέπει την καταβολή υπέρ του αδικώς απολυθέντος εργαζομένου αποζημίωσης, ισοδύναμης με το διπλάσιο του τελευταίου μηναιίου του μισθού που λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό του – καταβαλλόμενου κατά τη λύση της σύμβασης – χρηματικού ποσού ανά έτος προϋπηρεσίας και κυμαινόμενης μεταξύ 4-24 μηνιαίων μισθών. Το δε άρθρο 3 της μεταγενέστερης π.ν.π. 87/2018 αύξησε τα ως άνω όρια στους 6 και 36 μηνιαίους μισθούς αντίστοιχα. Σημειώνεται πάντως ότι το Δικαστήριο δεν εξέτασε εν προκειμένω τη συμβατότητα των ως άνω τιθέμενων πλαφόν στο ύψος της οφειλόμενης αποζημίωσης.

110. Επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο δεν εισήλθε σε έλεγχο συμβατότητας του άρθρου 3 παρ. 1 ν.δ. 23/2015 προς το άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, καθώς το τελευταίο δεν έχει κυρωθεί από το κράτος της Ιταλίας. Παράλληλα, απέρριψε ως αβάσιμους τους ισχυρισμούς περί αντίθεσης των προσβαλλόμενων διατάξεων στο άρθρο 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., δεδομένου του περιορισμένου πεδίου εφαρμογής του και του γεγονότος ότι το άρθρο 3 του νόμου Ρέντσι δεν θεσπίστηκε με σκοπό να ενσωματώσει ενωσιακό δίκαιο.

111. Έτσι, δυνάμει της απόφασης αυτής, αποκαταστάθηκε η δια-

Σημειώνεται πάντως ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν έκανε ρητά λόγο για άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., ούτε φαίνεται πως εφάρμοσε σχετικούς κάποιο από τα γνωστά κριτήρια του διεθνούς δικαίου. Η εν λόγω διάταξη χαρακτηρίστηκε συγκεκριμένα ως «ενδιάμεση πηγή» μεταξύ της εσωτερικής νομοθεσίας και του Συντάγματος, υπό την έννοια ότι πρέπει να αξιοποιείται για την κατανόηση και την ερμηνεία των εθνικών και ιδίως των συνταγματικών κανόνων δικαίου¹¹². Επομένως, κατά το Δικαστήριο, το κανονιστικό περιεχόμενο του εδαφίου β', συγκαθορίζοντας την ερμηνεία των διατάξεων του Συντάγματος¹¹³, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας των κοινών νόμων, όπως ήταν εν προκειμένω το ν.δ. 23/2015. Η εν λόγω παραδοχή είναι απόλυτα συνεπής προς την απόφαση υπ' αριθμ. 120/2018 που είχε εκδώσει το Δικαστήριο λίγο μόλις καιρό νωρίτερα, κατά την οποία είχε για πρώτη φορά κρίνει ότι ο Χάρτης έχει συνταγματική ισχύ, καθώς αποτελεί – σύμφωνα με το άρθρο 117 παρ. 1 Σ. – συμπλήρωμα της Ε.Σ.Δ.Α. και συνακόλουθα ενδιάμεσο κριτήριο ελέγχου της συνταγματικότητας της εσωτερικής νομοθεσίας¹¹⁴. Συνεπώς, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι το αποκλειστικώς υπεύθυνο να διασφαλίζει την τήρηση του Α.Ε.Κ.Χ. στην ιταλική έννομη τάξη, από τη στιγμή που οι επιμέρους διατάξεις του συγκαταλέγονται μεταξύ των λοιπών συνταγματικών εγγυήσεων¹¹⁵.

κριτική ευχέρεια των δικαστηρίων της ουσίας να λαμβάνουν υπόψη κατά τον υπολογισμό του ύψους της αποζημίωσης και άλλους παράγοντες πέραν της αρχαιότητας του απολυθέντος, όπως είναι η οικογενειακή του κατάσταση, η ηλικία του και οι δυνατότητες ανεύρεσης άλλης απασχόλησης, το μέγεθος της οικονομικής δραστηριότητας, ο αριθμός απασχολούμενων στην επιχείρηση και η συμπεριφορά αμφοτέρων των μερών.

112. Για ενδελεχή ανάλυση επ' αυτού, βλ. PROIETTI, The relevance of Article 24 of the European Social Charter as "inter-posed" standard in the Italian legal system, *Revista juridica de los Derechos Sociales*, 2018, σ. 223 επ.

113. Εν προκειμένω, των άρθρων 4 παρ. 1 και 35 παρ. 1 Σ. που κατοχυρώνουν το δικαίωμα εργασίας.

114. Έτσι και οι ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1311 επ.· DALMASSO, Un pas de plus dans la remise en cause du barème italien des indemnités de licenciement, *Droit social*, 2021, σ. 523 επ.· PAPADOPOULOS, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), *The European Social Charter Turns 60*, *European Papers* 2022, σ. 1582. Από παλαιότερη νομολογία παρατηρείται ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει αξιοποιήσει και το άρθρο 8 Ε.Κ.Χ. προκειμένου να εξετάσει τη συνταγματικότητα του ν. 1204/1971, το άρθρο 1 παρ. 3 του οποίου αρνείτο την άδεια μητρότητας στους οικιακούς υπαλλήλους (πρβλ. απόφαση 86/1994), καθώς επίσης και στα άρθρα 15 και 24 για να ενισχύσει την ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας σχετικά με το συνταξιοδοτικό καθεστώς για άτομα με αναπηρίες (πρβλ. απόφαση υπ' αριθμ. 163/1983) και την απόλυση (πρβλ. απόφαση υπ' αριθμ. 46/2000).

115. Σημειώνεται ότι ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων στην ιταλική έννομη τάξη δεν είναι διάχυτος, αλλά διενεργεί-

Επιπλέον, στην απόφαση υπ' αριθμ. 194/2018 το Δικαστήριο έκανε ρητή αναφορά στην απόφαση που είχε εκδώσει η Ε.Ε.Κ.Δ. κατά του κράτους της Φινλανδίας, προκειμένου να ερμηνεύσει την έννοια της «επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» του εδαφίου β' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. Με τον τρόπο αυτό, δέχτηκε το ερμηνευτικό δεδικασμένο που παράγουν οι αποφάσεις της Επιτροπής, τονίζοντας όμως παράλληλα ότι δεν πρόκειται για δεσμευτικές για τα εθνικά δικαστήρια αποφάσεις. Ιδιαίτερης σημασίας είναι λοιπόν η απόφαση αυτή για την ενίσχυση της δεσμευτικής φύσης του Χάρτη εν συνόλω, αλλά και για την εκδικασιμότητα ειδικότερα του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., η οποία σημειωτέον ότι δεν αμφισβητήθηκε με επίκληση επιχειρημάτων σχετικών με την υποτιθέμενα γενικόλογη διατύπωσή της¹¹⁶.

Δ. Τέλος, το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. έχει κάνει πρόσφατα την εμφάνισή του και στη νομολογία των ισπανικών δικαστηρίων¹¹⁷. Καταρχάς, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας

ται αποκλειστικά και μόνο από το Συνταγματικό Δικαστήριο.

116. Παρατηρείται (έτσι ο PAPADOPOULOS, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), *The European Social Charter Turns 60*, *European Papers* 2022, σ. 1582) πως όλες οι μετέπειτα αποφάσεις που εξέδωσε το Συνταγματικό Δικαστήριο σχετικά με τη συνταγματικότητα και τη συμβατότητα προς τον Α.Ε.Κ.Χ. του ν.δ. 23/2015 κινήθηκαν στο ίδιο πλαίσιο. Βλ. τις αποφάσεις υπ' αριθμ. 183/2022 της 23ης.06.2022· 125/2022 της 7ης.04.2022· 59/2021 της 27ης.02.2021· 254/2020 της 4ης.11.2020.

117. Εκτός όμως από το άρθρο 24, τα ισπανικά δικαστήρια έχουν προβεί σε εφαρμογή και άλλων διατάξεων του Χάρτη. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του Δικαστή Κοινωνικών Υποθέσεων της Βαρκελώνης που είχε εκδοθεί την 19η.11.2013, αναγνωρίζοντας το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 4 παρ. 4 Ε.Κ.Χ., το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δίκαιη αμοιβή, και κηρύσσοντας με τον τρόπο αυτό αντίθετο προς την εν λόγω διάταξη το άρθρο 4 ν. 3/2012, δυνάμει του οποίου καθιερώθηκαν για πρώτη φορά στην Ισπανία οι συμβάσεις αορίστου χρόνου με περίοδο δοκιμής ενός έτους. Για σχολιασμό της εν λόγω νομολογίας, πρβλ. SALCEDO-BELTRAN, *L'effet direct de la Charte Sociale Européenne en Espagne en temps de crise économique*, σε: Luther / Mola, *Europe's social rights under the «Turin process»*, 2016. Η νομολογία αυτή ακολουθήθηκε μάλιστα από τα ισπανικά πρωτοδικεία και σε άλλες περιπτώσεις διαφορών με το ίδιο αλλά και διαφορετικά αντικείμενα. Έτι περισσότερο, το 2016-2017 την ίδια ερμηνεία υιοθέτησαν και ορισμένα από τα Ανώτατα Δικαστήρια της Ισπανίας, τα οποία ήταν παραδοσιακά περισσότερο διστακτικά ως προς την αναγνώριση του άμεσου αποτελέσματος των διεθνών συνθηκών, ιδίως του Ε.Κ.Χ. Πέραν δε του τελευταίου, αναγνώρισαν ρητά και τον δεσμευτικό χαρακτήρα των αποφάσεων της Ε.Ε.Κ.Δ. Πρβλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις της 28ης.02.2016, της 30ης.03.2016 και της 31ης.01.2017 του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αυτόνομης Κοινότητας των Κανάριων Νήσων, καθώς και της 19ης.12.2016 του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αυτόνομης Κοινότητας της Καστίλης-Λεόν. Στην τρίτη, κατά σειρά, απόφαση το Δικαστήριο σημείωσε ρητά ότι σύμφωνα με το άρθρο 96 του ισπανικού

(Tribunal Supremo) στην απόφαση υπ' αριθμ. 270/2022 της 29ης.03.2022 αναφέρθηκε ρητά στην επίμαχη διάτα-

Συντάγματος, δεν επιτρέπεται να εμποδίζεται η εφαρμογή του Χάρτη «εσωτερικά και άμεσα» στο εθνικό δίκαιο, διότι «αποτελεί εγχώριο δίκαιο και οι διατάξεις αυτοδύναμης εφαρμογής που περιέχονται σε αυτόν ισχύουν άμεσα για τους δικαιούχους της και δεσμεύουν τα δικαστικά και διοικητικά όργανα του κράτους, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το κάνουν και άλλοι κανόνες δικαίου εσωτερικής προέλευσης». Σημειώνεται πάντως ότι το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας έχει ανατρέψει δύο από τις προαναφερθείσες αποφάσεις. Βλ. αναλυτικά με τις εκεί νομολογιακές παραπομπές SALCEDO-BELTRAN, *The Social Constitution of Europe (European Social Charter): reality and effect of rights*, δημοσιευμένο σε <https://www.housingrightswatch.org/sites/default/files/The%20Social%20Constitution%20of%20Europe%20ESC%20reality%20and%20effect%20of%20rights1.pdf>. Σε νεότερη μελέτη της, η ίδια συγγραφέας επισημαίνει ότι η Ισπανία αποτέλεσε το κράτος, στο οποίο πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη πρόοδος αναφορικά με τη δικαιοδοτική εφαρμογή του Ε.Κ.Χ. και των αποφάσεων της Επιτροπής, παρότι δεν είχε κυρώσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1995 για τις συλλογικές προσφυγές. Για την αξιοποίηση του Ε.Κ.Χ. εκ μέρους των ισπανικών δικαστηρίων της ουσίας κατά τη διάρκεια της δημοσιονομικής κρίσης, βλ. αναλυτικότερα THN ΙΔΙΑ, *La Charte Sociale Européenne: une arme face aux reformes anti-crise mise en place en Espagne*, *Revista jurídica de los Derechos Sociales*, 2018, σ. 351 επ., THN ΙΔΙΑ, *Employment Disputes and the European Social Charter*, δημοσιευμένο σε <https://rm.coe.int/168070e2a3>.

ξη, το περιεχόμενο της οποίας παρέθεσε αναλυτικά, στο πλαίσιο επίλυσης διαφοράς σχετικής με το κύρος ορισμένης απόλυσης που έλαβε χώρα για δικαιολογημένο αντικειμενικό λόγο (*giustificato motivo oggettivo*). Ακόμη πιο πρόσφατα δε, το Ανώτατο Δικαστήριο της Καταλονίας (*Tribunales Superiores de Justicia Cataluña*) στην απόφαση υπ' αριθμ. 2/2023 εφάρμοσε άμεσα το άρθρο 24 του Χάρτη – σε συνδυασμό με τις διατάξεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982 της Δ.Ο.Ε. – για να επιδικάσει αποζημίωση αθέμιτης απόλυσης καθ' υπέρβαση του ανώτατου ορίου που προβλέπει η ισπανική νομοθεσία, κρίνοντας ότι η προηγουμένως επιδικασθείσα αποζημίωση ήταν σαφώς ανεπαρκής για την αποκατάσταση της προκληθείσας βλάβης στον απολυθέντα και ανίκανη να λειτουργήσει αποτρεπτικά προς τον εργοδότη. Παρέπεμψε παράλληλα σε προγενέστερες αποφάσεις που είχε το ίδιο εκδώσει, οι οποίες επέτρεπαν τη δυνατότητα αποζημίωσης καθ' υπέρβαση του προβλεπόμενου από την εθνική νομοθεσία πλαφόν¹¹⁸.

118. Πρόκειται για τις αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Καταλονίας υπ' αριθμ. 5986/2022 της 11ης.11.2022· 5233/2020 της 23ης.04.2021· 6762/2021 της 14ης.07.2021.

Αθλητική διαιτησία και δίκαιο της ΕΕ: Σε αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ της ιδιαιτερότητας της αθλητικής έννομης τάξης (lex sportiva) και της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το δίκαιο της Ένωσης

Μαρία Σαπαρδάνη*

Στις 16 Ιανουαρίου 2025, η Γεν. Εισαγγελέας Τ. Čapeta παρουσίασε τις Προτάσεις της στην υπόθεση *Royal Football Club Seraing (C-600/23)*, η οποία επί του παρόντος εκκρεμεί ενώπιον του Δικαστηρίου της ΕΕ, κατόπιν αίτησης προδικαστικής απόφασης που υποβλήθηκε από το *Cour de cassation* του Βελγίου. Η υπόθεση αυτή παρέχει στο Δικαστήριο την ευκαιρία να τοποθετηθεί επί ενός ιδιαίτερα κρίσιμου ζητήματος: αυτού της συμβατότητας του μηχανισμού αθλητικής διαιτησίας, όπως προβλέπεται από το καταστατικό της *Fédération Internationale de Football Association (FIFA)* ενώπιον του *Court of Arbitration for Sport (CAS)*, με την ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Το βελγικό ανώτατο δικαστήριο ζητά διευκρινίσεις ως προς το κατά πόσον το δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ καθώς και το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ), αντιτίθεται σε εθνικό κανόνα ο οποίος προσδίδει σε διαιτητική απόφαση ισχύ δεδικασμένου (*res judicata*) και μαχητή αποδεικτική ισχύ έναντι τρίτων, στην περίπτωση που ο έλεγχος συμβατότητάς της προς το δίκαιο της Ένωσης έχει διενεργηθεί μόνο από δικαστήριο τρίτης χώρας, ήτοι από όργανο που δεν έχει τη δυνατότητα να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Η Γεν. Εισαγγελέας εκτιμά ότι οι διατάξεις της βελγικής νομοθεσίας, οι οποίες απονέμουν ισχύ δεδικασμένου στις διαιτητικές αποφάσεις του CAS που επικυρώνονται από το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Ελβετίας, αντίκεινται στο δίκαιο της Ένωσης και πρέπει να παραμείνουν ανεφάρμοστες. Μόνον έτσι θα παρασχεθεί στον εθνικό δικαστή η δυνατότητα να ασκήσει την εξουσία δικαστικού ελέγχου των κανόνων της FIFA έναντι του δικαίου της Ένωσης. Επομένως, κατά την άποψή της, τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών πρέπει να έχουν τη δυνατότητα πλήρους ελέγχου των κανόνων της FIFA, παρά την ύπαρξη οποιασδήποτε απόφασης του CAS που επικυρώνει τη νομιμότητά τους. Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, την έκταση αυτού του ελέγχου, η Γεν. Εισαγγελέας υποστηρίζει ότι δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε ζητήματα δημόσιας τάξης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της «παραδοσιακής» εμπορικής διαιτησίας, αλλά θα πρέπει να διενεργείται έναντι όλων ανεξαιρέτως των κανόνων του δικαίου της Ένωσης. Η θέση αυτή, εφόσον υιοθετηθεί από το Δικαστήριο, αναμένεται να επιφέρει ριζικές και πολύπλευρες αλλαγές στο ισχύον σύστημα διαιτητικής επίλυσης διαφορών του παγκόσμιου επαγγελματικού αθλητισμού. Εν αναμονή της επικείμενης απόφασης, το παρόν άρθρο επιχειρεί να αποτιμήσει κριτικά τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της Γεν. Εισαγγελέως και να αναδείξει τις πιθανές επιπτώσεις της υπόθεσης στην αρχιτεκτονική της αθλητικής δικαιοσύνης.

αθλητικό διαιτητικό δικαστήριο – άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ – αποτελεσματική δικαστική προστασία – άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ – υποχρεωτική αθλητική διαιτησία – lex sportiva – πρόσβαση στη δικαιοσύνη – res judicata – αναγνώριση ισχύος δεδικασμένου σε διαιτητική απόφαση – εξουσία δικαστικού ελέγχου των κανόνων της FIFA έναντι του δικαίου της Ένωσης – έκταση του ελέγχου – κανόνες δημοσίας τάξης

Ι. Αθλητισμός και δίκαιο της Ένωσης: σύντομες εισαγωγικές παρατηρήσεις

Για πολλά χρόνια, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είχε ρητή αρμοδιότητα στον τομέα του αθλητισμού. Παρόλα αυτά, ζητήματα αθλητικού χαρακτήρα είχαν αρχίσει να ανακύπτουν έμμεσα ενώπιον του Δικαστηρίου σε υποθέσεις που αφορούσαν την εφαρμογή κανόνων της εσωτερικής αγοράς. Η εμβληματική απόφαση *Bosman* αποτελεί εν προκειμένω σημείο αναφοράς, καθώς εγκαινίασε έναν ευρύτερο διάλογο γύρω από τη σχέση του επαγγελματικού αθλητισμού με το ενωσιακό δίκαιο¹. Ακολούθησαν

κι άλλες παρόμοιες αποφάσεις, οι οποίες ανέδειξαν την ανάγκη διαμόρφωσης μιας ενιαίας και συνεκτικής ευρωπαϊκής πολιτικής για τον αθλητισμό². Η εξέλιξη της σχετικής νομολογίας οδήγησε σταδιακά τα θεσμικά όργανα της Ένωσης στην υιοθέτηση σειράς πρωτοβουλιών για

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

1. ΔΕΚ C-415/93, *Union royale belge des sociétés de football association κ.λπ./Bosman κ.λπ.*, 15.12.1995, ECLI:EU:C:1995:463. Βλ., συναφώς, A. L. LEE, *The Bosman Case: Protecting Freedom of Movement in*

European Football, Fordham International Law Journal, 1995, σσ. 1255-1316, S. VAN DEN BOGAERT, *Bosman: the genesis of European sports law*, σε: M. Maduro / L. Azoulai (eds), *The past and future of EU law: the classics of EU law revisited on the 50th anniversary of the Rome Treaty*, Hart Publishing, Oxford, 2010, σσ. 488-497, S. WEATHERILL, *Bosman Changed Everything: The Rise of EC Sports Law*, European Sports Law, ASSER International Sports Law Series, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2014, σσ. 497-506.

2. ΔΕΚ C-176/96, *Lehtonen και Castors Braine*, 13.04.2000, ECLI:EU:C:2000:201, ΔΕΚ C-438/00, *Deutscher Handballbund*, 08.05.2003, ECLI:EU:C:2003:255.

μια πιο συστηματική και συντονισμένη προσέγγιση της αθλητικής δραστηριότητας εντός της ενωσιακής έννομης τάξης. Αυτό εκφράστηκε κυρίως μέσα από πολιτικά κείμενα, δηλώσεις και εκθέσεις³. Το 2007, η Επιτροπή παρουσίασε τη Λευκή Βίβλο για τον Αθλητισμό, το πρώτο ολοκληρωμένο πολιτικό κείμενο της Ένωσης που αναγνώρισε τη σημασία του αθλητισμού ως κοινωνικού και οικονομικού φαινομένου εντός της Ευρώπης και έθεσε τις βάσεις για τη χάραξη στρατηγικών κατευθύνσεων στον εν λόγω τομέα⁴. Η Λευκή Βίβλος, μαζί με το Σχέδιο Δράσης «Pierre de Coubertin» που τη συνόδευε⁵, προετοίμασαν την ένταξη του αθλητισμού στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης.

Η Συνθήκη της Λισσαβώνας (2009) εισήγαγε για πρώτη φορά ρητή αρμοδιότητα της Ένωσης στον τομέα του αθλητισμού μέσω του άρθρου 165 ΣΛΕΕ. Η πρώτη παράγραφος του άρθρου αυτού προβλέπει ότι «[η] Ένωση συμβάλλει στην προώθηση των ευρωπαϊκών επιδιώξεων στον χώρο του αθλητισμού, λαμβάνοντας υπόψη παράλληλα τις ιδιαιτερότητές του, τις δομές του που βασίζονται στον εθελοντισμό καθώς και τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό του ρόλο», ενώ η δεύτερη παράγραφος αναφέρεται στον στόχο της Ένωσης «να αναπτύσσει την ευρωπαϊκή διάσταση του αθλητισμού, προάγοντας τη δικαιοσύνη και τον ανοιχτό χαρακτήρα των αθλητικών αναμετρήσεων και τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων για τον αθλητισμό φορέων, καθώς και προστατεύοντας τη σωματική και ηθική ακεραιότητα των αθλητών, ιδίως των νεότερων μεταξύ τους». Το γράμμα του άρθρου 165 ΣΛΕΕ πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα του άρθρου 6, στοιχείο ε', ΣΛΕΕ. Από τη συνδυαστική ανάγνωση των δύο διατάξεων προκύπτει ότι η αρμοδιότητα της Ένωσης στον τομέα του αθλητισμού είναι υποστηρικτική. Η Ένωση έχει τη δυνατότητα να εκδίδει νομικές πράξεις με αποκλειστικό σκοπό να υποστηρίξει, να συντονίζει ή να συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών, χωρίς όμως να μπορεί να εναρμονίσει τις νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις που θεσπίζονται σε εθνικό επίπεδο⁶. Η προσθήκη του άρθρου 165 ΣΛΕΕ στη Συνθήκη της Λισσαβώνας και η αναφορά στον αθλητισμό αντανακλούν τη θεσμική «εμπλοκή» της Ένωσης σε υποθέσεις αθλητικού ενδιαφέροντος. Ταυτόχρονα, σηματοδοτούν την αναγνώριση της ιδιαιτερότητας

της αθλητικής δραστηριότητας (specificity of sport)⁷, ιδίως όταν αυτή αποκτά οικονομική διάσταση, και της κοινωνικής αποστολής του αθλητισμού εντός της Ένωσης.

II. Η αλληλεπίδραση του CAS με την ενωσιακή έννομη τάξη

Το Court of Arbitration for Sport (στο εξής: CAS) ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής και λειτουργεί από το 1984 ως ένα ειδικό αθλητικό δικαστήριο. Όραμα των ιδρυτών του ήταν η δημιουργία ενός ενιαίου υπερεθνικού οργάνου, ικανού να διασφαλίζει τη συνοχή στην ερμηνεία του αθλητικού δικαίου, τη διαφάνεια και την εξειδικευμένη απονομή της αθλητικής δικαιοσύνης, υπηρετώντας τη θεμελιώδη αρχή της αθλητικής ακεραιότητας⁸. Ως έδρα του επελέγη η Λωζάννη (Ελβετία), καθώς εκεί βρίσκεται και η έδρα της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, με την οποία το CAS διατηρεί στενή θεσμική σχέση. Ένας επιπλέον λόγος είναι ότι η Ελβετία φιλοξενεί πολυάριθμους διεθνείς οργανισμούς, επίσημα διαιτητικά *fora* (π.χ. το Κέντρο Διαιτησίας και Διαμεσολάβησης του WIPO στη Γενεύη) και *ad hoc* διαιτησίες, παρέχοντας ένα σταθερό και προβλέψιμο νομικό πλαίσιο, φιλικό προς τη διεθνή διαιτησία.

Στη διάρκεια των χρόνων, το CAS απέκτησε πλούσια εμπειρογνομωσούνη σε θέματα αθλητικού δικαίου (*lex sportiva*, *lex ludica*) και καθιερώθηκε στον κόσμο του αθλητισμού ως ένας εξειδικευμένος μηχανισμός που συμβάλλει στην ταχεία και οικονομική έκδοση αποφάσεων⁹. Σήμερα αποτελεί το κύριο διεθνές διαιτητικό όργανο για την επίλυση κάθε είδους αθλητικών διαφορών¹⁰. Κατά των αποφάσεων του χωρεί προσφυγή ενώπιον του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Ελβετίας (στο εξής: ΑΟΔΕ), το οποίο ασκεί οριακό μόνο δικαστικό έλεγχο¹¹. Σύμφωνα με όσα ορίζει ο ελβετικός ομοσπον-

3. Βλ., για παράδειγμα, την Έκθεση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με στόχο τη διαφύλαξη των σημερινών δομών του αθλητισμού και τη διατήρηση της κοινωνικής λειτουργίας του στο κοινοτικό πλαίσιο (Έκθεση του Ελσίνκι για τον αθλητισμό), 10 Δεκεμβρίου 1999, COM(1999) 644 τελικό.

4. Λευκή Βίβλος για τον Αθλητισμό, 11 Ιουλίου 2007, COM(2007) 391 τελικό.

5. Commission Staff Working Document - Action Plan "Pierre de Coubertin" - Accompanying document to the White Paper on Sport, 11 Ιουλίου 2007, SEC(2007) 934.

6. Βλ. άρθρο 165 παρ. 4 ΣΛΕΕ.

7. A. VERMEERSCH, Specificity of sport, σε: J. Anderson / R. Parrish / B. García (eds), Research Handbook on EU Sports Law and Policy, Edward Elgar Publishing, 2018, σσ. 307-325, R. C. R. SIEKMANN, The Specificity of Sport: Sporting Exceptions in EU Law, σε: Introduction to International and European Sports Law, ASSER International Sports Law Series, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, σσ. 67-96.

8. R. H. McLAREN, The Court of Arbitration for Sport, σε: J. A. R. Nafziger / R. Gauthier (eds), Handbook on International Sports Law, 2nd ed., Edward Elgar Publishing, 2022, σσ. 163-164.

9. L. CASINI, The Making of a *Lex Sportiva* by the Court of Arbitration for Sport, German Law Journal, 2011, σ. 1321 επ.

10. Σχεδόν όλες οι αθλητικές ομοσπονδίες, καθώς και όλες οι Εθνικές Ολυμπιακές Επιτροπές, αναγνωρίζουν τη δικαιοδοσία του CAS.

11. Παραίτηση από το δικαίωμα άσκησης προσφυγής ακύρωσης κατά διαιτητικής απόφασης του CAS δεν είναι δυνατή. Βλ., συναφώς, Décision du Tribunal fédéral suisse 4P.172/2006, 22.03.2007 = ATF 133 III 235.

διακός νόμος περί ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, η επανεξέταση των αποφάσεων του CAS είναι δυνατή μόνο για έναν περιορισμένο αριθμό λόγων, συμπεριλαμβανομένης της αντίθεσης μιας διαιτητικής απόφασης στη δημόσια τάξη¹². Στο πλαίσιο αυτό, ο έλεγχος του ΑΟΔΕ περιορίζεται στην εξακρίβωση της τήρησης της δημόσιας τάξης, όπως αυτή ερμηνεύεται από το ελβετικό δίκαιο¹³. Η εσφαλμένη εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου, ή η προδήλως εσφαλμένη διαπίστωση των πραγματικών περιστάσεων, δεν συνιστούν αφ' εαυτών παραβίαση της δημόσιας τάξης¹⁴.

Μολονότι το CAS δεν ανήκει στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης και εδρεύει εκτός της ενωσιακής έννομης τάξης, εγκαθιδρύει έμμεσα μια σημαντική σχέση με το ενωσιακό δίκαιο. Στο πλαίσιο των διαφορών οι οποίες άγονται ενώπιόν του, καλείται να εξετάσει τη νομιμότητα κανόνων αθλητικών ομοσπονδιών (ή των αποφάσεων που στηρίζονται σε τέτοιους κανόνες) οι οποίοι συχνά αφορούν το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως τις διατάξεις των Συνθηκών περί ελεύθερης κυκλοφορίας και ανταγωνισμού, καθώς και τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης. Σε μια τέτοια περίπτωση, εφόσον ούτε το CAS αλλά ούτε και το ΑΟΔΕ αποτελούν «δικαστήριο κράτους μέλους» κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, όπερ και σημαίνει ότι δεν μπορούν να απευθύνουν στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα, ο μόνος τρόπος για να μπορέσει να ελεγχθεί από το Δικαστήριο η συμβατότητα κανόνων μιας αθλητικής ομοσπονδίας προς το δίκαιο της Ένωσης είναι να επανεισαχθεί η επίμαχη διαφορά, μετά το πέρας της διαιτητικής διαδικασίας του CAS, ενώπιον τακτικού δικαστηρίου κράτους μέλους της Ένωσης¹⁵ ή ενώπιον οργάνου που ανήκει στο θεσμικό σύστημα της Ένωσης.

12. Βλ. άρθρο 190 παρ. 2.

13. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΑΟΔΕ (Décision du Tribunal fédéral suisse 4P.278/2005, 08.03.2006=ATF 132 III 389), το δίκαιο της Ένωσης στον τομέα του ανταγωνισμού δεν αποτελεί μέρος της δημόσιας τάξης της Ελβετίας. Πρβλ. και A. RIGOZZI, Challenging awards of the Court of Arbitration for Sport, *Journal of International Dispute Settlement*, 2010, σσ. 217-265, U. HAAS, The Influence of EU Law on International Arbitration in Particular in Switzerland, σε: C. Müller / A. Rigozzi (eds), *New Developments in International Commercial Arbitration 2012*, Zürich, Schulthess Verlag, 2012, σσ. 47-78.

14. Έτσι A. DULITZKY, Redressing the Eurocentric Approach of the Court of Arbitration for Sports to Human Rights Law, *Marquette Sports Law Review*, 2024, σ. 482.

15. Βλ., για παράδειγμα, τον δικαστικό αγώνα της Claudia Pechstein, επαγγελματία παγοδρόμου ταχύτητας, ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων. D. MAVROMATI, CAS through the lens of the European Court of Human Rights and other tribunals, σε: J. A.R. Nafziger / R. Gauthier (eds), *Handbook on International Sports Law*, 2nd ed., Edward Elgar Publishing, 2022, σ. 207 επ., A. DUVAL, Constitutionalizing the Court of Arbitration for Sport. The Return of Claudia Pechstein, *VerfBlog*, 20.07.2022.

Τούτο ακριβώς συνέβη στην υπόθεση *Meca-Medina και Majcen*¹⁶. Δύο επαγγελματίες αθλητές κολύμβησης που τιμωρήθηκαν από τη Διεθνή Ομοσπονδία Κολύμβησης (FINA), βάσει των κανόνων αντιντόπινγκ της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, για χρήση απαγορευμένης ουσίας (νανδρολόνη), αφού ηττήθηκαν στη διαιτητική διαδικασία ενώπιον του CAS, απευθύνθηκαν αρχικά στην Επιτροπή και έπειτα στα ενωσιακά δικαστήρια ζητώντας την εξέταση των κανόνων αντιντόπινγκ υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης. Το τότε ΔΕΚ διαπίστωσε ότι το γεγονός και μόνον ότι ένας κανόνας έχει αμιγώς αθλητικό χαρακτήρα δεν σημαίνει ότι εξαιρείται αυτομάτως από το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης¹⁷. Εφόσον ο εν λόγω κανόνας διέπει την άσκηση αθλήματος ως οικονομικής δραστηριότητας και παράγει συνέπειες οικονομικού χαρακτήρα, υπόκειται στον έλεγχο των ενωσιακών αρχών και των διατάξεων της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας και ανταγωνισμού¹⁸.

Επομένως, δεν υφίσταται μια πλήρης αυτονομία της *lex sportiva* έναντι του δικαίου της Ένωσης. Οι κανόνες αθλητικών ομοσπονδιών μπορούν καταρχήν να ελεγχθούν από τα ενωσιακά δικαστήρια υπό το πρίσμα των διατάξεων των Συνθηκών. Ωστόσο, ο έλεγχος αυτός επαφίεται, στην πράξη, στον ηττηθέντα στη διαιτητική διαδικασία διάδικο. Ο τελευταίος έχει στη διάθεσή του διάφορες δυνατότητες που του επιτρέπουν να επιδιώξει την επανεξέταση της υπόθεσής του από όργανα που εντάσσονται στο θεσμικό πλαίσιο της Ένωσης και δεσμεύονται από το ενωσιακό δίκαιο. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την εμπλοκή του Δικαστηρίου ως τελικού και αυθεντικού ερμηνευτή του ενωσιακού δικαίου. Η υπόθεση *Meca-Medina και Majcen* ανέδειξε την απουσία θεσμικού διαύλου επικοινωνίας μεταξύ Δικαστηρίου και CAS, μολονότι το τελευταίο καλείται συχνά να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει δίκαιο της Ένωσης. Η αδυναμία του CAS, αλλά και του ΑΟΔΕ – του μοναδικού τακτικού δικαστηρίου που μπορεί να ελέγχει τις αποφάσεις του CAS – να «συνομιλούν» με το Δικαστήριο στο πλαίσιο θεσμοθετημένης διαδικασίας αποκαλύπτει ένα ουσιώδες θεσμικό κενό, διότι μπορεί να οδηγήσει σε εσφαλμένη, αποσπασματική ή αντιφατική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου στο πεδίο των αθλητικών διαφορών¹⁹. Επιπλέον, το ποσοστό των υποθέσεων αθλητικού δικαίου που τελικά φθάνουν ενώπιον των ενωσιακών δικαστηρίων παραμένει εξαιρετικά περιορισμένο, καθώς εξαρτάται από τη βούληση των ηττηθέντων στη

16. ΔΕΚ C-519/04 P, *Meca-Medina και Majcen/Επιτροπή*, 18.07.2006, ECLI:EU:C:2006:492.

17. Ibid, σκ. 27.

18. Ibid, σκ. 28 επ.

19. M. MATAIJA / P. C. MAVROIDIS, The Court of Arbitration for Sport (CAS) and EU Law. Never the Twain Shall Meet?, *EU Law Live*, 21.06.2025, σ. 3.

διαιτητική διαδικασία διαδίκων να εμπλακούν, με δική τους πρωτοβουλία, σε μεταγενέστερες διαδικασίες-συχνά ιδιαίτερα δαπανηρές και χρονοβόρες- εντός του πλαισίου της Ένωσης. Ως εκ τούτου, η ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου από το CAS δεν υπόκειται πάντοτε σε πλήρη και συστηματικό έλεγχο από όργανο που ανήκει στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης, με αποτέλεσμα να μην διασφαλίζεται θεσμικά η συμβατότητα όλων των διαιτητικών αποφάσεων με το δίκαιο της Ένωσης. Η εν λόγω θεσμική αδυναμία εξακολουθεί να παραμένει ένα ανοικτό ζήτημα²⁰.

III. Η δικαιοδοσία του CAS βάσει των κανόνων της ISU στον τομέα της παγοδρομίας: η υπόθεση C-124/21 P (*International Skating Union/Επιτροπή*)

Πρόσφατα, η προβληματική της σχέσης μεταξύ της διαιτητικής διαδικασίας ενώπιον του CAS και του δικαίου της Ένωσης βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, ιδίως υπό το φως των νεότερων νομολογιακών εξελίξεων. Τον Δεκέμβριο του 2023, το Δικαστήριο εξέδωσε για πρώτη φορά απόφαση με την οποία αξιολόγησε ευθέως τη συμβατότητα του συστήματος διαιτησίας του CAS με τις απαιτήσεις του ενωσιακού δικαίου²¹. Συγκεκριμένα, επιλαμβανόμενο αίτησης αναίρεσης της Διεθνούς Ένωσης Παγοδρομίας (στο εξής: ISU), το τμήμα μείζονος σύνθεσης του Δικαστηρίου εξέτασε, μεταξύ άλλων, κατά πόσον οι κανόνες περί διαιτησίας της ISU, οι οποίοι απονέμουν στο CAS υποχρεωτική και αποκλειστική αρμοδιότητα για την επίλυση κάθε διαφοράς, συμπεριλαμβανομένων των διαφορών που ανακύπτουν σε σχέση με την άσκηση αθλήματος ως οικονομικής δραστηριότητας στο έδαφος της Ένωσης, καθιστούν δυνατό τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο της τήρησης του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο καταρχάς επιβεβαίωσε ότι η άσκηση αθλητικής δραστηριότητας εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης στο μέτρο που συνιστά οικονομική δραστηριότητα²². Στη συνέχεια, τόνισε ότι η νομική αυτονομία που αναγνωρίζεται στις αθλητικές ενώσεις δεν μπορεί να δικαιολογήσει περιορισμούς

στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που οι ιδιώτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης²³. Οι αθλητές, επομένως, πρέπει να μπορούν να επικαλούνται τα δικαιώματα που τούς απονέμει το δίκαιο της Ένωσης και να έχουν πρόσβαση σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο. Όπως υπενθύμισε το Δικαστήριο, κατά τον εν λόγω έλεγχο πρέπει να μπορεί να εξεταστεί η συμμόρφωση των διαιτητικών αποφάσεων του CAS προς τις θεμελιώδεις διατάξεις που εμπίπτουν στη δημόσια τάξη της Ένωσης, στις οποίες περιλαμβάνονται οι διατάξεις του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης (άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ)²⁴. Η απαίτηση αυτή καθίσταται, σύμφωνα με το Δικαστήριο, ιδιαίτερως επιτακτική όταν ο μηχανισμός διαιτησίας δεν αποτελεί προϊόν ελεύθερης συμφωνίας μεταξύ των μερών, αλλά επιβάλλεται μονομερώς από ένα υποκείμενο ιδιωτικού δικαίου, όπως η ISU, σε άλλα υποκείμενα ιδιωτικού δικαίου, ήτοι στους αθλητές, υπό την απειλή του αποκλεισμού από τις διοργανώσεις της ISU.

Τελικά, διαπιστώθηκε ότι το ΑΟΔΕ, που είναι το μόνο όργανο ενώπιον του οποίου χωρεί προσφυγή κατά των αποφάσεων του CAS, διενεργεί εξαιρετικά περιορισμένο δικαστικό έλεγχο, ο οποίος δεν εγγυάται τον σεβασμό των κανόνων ανταγωνισμού της Ένωσης. Επιπλέον, πρόκειται για δικαστήριο συσταθέν σε τρίτο κράτος που, ως εκ τούτου, δεν εξουσιοδοτείται να υποβάλλει προδικαστικά ερωτήματα βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι κανόνες διαιτησίας της ISU, καθ' ο μέρος απονέμουν υποχρεωτική και αποκλειστική αρμοδιότητα στο CAS, δίχως πρόβλεψη για έλεγχο των διαιτητικών αποφάσεων του τελευταίου από τα εθνικά δικαστήρια της Ένωσης υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου ανταγωνισμού, είναι ασυμβίβαστοι με το δίκαιο της Ένωσης.

Μολονότι το σκεπτικό της απόφασης περιορίζεται σε ζητήματα ανταγωνισμού, ιδίως στον αντίκτυπο των κανόνων της ISU στην παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού, η προσέγγιση του Δικαστηρίου έχει πυροδοτήσει μια ευρύτερη συζήτηση στον χώρο του αθλητισμού αναφορικά με την έκταση του δικαστικού ελέγχου επί των αποφάσεων του CAS. Ειδικότερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει η εκκρεμής υπόθεση C-600/23²⁵, η οποία αφορά το σύστημα διαιτησίας στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο. Δεδομένου ότι το καταστατικό της Fédération Internationale de Football Association (στο εξής: FIFA) ορίζει το CAS ως αποκλειστικό και υποχρεωτικό δικαιοδοτικό όργανο για την επίλυση των ποδοσφαιρικών δι-

20. Βλ. αναλυτικότερα σε S. WEATHERILL, *Saving Football from Itself: Why and How to Re-make EU Sports Law*, Cambridge Yearbook of European Legal Studies, 2022, σσ. 4-23.

21. ΔΕΕ C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1012.

22. Ibid, σκ. 91. Πρβλ. και τις ΔΕΕ C-333/21, *European Superleague Company*, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1011, σκ. 83, και ΔΕΕ C-680/21, *Royal Antwerp Football Club*, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1010, σκ. 103, οι οποίες εκδόθηκαν την ίδια ακριβώς ημέρα και αφορούσαν καταγγελίες για παραβάσεις κανόνων του ανταγωνισμού από διοικητικά όργανα του ποδοσφαίρου.

23. ΔΕΕ C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, ό.π., σκ. 196, ΔΕΕ C-680/21, *Royal Antwerp Football Club*, ό.π., σκ. 53.

24. ΔΕΕ C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, ό.π., σκ. 193.

25. ΔΕΕ C-600/23, *Royal Football Club Seraing* (εκκρεμής). Η απόφαση αναμένεται να δημοσιευθεί την 1η Αυγούστου 2025.

αφορών, η υπόθεση παρουσιάζει ουσιώδεις ομοιότητες με την υπόθεση για την ISU και αναμένεται να συμβάλει καθοριστικά στην περαιτέρω εξέλιξη της σχετικής νομολογίας. Στο επίκεντρο τίθενται κρίσιμα ζητήματα σχετικά με την ισχύ δεδικασμένου (*res judicata*) και τη δεσμευτικότητα των αποφάσεων του CAS έναντι των κρατών μελών, ιδίως όταν ο έλεγχος συμβατότητάς τους με το δίκαιο της Ένωσης έχει διενεργηθεί μόνον από το ΑΟΔΕ, δηλαδή από δικαστήριο κράτους μη μέλους της Ένωσης.

IV. Η δικαιοδοσία του CAS βάσει των κανόνων της FIFA στον τομέα του ποδοσφαίρου: η εκκρεμής υπόθεση C-600/23 (*Royal Football Club Seraing*)

Στις 16 Ιανουαρίου 2025, η Γεν. Εισαγγελέας Τ. Čapeta παρουσίασε τις Προτάσεις της στην υπόθεση C-600/23, η οποία τέθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου κατόπιν αίτησης προδικαστικής απόφασης που υποβλήθηκε από το Cour de cassation του Βελγίου. Η υπόθεση αφορά διαφορά μεταξύ, αφενός, της Royal Football Club Seraing, μιας ένωσης μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που διοικεί τον ποδοσφαιρικό σύλλογο του Seraing στο Βέλγιο, και, αφετέρου, της FIFA, της UEFA και της Βελγικής Βασιλικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας (URBSFA), σχετικά με τη συμβατότητα, με το δίκαιο της Ένωσης, των κανόνων της FIFA που προβλέπουν την απαγόρευση της ιδιοκτησίας οικονομικών δικαιωμάτων των ποδοσφαιριστών από τρίτους (πρακτικές «third party ownership» ή «third party investment»). Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης έχουν, εν συντομία, ως εξής.

Κατόπιν της σύναψης συμφωνιών με ιδιωτική εταιρεία στη Μάλτα για τη μεταβίβαση των οικονομικών δικαιωμάτων ποδοσφαιριστών, η Royal Football Club Seraing βρέθηκε αντιμέτωπη με κυρώσεις από τις επιτροπές της FIFA για παράβαση των σχετικών κανόνων. Απευθύνθηκε λοιπόν στο CAS ως το αρμόδιο όργανο βάσει ρήτρας διαιτησίας που περιλαμβάνεται στο καταστατικό της FIFA. Μετά την ανεπιτυχή έκβαση της προσφυγής της ενώπιον του CAS, η Royal Football Club Seraing κατέθεσε προσφυγή ακύρωσης της διαιτητικής απόφασης ενώπιον του ΑΟΔΕ, το οποίο και την απέρριψε. Στο μεταξύ βρίσκονταν σε εξέλιξη παράλληλες διαδικασίες ενώπιον των βελγικών δικαστηρίων. Το ενδιαφέρον εδώ συνίσταται στο γεγονός ότι, τόσο η διαιτητική απόφαση του CAS όσο και η απόφαση του ΑΟΔΕ, εκδόθηκαν ενόσω εκκρεμούσε διαδικασία της Royal Football Club Seraing ενώπιον του εφετείου Βρυξελλών. Εξαιτίας αυτού, το εν λόγω εθνικό δικαστήριο απέρριψε την έφεση διαπιστώνοντας ότι η απόφαση του CAS έχει πλέον καταστεί απρόσβλητη και έχει αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου (*res judicata*). Το θετικό αποτέλεσμα του δεδικασμένου απέρree από την απόφαση του ΑΟΔΕ με την οποία είχε επικυρωθεί η απόφαση του CAS. Επικαλούμενο την αρχή *res judicata* σύμφωνα

με τη βελγική νομοθεσία, το εφετείο υπενθύμισε ότι: α) οι διαιτητικές αποφάσεις αποκτούν ισχύ δεδικασμένου από την ημερομηνία εκδόσεώς τους χωρίς να απαιτείται προηγούμενη διαδικασία κήρυξης εκτελεστότητας, και β) κάθε αλλοδαπή απόφαση η οποία είναι εκτελεστή στη χώρα εκδόσεώς της αναγνωρίζεται αυτοδικαίως στο Βέλγιο χωρίς να απαιτείται να κινηθεί οποιαδήποτε άλλη διαδικασία. Κατόπιν των ανωτέρω, η Royal Football Club Seraing άσκησε αναίρεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.

Η απάντηση του Δικαστηρίου επί των προδικαστικών ερωτημάτων που τέθηκαν αναμένεται με μεγάλο ενδιαφέρον από τους εμπλεκόμενους στον κλάδο του παγκόσμιου επαγγελματικού αθλητισμού. Το νομικό ενδιαφέρον της υπόθεσης δεν εντοπίζεται στην ανεπιτυχή προσφυγή της Royal Football Club Seraing ενώπιον του CAS για τη μεταβίβαση των οικονομικών δικαιωμάτων ποδοσφαιριστών σε τρίτη εταιρεία, αλλά στον ισχυρισμό της Royal Football Club Seraing ότι η επιβαλλόμενη από το καταστατικό της FIFA υποχρέωση προσφυγής στο CAS εμποδίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης. Η Royal Football Club Seraing εστιάζει, ιδίως, στο γεγονός ότι το ΑΟΔΕ, το μόνο όργανο που ελέγχει τις αποφάσεις του CAS, ασκεί εξαιρετικά περιορισμένο έλεγχο, σε κάθε δε περίπτωση, ως δικαστήριο τρίτου κράτους, δεν μπορεί να υποβάλλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο για τη διασφάλιση της πραγματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης.

Οι Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως επί των προδικαστικών ερωτημάτων, αν και δεν είναι νομικά δεσμευτικές για το Δικαστήριο, έχουν προκαλέσει έντονες αντιδράσεις στον χώρο της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας²⁶. Όπως αναλύεται εκτενώς παρακάτω, η Γεν. Εισαγγελέας υποστηρίζει ότι η αθλητική διαιτησία ενώπιον του CAS διαφέρει ουσιαστικά από την παραδοσιακή εμπορική διαιτησία καθόσον ο υποχρεωτικός και αποκλειστικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας του CAS, σε συνδυασμό με τον εξαιρετικά περιορισμένο έλεγχο των διαιτητικών αποφάσεων του από αλλοδαπό δικαιοδοτικό όργανο, το ΑΟΔΕ, δεν συνάδει με τις απαιτήσεις του ενωσιακού δικαίου. Ως εκ τούτου, κατά την άποψή της, οι αρχές που έχει διαμορφώσει η νομολογία για την εμπορική διαιτησία δεν μπορούν να μεταφερθούν αυτούσιες και να εφαρμοστούν στο πλαίσιο του συστήματος επίλυσης διαφορών της FIFA. Αντιθέτως, τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επανεξετάζουν πλήρως, στο πλαίσιο όλων των ένδικων διαδικασιών, το κύρος των κανόνων της FIFA, παρά την ύπαρξη απόφασης του CAS που επικυρώνει τη νομιμότητά τους. Μάλιστα, ο

26. Ενδεικτικά, βλ. F. DASSER, President's Message. CJEU: Get Off That Slippery Slope, Before It's Too Late, Please!, ASA Bulletin, 2025, σσ. 1-3.

έλεγχος αυτός δεν θα πρέπει να περιορίζεται στους θεμελιώδεις κανόνες της δημόσιας τάξης της Ένωσης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της «κλασικής» εμπορικής διαιτησίας, αλλά θα πρέπει να περιλαμβάνει το σύνολο των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης. Η Γεν. Εισαγγελέας καλεί, κατ' ουσίαν, το Δικαστήριο να διευρύνει τη συλλογιστική που ανέπτυξε στην πρόσφατη απόφαση για την ISU, ώστε να καλύπτει ολόκληρο το φάσμα του δικαίου της Ένωσης.

Το ζήτημα αυτό αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπό το φως της πολύκροτης υπόθεσης της Caster Semenya ενώπιον του ΕΔΔΑ, η οποία εγείρει κρίσιμα ερωτήματα σχετικά με τη συμβατότητα του συστήματος διαιτησίας του CAS με τα θεμελιώδη δικαιώματα. Η Semenya, ως επαγγελματίας αθλήτρια, υπέβαλε αρχικά αίτηση διαιτησίας ενώπιον του CAS, αμφισβητώντας την εγκυρότητα μιας σειράς κανονισμών της World Athletics που απευθύνονταν σε αθλήτριες με διαταραχές ανάπτυξης του φύλου (Disorders of Sex Development – DSD). Οι εν λόγω κανονισμοί την υποχρέωναν να υποβληθεί σε ορμονική θεραπεία για τη μείωση των φυσικών επιπέδων τεστοστερόνης της, προκειμένου να της επιτραπεί η συμμετοχή σε διεθνείς αγώνες στην κατηγορία γυναικών. Η Semenya δεν είχε άλλη επιλογή από το να προσφύγει στο CAS, προκειμένου να αναγνωριστεί ότι οι επίμαχοι κανονισμοί ενέχουν διακρίσεις. Όπως ισχυρίστηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ, είχε υποχρεωθεί να αποδεχθεί τη ρήτρα διαιτησίας που της στερούσε κάθε δυνατότητα προσφυγής ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων, διότι μόνον έτσι θα μπορούσε να συμμετέχει στις διοργανώσεις της World Athletics.

Αφού η αίτηση για διαιτησία ενώπιον του CAS απορρίφθηκε²⁷, η Semenya προσέφυγε ενώπιον του ΑΟΔΕ επικαλούμενη παραβίαση της απαγόρευσης των διακρίσεων (με βάση το φύλο και τα φυσικά βιολογικά χαρακτηριστικά), της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και της προσωπικότητάς της, ως ζήτημα δημόσιας τάξης. Το ΑΟΔΕ, με τη σειρά του, απέρριψε την προσφυγή, κρίνοντας ότι οι κανονισμοί της World Athletics αποτελούσαν κατάλληλο, αναγκαίο και αναλογικό μέσο για την επίτευξη των νόμιμων στόχων της δικαιοσύνης στον αθλητισμό και της διατήρησης της «προστατευόμενης κατηγορίας» των γυναικών αθλητριών σε ορισμένα αγωνίσματα²⁸. Κατόπιν απόρριψης της προσφυγής της και από το ΑΟΔΕ, η Semenya προσέφυγε στο ΕΔΔΑ, προβάλλοντας παραβίαση διατάξεων της Σύμβασης από το Ελβετικό Κράτος. Με πρόσφατη απόφασή του, της 11ης Ιουλίου 2023, το Τρίτο

Τμήμα του ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 13 ΕΣΔΑ (δικαίωμα σε αποτελεσματική προσφυγή) σε σχέση με το άρθρο 14 ΕΣΔΑ (απαγόρευση των διακρίσεων) σε συνδ. με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) λόγω της έλλειψης επαρκών θεσμικών και διαδικαστικών εγγυήσεων στην Ελβετία. Στο πλαίσιο αυτό, κρίθηκε, ειδικότερα, ότι το CAS δεν εξέτασε αποτελεσματικά τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας υπό το πρίσμα των επιταγών της Σύμβασης, ενώ και το ΑΟΔΕ, λόγω της πολύ περιορισμένης εξουσίας ελέγχου που διαθέτει, απέτυχε να της εξασφαλίσει έννομη προστασία που να ικανοποιεί τις απαιτήσεις του άρθρου 13 ΕΣΔΑ²⁹.

Μετά από σχετικό αίτημα της Ελβετικής Κυβέρνησης, η εν λόγω υπόθεση παραπέμφθηκε ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης δυνάμει του άρθρου 43 ΕΣΔΑ -γεγονός που υποδηλώνει ότι θέτει σοβαρά ζητήματα όσον αφορά την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης- και αναμένεται η έκδοση νέας απόφασης. Η κρίση του ΕΔΔΑ στο πλαίσιο της επικείμενης απόφασης ενδέχεται να έχει σημαντικό αντίκτυπο στην απόφαση του Δικαστηρίου επί της υπόθεσης C-600/23. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, να αποτελέσει κρίσιμο ερμηνευτικό εργαλείο για την αξιολόγηση της συμβατότητας του συστήματος υποχρεωτικής διαιτησίας ενώπιον του CAS με τις απαιτήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το δίκαιο της Ένωσης. Θα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δούμε πώς θα «συνομιλήσουν» η ΕΣΔΑ -ιδίως τα άρθρα 6 και 13 ΕΣΔΑ- και το ενωσιακό δίκαιο -ιδίως τα άρθρα 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ- σε σχέση με τη διαιτησία του CAS και τη μετέπειτα διαδικασία ενώπιον του ΑΟΔΕ. Το εάν, και σε ποιον βαθμό, θα ευθυγραμμιστούν οι προσεγγίσεις των δύο έννομων τάξεων, θα επηρεάσει οπωσδήποτε το μέλλον της αθλητικής διαιτησίας στην Ευρώπη.

Ενόψει της πολυαναμενόμενης απόφασης του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-600/23, ακολουθεί συνοπτική επισκόπηση της επιχειρηματολογίας που αναπτύσσει η Γεν. Εισαγγελέας Čareta στις Προτάσεις της. Προηγείται μια σύντομη εισαγωγή στη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ εμπορικής και επενδυτικής διαιτησίας, ώστε να κατανοηθεί καλύτερα η ιδιαιτερότητα της διεθνούς αθλητικής

27. Arbitrations CAS 2018/O/5794 *Mokgadi Caster Semenya v. International Association of Athletics Federations (IAAF) & CAS 2018/O/5798 Athletics South Africa v. IAAF*, award of 30 April 2019.

28. Décision du Tribunal fédéral suisse 4A_248/2019 & 4A_398/2019, 25.08.2020=ATF 147 III 49.

29. ΕΔΔΑ *Semenya κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 10934/21), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2023, παρ. 234 επ. (ιδίως παρ. 239). Βλ. περισσότερο σε A. DUVAL, *Righting the Lex Sportiva: The Semenya v Switzerland Case and the Human Rights Accountability of Transnational Private Governance*, European Convention on Human Rights Law Review, 2025, σσ. 238-267, P. WIATER, *A Human Rights Breakthrough in Sports Law? The ECtHR Chamber Judgment in Semenya v. Switzerland*, VerBlog, 26.07.2023, P. CANNOOT [et al.], *Hormonal Eligibility Criteria in Women's Professional Sports Under the ECHR: The Case of Caster Semenya v. Switzerland*, σε: V. Boillet / S. Weerts / A. R. Ziegler (eds), *Sports and Human Rights*, Springer, 2024, σσ. 95-123.

διαιτησίας και να αναδειχθούν τα σημεία στα οποία διαφοροποιείται ουσιαστικά από τις άλλες μορφές διαιτησίας που έχουν απασχολήσει μέχρι σήμερα τη νομολογία του Δικαστηρίου. Τέλος, διατυπώνονται ορισμένες σκέψεις και προβληματισμοί σχετικά με τις προκλήσεις και τις προοπτικές που αναδύονται για το μέλλον του επαγγελματικού αθλητισμού.

V. Η διάκριση μεταξύ εμπορικής και επενδυτικής διαιτησίας

Το Δικαστήριο έχει κληθεί αρκετές φορές στο παρελθόν να αποσαφηνίσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένα σύστημα διαιτητικής επίλυσης διαφορών μπορεί να θεωρηθεί συμβατό με το ενωσιακό δίκαιο. Ενώ οι πρώτες αποφάσεις αυτής της θεματικής κατηγορίας αφορούσαν κατά βάση διαδικασίες εμπορικής διαιτησίας μεταξύ ιδιωτών³⁰, τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος έχει βρεθεί ένας άλλος τύπος διαιτησίας, η επενδυτική διαιτησία, η οποία αφορά διαδικασία μεταξύ ιδιώτη (επενδυτή) και κράτους³¹. Το στοιχείο που διαφοροποιεί ουσιαστικά αυτούς τους δύο τύπους διαιτησίας εντοπίζεται καταρχάς στο επίπεδο του νομίμου ερείσματος. Ειδικότερα, ενώ η νομική βάση της εμπορικής διαιτησίας είναι ρήτρα διαιτησίας που περιλαμβάνεται σε σύμβαση μεταξύ ιδιωτών (θεμελιώνεται, δηλαδή, σε προηγούμενη, ελεύθερα εκπεφρασμένη βούληση των μερών να υποβάλουν τη μεταξύ τους διαφορά σε διαιτησία), η επενδυτική διαιτησία ερείδεται σε ρήτρα που περιέχεται σε διεθνή συμφωνία μεταξύ κρατών. Στην πρώτη περίπτωση, η διαιτησία επιλέγεται μεταξύ ισότιμων μερών (αυτόνομη βούληση ιδιωτών), ενώ, στη δεύτερη περίπτωση, η διαιτησία επιβάλλεται στους ιδιώτες από τα κράτη προκειμένου να αφαιρεθούν διαφορές από τη δικαιοδοσία των εθνικών τους δικαστηρίων. Υπάρχει όμως και ένα επιπλέον κριτήριο διάκρισης. Στην περίπτωση της εμπορικής διαιτησίας, η συμφωνία μεταξύ των μερών περιγράφει επακριβώς τη διαφορά ή τις διαφορές που θα επιλυθούν με προσφυγή σε διαιτησία. Αντιθέτως, στην περίπτωση της επενδυτικής διαιτησίας, ένα κράτος παραιτείται κατά τρόπο γενικό και διαρκή από τη δυνατότητα επίλυσης από τα εθνικά δικαστήρια των διαφορών του με επενδυτή του αντισυμβαλλόμενου κράτους. Όταν,

επομένως, η συμφωνία που περιλαμβάνει τη ρήτρα διαιτησίας έχει συναφθεί μεταξύ κρατών μελών (intra-EU investment agreement), τούτο σημαίνει ότι καθιερώνεται ένας μηχανισμός δικαιοδοτικής προστασίας που βρίσκεται εκτός του επίσημου δικαιοδοτικού συστήματος της Ένωσης και λειτουργεί παράλληλα με αυτό. Με τη σύσταση του εν λόγω μηχανισμού, τα μέρη συμφωνούν να εξαιρείται συστηματικά από τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων της Ένωσης, και κατ'επέκταση του ίδιου του Δικαστηρίου, το σύνολο των διαφορών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της μεταξύ τους συμφωνίας – μολοντί ορισμένες διαφορές θα μπορούσαν να αφορούν την ερμηνεία ή την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης³². Εξαιτίας αυτού του χαρακτηριστικού, οι μηχανισμοί επενδυτικής διαιτησίας που προβλέπονται σε συμφωνίες μεταξύ κρατών μελών θεωρούνται, μετά τη νομολογία-ορόσημο *Achmea*, ασυμβίβαστοι με το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως με τις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών.

Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με την εμπορική διαιτησία. Η σχετική νομολογία ανατρέχει στο μακρινό 1982, όταν με την απόφαση *Nordsee* διευκρινίστηκε ότι γερμανικό διαιτητικό δικαστήριο, το οποίο δεν οφείλει να κρίνει κατ'επιείκεια (όπως αποφασίζουν γενικώς τα διαιτητικά δικαστήρια), αλλά σύμφωνα με τον νόμο και το δίκαιο, και του οποίου η απόφαση έχει μεταξύ των διαδίκων ισχύ δεδικασμένου σύμφωνα με τη γερμανική νομοθεσία, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «δικαστήριο κράτους μέλους» κατά την έννοια του σημερινού άρθρου 267 ΣΛΕΕ (τότε 177 της Συνθήκης ΕΟΚ)³³. Και τούτο σημαίνει ότι δεν μπορεί να απευθύνει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα. Πριν καταλήξει σε αυτό το συμπέρασμα, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι τα μέρη στη διαφορά της κύριας δίκης δεν υπείχαν καμία υποχρέωση, νομική ή πραγματική, να προσφύγουν στη διαιτησία. Δηλαδή, η αποδοχή της ρήτρας διαιτησίας είχε θεμελιωθεί στην αυτονομία της βούλησής τους. Επίσης, έλαβε υπόψη το γεγονός ότι οι δημόσιες αρχές της Γερμανίας δεν ενεπλάκησαν στην απόφαση για την επιλογή της διαιτητικής οδού ούτε δύναντο αυτεπαγγέλτως να παρέμβουν στη διαδικασία ενώπιον του διαιτητή. Επομένως, η σχέση μεταξύ της διαιτητικής διαδικασίας και του γενικού συστήματος παροχής έννομης προστασίας της Γερμανίας δεν αποδείχθηκε επαρκώς στενή για να μπορεί να αποδοθεί στον διαιτητή η ιδιότητα του «δικαστηρίου κράτους μέλους». Αντίθετα, στην έννοια του όρου αυτού, κατά το σημερινό άρθρο 267 ΣΛΕΕ, κρίθηκε ότι υπάγονται τα τακτικά δικαστήρια τα οποία ασκούν έλεγχο επί της διαιτητικής απόφασης

30. Ενδεικτικά, ΔΕΚ, Υπόθεση 102/81, *Nordsee/Reederei Mond*, 23.03.1982, ECLI:EU:C:1982:107, ΔΕΚ C-126/97, *Eco Swiss*, 01.06.1999, ECLI:EU:C:1999:269, ΔΕΚ C-125/04, *Denuit και Cordenier*, 27.01.2005, ECLI:EU:C:2005:69, ΔΕΚ C-168/05, *Mostaza Claro*, 26.10.2006, ECLI:EU:C:2006:675, ΔΕΚ C-536/13, *Gazprom*, 13.05.2015, ECLI:EU:C:2015:316.

31. ΔΕΚ C-284/16, *Achmea*, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158, ΔΕΚ C-741/19, *République de Moldavie (Komstroy)*, 02.09.2021, ECLI:EU:C:2021:655, ΔΕΚ C-109/20, *PL Holdings*, 26.10.2021, ECLI:EU:C:2021:875.

32. ΔΕΚ C-284/16, *Achmea*, ό.π., σκ. 54-56. Βλ. και τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Szpunar στην C-741/19, *République de Moldavie (Komstroy)*, 03.03.2021, ECLI:EU:C:2021:164, σημ. 59-63.

33. ΔΕΚ, Υπόθεση 102/81, *Nordsee/Reederei Mond*, ό.π.

στο πλαίσιο της διαδικασίας κήρυξης εκτελεστότητας³⁴. Εφόσον, λοιπόν, η διαιτητική απόφαση δεν είναι αυτοδικαίως εκτελεστή αλλά *πρέπει να κηρυχθεί εκτελεστή* από τακτικό δικαστήριο κράτους μέλους στο πλαίσιο διαφόρων διαδικασιών βάσει του εθνικού δικαίου, καθίσταται δυνατός ο αποτελεσματικός έλεγχος της τήρησης του δικαίου της Ένωσης. Την αποτελεσματικότητα ενός τέτοιου ελέγχου εγγυάται το γεγονός ότι το τακτικό δικαστήριο θα έχει τη δυνατότητα ή, ενδεχομένως, την υποχρέωση να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα για ζητήματα του δικαίου της Ένωσης που θα ανακύψουν στο πλαίσιο της υπόθεσης που εκκρεμεί ενώπιόν του.

Όπως δέχθηκε μεταγενέστερα το Δικαστήριο στην *Eco Swiss*, οι απαιτήσεις που αποβλέπουν στην αποτελεσματικότητα της διαιτητικής διαδικασίας δικαιολογούν τον περιορισμένο χαρακτήρα του δικαστικού ελέγχου των διαιτητικών αποφάσεων και, συνακόλουθα, την ακύρωση ή τη μη αναγνώριση μιας απόφασης μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις³⁵. Τέτοια εξαιρετική περίπτωση συνιστά η μη τήρηση των εθνικών κανόνων δημόσιας τάξης (*ordre public*). Υπό αυτήν την έννοια, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι θεμελιώδεις κανόνες της δημόσιας τάξης της Ένωσης πρέπει να εξετάζονται στο πλαίσιο του περιορισμένου αυτού δικαστικού ελέγχου και, εφόσον απαιτείται, να ενεργοποιούν τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής³⁶. Ειδικότερα, τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να διασφαλίζουν τη συμμόρφωση με τις θεμελιώδεις διατάξεις που είναι απαραίτητες για την εκπλήρωση των αποστολών που έχουν ανατεθεί στην Ένωση και, ειδικότερα, για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι οι θεμελιώδεις κανόνες του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού μπορούν να θεωρηθούν ζητήματα δημόσιας τάξης υπό την έννοια της Σύμβασης της Νέας Υόρκης, της 10ης Ιουνίου 1958, για την αναγνώριση και την εκτέλεση των αλλοδαπών διαιτητικών αποφάσεων (άρθρο 5 παρ. 2, στοιχείο β) και, συνεπώς, μπορούν να δικαιολογήσουν τη μη αναγνώριση και μη εκτέλεση διαιτητικής απόφασης³⁷. Μάλιστα, σύμφωνα με τη νομολογία, ο εθνικός δικαστής

οφείλει να εξετάζει αυτεπάγγελα, και ανεξάρτητα από τυχόν αίτημα των διαδίκων, τη συμβατότητα της διαιτητικής απόφασης με τους ενωσιακούς κανόνες δημόσιας τάξης³⁸. Ως τέτοιοι έχουν αναγνωριστεί, πέρα από τους θεμελιώδεις κανόνες του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, όπως οι κανόνες της Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις, και κανόνες για την αυξημένη προστασία των καταναλωτών³⁹.

Το όριο μεταξύ εμπορικής και επενδυτικής διαιτησίας τέθηκε σαφώς με τη νομολογία *Achmea* και επιβεβαιώθηκε από μεταγενέστερες αποφάσεις του Δικαστηρίου⁴⁰. Η ουσία της διάκρισης, που εδράζεται στο δίπολο «κρατική επιβολή-ιδιωτική αυτονομία», μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Η εμπορική διαιτησία είναι ευπρόσδεκτη -ή τουλάχιστον ανεκτή- στην έννομη τάξη της Ένωσης στο μέτρο που οι θεμελιώδεις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου μπορούν να εξετασθούν στο πλαίσιο του ελέγχου των διαιτητικών αποφάσεων που διενεργούν τα εθνικά δικαστήρια και, εφόσον απαιτείται, να αποτελέσουν αντικείμενο προδικαστικής παραπομπής. Αντιθέτως, η ενδοενωσιακή επενδυτική διαιτησία είναι αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο καθώς δεν διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων δικαίου της Ένωσης. Επισημαίνεται ότι καθοριστικό για τη διάκριση μεταξύ εμπορικής και επενδυτικής διαιτησίας είναι το τυπολογικό κριτήριο της θεμελίωσης της διαιτητικής ρήτηρας στην ελεύθερα εκπεφρασμένη βούληση των μερών. Η νομική φύση ή το αντικείμενο της υποκείμενης διαφοράς, ήτοι ο επενδυτικός ή μη επενδυτικός χαρακτήρας της, δεν ασκούν καθοριστική επιρροή. Επομένως, γίνεται δεκτό ότι από το σκεπτικό της *Achmea* εξαιρείται η εμπορική διαιτησία, ακόμα κι αν αφορά διαφορές επενδυτικού χαρακτήρα⁴¹.

VI. Ανάλυση των Προτάσεων της Γεν. Εισαγγελέως

(α) Υποχρεωτική διαιτησία του CAS vs. εκούσια εμπορική διαιτησία

Η Γεν. Εισαγγελέας υποστηρίζει ότι η αθλητική διαιτησία του CAS δεν αποτελεί «γνήσια» περίπτωση εμπορικής διαιτησίας για δύο λόγους.

34. Ibid, σκ. 14. Το 1994, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη νομολογιακή γραμμή *Nordsee* και διευκρίνισε ότι εθνικό δικαστήριο το οποίο, σε περίπτωση προβλεπόμενη από τον νόμο, κρίνει επί ενδίκου μέσου κατά διαιτητικής απόφασης, πρέπει να θεωρηθεί ως «δικαστήριο» κατά την έννοια της Συνθήκης, ακόμη και όταν, δυνάμει της συμφωνίας περί διαιτησίας μεταξύ των μερών, το δικαστήριο αυτό κρίνει κατ' εύλογη κρίση (*ex aequo et bono*). Βλ., συναφώς, ΔΕΚ C-393/92, *Gemeente Almelo κ.λπ./Energiebedrijf IJsselmij*, 27.04.1994, ECLI:EU:C:1994:171, σκ. 22-24.

35. ΔΕΚ C-126/97, *Eco Swiss*, ό.π., σκ. 35.

36. Ibid, σκ. 36-37, 40. Έτσι και ΔΕΚ C-168/05, *Mostaza Claro*, ό.π., σκ. 34-39.

37. ΔΕΚ C-126/97, *Eco Swiss*, ό.π., σκ. 38-39, ΔΕΚ C-168/05, *Mostaza Claro*, ό.π., σκ. 38-39.

38. ΔΕΚ C-40/08, *Asturcom Telecomunicaciones*, 06.10.2009, ECLI:EU:C:2009:615, σκ. 53.

39. Ibid, ΔΕΚ C-168/05, *Mostaza Claro*, ό.π.

40. ΔΕΕ C-284/16, *Achmea*, ό.π., σκ. 55, ΔΕΕ C-741/19, *République de Moldavie (Komstroy)*, ό.π., σκ. 59. Βλ. και τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Wathelet στην C-284/16, *Achmea*, 19.09.2017, ECLI:EU:C:2017:699, σημ. 90 επ.

41. Μεταξύ άλλων, Β. ΜΑΡΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Η ανεξερεύνητη επιρροή της *Achmea* στη διεθνή εμπορική διαιτησία, Διδ, 2018, σσ. 196-198.

Ο πρώτος λόγος έγκειται στο γεγονός ότι η εμπορική διαιτησία θεμελιώνεται στην αυτονομία της βούλησης των μερών, ενώ η αποκλειστική δικαιοδοσία του CAS έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα, επιβάλλεται δηλαδή στους αθλητές από τους αναγκαστικού χαρακτήρα κανόνες της FIFA επί ποινή απαγόρευσης συμμετοχής τους στους αγώνες που διοργανώνει η FIFA. Με άλλες λέξεις, η αναγνώριση της υποχρεωτικής δικαιοδοσίας του CAS αποτελεί για τους αθλητές προϋπόθεση για την άσκηση του επαγγέλματός τους. Όπως υπογραμμίζει η Γεν. Εισαγγελέας: «Οι δραστηριοποιούμενοι στον τομέα του αθλητισμού δεν έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν να υποβάλουν τις διαφορές τους, στο πλαίσιο των οποίων αμφισβητούν τους κανόνες ή τις αποφάσεις της FIFA, σε οποιοδήποτε άλλο δικαιοδοτικό σύστημα πλην των εσωτερικών πειθαρχικών διαδικασιών της FIFA και, εν συνεχεία, ενώπιον του CAS. Η άρνηση αναγνώρισης της υποχρεωτικής δικαιοδοσίας του CAS δεν επιτρέπει ούτε στους ποδοσφαιριστές να αγωνιστούν ούτε στους συλλόγους να συμμετάσχουν σε διοργανώσεις. Συνεπώς, τόσο για τους ποδοσφαιριστές όσο και για τους συλλόγους, η δικαιοδοσία του CAS είναι υποχρεωτική και δεν επιλέγεται οικεία βουλήσει. Ως εκ τούτου, δεν αντικατοπτρίζει την επιλογή τους να αποκλείσουν την πρόσβαση σε δικαστήριο και να καταργήσουν τη δυνατότητα εφαρμογής ορισμένων νομικών κανόνων στις μεταξύ τους διαφορές»⁴².

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο, κατά την άποψη της Γεν. Εισαγγελέως, η διαιτησία του CAS δεν αποτελεί «πραγματική» εμπορική διαιτησία σχετίζεται με την αυτονομία του συστήματος της FIFA όσον αφορά την εκτέλεση. Ειδικότερα, αν ένα εκ των μερών στη διαιτησία του CAS αρνηθεί να εφαρμόσει τη διαιτητική απόφαση, η FIFA δεν χρειάζεται να αποταθεί στα τακτικά δικαστήρια για την εκτέλεσή της, όπως θα συνέβαινε στην περίπτωση της εμπορικής διαιτησίας⁴³. Μπορεί αφ' εαυτής να εκτελέσει την απόφαση (π.χ. επιβάλλοντας πρόστιμα ή απαγορεύοντας τη συμμετοχή σε διοργανώσεις της), χωρίς να χρειαστεί να απευθυνθεί σε δικαστήριο. Επομένως, δεν διασφαλίζεται ότι θα κινηθεί διαδικασία εκτέλεσης της διαιτητικής απόφασης ενώπιον «δικαστηρίου κράτους μέλους», το οποίο θα επιληφθεί του ζητήματος συμβατότητας της απόφασης προς το δίκαιο της Ένωσης και, ενδεχομένως, θα ενεργοποιήσει τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής⁴⁴. Ως εκ τούτου, το σύστημα υποχρεωτικής διαιτησίας του CAS δεν περιβάλλεται από εγγυήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και ομοιομορφίας του δικαίου της Ένωσης.

Για τους λόγους αυτούς, κατά τη Γεν. Εισαγγελέα, η αθλη-

τική διαιτησία του CAS θα πρέπει να διαχωρίζεται σαφώς από την εκουσίως αποδεκτή εμπορική διαιτησία, με όλες τις σχετικές επιπτώσεις που συνεπάγεται αυτή η θεμελιώδης διάκριση.

(β) Υποχρεωτική διαιτησία του CAS vs. επενδυτική διαιτησία

Από την άλλη πλευρά, η Γεν. Εισαγγελέας απορρίπτει ορθώς και τη δυνατότητα εφαρμογής της νομολογίας *Achmea*.

Όπως υποστηρίζει, η λογική της *Achmea* δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην υποχρεωτική δικαιοδοσία του CAS δυνάμει του καταστατικού της FIFA για τρεις λόγους⁴⁵: 1) δεν αμφισβητείται η συμμόρφωση του διαιτητικού συστήματος της FIFA προς το δίκαιο της Ένωσης· αντίθετα, στην *Achmea*, το Δικαστήριο απέκλεισε τη δυνατότητα υποβολής σε διαιτησία διαφορών βάσει ενδοενωσιακών διμερών επενδυτικών συμφωνιών (ΔΕΣ), 2) η υποχρεωτική και αποκλειστική δικαιοδοσία του CAS απορρέει από το καταστατικό της FIFA, δηλαδή μιας ένωσης ιδιωτικού δικαίου, πράγμα που σημαίνει ότι τα κράτη μέλη δεν έχουν συμφωνήσει στον αποκλεισμό της δικαιοδοσίας των δικαστηρίων τους· αντίθετα, στην *Achmea*, η διαιτησία απέρρεε από διεθνή συμφωνία συναφθείσα μεταξύ δύο κρατών μελών, σκοπός των οποίων ήταν να εξαιρεθεί ένα σύνολο διαφορών από τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων τους, 3) οποιαδήποτε μεταβολή του συστήματος διαιτησίας στο ποδόσφαιρο εξαρτάται αναπόφευκτα από τη βούληση της FIFA· αντίθετα, με την *Achmea*, το Δικαστήριο απευθύνθηκε στα κράτη μέλη, καλώντας τα να άρουν τις επιζήμιες συνέπειες των ρητρών διαιτησίας των ΔΕΣ στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στις δικαστικές τους αρχές.

(γ) Ικανοποίηση των απαιτήσεων αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στο πλαίσιο της υποχρεωτικής διαιτησίας του CAS

Δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων της αθλητικής διαιτησίας του CAS, η Γεν. Εισαγγελέας κρίνει, στη συνέχεια, σκόπιμο να εξετάσει το ζήτημα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη και το ζήτημα της έκτασης του δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων του CAS υπό το πρίσμα της ενωσιακής αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Η ανάλυσή της ξεκινά με την επισήμανση ότι, παρά τα οριζόμενα στο σύστημα επίλυσης διαφορών της FIFA, το συνταγματικό σύστημα της Ένωσης αναγνωρίζει σε κάθε ιδιώτη το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας σε περίπτωση που, από κανόνα της FIFA ή από απόφαση που στηρίζεται σε τέτοιο κανόνα, θίγονται τα οφέλη που αντλεί από το δίκαιο της Ένωσης⁴⁶. Το δικαίωμα αυτό, όπως αποτυπώνεται στον ΧΘΔΕΕ, απαιτεί να εξασφαλιστεί πρόσβαση του ιδιώτη σε «δικαστήριο κρά-

42. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα Čapeta στην C-600/23, *Royal Football Club Seraing*, 16.01.2025, ECLI:EU:C:2025:24, σημ. 74-75.

43. Ibid, σημ. 77-78.

44. Ibid, σημ. 79-80.

45. Ibid, σημ. 90 επ.

46. Ibid, σημ. 41.

τους μέλους», κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ⁴⁷. Το CAS, ως ιδιωτικός διαιτητικός μηχανισμός, αλλά και το ΑΟΔΕ, ως δικαιοδοτικό όργανο τρίτης χώρας, οπωσδήποτε δεν αποτελούν τέτοιου είδους δικαστήρια, πράγμα που σημαίνει ότι οι αποφάσεις τους παραμένουν εκτός του δικαστικού ελέγχου που εγγυάται η έννομη τάξη της Ένωσης. Συνεπώς, η Γεν. Εισαγγελέας καταλήγει: «η εκ μέρους τους εξέταση της συμβατότητας των κανόνων της FIFA προς τα δικαιώματα που στηρίζονται στο δίκαιο της Ένωσης δεν πληροί την απαίτηση του δικαίου της Ένωσης περί αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας»⁴⁸.

Παρακάτω, επαναλαμβάνοντας τη νομολογία για την ISU, η Γεν. Εισαγγελέας επισημαίνει ότι: «η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας επιτάσσει την ύπαρξη ευθείας δικαστικής οδού για την εξέταση και, εφόσον κριθεί αναγκαίο, για την αποτροπή της εφαρμογής των κανόνων της FIFA που αντίκεινται στο δίκαιο της Ένωσης. Διαιτητικές αποφάσεις οι οποίες διαπιστώνουν τη συμβατότητα των κανόνων της FIFA προς το δίκαιο της Ένωσης δεν μπορούν να αποτελούν εμπόδιο στην εξουσία των εθνικών δικαστηρίων να ελέγχουν τα ίδια τη συμβατότητα αυτήν, παραπλέοντας, εφόσον είναι αναγκαίο, το ζήτημα της ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης στο Δικαστήριο. Ως εκ τούτου, η αναγνώριση ισχύος δεδικοσμένου σε μια διαιτητική απόφαση όσον αφορά την περιεχόμενη σε αυτή διαπίστωση ότι δεν υπήρξε παράβαση του δικαίου της Ένωσης αντίκειται στην αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας»⁴⁹. Στο πλαίσιο αυτό, τονίζεται ιδίως ότι ο υποχρεωτικός και αποκλειστικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας του CAS συνεπάγεται την ανάγκη ενίσχυσης της πρόσβασης των ιδιωτών στη δικαιοσύνη, προκειμένου να διασφαλίζονται οι απαιτήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το δίκαιο της Ένωσης. Η ύπαρξη μόνον έμμεσων μορφών ελέγχου, όπως η αγωγή αποζημίωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ή η δυνατότητα υποβολής καταγγελίας ενώπιον της Επιτροπής, δεν επαρκεί. Δεν μπορεί, δηλαδή, να αντισταθμίσει την απουσία μέσου παροχής άμεσης δικαστικής προστασίας⁵⁰. Κατόπιν αυτής της διαπίστωσης, η Γεν. Εισαγγελέας καλεί το αιτούν δικαστήριο να αφήσει ανεφάρμοστη την εθνική νομοθεσία που προσδίδει ισχύ δεδικοσμένου (*res judicata*) στις διαιτητικές αποφάσεις του CAS, οι οποίες έχουν ελεγχθεί αποκλειστικά από το ΑΟΔΕ.

Η πρόταση της Γεν. Εισαγγελέως μπορεί, εν προκειμένω, να συνοψιστεί ως εξής: Η ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας μπορεί να παραβιάζεται όταν τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών, και εν

τέλει το ίδιο το Δικαστήριο, δεν μπορούν να επανεξετάσουν τη συμβατότητα των κανόνων της FIFA με το δίκαιο της Ένωσης λόγω της ύπαρξης εθνικού κανόνα που απονέμει στις αποφάσεις του CAS, όταν έχουν επικυρωθεί από το ΑΟΔΕ, ισχύ δεδικοσμένου (*res judicata*). Τούτο διότι, κανόνες της FIFA με σαφή αντίκτυπο στο δίκαιο της Ένωσης και σημαντική επίδραση στις θεμελιώδεις ελευθερίες και τα δικαιώματα αθλητών και συλλόγων της Ένωσης μπορούν να παραμένουν εκτός της δικαιοδοσίας των ενωσιακών δικαστηρίων. Με τον τρόπο αυτό παρεμποδίζεται η πραγματική και ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου.

Όσον αφορά την έκταση του δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων του CAS, η Γεν. Εισαγγελέας εστιάζει στον εκούσιο χαρακτήρα της «γνήσιας» εμπορικής διαιτησίας, ο οποίος δικαιολογεί και το περιορισμένο εύρος του διενεργούμενου δικαστικού ελέγχου. Στη συνέχεια, αντιδιαστέλλει την περίπτωση αυτή από τη διαιτησία που επιβάλλεται μονομερώς βάσει κανονισμών ή καταστατικού πολλών αθλητικών ομοσπονδιών ή ενώσεων, όπως η FIFA⁵¹. Η υποχρεωτική διαιτησία του CAS, όπως τονίζει, επιβάλλεται στους αθλητές δυνάμει του καταστατικού της FIFA, χωρίς οι ίδιοι να έχουν συναινέσει στον αποκλεισμό της εφαρμογής ορισμένων κανόνων του δικαίου της Ένωσης στις μεταξύ τους καταστάσεις. Για τον λόγο αυτό, ο έλεγχος των αποφάσεων που εκδίδονται στο πλαίσιο του συστήματος επίλυσης διαφορών της FIFA δεν πρέπει να περιορίζεται σε ζητήματα δημόσιας τάξης, αλλά πρέπει να είναι δυνατός ένας *de novo* δικαστικός έλεγχος. Με άλλες λέξεις, τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών πρέπει να έχουν τη δυνατότητα ελέγχου των κανόνων της FIFA έναντι κάθε κανόνα του δικαίου της Ένωσης, και, μάλιστα, παρά την ύπαρξη οποιασδήποτε απόφασης του CAS που επικυρώνει τη νομιμότητα των εν λόγω κανόνων⁵². Ο έλεγχος αυτός, σύμφωνα με τη Γεν. Εισαγγελέα, πρέπει να είναι εφικτός ανεξαρτήτως του τρόπου με τον οποίο η υπόθεση άγεται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου – είτε άμεσα είτε έμμεσα, ως παρεμπίπτον ζήτημα.

Η πρόταση της Γεν. Εισαγγελέως μπορεί εν προκειμένω να συνοψιστεί ως εξής: Στο πλαίσιο του συστήματος υποχρεωτικής διαιτησίας της FIFA από το CAS, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να μπορούν να ελέγχουν τη νομιμότητα των κανόνων της FIFA στο πλαίσιο όλων των ένδικων διαδικασιών. Ο έλεγχός τους δεν πρέπει να περιορίζεται στους κανόνες δημόσιας τάξης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της (εκουσίως αποδεκτής) εμπορικής διαιτησίας, αλλά θα πρέπει να περιλαμβάνει το σύνολο των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης. Ένας τέτοιος έλεγχος πρέπει να διενεργείται ανεξάρτητα από τυχόν επικύρωση της νομιμότητας των κανόνων της FIFA από διαιτητι-

47. Ibid, σημ. 42-43.

48. Ibid, σημ. 44.

49. Ibid, σημ. 105-106.

50. Ibid, σημ. 103-104 με παραπομπή στην C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, ό.π., σκ. 201.

51. Ibid, σημ. 109-113.

52. Ibid, σημ. 114, 125.

κή απόφαση της οποίας ο έλεγχος συμβατότητας προς το δίκαιο της Ένωσης πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά από το ΑΟΔΕ, ήτοι από δικαστήριο τρίτης χώρας. Οι ουσιώδεις διαφορές μεταξύ της εμπορικής διαιτησίας και της υποχρεωτικής αθλητικής διαιτησίας ενώπιον του CAS δικαιολογούν την εφαρμογή διαφορετικών προτύπων δικαστικού ελέγχου μεταξύ των δύο συστημάτων.

(δ) Εφαρμογή της Σύμβασης της Νέας Υόρκης στις αποφάσεις του CAS

Τέλος, η Γεν. Εισαγγελέας εξετάζει το ζήτημα της εφαρμογής της Σύμβασης της Νέας Υόρκης για την αναγνώριση και την εκτέλεση αλλοδαπών διαιτητικών αποφάσεων στις αποφάσεις του CAS. Κατά την άποψή της, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η υποχρεωτική διαιτησία του CAS βάσει του καταστατικού της FIFA δεν καλύπτεται από την εν λόγω Σύμβαση, οσάκις μπορεί να θεωρηθεί ότι η τελευταία εφαρμόζεται μόνο στην εκουσίως αποδεκτή διαιτησία. Αν όμως η Σύμβαση κριθεί εφαρμοστέα, που είναι και το πιθανότερο, δεδομένου ότι όλοι οι μετέχοντες στην επ' ακροατηρίου συζήτηση δεν έφεραν αντιρρήσεις ως προς το ζήτημα αυτό⁵³, η Γεν. Εισαγγελέας προτείνει να θεωρηθεί ότι, για τους σκοπούς της εν λόγω Σύμβασης, η ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας εμπίπτει στη δημόσια τάξη, κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 2, στοιχείο β', της Σύμβασης, και απαιτεί πλήρη δικαστικό έλεγχο λόγω υποχρεωτικής διαιτησίας⁵⁴. Η ερμηνεία αυτή θα επέτρεπε μια συνολική επανεξέταση των διαιτητικών αποφάσεων υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης, κάτι που όμως θα σήμαινε υποβάθμιση της νομικής τους βαρύτητας – εφόσον πλέον δεν θα τυγχάνουν αυτόματης εκτέλεσης εντός της Ένωσης – και υπαγωγή του συστήματος επίλυσης διαφορών της FIFA σε αυστηρότερο και ουσιαστικότερο δικαστικό έλεγχο σε επίπεδο Ένωσης.

(ε) Αποδεικτική ισχύς των διαιτητικών αποφάσεων

Σε ό,τι αφορά τους βελγικούς κανόνες κατά τους οποίους οι διαιτητικές αποφάσεις έχουν αποδεικτική ισχύ έναντι τρίτων, η Γεν. Εισαγγελέας δεν εντοπίζει ασυμβατότητα με την ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Όπως υποστηρίζει, η κρίσιμη διάταξη της βελγικής νομοθεσίας προσδίδει σε διαιτητική απόφαση μαχητή μόνο αποδεικτική ισχύ έναντι τρίτων. Τούτο δεν εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια να εξασφαλίσουν την πλήρη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, υποβάλλοντας στο Δικαστήριο, εφόσον το κρίνουν αναγκαίο, αί-

τηση προδικαστικής απόφασης⁵⁵. Ως εκ τούτου, η Γεν. Εισαγγελέας απορρίπτει με σχετική ευκολία τον ισχυρισμό της Royal Football Club Seraing, ότι ένας τέτοιος κανόνας αντιστρέφει το βάρος απόδειξης και, με τον τρόπο αυτό, καθιστά υπέρμετρα δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

VII. Σκέψεις εν αναμονή της κρίσης του Δικαστηρίου

(α) Η νομιμότητα του CAS

Η προσφυγή σε διαιτητικά όργανα για την επίλυση διαφορών στον τομέα του αθλητισμού είναι ιδιαίτερα δεδομένη για λόγους που σχετίζονται με την ανάγκη να υπάρχουν ενιαίοι κανόνες και να διασφαλίζονται όροι δίκαιου ανταγωνισμού. Μολονότι υπάρχουν διάφορα αθλητικά διαιτητικά δικαστήρια, το CAS είναι αυτό που πρωταγωνιστεί στον διεθνή επαγγελματικό αθλητισμό. Η δημοφιλία του, παρά τις όποιες επικρίσεις δέχεται κατά καιρούς⁵⁶, οφείλεται στο γεγονός ότι όλοι οι φορείς του επαγγελματικού αθλητισμού αναγνωρίζουν την ανάγκη να υπάρχει ένα εξειδικευμένο όργανο, το οποίο θα επιλύει ομοιόμορφα, με ταχύτητα και κατά τρόπο οικονομικά πρόσφορο πολύπλοκες αθλητικές διαφορές με συχνά διεθνή διάσταση.

Η προσφυγή σε μηχανισμό αποκλειστικής και υποχρεωτικής διαιτησίας, όπως είναι η διαιτησία του CAS δυνάμει του καταστατικού της FIFA, αναγνωρίζεται γενικά ως αποδεκτή μέθοδος επίλυσης διαφορών. Επιπλέον, δεν αμφισβητείται ότι το CAS, ειδικότερα, έχει διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο στην επίλυση διεθνών αθλητικών διαφορών. Τη διαπίστωση αυτή συμμερίζονται τόσο τα

55. Ibid, σημ. 134.

56. Ενδεικτικά, F. SHAHLAEI, The collision between human rights and arbitration: the game of inconsistencies at the Court of Arbitration for Sport, Arbitration International, 2024, σσ. 169-204, A. DUVAL / M. VIRET, The Court of Arbitration for Sport under Human Rights Scrutiny: The Role of the Swiss Federal Tribunal and the European Court of Human Rights, σε: V. Boillet / S. Weerts / A. R. Ziegler (eds), Sports and Human Rights, Springer, 2024, σσ. 279-311, A. DUVAL, Lost in translation? The European Convention on Human Rights at the Court of Arbitration for Sport, The International Sports Law Journal, 2022, σσ. 132-151, S. WEATHERILL, Saving Football from Itself: Why and How to Re-make EU Sports Law, ό.π., σσ. 5-6, J. LINDHOLM, A legit supreme court of world sports? The CAS(e) for reform, The International Sports Law Journal, 2021, σσ. 1-5, M. HEWITT, An Unbalanced Act: A Criticism of How the Court of Arbitration for Sport Issues Unjustly Harsh Sanctions by Attempting to Regulate Doping in Sport, Indiana Journal of Global Legal Studies, 2015, σσ. 769-787, A. DUVAL, The Court of Arbitration for Sport and EU Law: Chronicle of an Encounter, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2015, σσ. 224-255.

53. Εξάλλου, η Σύμβαση της Νέας Υόρκης εφαρμόζεται χωρίς προβλήματα στη λεγόμενη «υποχρεωτική» διαιτησία εδώ και δεκαετίες.

54. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέας Čapeta στην C-600/23, ό.π., σημ. 116-122.

ευρωπαϊκά δικαστήρια όσο και η Επιτροπή⁵⁷. Ακόμα και η Γεν. Εισαγγελέας Čareta αναγνωρίζει την καταρχήν συμμόρφωση του διαιτητικού συστήματος της FIFA προς το δίκαιο της Ένωσης⁵⁸, αναφέροντας μάλιστα σχετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που επικυρώνει τη νομιμότητα των αθλητικών δικαστηρίων για την επίλυση διαφορών στον τομέα του αθλητισμού⁵⁹. Παράλληλα, και το ίδιο το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει ότι: «...είναι ασφαλώς προς το συμφέρον της επίλυσης διαφορών που ανακύπτουν στο πλαίσιο του επαγγελματικού αθλητισμού, ιδίως εκείνων που έχουν διεθνή διάσταση, να παραπέμπονται σε ειδικό όργανο το οποίο είναι σε θέση να εκδίδει αποφάσεις με ταχύτητα και με περιορισμένο κόστος. Διεθνείς αθλητικές διοργανώσεις υψηλού επιπέδου πραγματοποιούνται σε διάφορες χώρες από οργανισμούς που εδρεύουν σε διαφορετικά κράτη και είναι ανοικτές σε αθλητές από ολόκληρο τον κόσμο. Η προσφυγή σε ένα ενιαίο και εξειδικευμένο διεθνές διαιτητικό δικαστήριο διευκολύνει την ενιαία διαδικασία και ενισχύει την ασφάλεια δικαίου, ιδίως όταν οι αποφάσεις του εν λόγω δικαστηρίου μπορούν να προσβληθούν ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου μιας χώρας, στην προκειμένη περίπτωση ενώπιον του Ελβετικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου, η απόφαση του οποίου είναι τελεσίδικη»⁶⁰. Αναφερόμενο ειδικά στο CAS, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι ένας μη κρατικός μηχανισμός επίλυσης διαφορών με δυνατότητα προσφυγής, έστω και περιορισμένη, ενώπιον πολιτειακού δικαστηρίου τελευταίας βαθμίδας, θα μπορούσε να αποτελεί κατάλληλη λύση στον τομέα του αθλητισμού⁶¹. Επιπλέον, δεν έχει αμφισβητήσει την ανεξαρτησία και την αμεροληψία του CAS ως δικαιοδοτικού οργάνου⁶².

Συνεπώς, η κριτική που ασκείται γενικότερα προς το CAS,

συμπεριλαμβανομένης εκείνης της Γεν. Εισαγγελέως Čareta, δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αμφισβήτηση της αξίας της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας ως θεσμού. Αντιθέτως, μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβάλλει σε έναν ευρύτερο διάλογο για την αναβάθμιση του θεσμικού ρόλου του CAS μέσω της ενίσχυσης της νομιμοποίησής του.

(β) Η διαιτησία του CAS χρήζει ιδιαίτερης προσέγγισης;

Η Γεν. Εισαγγελέας Čareta εξετάζει την αθλητική διαιτησία του CAS ως ένα ιδιότυπο είδος διαιτησίας που δεν μπορεί να ταυτιστεί απόλυτα ούτε με την επενδυτική ούτε με την εμπορική διαιτησία. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδει στο γεγονός ότι ο σύγχρονος αθλητισμός είναι δομημένος ως ένα αυτόνομο κανονιστικό σύστημα στο οποίο ιδιωτικοί αθλητικοί οργανισμοί – συχνά με σημαντική οικονομική ισχύ και επιρροή – ασκούν ρυθμιστικές λειτουργίες⁶³. Με τη διαπίστωση αυτή, την οποία θέτει ως αφετηρία της ανάλυσής της, η Γεν. Εισαγγελέας εισάγει την ουσία της επιχειρηματολογίας που αναπτύσσει με τις Προτάσεις της. Μάλιστα, παραπέμπει ρητά σε αντίστοιχη θέση του Γεν. Εισαγγελέα Szpunar σε πρόσφατη υπόθεση σχετικά με τη FIFA, ο οποίος είχε κατ' ουσίαν επισημάνει ότι ορισμένοι φορείς ιδιωτικού δικαίου, όπως η FIFA, στους οποίους έχουν ανατεθεί ρυθμιστικές και ελεγκτικές εξουσίες καθώς και εξουσίες επιβολής κυρώσεων, δρουν ως οιονεί κρατικές οντότητες, είτε λόγω της ισχύος τους στην αγορά είτε λόγω της δυνατότητας επιβολής κανόνων με δεσμευτικό περιεχόμενο⁶⁴.

Στο ίδιο πλαίσιο, είναι ενδιαφέρον να υπογραμμίσουμε ότι και το ΑΟΔΕ έχει αναγνωρίσει ότι η σχέση μεταξύ αθλητών και αθλητικών ομοσπονδιών δεν είναι ισότιμη αντίθετα, συχνά συγκεντρώνει χαρακτηριστικά κάθετης σχέσης, ανάλογης με εκείνη που υφίσταται μεταξύ κράτους και ιδιώτη, λόγω της έντονα ιεραρχικής δομής του επαγγελματικού αθλητισμού σε διεθνές και εθνικό επίπεδο⁶⁵. Συνεπώς, κατά το ΑΟΔΕ, οι σχέσεις μεταξύ των αθλητών και των αθλητικών ομοσπονδιών μπορούν να διακριθούν από τις ισότιμες, οριζόντιες σχέσεις που χαρακτηρίζουν τις συνήθεις συμβατικές συναλλαγές μεταξύ ιδιωτών. Βασιζόμενο σε αυτές τις σκέψεις του ΑΟΔΕ, το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση της Caster Semenya, που αναφέρθηκε παραπάνω, διέκρινε μεταξύ της εμπορικής διαιτησίας και της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας ενώπιον του CAS, εστιάζοντας ιδίως στο ζήτημα της εξαιρετικά περιορισμένης εξουσίας ελέγχου που διαθέτει το ΑΟΔΕ. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι, ενώ ο περιορι-

57. Βλ. ΓΕΔΕΕ T-93/18, *International Skating Union/Επιτροπή*, 16.12.2020, ECLI:EU:T:2020:610, σκ. 154. Απόφαση C(2017) 8230 final της Επιτροπής, της 8ης Δεκεμβρίου 2017, σχετικά με διαδικασία βάσει του άρθρου 101 της ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της συμφωνίας για τον ΕΟΧ (Υπόθεση AT.40208 – Κανόνες επιλεξιμότητας της Διεθνούς Ένωσης Παγοδρομίας), αιτιολογική σκ. 269.

58. Σημ. 90 των Προτάσεών της.

59. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 2ας Φεβρουαρίου 2012 σχετικά με την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής διάστασης του αθλητισμού (2011/2087(INI)) EE C 239E, 20.08.2013.

60. ΕΔΔΑ *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας* (Προσφυγές Nos 40575/10 και 67474/10), απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2018, παρ. 98. Βλ. A. DUVAL, *Not in My Name! Claudia Pechstein and the Post-Consensual Foundations of the Court of Arbitration for Sport*, σε: H. R. Fabri [et al.] (eds), *International Judicial Legitimacy: new voices and approaches*, Nomos, Baden-Baden, 2020, σσ. 169-202, G. WAGNER / O. SAMANCI, *Arbitration meets human rights – the Pechstein saga and its implications for commercial disputes*, *Arbitration International*, 2025, σσ. 257-285.

61. ΕΔΔΑ *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας*, ό.π.

62. Ibid, παρ. 150-159.

63. Βλ. σημ. 38 των Προτάσεών της.

64. Βλ. σημ. 33 των Προτάσεών του στην υπόθεση C-650/22, *FIFA*, 30.04.2024, ECLI:EU:C:2024:375.

65. *Décision du Tribunal fédéral suisse 4A_248/2019 & 4A_398/2019*, 25.08.2020=ATF 147 III 49, point 9.4., με παραπομπή στην *Décision du Tribunal fédéral suisse 4P.172/2006*, 22.03.2007=ATF 133 III 235.

σμένος έλεγχος των διαιτητικών αποφάσεων μπορεί να δικαιολογείται στο πλαίσιο της εμπορικής διαιτησίας – όπου ιδιώτες, που βρίσκονται γενικά σε ισότιμη θέση, επιλέγουν οικειοθελώς την επίλυση των διαφορών τους μέσω διαιτησίας – η ίδια αυτή περιορισμένη δυνατότητα ελέγχου μπορεί να καθίσταται προβληματική στον τομέα της αθλητικής διαιτησίας, όπου ιδιώτες, όπως οι επαγγελματίες αθλητές, βρίσκονται συχνά αντιμέτωποι με πολύ ισχυρούς αθλητικούς οργανισμούς⁶⁶. Όπως χαρακτηριστικά κατέληξε το ΕΔΔΑ, δεν συντρέχει λόγος οι επαγγελματίες αθλητές να τυγχάνουν μειωμένης νομικής προστασίας σε σύγκριση με εκείνη που παρέχεται σε όσους δραστηριοποιούνται σε πιο συμβατικά επαγγέλματα⁶⁷.

Η Γεν. Εισαγγελέας Čápek, σε απόλυτη ευθυγράμμιση με τις ανωτέρω θέσεις, διακρίνει σαφώς την αθλητική διαιτησία ενώπιον του CAS από άλλες μορφές διαιτησίας, προτείνοντας μια διαφορετική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, εισηγείται την ανάπτυξη μιας προσέγγισης ειδικώς προσαρμοσμένης στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συστήματος διαιτησίας του CAS, με στόχο την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ της αναγνώρισης της ιδιαιτερότητας του αθλητικού τομέα και της ανάγκης συμμόρφωσης προς τις θεμελιώδεις αρχές της ενωσιακής έννομης τάξης. Με τις Προτάσεις της, καλεί, κατ' ουσίαν, το Δικαστήριο να απομακρυνθεί από την πάγια νομολογία *Eco Swiss* και να διαμορφώσει ένα ειδικό πλαίσιο για την υποχρεωτική διαιτησία ενώπιον του CAS, το οποίο θα ανταποκρίνεται στις λειτουργικές και θεσμικές ιδιαιτερότητες αυτού του εξειδικευμένου αθλητικού δικαιοδοτικού μηχανισμού. Ιδίως, θα λαμβάνει υπόψη ότι η δικαιοδοσία του CAS κατά κανόνα επιβάλλεται μονομερώς στους αθλητές και στους συλλόγους μέσω κανόνων αναγκαστικού χαρακτήρα που θεσπίζονται από μονοπωλιακού τύπου ρυθμιστικές οντότητες, με αποτέλεσμα να αποκλείεται η πρόσβαση των ιδιωτών στην τακτική δικαιοσύνη.

Σε ό,τι αφορά συγκεκριμένα το επαγγελματικό ποδόσφαιρο, η Γεν. Εισαγγελέας παρατηρεί ότι το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο της FIFA -του ανώτατου ρυθμιστικού φορέα στον χώρο του ποδοσφαίρου- ουσιαστικά εξαναγκάζει τους αθλητές να υποβάλλουν τις διαφορές τους στις πειθαρχικές της επιτροπές και, στη συνέχεια, στο CAS. Οι ποδοσφαιριστές που επιθυμούν να ακολουθήσουν καριέρα ως επαγγελματίες αθλητές και να βιοπορίζονται από την άσκηση του επαγγέλματός τους, υποχρεούνται να αποδεχθούν τη ρήτρα διαιτησίας που περιλαμβάνεται στο καταστατικό της FIFA. Η μη αποδοχή της ρήτρας συνεπάγεται αποκλεισμό από τις διοργανώσεις της FIFA και, στην πράξη, αποκλεισμό από την επαγγελματική άσκηση του ποδοσφαίρου. Το ίδιο το ΑΟΔΕ, εξάλλου, σε απόφασή του, έχει αναγνωρίσει ότι αθλητής που επιθυμεί να

συμμετάσχει σε αγώνες που διοργανώνονται από αθλητική ομοσπονδία, της οποίας οι κανονισμοί προβλέπουν προσφυγή σε διαιτησία, δεν διαθέτει ουσιαστικά άλλη επιλογή παρά να αποδεχθεί τη ρήτρα διαιτησίας. Διαφορετικά, όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνεται στην απόφαση, ο αθλητής θα βρεθεί αντιμέτωπος με το εξής δίλημμα: να αποδεχθεί τον μηχανισμό διαιτησίας ή να ασκήσει το άθλημά του σε μη επαγγελματικό πλαίσιο⁶⁸. Επομένως, δεν χωρεί αμφιβολία ότι ο μηχανισμός διαιτησίας που θεσπίζεται κατ' αυτόν τον τρόπο δεν αντανάκλα την ελεύθερη και πραγματική βούληση των αθλητών να αποκλείσουν την πρόσβασή τους σε δικαστήρια του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος ή να παρακάμψουν την εφαρμογή κανόνων της Ένωσης. Η αποδοχή της ρήτρας διαιτησίας στην ουσία επιβάλλεται ως όρος συμμετοχής τους στους αγώνες που διοργανώνει η αντίστοιχη ομοσπονδία⁶⁹.

Η ιδιαιτερότητα αυτή δικαιολογεί, κατά την άποψή μας, τη διαφορετική αντιμετώπιση της αθλητικής διαιτησίας ενώπιον του CAS από άλλες μορφές ιδιωτικής διαιτησίας, με στόχο την καθιέρωση ενός πιο διαφανούς πλαισίου ελέγχου σε επίπεδο Ένωσης. Εκτιμούμε ότι η άνιση διαπραγματευτική δύναμη μεταξύ των μερών στην αθλητική διαιτησία θα αποτελέσει έναν από τους βασικότερους προβληματισμούς του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-600/23. Επιπλέον, το γεγονός ότι ορισμένοι αθλητικοί οργανισμοί ασκούν ρυθμιστικές αρμοδιότητες ανάλογες με εκείνες κρατικών φορέων, θεσπίζοντας δεσμευτικούς κανόνες με σαφή αντίκτυπο στην ενωσιακή έννομη τάξη, καθιστά επιτακτικότερη την ανάγκη να επανεξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο οι κανόνες αυτοί ελέγχονται ως προς τη συμβατότητά τους με το δίκαιο της Ένωσης. Είναι κρίσιμο να κατανοηθεί ότι οι διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες, παρότι τυπικά είναι μη κρατικές οντότητες, συχνά ασκούν στην πράξη κανονιστική εξουσία και ενεργούν ως *de facto* διεθνείς νομοθέτες. Με άλλα λόγια, διαμορφώνουν πρότυπα και θεσπίζουν δεσμευτικούς κανόνες που επηρεάζουν κρίσιμους τομείς σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως η εργασία, ο ανταγωνισμός, η υγεία, το φύλο⁷⁰. Είναι χαρακτηριστικό ότι, παρά τη στενή σχέση πολλών αθλητικών κανόνων με την ενωσιακή έννομη τάξη, δεν υπάρχει θεσμοθετημένη οδός ελέγχου τους σε επίπεδο Ένωσης. Πρόκειται για ένα θεσμικό κενό

66. ΕΔΔΑ *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας*, ό.π., παρ. 177.

67. *Ibid*, παρ. 178.

68. *Décision du Tribunal fédéral suisse* 4P.172/2006, 22.03.2007=ATF 133 III 235, point 4.3.2.2.

69. Έτσι και ΕΔΔΑ *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας*, ό.π., παρ. 103 επ., ιδίως παρ. 113-115.

70. L. HOLZER, *International sports federations as de facto lawmakers: Queer-feminist explorations of the gendered power of sports law*, *Leiden Journal of International Law*, 2024, σσ. 891-914, P. A. KYRIAKOU, *The AG's Opinion in Seraing: Protecting Autonomy and Integration, but at What Cost?*, *Cambridge International Law Journal*, 27.05.2025.

που εύλογα γεννά ανησυχίες. Η κατεξοχήν προβληματική πτυχή της υποχρεωτικής διαιτησίας ενώπιον του CAS συνίσταται στο ότι κανόνες και πρακτικές των ομοσπονδιών σε τομείς που καλύπτονται από το δίκαιο της Ένωσης ενδέχεται να διαφεύγουν του ουσιαστικού δικαστικού ελέγχου από τα ενωσιακά δικαστήρια, παρόλο που τα μέρη δεν έχουν επιλέξει εκουσίως να αποκλείσουν την εφαρμογή κανόνων του δικαίου της Ένωσης στις μεταξύ τους καταστάσεις. Η χρήση αυτού του είδους διαιτησίας στον αθλητισμό ενδέχεται, συνεπώς, να έχει ως αποτέλεσμα την προσβολή των δικαιωμάτων που απορρέουν για τους αθλητές από το δίκαιο της Ένωσης⁷¹.

Η επιφυλακτικότητα της Ένωσης απέναντι στις οιονεί κρατικές και ρυθμιστικές λειτουργίες των αθλητικών οργανισμών αποτυπώνεται ήδη σε τολμηρές, πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου⁷². Δεδομένου του υποχρεωτικού χαρακτήρα της δικαιοδοσίας του CAS, και το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει την ανάγκη να εφαρμόζονται όλες οι εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ (δίκαιη δίκη) στο πλαίσιο της διαιτητικής διαδικασίας⁷³. Θεωρούμε λοιπόν ότι, πλέον, η νομολογία προσανατολίζεται σε μια πιο προσεκτική εξέταση της σχέσης της αθλητικής διαιτησίας με το δίκαιο της Ένωσης και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Υπό αυτό το πρίσμα, αναμένεται ότι η επικείμενη κρίση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-600/23 θα εξυπηρετεί την ανάγκη για διευρυμένο έλεγχο των διαιτητικών αποφάσεων του CAS, προκειμένου να ικανοποιούνται οι απαιτήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Η αυστηροποίηση του ελέγχου των αποφάσεων του CAS κρίνεται επιβεβλημένη και για τον πρόσθετο λόγο ότι το CAS δέχεται -και δικαίως- έντονες επικρίσεις για περιορισμένη διαφάνεια και αυθαιρεσία στις διαδικασίες του⁷⁴. Ενόψει των ανωτέρω, η Γεν. Εισαγγελέας καλεί το Δικαστήριο να διευρύνει τις διαπιστώσεις στις οποίες κατέληξε στην απόφαση για την ISU όσον αφορά την έκταση του ελέγχου που πρέπει να ασκούν τα εθνικά δικαστήρια επί των αποφάσεων του CAS.

Από την άλλη πλευρά, μια επιπλέον ιδιαιτερότητα της αθλητικής διαιτησίας, που ορθώς εντοπίζει και αναδεικνύει η Γεν. Εισαγγελέας, είναι η αυτονομία όσον αφορά την εκτέλεση των αποφάσεων του CAS στο σύστημα της

FIFA⁷⁵. Το γεγονός ότι η εν λόγω εκτέλεση μπορεί γενικά να πραγματοποιηθεί από την FIFA χωρίς να απαιτείται παρέμβαση εθνικού δικαστηρίου, πολλώ δε μάλλον «δικαστηρίου κράτους μέλους» κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, οδηγεί στην εύλογη σκέψη ότι απαιτούνται εν προκειμένω ισχυρότερα μέσα έννομης προστασίας από αυτά που θεωρείται ότι επαρκούν στο πλαίσιο της εμπορικής διαιτησίας για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και της ομοιομορφίας του δικαίου της Ένωσης. Σε ορισμένες, βέβαια, έννομες τάξεις, αυτόνομο σύστημα εκτέλεσης, με την έννοια της αυτόματης εκτέλεσης, δεν ισχύει. Στη Γερμανία, για παράδειγμα, ο ηττηθείς διάδικος στην αλλοδαπή διαιτητική διαδικασία μπορεί να υποβάλει τη διαιτητική απόφαση σε (περιορισμένο) έλεγχο από τα τακτικά δικαστήρια με την άσκηση αρνητικής αναγνωριστικής αγωγής (negative Feststellungsklage)⁷⁶, ώστε η αλλοδαπή διαιτητική απόφαση να μην παράξει αποτελέσματα στη γερμανική έννομη τάξη⁷⁷. Επομένως, η ανησυχία που εκφράζεται από τη Γεν. Εισαγγελέα ως προς το αυτόνομο σύστημα εκτέλεσης της FIFA δεν αφορά κατ' ακριβολογία το σύνολο των κρατών μελών, αλλά μόνο τις έννομες τάξεις εκείνες που δεν προβλέπουν αντίστοιχη διαδικασία ελέγχου.

Με βάση όσα έχουν ήδη αναφερθεί, το ερώτημα που ανακύπτει είναι το εξής: Πώς τα χαρακτηριστικά της αθλητικής διαιτησίας ενώπιον του CAS και οι εν γένει ιδιαιτερότητες της αθλητικής έννομης τάξης μπορούν να συμβιβαστούν με τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, ιδίως με την ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας; Η Γεν. Εισαγγελέας υιοθετεί μια «ριζοσπαστική» στάση καλώντας το Δικαστήριο να αναπτύξει μια εξατομικευμένη προσέγγιση για τον δικαστικό έλεγχο των διαιτητικών αποφάσεων στο πλαίσιο της υποχρεωτικής αθλητικής διαιτησίας, σύμφωνα με την οποία: α) οι αποφάσεις του CAS θα στερούνται ισχύος δεδικασμένου (*res judicata*) εντός της Ένωσης, και β) τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών θα μπορούν να επανεξετάζουν τους κανόνες και τις αποφάσεις των αθλητικών ομοσπονδιών ή ενώσεων έναντι κάθε κανόνα του δικαίου της Ένωσης (*de novo*) και παρά την ύπαρξη απόφασης του CAS που επικυρώνει τη νομιμότητά τους – τούτο δε, στο πλαίσιο όλων των ένδικων διαδικασιών (άμεσου ή παρεμπύπτοντος ελέγχου).

71. ΔΕΕ C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, ό.π., σκ. 194.

72. ΔΕΕ C-650/22, *FIFA*, 04.10.2024, ECLI:EU:C:2024:824, ΔΕΕ C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, ό.π., ΔΕΕ C-333/21, *European Superleague Company*, ό.π., ΔΕΕ C-680/21, *Royal Antwerp Football Club*, ό.π.

73. ΕΔΔΑ *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας*, ό.π., παρ. 115.

74. A. RIGOZZI, *Sports Arbitration and the European Convention of Human Rights – Pechstein and beyond*, σε: Ch. Müller / S. Besson / A. Rigozzi (eds), *New Developments in International Commercial Arbitration 2020*, Stämpfli Editions, 2020, σ. 96 επ.

75. Βλ. και Απόφαση C(2017) 8230 final της Επιτροπής, της 8ης Δεκεμβρίου 2017, σχετικά με διαδικασία βάσει του άρθρου 101 της ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της συμφωνίας για τον ΕΟΧ (Υπόθεση ΑΤ.40208 – Κανόνες επιλεξιμότητας της Διεθνούς Ένωσης Παγοδρομίας), αιτιολογική σκ. 284.

76. U. HAAS / H. KAHLERT, *Die Zukunft der Sportschiedsgerichtsbarkeit nach ISU und RFC Seraing*, SpuRt, 2025, σ. 223.

77. Βλ., συναφώς, U. HAAS / H. KAHLERT / A. RIGOZZI, *Sports Arbitration Under Threat*, Jusletter, 19 May 2025, σσ. 6-8.

Ποιες θα είναι οι συνέπειες μιας αντίστοιχης κρίσης του Δικαστηρίου; Θα μπορούσε ο επιδιωκόμενος σκοπός, ήτοι η διασφάλιση στους αθλητές του δικαιώματός τους αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, όπως αποτυπώνεται στα άρθρα 19 παρ. 1 της ΣΕΕ και 47 του ΧΘΔΕΕ, να επιτευχθεί χωρίς την ολική ανατροπή του *status quo* της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας;

(γ) Οι συνέπειες της απόφασης του Δικαστηρίου, εφόσον ακολουθηθεί η γνώμη της Γεν. Εισαγγελέως

Οι συνέπειες μιας απόφασης του Δικαστηρίου με το ανωτέρω περιεχόμενο θα ξεπερνούσαν κατά πολύ τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης C-600/23, δεδομένου ότι όλες οι μεγάλες αθλητικές ομοσπονδίες προβλέπουν υποχρεωτική και αποκλειστική δικαιοδοσία του CAS. Η υιοθέτηση της άποψης της Γεν. Εισαγγελέως από το Δικαστήριο θα καθιστούσε, καταρχάς, τις αποφάσεις του CAS μη δεσμευτικές στις έννομες τάξεις των κρατών μελών, υποβαθμίζοντας τη νομική τους βαρύτητα και το κύρος της αθλητικής διαιτησίας εν γένει⁷⁸. Περαιτέρω, θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα τη μαζική προσφυγή αθλητών και αθλητικών συλλόγων ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών, με αίτημα την επί της ουσίας επανεξέταση ζητημάτων που έχουν ήδη κριθεί με αποφάσεις του CAS. Και τούτο, ανεξάρτητα από τυχόν ρήτρες αποκλειστικής δικαιοδοσίας υπέρ του CAS.

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι μια τέτοια εξέλιξη ενδέχεται να έχει τόσο ευνοϊκές όσο και δυσμενείς συνέπειες για τα εμπλεκόμενα μέρη. Ευνοϊκές θα είναι οι συνέπειες για τους αθλητές και τους αθλητικούς συλλόγους, οι οποίοι δεν έχουν την ίδια διαπραγματευτική ισχύ με μια αθλητική ομοσπονδία και δεν έχουν συναινέσει ελεύθερα και σε ισότιμη βάση στην επίλυση των διαφορών τους από διαιτητικό μηχανισμό. Τούτο βέβαια, αν και μάλλον συμβαίνει στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, δεν είναι απόλυτο και χρειάζεται εδώ μία επισήμανση. Ακριβέστερα, θα πρέπει κανείς να διακρίνει μεταξύ υποχρεωτικής και μη υποχρεωτικής αθλητικής διαιτησίας, όπως εξάλλου έχει πράξει και το ΕΔΔΑ⁷⁹. Παράδειγμα μη

υποχρεωτικής αθλητικής διαιτησίας προσφέρει το άρθρο 22 παρ. 1 του κανονισμού της FIFA για το καθεστώς και τη μεταγραφή των ποδοσφαιριστών («Με την επιφύλαξη του δικαιώματος κάθε παίκτη, προπονητή, ομοσπονδίας ή συλλόγου να προσφύγει σε τακτικό δικαστήριο για διαφορές που σχετίζονται με την απασχόληση...»). Ακόμη, το άρθρο 50 παρ. 3 του ισχύοντος καταστατικού της FIFA απαριθμεί συγκεκριμένες περιπτώσεις προσφυγών ως προς τις οποίες η δικαιοδοσία του CAS αποκλείεται εκ των προτέρων⁸⁰. Τέλος, ας σκεφτούμε το μάλλον σπάνιο -αλλά πάντως όχι εντελώς απίθανο σενάριο- ένας αθλητής, λόγω της μεγάλης φήμης του, ή ένας αθλητικός σύλλογος με σημαντική ισχύ, να είναι σε θέση να διαπραγματευτεί επί ίσους όρους με αθλητική ομοσπονδία και η συμφωνία διαιτησίας να είναι πράγματι αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης και των δύο μερών⁸¹. Επομένως, η προσέγγιση της Γεν. Εισαγγελέως, ακόμη κι αν θεωρήσουμε ότι γίνεται δεκτή από το Δικαστήριο, θα πρέπει να ισχύσει μόνο για την «υποχρεωτική» αθλητική διαιτησία και όχι αδιακρίτως για όλες τις περιπτώσεις αθλητικής διαιτησίας.

Στο πλαίσιο λοιπόν της «υποχρεωτικής» αθλητικής διαιτησίας, μια ερμηνεία που θα επέτρεπε στα ενωσιακά εθνικά δικαστήρια, και εν τέλει στο ίδιο το Δικαστήριο, να επανεξετάζουν πλήρως (*de novo*) τις αποφάσεις του CAS σε διαδικασίες εντός της Ένωσης, θα ενίσχυε τη δικαστική προστασία των αθλητών, διευρύνοντας την πρόσβασή τους στη δικαιοσύνη. Ακόμη, θα ενίσχυε τα οικονομικά και λοιπά δικαιώματά τους έναντι διεθνών/εθνικών ομοσπονδιών με σημαντική θεσμική ισχύ και επιρροή⁸². Για τους φορείς του αθλητισμού, ο μηχανισμός διαιτησίας του CAS και ο πολύ περιορισμένος έλεγχος

Επισημαίνεται πάντως ότι το καταστατικό της FIFA, όπως ισχύει σήμερα, περιέχει ρήτρα υποχρεωτικής διαιτησίας (άρθρο 47 παρ. 3 και άρθρο 50 παρ. 1) και, ως εκ τούτου, ευθυγραμμίζεται με τους κανόνες της ISU. Βλ., συναφώς, ΕΔΔΑ *Ali Riza και λοιποί κατά Τουρκίας* (Προσφυγές Νος 30226/10 και 5506/16), απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 2020, παρ. 174. Πρβλ. και Report of the Commission, *Bramelid και Malmstrom κατά Σουηδίας* (Προσφυγές Νος 8588/79 και 8589/79), 12 Δεκεμβρίου 1983, παρ. 30.

78. M. KINTRUP, *Wirksamer gerichtlicher Rechtsschutz gegen obligatorische Sportschiedsgerichtsbarkeit*, SpuRt, 2025, σ. 163.

79. Στην υπόθεση *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας*, το ΕΔΔΑ έκρινε διαφορετικά για καθέναν από τους προσφεύγοντες. Ειδικότερα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αποδοχή από την Claudia Pechstein της δικαιοδοσίας του CAS σύμφωνα με τους κανόνες της ISU έπρεπε να θεωρηθεί υποχρεωτική διαιτησία (βλ. παρ. 115). Αντίθετα, όσον αφορά τον Adrian Mutu, διαπίστωσε ότι οι κανόνες της FIFA του 2001 προέβλεπαν πράγματι την προσφυγή σε διαιτησία, με την επιφύλαξη, ωστόσο, του δικαιώματος κάθε ποδοσφαιριστή ή συλλόγου να προσφύγει ενώπιον τακτικού δικαστηρίου (μη υποχρεωτική αθλητική διαιτησία). Οι εφαρμοστέοι κανόνες της FIFA, δηλαδή, δεν επέβαλλαν τη διαιτησία, αλλά άφηναν την επιλογή του μηχανισμού επίλυσης διαφορών στη συμβατική ελευθερία των μερών (βλ. παρ. 116).

80. Article 50 para. 3 (Jurisdiction of CAS): «CAS, however, does not deal with appeals arising from: (a) violations of the Laws of the Game; (b) suspensions of up to four matches or up to three months (with the exception of doping decisions); (c) decisions of the Football Tribunal concerning the recognition of a national dispute resolution chamber; and (d) decisions against which an appeal to an independent and duly constituted arbitration tribunal recognised under the rules of an association or confederation may be made».

81. M. KINTRUP, *Wirksamer gerichtlicher Rechtsschutz gegen obligatorische Sportschiedsgerichtsbarkeit*, ό.π., σ. 162. S. BASTIANON, *Sports arbitration and EU law: What is at stake? Summary in the wake of the Opinion of the Advocate General Čapeta in the Se-raing case*, EUROJUS, 2025, σ. 162.

82. Βλ. και G. ÍÑIGUEZ, *EU Law and Athletes' Rights: how many Strings to the Court's Bow?*, EU Law Live, 24.02.2025.

των αποφάσεών του από το ΑΟΔΕ αποτελούν σημαντικό πλεονέκτημα, καθώς επιτρέπουν την αποφυγή του πλήρους ελέγχου των κανόνων τους από τα ενωσιακά εθνικά δικαστήρια υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης⁸³.

Από την άλλη πλευρά, δεν θα πρέπει κανείς να παραβλέψει τις αρνητικές επιπτώσεις μιας τέτοιας «επαναστατικής» προσέγγισης. Καταρχάς, η υιοθέτηση μιας στάσης εχθρικής απέναντι στη διεθνή διαιτησία θα έπληττε τα συμφέροντα της Ένωσης, η οποία έχει κάθε λόγο να θέλει να διαφυλάξει τη διεθνή της εικόνα και τη φήμη μιας έννομης τάξης φιλικής προς τη διαιτησία. Επιπλέον, είναι προς όφελος του κόσμου του αθλητισμού η ύπαρξη ενός ενιαίου και εξειδικευμένου δικαστηρίου που ερμηνεύει ομοιόμορφα τους ισχύοντες αθλητικούς κανόνες και εξασφαλίζει την ίση μεταχείριση όλων των εμπλεκόμενων στον επαγγελματικό αθλητισμό. Η πλήρης υποβάθμιση της δεσμευτικής ισχύος των αποφάσεων του CAS θα διαταράξει ένα σύστημα διαιτησίας που, παρά τις όποιες αδυναμίες του, λειτουργεί από το 1984, εκδίδει κατά βάση δίκαιες αποφάσεις και χαίρει ευρείας αποδοχής στον επαγγελματικό αθλητισμό υψηλού επιπέδου. Η δυνατότητα αμφισβήτησης των αποφάσεων του CAS ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου κράτους μέλους και για οποιοδήποτε ζήτημα του δικαίου της Ένωσης θα οδηγήσει σε ανασφάλεια δικαίου, αντιφατικές ή ασυνεπείς αποφάσεις, ανομοιόμορφες ή αποσπασματικές ερμηνείες των αθλητικών κανόνων, μακροχρόνιες και δαπανηρές δικαστικές διαμάχες με αβέβαιο αποτέλεσμα. Αρκεί, για παράδειγμα, να φανταστεί κανείς πώς θα διαμορφωνόταν η κατάσταση στον παγκόσμιο αθλητισμό, αν κανόνες/αποφάσεις της FIFA ή άλλου οργανισμού στον χώρο του επαγγελματικού αθλητισμού, που έχουν επικυρωθεί από το CAS και το ΑΟΔΕ, μπορούσαν να αμφισβητηθούν εκ νέου ενώπιον οποιουδήποτε εθνικού δικαστηρίου της Ένωσης, για οποιονδήποτε λόγο που αφορά το δίκαιο της Ένωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι, στο εισαγωγικό σημείωμα που συνοδεύει το ενημερωτικό δελτίο 2025/1 του CAS, ο Γενικός Διευθυντής, M. Reeb, αναγνωρίζει τη σημασία των Προτάσεων της Γεν. Εισαγγελίας Čapeta, αλλά, την ίδια στιγμή, επισημαίνει ότι: «Παρότι είναι ακόμη πρόωρο να προβλεφθούν οι άμεσες συνέπειες μιας ευρύτερης διαδικασίας επανεξέτασης των αποφάσεων του CAS, θα είναι σημαντικό να διατηρηθεί ένας αποτελεσματικός μηχανισμός επίλυσης αθλητικών διαφορών – όχι

μόνο σε επίπεδο CAS, αλλά και κατά το στάδιο της μεταγενέστερης προσφυγής – ο οποίος θα είναι συμβατός με το δίκαιο της Ένωσης, αλλά και ανθεκτικός σε τακτικές καθυστέρησης και παρελκυστικές στρατηγικές. Θα είναι επίσης σημαντικό να αποφευχθεί οποιαδήποτε ανισορροπία μεταξύ Ευρωπαίων και μη Ευρωπαίων εμπλεκόμενων, λαμβανομένου υπόψη ότι η δικαιοδοσία του CAS δεν περιορίζεται στην ευρωπαϊκή ήπειρο»⁸⁴. Παράλληλα, ο M. Reeb τονίζει την ανάγκη διατήρησης μιας ταχείας, οικονομικά προσιτής, εξειδικευμένης και ποιοτικής μεθόδου επίλυσης διεθνών διαφορών και δηλώνει ρητά ότι θα ληφθεί κάθε αναγκαίο μέτρο εκ μέρους του CAS για να διασφαλιστεί ότι η διαδικασία επανεξέτασης των αποφάσεων του θα παραμείνει όχι μόνο αποτελεσματική, αλλά και απλή.

(δ) Προτεινόμενες εναλλακτικές λύσεις

Οι ιδιαιτερότητες της υποχρεωτικής διαιτησίας του CAS πρέπει να αντισταθμιστούν με αυστηρότερο έλεγχο των αποφάσεών του. Μάλιστα, ο έλεγχος απαιτείται να είναι εξωτερικής προέλευσης, διότι ο έλεγχος που ασκεί το ΑΟΔΕ είναι πολύ οριακός και επαχθής για τους αθλητές. Επιπλέον, στην πράξη σπάνια οδηγεί σε ανατροπή των αποφάσεων του CAS⁸⁵.

Καταρχάς, η έλλειψη μέσων έννομης προστασίας που παρέχουν στον εθνικό δικαστή τη δυνατότητα να ασκήσει εξουσία δικαστικού ελέγχου των κανόνων της FIFA έναντι του δικαίου της Ένωσης μπορεί να θεραπευτεί με κατάλληλες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Η τροποποίηση των κανόνων του CAS έτσι ώστε να υπάρχει δυνατότητα διεξαγωγής της διαιτησίας και σε άλλες έδρες, εντός κρατών μελών της Ένωσης, θα ήταν μια λύση. Επιπλέον, το CAS θα πρέπει γενικώς να επανεξετάσει τη διαδικασία ελέγχου των αποφάσεών του και να αναπροσαρμόσει τους κανόνες του, ώστε να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης (π.χ. περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας). Η υπόθεση C-600/23 μπορεί να αποτελέσει αφορμή για σημαντικές προσαρμογές, όπως έχει συμβεί ξανά στο παρελθόν⁸⁶. Το CAS έχει αποδείξει, εξάλλου,

84. CAS Bulletin 2025/1, 28.03.2025, σ. 4.

85. M. A. WESTON, Simply A Dress Rehearsal? U.S. Olympic Sports Arbitration and De Novo Review at the Court of Arbitration for Sport, Georgia Journal of International & Comparative Law, 2009, σ. 103. Εξ όσων είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, μόνο σε μία περίπτωση έχει κριθεί απόφαση του CAS αντίθετη προς την ελβετική δημόσια τάξη. Βλ. Décision du Tribunal fédéral suisse 4A_558/2011, 27.03.2012=ATF 138 III 322.

86. Σε απόφασή του το 1993 (Décision du Tribunal fédéral suisse 4P.217/1992, 15.03.1993=ATF 119 II 271), το ΑΟΔΕ είχε εκφράσει ανησυχίες ως προς την ανεξαρτησία του CAS έναντι της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής λόγω των διαρθρωτικών και οικονομικών δεσμών μεταξύ των δύο οργάνων. Σε απάντηση στην απόφαση αυτή, το CAS προχώρησε τότε σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Βλ. περισσότερα σε D. KANE, Twenty Years On: An Evaluation of the Court of Arbitration for Sport, σε: I. S. Blackshaw / R. C. R. Siek-

83. N. LUFT, Sports Arbitration and EU Competition Law: No Escape to Switzerland!, Kluwer Arbitration Blog, 08.03.2024, P. PASCHALIDIS, ISU v Commission: Arbitration as a Reinforcement of Infringements of EU Competition Law, Kluwer Competition Law Blog, 09.01.2024, A. DUVAL, Towards a transnational Solange: The Court of Arbitration for Sport and EU law, σε: T. Hörnle / C. Möllers / G. Wagner (eds), Gerichte und ihre Äquivalente, Nomos, 2020, σσ. 35-36.

ότι αφουγκράζεται τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η διεθνής αθλητική διαιτησία. Έτσι και η UEFA, τον Ιούνιο του 2024, υιοθέτησε νέους κανόνες για την αδειοδότηση διεθνών αγώνων συλλόγων σε απάντηση στις αποφάσεις του Δικαστηρίου για την European Superleague και την ISU⁸⁷. Μεταξύ άλλων, οι κανόνες αυτοί προβλέπουν υποχρεωτική προσφυγή στη διαιτησία ενώπιον του CAS για την επίλυση τυχόν διαφορών, αλλά παρέχουν στον προσφεύγοντα τη δυνατότητα να δηλώσει εάν αποδέχεται τη Λωζάννη (Ελβετία) ως έδρα της διαιτησίας ή εάν, αντίθετα, επιλέγει ως εναλλακτική έδρα το Δουβλίνο (Ιρλανδία)⁸⁸. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η UEFA δεσμεύεται από την επιλογή του Δουβλίνου ως έδρας της διαιτησίας. Καθίσταται έτσι δυνατή η εξέταση των αποφάσεων του CAS από εθνικό δικαστήριο της Ένωσης: το High Court της Ιρλανδίας⁸⁹, το οποίο μπορεί να απευθύνει στο ΔΕΕ προδικαστικά ερωτήματα.

Με βάση το παράδειγμα της UEFA, οι αθλητικές ομοσπονδίες θα μπορούσαν να ορίσουν, για συγκεκριμένες κατηγορίες υποθέσεων, εναλλακτικές έδρες διαιτησίας εντός της ενωσιακής έννομης τάξης. Ακόμα και αυτή η προσέγγιση, ωστόσο, παρουσιάζει προβληματικά σημεία. Όπως προκύπτει από το άρθρο 34 παρ. 2 του Πρότυπου Νόμου της UNCITRAL για τη διεθνή εμπορική διαιτησία, ακύρωση της διαιτητικής απόφασης μπορεί να ζητηθεί μόνο για περιορισμένο αριθμό λόγων, μεταξύ των οποίων η αντίθεση προς την ιρλανδική (και κατ'επέκταση την ενωσιακή) δημόσια τάξη. Το ίδιο καθεστώς ισχύει στις περισσότερες δικαιοδοσίες. Ωστόσο, η Γεν. Εισαγγελέας έχει ήδη απορρίψει την επάρκεια του ελέγχου των διαιτητικών αποφάσεων με κριτήριο την τήρηση της δημόσιας τάξης, προτείνοντας έναν ευρύτερο έλεγχο υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου στο σύνολό του. Στην περίπτωση που η άποψη αυτή υιοθετηθεί από το Δικα-

στήριο, γεννώνται βάσιμες αμφιβολίες ως προς το κατά πόσον το νομικό πλαίσιο της Ιρλανδίας (ή το αντίστοιχο νομικό πλαίσιο άλλου κράτους μέλους) είναι επαρκώς κατάλληλο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις διευρυμένου ελέγχου⁹⁰. Επιπλέον, η επιλογή εναλλακτικής έδρας διαιτησίας εναπόκειται αποκλειστικά στη βούληση των διαδίκων. Συνεπώς, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ορισμένες διαφορές με σαφές αποτύπωμα στο δίκαιο της Ένωσης να διαφεύγουν του δικαστικού ελέγχου από τα ενωσιακά δικαστήρια⁹¹. Τέλος, δεν θα πρέπει να παραβλέψει κανείς τις δυσμενείς, πρακτικές συνέπειες που θα είχε η εφαρμογή διαφορετικών διαδικαστικών κανόνων στις διαιτησίες του CAS εντός και εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μια λύση που επαφίεται στην πρωτοβουλία των αθλητικών ομοσπονδιών θα ήταν η επανεξέταση και τροποποίηση των ρητρών διαιτησίας τους για τον ορισμό άλλων αθλητικών διαιτητικών φορέων ως αρμόδιων για την επίλυση των διαφορών, με έδρα σε κράτη μέλη της Ένωσης (π.χ. το DIS-Sportschiedsgericht στη Γερμανία). Και σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, θα εφαρμόζονταν διαφορετικοί διαδικαστικοί ή/και ουσιαστικοί κανόνες σε σχέση με τις διαιτητικές διαδικασίες του CAS εκτός ή και εντός Ένωσης – με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται.

Μια άλλη λύση θα ήταν ίσως η κατάργηση του υποχρεωτικού χαρακτήρα της δικαιοδοσίας του CAS. Στην περίπτωση της μη υποχρεωτικής αθλητικής διαιτησίας, η νομολογία *Eco Swiss* θα μπορούσε να τύχει αυτόματης εφαρμογής. Ωστόσο, ακόμα και σε ένα τέτοιο σενάριο θα ανέκυπταν πρακτικές δυσκολίες. Για παράδειγμα, πόσο εφικτό θα ήταν για τις διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες να διαπραγματεύονται με κάθε αθλητή ξεχωριστά τους όρους των συμφωνιών διαιτησίας; Επιπλέον, δεν προκύπτει με σαφήνεια από τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως Čarēta το εύρος της ελευθερίας διαπραγμάτευσης που οι ομοσπονδίες θα όφειλαν να παρέχουν στους αθλητές, ώστε η διαιτησία να μην θεωρείται «υποχρεωτική».

Τέλος, μια ενδιαφέρουσα λύση που έχει διατυπωθεί στη βιβλιογραφία είναι να υιοθετηθεί από τα εθνικά δικαστήρια μια προσέγγιση που να προσομοιάζει προς αυτήν της νομολογίας *Solange* κατά τον έλεγχο των διαιτητικών αποφάσεων του CAS: εφόσον το CAS δεν διασφαλίζει ότι οι αθλητικές ομοσπονδίες σέβονται την ευρωπαϊκή δημόσια τάξη και εφόσον οι διαδικασίες του δεν συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, οι αποφάσεις του θα στερούνται ισχύος δεδικασμένου εντός της Ένωσης και θα υπόκεινται σε πιο απαιτητικό δι-

mann / J. Soek (eds), *The Court of Arbitration for Sport 1984-2004*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2006, σ. 458 επ.

87. ΔΕΕ C-333/21, *European Superleague Company*, ό.π., ΔΕΕ C-124/21 P, *International Skating Union/Επιτροπή (ISU)*, ό.π.

88. UEFA Authorisation Rules governing International Club Competitions (2024), Article 16 para. 3: «CAS shall primarily apply the UEFA Statutes, rules and regulations and subsidiarily Swiss law. The party filing the statement of appeal and/or a request for provisional measures, whichever is filed first with CAS, shall indicate in its first written submission to CAS whether the party accepts Lausanne, Switzerland, as seat of the arbitration or if the seat of the arbitration shall be in Dublin, Ireland, in derogation of Article R28 of the CAS Code. In the latter case, UEFA is bound by the choice of Dublin, Ireland, as seat of the arbitration and UEFA shall confirm its agreement to such seat in its first written reply to CAS. In case no seat is indicated in the first written submission to CAS, Article R28 of the CAS Code shall apply».

89. Σύμφωνα με το άρθρο 9(1)(a) του ιρλανδικού νόμου περί διαιτησίας του 2010 σε συνδ. με τα άρθρα 6 και 34(2) του Πρότυπου Νόμου της UNCITRAL για τη διεθνή εμπορική διαιτησία.

90. M. MATAIJA / P. C. MAVROIDIS, *The Court of Arbitration for Sport (CAS) and EU Law. Never the Twain Shall Meet?*, ό.π., σ. 13.

91. Ibid.

καστικό έλεγχο από τα δικαστήρια των κρατών μελών⁹². Ο εμπνευστής αυτής της ιδέας θεωρεί ότι μια τέτοια προειδοποίηση θα συνέβαλε στη θεσμική μεταρρύθμιση του CAS και θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποφάσεις που λαμβάνουν σοβαρά υπόψη το δίκαιο της Ένωσης⁹³. Αν όμως θεωρηθεί ότι η αποτελεσματική δικαστική προστασία συνιστά μέρος της δημόσιας τάξης της Ένωσης και ότι παραβιάζεται κάθε φορά που ανακύπτουν ζητήματα ενωσιακού δικαίου στο πλαίσιο της υποχρεωτικής διαιτησίας του CAS, η προσέγγιση *Solange* θα έχανε μεγάλο μέρος της πρακτικής της αξίας⁹⁴.

Ενώ κάθε μία από τις ως άνω προτεινόμενες λύσεις παρουσιάζει θετικά στοιχεία και μπορεί σε έναν βαθμό να θεωρηθεί ως κατάλληλη εναλλακτική επιλογή με συγκεκριμένη πρακτική σημασία, όλες τους συνοδεύονται από αδυναμίες ή προβληματικά σημεία. Ανεξάρτητα από το ποια θα ακολουθηθεί το Δικαστήριο (αν τελικά ακολουθήσει κάποια από αυτές), θεωρούμε λανθασμένη κάθε προσέγγιση που αναγνωρίζει την απόλυτη και άνευ όρων προτεραιότητα του δικαίου της Ένωσης έναντι του θεσμού της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας. Κατά την άποψή μας, στις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως Čaręta υπάρχουν στοιχεία υπερβολής με την έννοια ότι, εφόσον οι θέσεις της υιοθετηθούν από το Δικαστήριο, ενδέχεται να προκαλέσουν περισσότερα αδιέξοδα απ' όσα επιχειρούν να επιλύσουν. Προκειμένου να διαφυλαχθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ενωσιακής έννομης τάξης και ταυτόχρονα να μην ανατραπεί εκ θεμελίων το σύστημα διαιτησίας ενώπιον του CAS, το Δικαστήριο θα μπορούσε να υιοθετήσει μια πιο μετριοπαθή προσέγγιση στη βάση της λογικής *Solange* και της συλλογιστικής που αναπτύχθηκε στην απόφαση για την ISU. Μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να εξαρτά την αναγνώριση της δεσμευτικής ισχύος των αποφάσεων του CAS βάσει του δικαίου της Ένωσης από τη συμμόρφωσή τους με τη δημόσια τάξη της Ένωσης και, ιδίως, με τις θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης και τα θεμελιώδη δικαιώματα ή τις θεμελιώδεις ελευθερίες των αθλητών, όπως κατοχυρώνονται στο δίκαιο της Ένωσης ή στην ΕΣΔΑ⁹⁵. Στο πλαίσιο αυτό, ο έλεγχος που θα μπορούσε να ασκηθεί από τα δικαστήρια του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος από την

άποψη του δικαίου της Ένωσης, θα περιοριζόταν αποκλειστικά σε αυτά τα ζητήματα. Παρά το περιορισμένο εύρος του, ο έλεγχος αυτός θα ήταν, σε κάθε περίπτωση, αυστηρότερος από τον έλεγχο που ασκείται σήμερα από το ΑΟΔΕ.

Μια τέτοια λύση θα τελούσε σε πλήρη συμμόρφωση με τη Σύμβαση της Νέας Υόρκης, όπως αυτή οφείλει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βιέννης περί του Δικαίου των Συνθηκών⁹⁶, καθώς και με το γενικό δημόσιο διεθνές δίκαιο. Πάντως, και εδώ δεν λείπουν τα προβληματικά σημεία: αν διατηρηθεί ο οριακός έλεγχος από το ΑΟΔΕ για ζητήματα που δεν αφορούν το δίκαιο της Ένωσης και παράλληλα προβλεφθεί ανατροπή του δεδικασμένου και δυνατότητα επανεξέτασης των διαιτητικών αποφάσεων από «δικαστήριο κράτους μέλους» για ζητήματα που αφορούν το δίκαιο της Ένωσης, θα οδηγηθούμε σε άνιση μεταχείριση των αθλητικών διαφορών.

VIII. Συμπερασματικές σκέψεις

Η αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης και η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου έχουν βρεθεί τα τελευταία χρόνια αντιμέτωπες με σοβαρές αμφισβητήσεις. Υπό το φως των αυξανόμενων θεσμικών προκλήσεων αλλά και της διαρκούς «πολυκρίσης» την οποία διέρχεται η Ευρώπη, παρατηρείται μια εντεινόμενη επιφυλακτικότητα της Ένωσης απέναντι σε εξωενωσιακούς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών⁹⁷. Η επενδυτική διαιτησία μεταξύ κρατών μελών έχει ήδη βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και έχει κριθεί ασυμβίβαστη με το ενωσιακό δίκαιο. Πλέον, η προσοχή του Δικαστηρίου φαίνεται να μετατοπίζεται στον τομέα της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας, ο οποίος παρουσιάζει σημαντικές ιδιαιτερότητες.

Ο σύγχρονος αθλητισμός λειτουργεί σε ένα ιδιαίτερο θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου οι αθλητικές ενώσεις διαθέτουν νομική αυτονομία, σημαντικές ρυθμιστικές αρμοδιότητες και ενίοτε αξιοσημείωτη οικονομική δύναμη και επιρροή. Συχνά, δηλαδή, δρουν κατά τρόπο που προσομοιάζει με εκείνον ενός κράτους. Δεν είναι τυχαίο ότι από αυτήν ακριβώς τη διαπίστωση εκκινεί την ανάλυσή της η Γεν. Εισαγγελέας Čaręta, παραπέμποντας μάλιστα ρητά σε ανάλογη θέση του Γεν. Εισαγγε-

92. A. DUVAL, How the CJEU Should Supervise the Court of Arbitration for Sport. A Call for a Transnational *Solange* in the *Seraing* Case, *VerfBlog*, 18.02.2025, A. DUVAL, Towards a transnational *Solange*: The Court of Arbitration for Sport and EU law, *ό.π.*, σσ. 40-43.

93. A. DUVAL, Towards a transnational *Solange*: The Court of Arbitration for Sport and EU law, *ό.π.*, σ. 42.

94. Έτσι P. A. KYRIAKOU, The AG's Opinion in *Seraing*: Protecting Autonomy and Integration, but at What Cost?, *ό.π.*

95. Ibid, A. DUVAL, How the CJEU Should Supervise the Court of Arbitration for Sport. A Call for a Transnational *Solange* in the *Seraing* Case, *ό.π.*

96. Σύμφωνα με το άρθρο 31 παρ. 1 της Σύμβασης της Βιέννης, «Μία συνθήκη πρέπει να ερμηνεύεται με καλή πίστη σύμφωνα με τη συνήθη έννοια που αποδίδεται στους όρους της συνθήκης στο σύνολό τους και υπό το φως του αντικειμένου και του σκοπού της». Όπως προκύπτει από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 31 απηχεί το εθνικό διεθνές δίκαιο, το οποίο αποτελεί μέρος της έννομης τάξης της Ένωσης. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΕ C-111/21, *Lauda-motion*, 20.10.2022, ECLI:EU:C:2022:808, σκ. 22.

97. P. A. KYRIAKOU, The AG's Opinion in *Seraing*: Protecting Autonomy and Integration, but at What Cost?, *ό.π.*

λέα Szpunar σε πρόσφατη υπόθεση.

Η υπόθεση *Royal Football Club Seraing* (C-600/23) δίνει στο Δικαστήριο τη δυνατότητα να εξετάσει ευθέως το σύστημα διαιτησίας του CAS με αφορμή διαφορά στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο. Οι Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως Čapeta έχουν ήδη αποτελέσει αφορμή για έναν ευρύτερο διάλογο εντός της αθλητικής κοινότητας, ο οποίος μπορεί να οδηγήσει μελλοντικά στη βελτίωση και θεσμική ωρίμανση του συστήματος της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας. Οι θέσεις της είναι, κατά την άποψή μας, τολμηρές, αλλά ακριβώς μέσα από την ένταση και την υπερβολή τους αναδεικνύουν ένα ουσιώδες ζήτημα: την ανάγκη για θεσμική προσαρμογή και ενίσχυση του συστήματος διαιτησίας ενώπιον του CAS με σεβασμό απέναντι στις συνταγματικές εγγυήσεις της Ένωσης. Η διάκριση που γίνεται μεταξύ παραδοσιακής εμπορικής διαιτησίας και υποχρεωτικής αθλητικής διαιτησίας είναι κρίσιμη στον βαθμό που δικαιολογεί, κατά τη Γεν. Εισαγγελέα, την ανατροπή του δεδικασμένου (*res judicata*) και τη δυνατότητα των εθνικών δικαστηρίων της Ένωσης να επανεξετάζουν πλήρως τις διαιτητικές αποφάσεις του CAS και, ενδεχομένως, να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Ενώ η Γεν. Εισαγγελέας μπορεί να επικροτηθεί ως προς την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της διαιτησίας του CAS δυνάμει του καταστατικού της FIFA (αποκλειστική και υποχρεωτική δικαιοδοσία, αυτόνομο σύστημα εκτέλεσης των αποφάσεων), είναι, κατά την άποψή μας, δύσκολο να αντιληφθεί κανείς πώς η προσέγγιση που προτείνει μπορεί να ευθυγραμμιστεί με τη Σύμβαση της Νέας Υόρκης⁹⁸ (από την οποία δεσμεύονται όλα τα κράτη μέλη), με το δημόσιο διεθνές δίκαιο γενικότερα, αλλά και με τις ιδιαιτερότητες της αθλητικής δικαιοσύνης.

Βεβαίως, κατανοούμε πλήρως τη λογική πίσω από τις Προτάσεις της. Η διεθνής αθλητική διαιτησία βρίσκεται σήμερα ενώπιον σημαντικών προκλήσεων. Η πολυαναμενόμενη απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-600/23 θα δώσει απαντήσεις σε κρίσιμα ερωτήματα

και θα επιχειρήσει να συμφιλιώσει τη νομική αυτονομία των αθλητικών ομοσπονδιών με τις συνταγματικές εγγυήσεις της έννομης τάξης της Ένωσης. Η ανάγκη αυστηροποίησης του ελέγχου στον οποίο υποβάλλονται οι αποφάσεις του CAS είναι εμφανής. Ωστόσο, με κάθε σεβασμό προς την άποψη της Γεν. Εισαγγελέως, φρονούμε ότι η θέση της είναι μάλλον δυσανάλογη και δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στον κατακερματισμό του διεθνούς αθλητικού δικαίου και στην αποσταθεροποίηση της διαιτησίας του CAS, η οποία παραμένει ο ακρογωνιαίος λίθος της διεθνούς αθλητικής διαιτησίας.

Αντ' αυτού, προτείνεται να εξευρεθούν τρόποι για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο σύστημα του CAS, ώστε οι αποφάσεις του να ανταποκρίνονται στην απαίτηση για αποτελεσματική δικαστική προστασία των αθλητών στους τομείς που καλύπτονται από το δίκαιο της Ένωσης⁹⁹. Μια λύση λιγότερο «ταραχώδης» για την αθλητική δικαιοσύνη θα μπορούσε να είναι η αναγνώριση της δεσμευτικής ισχύος των αποφάσεων του CAS βάσει του δικαίου της Ένωσης, υπό την προϋπόθεση της συμμόρφωσής τους με τη δημόσια τάξη της Ένωσης και, ιδίως, με τις θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης και τα θεμελιώδη δικαιώματα ή τις θεμελιώδεις ελευθερίες των αθλητών. Και αυτή η λύση, ωστόσο, δεν παύει να έχει αδυναμίες καθώς συνοδεύεται από θεσμικά και πρακτικά ερωτήματα.

Αναμένεται ότι το Δικαστήριο θα λάβει δεόντως υπόψη τις αδιαμφισβήτητες ιδιαιτερότητες της αθλητικής έννομης τάξης πριν εκδώσει την απόφασή του, ιδίως τη διεθνή διάσταση των αθλητικών διαφορών λόγω της φύσης τους, την ανάγκη για ομοιόμορφους αθλητικούς κανόνες και συνεπή αλλά και συνεκτική νομολογία, τα μεγάλα χρηματικά ποσά που διακυβεύονται στον επαγγελματικό αθλητισμό υψηλού επιπέδου... Ο συμβιβασμός της ιδιαιτερότητας της αθλητικής έννομης τάξης με την ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας δεν θα είναι μια εύκολη υπόθεση. Σίγουρα όμως οδεύουμε προς μια πιο διαφανή διαδικασία επίλυσης διαφορών στον τομέα του αθλητισμού.

98. U. HAAS / H. KAHLERT, Die Zukunft der Sportschiedsgerichtsbarkeit nach ISU und RFC Seraing, ό.π., σ. 224, D. MAVROMATI, Case C-600/23 - Royal Football Club Seraing v. FIFA, UEFA et al, Opinion of AG Čapeta of 16 January 2025. The judicial protection of EU-based rights and the definition of a 'court or tribunal' under the EU Charter – An effort to pierce the veil of *res judicata* in sports arbitration?, SportLegis, 27.01.2025.

99. Ορισμένες λύσεις που επιτυγχάνουν, αφενός, τη διασφάλιση της ενότητας και της συνέπειας στην ερμηνεία των διεθνών αθλητικών κανόνων και, αφετέρου, τον σεβασμό του δικαίου της Ένωσης περιγράφονται από τον F. GRAVINA, "Tu CASA no es mi casa": Is the Autonomy of EU Law Looming over Sport Arbitration?, European Foreign Affairs Review, 2025, σ. 114 επ.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου, Βασιλική Στάθη

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► Επαναφορά του ελέγχου των φαρμάκων με προέλευση από τη Βόρεια Ιρλανδία στο Ηνωμένο Βασίλειο σύμφωνα με το πλαίσιο Ουίνσдор (01.01.2025)

Πλαίσιο Ουίνσдор – ρύθμιση σχέσεων μεταξύ Βόρειας Ιρλανδίας, ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου μετά το Brexit – πρακτικές δυσκολίες στον έλεγχο των φαρμάκων από την ΕΕ – επαναφορά του ελέγχου αυτού στο Ηνωμένο Βασίλειο

Αρχής γενομένης από την 1η Ιανουαρίου 2025, οι αρμόδιες αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου αναλαμβάνουν πλήρη ευθύνη για τη διαχείριση και τον έλεγχο των φαρμάκων που παρασκευάζονται στη Βόρεια Ιρλανδία, ενόψει της εφαρμογής του πλαισίου Ουίνσдор. Το πλαίσιο αυτό, ρυθμίζοντας τις σχέσεις ανάμεσα στην ΕΕ, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Βόρεια Ιρλανδία και διατηρώντας την τελευταία εντός της ενιαίας αγοράς της Ένωσης μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου, προέβλεπε αρχικά τον ενωσιακό έλεγχο των παραπάνω φαρμάκων, κάτι που εν τέλει απεδείχθη δυσλειτουργικό σε πρακτικό και εμπορικό επίπεδο.

Ως εκ τούτου, η βασική αλλαγή που επιφέρει η ρύθμιση αυτή είναι η προσθήκη της επιγραφής «μόνο για το ΗΒ» («UK only») σε όλα τα σχετικά φάρμακα, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα φάρμακα αυτά δεν θα πωληθούν στην Ιρλανδία ή την ΕΕ γενικότερα. Συνακόλουθα, το πλαίσιο Ουίνσдор διασφαλίζει μια σταθερότητα όσον αφορά την προμήθεια φαρμάκων ανάμεσα στη Μεγάλη Βρετανία και τη Βόρεια Ιρλανδία, ως ένα από τα πιο πολύπλοκα ζητήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι εμπλεκόμενες πλευρές μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ. Πλέον, οι παρασκευαστές φαρμάκων έχουν τη δυνατότητα να παράγουν ένα μόνο πακέτο φαρμάκων που θα καλύπτει το σύνολο του Ηνωμένου Βασιλείου, συμπεριλαμβανομένης της Βόρειας Ιρλανδίας.

<https://www.bbc.com/news/articles/c1lhyqjg70jo>

► Δικαστική διαφορά μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και ΕΕ λόγω της απαγόρευσης που επέβαλε το πρώτο για την αλιεία του αμμόχελου στη Βόρεια Θάλασσα (28-30.01.2025)

τομέας αλιείας – απαγόρευση στα ευρωπαϊκά σκάφη να αλιεύουν το είδος του αμμόχελου στη Βόρεια Θάλασσα – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας του 2021 – προσφυγή στο Μόνιμο Διαιτητικό Δικαστήριο

Στην πρώτη τους δικαστική διαμάχη μετά την ολοκλήρωση του Brexit, το Ηνωμένο Βασίλειο και η ΕΕ συμμετείχαν στην ακροαματική διαδικασία που διεξήχθη από τις 28 μέχρι τις 30 Ιανουαρίου στο Μόνιμο Διαιτητικό Δικαστήριο στη Χάγη. Αφορμή αποτέλεσε η απαγόρευση που επέβαλλε το Ηνωμένο Βασίλειο προς τα ευρωπαϊκά αλιευτικά σκάφη αναφορικά με την αλίευση του αμμόχελου, ενός μικρού είδους ψαριού στη Βόρεια Θάλασσα. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Ηνωμένου Βασιλείου, το είδος αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για το οικοσύστημα της Βόρειας Θάλασσας, δεδομένου ότι αποτελεί τη βασική τροφή διάφορων θαλάσσιων πτηνών υπό εξαφάνιση στην περιοχή, συνεπώς η εν λόγω αλιευτική απαγόρευση είναι ιδιαίτερα σημαντική για την καταπολέμηση της υπογεννητικότητάς τους.

Από την πλευρά της, η ΕΕ υποστηρίζει ότι η απαγόρευση αυτή παραβιάζει τη Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας που είχαν συνάψει οι δύο πλευρές το 2021 (και η οποία ακριβώς προβλέπει τη δυνατότητα προσφυγής στη διαιτησία) και, ειδικότερα, τις διατάξεις της που επιτρέπουν την πρόσβαση των ευρωπαϊκών σκαφών στα βρετανικά ύδατα (καθώς συνιστούν διακριτική μεταχείριση των τελευταίων), προέλευσης πρωτίστως από τη Δανία, η οποία λαμβάνει περίπου το 96% της ποσόστωσης της ΕΕ για το είδος του αμμόχελου, το οποίο χρησιμοποιείται εμπορικά ως ζωοτροφή και για την παραγωγή ιχθυελαίου. Επιπλέον, η ΕΕ ισχυρίζεται ότι η απαγόρευση είναι δυσανάλογη και δεν βασίζεται σε επαρκή επιστημονικά στοιχεία.

Η τελική απόφαση, σύμφωνα με τα χρονοδιαγράμματα που προβλέπονται στη Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας, αναμένεται στα τέλη Μαρτίου ή το αργότερο εντός του Απριλίου 2025. Το Διαιτητικό Δικαστήριο δύναται είτε να διατηρήσει την απαγόρευση του Ηνωμένου Βασιλείου είτε να θεωρήσει πως υφίσταται παραβίαση της Συμφωνίας, γεγονός που θα αναγκάσει το Ηνωμένο Βασίλειο να άρει την απαγόρευση. Αν κάτι τέτοιο δεν πραγματοποιηθεί εντός εύλογου χρόνου, η ΕΕ θα έχει τη δυνατότητα να ζητήσει αποζημίωση ή να επιβάλει κυρώσεις, οι οποίες όμως πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

<https://www.bbc.com/news/articles/ce323q4kej1o>

<https://www.reuters.com/world/europe/britain-eu-face-off-court-over-post-brex-it-fishing-rights-2025-01-28/>

<https://commonslibrary.parliament.uk/the-uk-eu-dispute-over-sandeels/>

► Συμμετοχή του Πρωθυπουργού του Ηνωμένου Βασιλείου σε άτυπη σύνοδο κορυφής με τους ηγέτες των κρατών μελών της ΕΕ (03.02.2025)

επανεκκίνηση των σχέσεων ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου μετά την αποχώρηση – εξωτερικοί παράγοντες επηρεασμού των σχέσεων αυτών – ενίσχυση συνεργασίας στους τομείς της άμυνας και της ασφάλειας

Για πρώτη φορά μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, ο Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου προσεκλήθη να συμμετάσχει σε μια άτυπη συγκέντρωση των ηγετών της Ένωσης, με βασικό αντικείμενο των σχετικών συζητήσεων να είναι τα ζητήματα άμυνας και ασφάλειας. Οι δύο πλευρές, ενόψει τόσο του πολέμου στην Ουκρανία, όσο και της έναρξης της νέας θητείας Τραμπ στις ΗΠΑ, στοχεύουν στην ενίσχυση της συνεργασίας τους σε τομείς όπως η άμυνα, η ασφάλεια, η καταπολέμηση της εγκληματικότητας και το εμπόριο. Στο πλαίσιο αυτό, πιθανή είναι η πραγματοποίηση μίας (επίσημης πλέον) συνόδου κορυφής ανάμεσα στο Ηνωμένο Βασίλειο και την ΕΕ τον Απρίλιο ή τον Μάιο, προκειμένου να καταρτιστεί μία συμφωνία στα θέματα αυτά.

Επιπλέον, επιμέρους στόχοι αποτελούν, μεταξύ άλλων, η διεύρυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας τροφίμων και ζωικών προϊόντων, η συνεργασία στον τομέα της ενέργειας και η αμοιβαία αναγνώριση επαγγελματικών προϋποθέσεων, χωρίς, ωστόσο, η συνεργασία αυτή να καταλήγει στην επανεισδοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στην τελωνειακή ένωση της ΕΕ. Αν και ο Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου δήλωσε ότι δεν θεωρεί απαραίτητο να επιλέξει ανάμεσα στην ΕΕ και τις ΗΠΑ, τόνισε πως η βαθύτερη αμυντική συνεργασία είναι απαραίτητη για τη διατήρηση μίας ευρωπαϊκής ενότητας. Τέλος, ανοιχτή παραμένει η συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στην επανομαζόμενη «Πανευρωπαϊκή Σύμβαση» (Pan-Euro-Mediterranean Convention), η οποία σχεδιάζεται να καταργήσει τους δασμούς σε πρώτες ύλες ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη.

<https://www.bbc.com/news/articles/c0e4rv2rw4eo>

<https://www.theguardian.com/politics/2025/feb/03/keir-starmer-says-he-wants-ambitious-security-partnership-with-eu>

II. ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΓΕΙΑ

► Κανονισμός για την αξιολόγηση των τεχνολογιών υγείας (10.01.2025)

αξιολόγηση των τεχνολογιών υγείας – φάρμακα – ιατροτεχνολογικά προϊόντα

Από την Κυριακή 12 Ιανουαρίου θα εφαρμόζεται ο Κανονισμός για την αξιολόγηση των τεχνολογιών υγείας (ΑΤΥ), με τον οποίο θα επιτευχθεί καλύτερη διασφάλιση της δι-

αθεσιμότητας καινοτόμων και αποτελεσματικών τεχνολογιών υγείας στους ασθενείς σε ολόκληρη την ΕΕ.

Ειδικότερα, οι νέοι κανόνες δημιουργούν ένα ενωσιακό πλαίσιο για την αξιολόγηση των τεχνολογιών υγείας, όπως είναι τα φάρμακα και τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα, με την προώθηση της συνεργασίας και του συντονισμού μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Η εν λόγω πρωτοβουλία θα συμβάλλει ώστε οι εθνικές αρχές να λαμβάνουν πιο έγκαιρες και τεκμηριωμένες αποφάσεις αναφορικά με την τιμολόγηση και την επιστροφή των δαπανών για τις τεχνολογίες υγείας και να εξορθολογίσουν τη διαδικασία για τους φορείς ανάπτυξης τεχνολογιών υγείας. Με τον τρόπο αυτό, θα είναι ταχύτερη και ευρύτερη η πρόσβαση των ασθενών σε νέα και αποτελεσματικότερα καινοτόμα προϊόντα.

Οι κανόνες αυτοί θα εφαρμόζονται στις εταιρείες που ζητούν άδεια κυκλοφορίας για τα προϊόντα τους με τη θέσπιση ενός νέου και μόνιμου πλαισίου της ΕΕ για την αξιολόγηση των τεχνολογιών υγείας, μεταξύ άλλων μέσω:

- της θέσπισης ενιαίου φακέλου υποβολής σε επίπεδο ΕΕ για κοινές κλινικές αξιολογήσεις, ώστε να διασφαλιστεί η συγκέντρωση πόρων σε επίπεδο ΕΕ και η ενίσχυση της επιστημονικής ποιότητας της ΑΤΥ σε ολόκληρη την ΕΕ, καθώς και να αποφευχθεί η αλληλεπικάλυψη των αξιολογήσεων σε εθνικό επίπεδο
- της θέσπισης ταχύτερων διαδικασιών που απαιτούν την ολοκλήρωση κοινών κλινικών αξιολογήσεων εντός 30 ημερών από την έγκριση του φαρμάκου
- της συστηματικής διαβούλευσης με ασθενείς και κλινικούς ιατρούς κατά την προετοιμασία των αξιολογήσεων, καθώς και μέσω της διαβούλευσης με τα ενδιαφερόμενα μέρη της ΑΤΥ.

Οι νέοι αυτοί κανόνες θα εφαρμόζονται στις αιτήσεις χορήγησης άδειας κυκλοφορίας για ένα νέο αντικαρκινικό φάρμακο ή ένα φάρμακο προηγμένης θεραπείας (ATMP). Οι κανόνες θα επεκταθούν στα ορφανά φάρμακα τον Ιανουάριο του 2028 και από το 2030 θα καλύπτουν όλα τα νέα φάρμακα. Επίσης, από το 2026, θα αξιολογούνται επιλεγμένα ιατροτεχνολογικά προϊόντα υψηλού κινδύνου.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_226

► Παρουσίαση σχεδίου δράσης από την Επιτροπή για την προστασία του τομέα της υγείας από κυβερνοεπιθέσεις (15.01.2025)

κυβερνοασφάλεια – κυβερνοαπειλές – νοσοκομεία – πάροχοι υγειονομικής περίθαλψης – ENISA

Η Επιτροπή παρουσίασε σχέδιο δράσης της ΕΕ, το οποίο στοχεύει στην ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας των νοσοκομείων και των παρόχων υγειονομικής περίθαλψης.

Η πρωτοβουλία αποτελεί σημαντικό βήμα για την προστασία του τομέα της υγειονομικής περίθαλψης από τις κυβερνοαπειλές. Με την ενίσχυση των ικανοτήτων των νοσοκομείων και των παρόχων υγείας όσον αφορά την ανίχνευση απειλών, την ετοιμότητα και την αντίδρασή τους, θα δημιουργηθεί ένα περιβάλλον που θα προσφέρει περισσότερη ασφάλεια και προστασία στους ασθενείς και τους επαγγελματίες του τομέα της υγείας.

Το σχέδιο δράσης προτείνει, μεταξύ άλλων, ο ENISA, ο οργανισμός της ΕΕ για την κυβερνοασφάλεια, να δημιουργήσει ένα πανευρωπαϊκό Κέντρο Υποστήριξης της Κυβερνοασφάλειας για τα νοσοκομεία και τους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, το οποίο θα τους παρέχει εξατομικευμένη καθοδήγηση, εργαλεία, υπηρεσίες και κατάρτιση. Η πρωτοβουλία αυτή στηρίζεται στο ευρύτερο πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας σε όλες τις υποδομές ζωτικής σημασίας και σηματοδοτεί την πρώτη τομεακή πρωτοβουλία για την ανάπτυξη ολόκληρου του φάσματος των μέτρων της ΕΕ για την κυβερνοασφάλεια.

Το σχέδιο δράσης επικεντρώνεται σε τέσσερις προτεραιότητες:

- **Ενίσχυση της πρόληψης.** Το σχέδιο συμβάλλει στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του τομέα της υγειονομικής περίθαλψης για την πρόληψη περιστατικών κυβερνοασφάλειας μέσω ενισχυμένων μέτρων ετοιμότητας, με μέτρα όπως η παροχή καθοδήγησης για την εφαρμογή κρίσιμων πρακτικών κυβερνοασφάλειας. Τα κράτη μέλη μπορούν, επίσης, να θεσπίσουν κουπόνια κυβερνοασφάλειας για την παροχή χρηματοδοτικής συνδρομής σε πολύ μικρά, μικρά και μεσαία νοσοκομεία και παρόχους υγειονομικής περίθαλψης. Τέλος, η ΕΕ θα αναπτύξει μαθησιακούς πόρους σχετικά με την κυβερνοασφάλεια για τους επαγγελματίες του τομέα της υγείας.

- **Βελτίωση της ανίχνευσης και του εντοπισμού των απειλών.** Το Κέντρο Υποστήριξης της Κυβερνοασφάλειας για νοσοκομεία και παρόχους υγειονομικής περίθαλψης θα αναπτύξει έως το 2026 μια πανευρωπαϊκή υπηρεσία έγκαιρης προειδοποίησης, η οποία θα εκδίδει προειδοποιήσεις σε σχεδόν πραγματικό χρόνο σχετικά με πιθανές κυβερνοαπειλές.

- **Αντίδραση στις κυβερνοεπιθέσεις με σκοπό την ελαχιστοποίηση των επιπτώσεών τους.** Το σχέδιο προτείνει μια υπηρεσία ταχείας αντίδρασης για τον τομέα της υγείας στο πλαίσιο της εφεδρείας της ΕΕ στον τομέα της κυβερνοασφάλειας. Η εφεδρεία, η οποία θεσπίστηκε με την πράξη για την αλληλεγγύη στον κυβερνοχώρο, παρέχει υπηρεσίες αντιμετώπισης περιστατικών από αξιόπιστους ιδιωτικούς παρόχους υπηρεσιών. Στο πλαίσιο του σχεδίου, μπορούν να διεξάγονται εθνικές ασκήσεις κυβερνοασφάλειας μαζί με την εκπόνηση εγχειριδίων για την καθοδήγηση των οργανισμών υγειονομικής πε-

ρίθαλψης όσον αφορά την αντιμετώπιση συγκεκριμένων απειλών κυβερνοασφάλειας, συμπεριλαμβανομένου του λυτρισμικού. Συνιστάται στα κράτη μέλη να ζητούν από τις σχετικές οντότητες να τους αναφέρουν τις πληρωμές λύτρων, ώστε να είναι σε θέση να τους παρέχουν τη στήριξη που χρειάζονται και να μπορούν οι αρχές επιβολής του νόμου να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα.

- **Αποτροπή:** Προστασία των ευρωπαϊκών συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης μέσω της αποτροπής επιθέσεων εναντίον τους από παράγοντες κυβερνοαπειλών. Αυτή περιλαμβάνει τη χρήση της εργαλειοθήκης για τη διπλωματία στον κυβερνοχώρο, μιας κοινής διπλωματικής αντίδρασης της ΕΕ έναντι κακόβουλων δραστηριοτήτων στον κυβερνοχώρο.

Το σχέδιο δράσης θα εφαρμοστεί σε συνεργασία με τους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, τα κράτη μέλη και την κοινότητα κυβερνοασφάλειας. Για να βελτιωθούν περαιτέρω οι δράσεις που έχουν τον μεγαλύτερο αντίκτυπο προς όφελος των ασθενών και των παρόχων υγειονομικής περίθαλψης, η Επιτροπή θα δρομολογήσει άμεσα δημόσια διαβούλευση σχετικά με το σχέδιο αυτό, ανοικτή σε όλους τους πολίτες και τα ενδιαφερόμενα μέρη.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_262

► Πρόταση Κανονισμού από την Επιτροπή για τη βελτίωση της διαθεσιμότητας φαρμάκων κρίσιμης σημασίας στην ΕΕ (11.03.2025)

φάρμακα κρίσιμης σημασίας – προστασία ανθρώπινης υγείας – Ευρωπαϊκή Ένωση Υγείας – προμηθευτές

Η Επιτροπή πρότεινε έναν Κανονισμό για τη βελτίωση της διαθεσιμότητας φαρμάκων κρίσιμης σημασίας στην ΕΕ. Η πρόταση στοχεύει στην προστασία της ανθρώπινης υγείας, με την παροχή κινήτρων για τη διαφοροποίηση της αλυσίδας εφοδιασμού και με την ενίσχυση της παρασκευής φαρμακευτικών προϊόντων στην ΕΕ. Αυτό θα στηρίξει τον φαρμακευτικό τομέα της ΕΕ, ο οποίος συμβάλλει ουσιαστικά στην οικονομία μας. Η πράξη αποσκοπεί, επίσης, στη βελτίωση της πρόσβασης σε άλλα φάρμακα κοινού ενδιαφέροντος, τα οποία δεν είναι διαθέσιμα σε ορισμένες αγορές. Η πρωτοβουλία αυτή συμβάλλει στον στόχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Υγείας να διασφαλιστεί ότι οι ασθενείς στην ΕΕ έχουν πρόσβαση στα φάρμακα που χρειάζονται, όταν τα χρειάζονται.

Ο Κανονισμός θα διευκολύνει τις επενδύσεις για εταιρείες που αυξάνουν την παρασκευή φαρμάκων κρίσιμης σημασίας στην ΕΕ, ενώ παράλληλα θα παρέχει κίνητρα για δράσεις που καθιστούν τις αλυσίδες εφοδιασμού πιο ανθεκτικές. Θα προσφέρει, επίσης, στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να συνεργαστούν για να αυξήσουν την αγοραστική τους δύναμη.

Βασικά στοιχεία του Κανονισμού για τα φάρμακα κρίσιμης σημασίας είναι, μεταξύ άλλων, τα εξής σημεία:

- Στρατηγικά έργα για τη δημιουργία, την αύξηση ή τον εκσυγχρονισμό της ικανότητας παραγωγής φαρμάκων κρίσιμης σημασίας και των συστατικών τους στην ΕΕ. Αυτά τα βιομηχανικά έργα μπορούν να επωφεληθούν από ευκολότερη πρόσβαση σε χρηματοδότηση και ταχεία διοικητική, κανονιστική και επιστημονική στήριξη.
- Έχουν δημοσιευτεί κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις, προκειμένου να βοηθηθούν τα κράτη μέλη κατά την οικονομική στήριξη τέτοιων στρατηγικών έργων.
- Τα κράτη μέλη μπορούν να χρησιμοποιούν δημόσιες συμβάσεις για να διαφοροποιούν τις αλυσίδες εφοδιασμού και να παρέχουν κίνητρα για την ανθεκτικότητά τους. Για τα φάρμακα κρίσιμης σημασίας, οι προμηθευτές θα πρέπει να ενσωματώσουν ευρύτερο φάσμα απαιτήσεων στις διαδικασίες προμηθειών τους, όπως διαφοροποιημένες πηγές υλικού εισροής και παρακολούθηση των αλυσίδων εφοδιασμού. Σε περίπτωση έντονης εξάρτησης από μία μόνο χώρα ή από περιορισμένο αριθμό χωρών, θα πρέπει, επίσης, να εφαρμόζουν απαιτήσεις προμηθειών που ευνοούν την παραγωγή φαρμάκων κρίσιμης σημασίας στην ΕΕ. Αυτή η δυνατότητα θα υπάρχει και για άλλα φάρμακα κοινού ενδιαφέροντος, όταν δικαιολογείται.
- Η Επιτροπή θα στηρίζει τις συνεργατικές δημόσιες συμβάσεις μεταξύ των διαφόρων κρατών μελών, κατόπιν αιτήματος των κρατών μελών, για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων στη διαθεσιμότητα και την πρόσβαση σε φάρμακα κρίσιμης σημασίας και άλλα φάρμακα κοινού ενδιαφέροντος σε ολόκληρη την ΕΕ.
- Θα διερευνηθούν διεθνείς εταιρικές σχέσεις με ομοιόλογες χώρες και περιφέρειες, ώστε να διευρυνθεί η αλυσίδα εφοδιασμού και να μειωθούν οι εξαρτήσεις από μεμονωμένους προμηθευτές ή περιορισμένο αριθμό προμηθευτών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_733

III. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Έγκριση της ενσωμάτωσης από την Επιτροπή του εθελοντικού κώδικα δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση στον νόμο για τις ψηφιακές υπηρεσίες (13.02.2025)

Εθελοντικός κώδικας δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση – νόμος για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA) – μηχανές αναζήτησης – επιγραμμικές πλατφόρμες

Η Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ψηφιακών Υπηρεσιών ενέκριναν την ενσωμάτωση του εθελοντικού κώ-

δικα δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση στο πλαίσιο του νόμου για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA). Η εν λόγω ενσωμάτωση θα καταστήσει τον κώδικα σημείο αναφοράς για τον προσδιορισμό της συμμόρφωσης των πλατφορμών με την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Τον Ιανουάριο του 2025, οι υπογράφωντες τον κώδικα – συμπεριλαμβανομένων των εταιρειών που έχουν οριστεί στο πλαίσιο της DSA ως πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες και μηχανές αναζήτησης (VLOpes), όπως η Google, η Meta, η Microsoft και η TikTok – υπέβαλαν όλα τα απαραίτητα έγγραφα που τεκμηριώνουν το αίτημά τους για μετατροπή του κώδικα σε κώδικα δεοντολογίας με βάση τον νόμο για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Προκειμένου να αναγνωριστεί ως εθελοντικός κώδικας δεοντολογίας για τις ψηφιακές υπηρεσίες, ο κώδικας πρέπει να πληροί τα κριτήρια που ορίζονται στον νόμο για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Η Επιτροπή και το Συμβούλιο Εξυγίανσης ενέκριναν χωριστές θετικές αξιολογήσεις εν προκειμένω, εγκρίνοντας την επίσημη ενσωμάτωση του κώδικα στο πλαίσιο της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Με την ενσωμάτωσή του, η πλήρης τήρηση του κώδικα μπορεί να θεωρηθεί κατάλληλο μέτρο μετριασμού του κινδύνου για τους υπογράφοντες που ορίζονται ως VLOP και VLOSE στο πλαίσιο της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Ως εκ τούτου, ο κώδικας θα καταστεί σημαντικό και ουσιαστικό σημείο αναφοράς για τον προσδιορισμό της συμμόρφωσης με την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Η συμμόρφωση με τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τον κώδικα θα αποτελεί, επίσης, μέρος του ετήσιου ανεξάρτητου ελέγχου, στον οποίο υπόκεινται οι εν λόγω πλατφόρμες στο πλαίσιο της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Ο κώδικας είναι ένα ευρέως αναγνωρισμένο, άρτιο σύνολο δεσμεύσεων που αποτελούν από κοινού ένα ισχυρό σύνολο μέτρων μετριασμού για τη συμμόρφωση με την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Η αξία αυτών των δεσμεύσεων έγκειται στο γεγονός ότι είναι αποτέλεσμα συμφωνίας μεταξύ ενός ευρέος φάσματος παραγόντων, με βάση τις υφιστάμενες βέλτιστες πρακτικές του κλάδου. Λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα και τις προκλήσεις που σχετίζονται με την αντιμετώπιση της διάδοσης της παραπληροφόρησης, ο κώδικας περιλαμβάνει διαφορετικούς, αλλά αλληλένδετους τομείς:

- Δαιμονοποίηση: μείωση των οικονομικών κινήτρων για τους φορείς παροχής παραπληροφόρησης·
- Διαφάνεια της πολιτικής διαφήμισης: αποτελεσματικότερη επισήμανση για την αναγνώριση της πολιτικής διαφήμισης από τους χρήστες·
- Διασφάλιση της ακεραιότητας των υπηρεσιών: μείωση των ψεύτικων λογαριασμών, της ενίσχυσης που βασίζεται σε bot, των κακόβουλων και βαθέων παραποιήσεων

και άλλων μορφών χειραγώγησης που χρησιμοποιούνται για τη διάδοση της παραπληροφόρησης:

- Ενδυνάμωση των χρηστών, των ερευνητών και της κοινότητας ελέγχου γεγονότων: καλύτερα εργαλεία για τους χρήστες για τον εντοπισμό της παραπληροφόρησης, της ευρύτερης πρόσβασης σε δεδομένα, της κάλυψης των γεγονότων σε ολόκληρη την ΕΕ.

Τα μέτρα αυτά καταπολεμούν τους κινδύνους παραπληροφόρησης, διατηρώντας ταυτόχρονα πλήρως την ελευθερία του λόγου και ενισχύοντας τη διαφάνεια.

Στο πλαίσιο των αντίστοιχων αξιολογήσεων τους σχετικά με το κατά πόσον ο κώδικας πληροί τα κριτήρια που ορίζονται στο άρθρο 45 του νόμου για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ψηφιακών Υπηρεσιών ενθαρρύνουν τις υπογράφουσες πλατφόρμες να λαμβάνουν υπόψη διάφορες συστάσεις κατά την εφαρμογή του κώδικα δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση.

Αυτό περιλαμβάνει την ταχεία ολοκλήρωση του συστήματος ταχείας αντίδρασης για την κάλυψη όλων των εθνικών εκλογών και κρίσεων και την αποτελεσματική εφαρμογή του, ταχεία συζήτηση της ειδικής ομάδας και συγκεκριμένη παρακολούθηση των δεσμεύσεων τους στους βασικούς τομείς που αναφέρονται ανωτέρω, και την παροχή όλων των απαραίτητων δεδομένων για την κάλυψη των κενών στις εκθέσεις τους και για να καταστεί δυνατή η περαιτέρω ανάπτυξη και αποτελεσματική μέτρηση των διαρθρωτικών δεικτών – συμπεριλαμβανομένων των νέων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_505

IV. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

► **Παρουσίαση από την Επιτροπή της ενωσιακής στρατηγικής για τις αποταμιεύσεις και τις επενδύσεις, με σκοπό την ενίσχυση των οικονομικών ευκαιριών για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις της ΕΕ (19.03.2025)**

Ένωση Αποταμιεύσεων και Επενδύσεων (SIU) – αποταμιεύσεις – επενδύσεις – κεφαλαιαγορές

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τη στρατηγική της για την Ένωση Αποταμιεύσεων και Επενδύσεων (SIU), μια βασική πρωτοβουλία για τη βελτίωση του τρόπου με τον οποίο το χρηματοπιστωτικό σύστημα της ΕΕ διοχετεύει τις αποταμιεύσεις σε παραγωγικές επενδύσεις. Η πρωτοβουλία αυτή επιδιώκει να προσφέρει στους πολίτες της ΕΕ ευρύτερη πρόσβαση στις κεφαλαιαγορές και καλύτερες επιλογές χρηματοδότησης για τις επιχειρήσεις. Αυτό μπορεί να ενισχύσει τον πλούτο των πολιτών, τονώνοντας παράλληλα την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα της ΕΕ.

Η SIU αποτελεί οριζόντιο παράγοντα διευκόλυνσης που θα δημιουργήσει ένα χρηματοδοτικό οικοσύστημα προς όφελος των επενδύσεων στους στρατηγικούς στόχους της ΕΕ. Όπως επισημαίνεται στην Πυξίδα Ανταγωνιστικότητας, η ικανότητα της Ευρώπης να αντιμετωπίσει τις τρέχουσες προκλήσεις – όπως η κλιματική αλλαγή, οι γρήγορες τεχνολογικές αλλαγές και η νέα γεωπολιτική δυναμική – απαιτεί σημαντικές επενδύσεις, τις οποίες η έκθεση Ντράγκι εκτιμά σε επιπλέον 750-800 δισ. ευρώ ετησίως έως το 2030, ποσό το οποίο επηρεάζεται περαιτέρω από τις αυξημένες αμυντικές ανάγκες. Μεγάλο μέρος αυτών των πρόσθετων επενδυτικών αναγκών αφορά μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), καθώς και καινοτόμες επιχειρήσεις, οι οποίες δεν μπορούν να στηρίζονται αποκλειστικά στην τραπεζική χρηματοδότηση. Με την ανάπτυξη ολοκληρωμένων κεφαλαιαγορών – παράλληλα με ένα ολοκληρωμένο τραπεζικό σύστημα – η SIU μπορεί να αντιστοιχίσει αποτελεσματικά τις αποταμιεύσεις με τις επενδυτικές ανάγκες.

Η ΕΕ διαθέτει ταλαντούχο εργατικό δυναμικό, καινοτόμες εταιρείες και μεγάλη δεξαμενή αποταμιεύσεων των νοικοκυριών, ύψους περίπου 10 τρισ. ευρώ σε τραπεζικές καταθέσεις. Οι τραπεζικές καταθέσεις είναι ασφαλείς και εύκολα προσβάσιμες, αλλά συνήθως αποφέρουν χαμηλότερα κέρδη από ό,τι οι επενδύσεις στις κεφαλαιαγορές. Η SIU μπορεί να στηρίξει την ευημερία των πολιτών μας, προσφέροντάς τους την επιλογή και τις ευκαιρίες να επιδιώξουν καλύτερες αποδόσεις, μέσω της τοποθέτησης των αποταμιεύσεών τους στις κεφαλαιαγορές.

Παράλληλα, περισσότερες επενδύσεις στις κεφαλαιαγορές στηρίζουν την πραγματική οικονομία, επιτρέποντας στις επιχειρήσεις σε ολόκληρη την Ευρώπη να αναπτυχθούν και να ευδοκιμήσουν. Αυτό μπορεί να δημιουργήσει καλύτερες θέσεις εργασίας με πιο ανταγωνιστικούς μισθούς για τους Ευρωπαίους εργαζομένους και να προωθήσει τις επενδύσεις και την ανάπτυξη σε όλους τους οικονομικούς τομείς – κυρίως σε τομείς που η ΕΕ έχει χαρακτηρίσει ως στρατηγικά σημαντικούς, όπως η τεχνολογική καινοτομία, η απανθρακοποίηση και η ασφάλεια.

Η υλοποίηση της SIU αποτελεί κοινή ευθύνη των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, των κρατών μελών και όλων των βασικών ενδιαφερόμενων μερών, η οποία απαιτεί συντονισμένες προσπάθειες και στενή συνεργασία σε τέσσερις άξονες εργασίας:

1. Πολίτες και αποταμιεύσεις: Οι ιδιώτες αποταμιευτές διαδραματίζουν ήδη κεντρικό ρόλο στη χρηματοδότηση της οικονομίας της ΕΕ μέσω τραπεζικών καταθέσεων, όμως θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα, εφόσον το επιθυμούν, να διατηρούν μεγαλύτερο μέρος των αποταμιεύσεών τους σε μέσα της κεφαλαιαγοράς με υψηλότερες αποδόσεις, μεταξύ άλλων ενόψει της συνταξιοδότησής τους.

2. Επενδύσεις και χρηματοδότηση: Για την τόνωση των επενδύσεων, και κυρίως εκείνων που αφορούν κρίσιμους τομείς, η Επιτροπή θα θεσπίσει πρωτοβουλίες με στόχο τη βελτίωση της διαθεσιμότητας κεφαλαίων και της πρόσβασης σε κεφάλαια για όλες τις επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένων των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων.

3. Ενοποίηση και κλίμακα: Η μείωση των ανεπαρειών που απορρέουν από τον κατακερματισμό θα απαιτήσει σημαντικές προσπάθειες για την άρση τυχόν ρυθμιστικών ή εποπτικών φραγμών στις διασυνοριακές δραστηριότητες των υποδομών της αγοράς, στη διαχείριση περιουσιακών στοιχείων και στη διανομή κεφαλαίων. Αυτό θα επιτρέψει στις επιχειρήσεις να επιτύχουν αποδοτική κλίμακα σε ολόκληρη την ΕΕ.

4. Αποδοτική εποπτεία στην ενιαία αγορά: Η Επιτροπή θα προτείνει μέτρα για να διασφαλίσει ότι όλοι οι συμμετέχοντες στις χρηματοπιστωτικές αγορές τυγχάνουν παρόμοιας μεταχείρισης, ανεξάρτητα από τον τόπο εγκατάστασής τους στην ΕΕ. Αυτό θα απαιτήσει την ενίσχυση της χρήσης εργαλείων σύγκλισης, καθώς και την ανακατανομή των εποπτικών αρμοδιοτήτων μεταξύ του εθνικού και του ενωσιακού επιπέδου.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_802

V. ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Θέση σε ισχύ της ενδιάμεσης εμπορικής συμφωνίας ΕΕ-Χιλής (01.02.2025)

ενδιάμεση εμπορική συμφωνία (ITA) ΕΕ-Χιλής – επενδύσεις – πρώτες ύλες

Η ενδιάμεση εμπορική συμφωνία (ITA) ΕΕ-Χιλής τέθηκε σε ισχύ έπειτα από την ολοκλήρωση της διαδικασίας επικύρωσης της Χιλής. Η ITA, η οποία υπεγράφη το Δεκέμβριο του 2023, έχει καίρια γεωπολιτική σημασία. Θα τονώσει την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και των δύο πλευρών και, ταυτόχρονα, θα προσφέρει μια κοινή πλατφόρμα για την ανάπτυξη των κλιματικά ουδέτερων οικονομιών μας.

Το έργο αυτό θα υποστηρίξουν περαιτέρω οι τρέχουσες πρωτοβουλίες στο πλαίσιο της Global Gateway, όπως η ανάπτυξη αλυσίδων αξίας κρίσιμων πρώτων υλών για το λίθιο και τον χαλκό και η παραγωγή πράσινου υδρογόνου στη Χιλή.

Η συμφωνία θα επιτρέψει στην ΕΕ και τη Χιλή να συνεργαστούν ως ομονοούντες και διαρκείς εταίροι για την αντιμετώπιση παγκόσμιων προκλήσεων, όπως η ελαχιστοποίηση των κινδύνων για τις αλυσίδες εφοδιασμού και η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Επιπλέον, θα ενισχύσει την προνομιακή εταιρική σχέση ΕΕ-Χιλής και θα θέσει τις κοινές αξίες στο επίκεντρο των διμερών

σχέσεων, συμπεριλαμβανομένων σημαντικών δεσμεύσεων και ειδικών διατάξεων για το βιώσιμο εμπόριο και την ισότητα των φύλων.

Η ITA θα εμβαθύνει τις διμερείς εμπορικές και επενδυτικές σχέσεις ΕΕ-Χιλής και θα προσφέρει νέες ευκαιρίες για τις επιχειρήσεις με τους ακόλουθους τρόπους:

Κατάργηση των δασμών στο 99,9 % των εξαγωγών της ΕΕ και εξασφάλιση ισότιμων όρων ανταγωνισμού για τα προϊόντα της ΕΕ στην αγορά της Χιλής.

Διασφάλιση αποτελεσματικότερης και πιο βιώσιμης ροής πρώτων υλών και παραγωγών προϊόντων.

Συμπεριλαμβάνεται ένα κεφάλαιο για την ενέργεια και τις πρώτες ύλες που θα προωθήσει τις επενδύσεις και θα παρέχει στην ΕΕ σταθερή, αξιόπιστη και βιώσιμη πρόσβαση σε κρίσιμες πρώτες ύλες, όπως το λίθιο, ο χαλκός, καθώς και καθαρά καύσιμα, όπως το υδρογόνο, που είναι ζωτικής σημασίας για τη μετάβαση στην πράσινη οικονομία, ενώ ταυτόχρονα θα παρέχει στη Χιλή όλα τα περιθώρια πολιτικής που ενδέχεται να χρειαστεί για την επιδίωξη των στόχων της βιομηχανικής πολιτικής της.

Ευκολότερη παροχή υπηρεσιών από τις εταιρείες της ΕΕ στη Χιλή, μεταξύ άλλων στους τομείς των παραδόσεων, των τηλεπικοινωνιών, των θαλάσσιων μεταφορών και των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών.

Διασφάλιση ότι οι επενδυτές της ΕΕ στη Χιλή αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο όπως οι χιλιανοί επενδυτές.

Βελτιωμένη πρόσβαση των εταιρειών της ΕΕ που επενδύουν και υποβάλλουν προσφορές για δημόσιες συμβάσεις στη Χιλή, την πέμπτη μεγαλύτερη οικονομία της Λατινικής Αμερικής.

Διασφάλιση ότι τόσο οι μικρές επιχειρήσεις της ΕΕ όσο και της Χιλής επωφελούνται πλήρως από τις ευκαιρίες που προσφέρει η συμφωνία.

Η συμφωνία θα συμβάλει στην κοινή φιλοδοξία της ΕΕ και της Χιλής να καταστήσουν βιώσιμες τις διμερείς εμπορικές συναλλαγές και επενδύσεις τους, με τα παρακάτω:

- Ένα φιλόδοξο κεφάλαιο για το εμπόριο και τη βιώσιμη ανάπτυξη, που επιβεβαιώνει την προσήλωση των μερών στα πρότυπα της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας και στη συμφωνία του Παρισιού για την κλιματική αλλαγή.
- Ένα ειδικό κεφάλαιο για το εμπόριο και την ισότητα των φύλων, για πρώτη φορά σε εμπορική συμφωνία της ΕΕ, το οποίο περιλαμβάνει δεσμεύσεις για την εξάλειψη όλων των διακρίσεων κατά των γυναικών.
- Ένα κεφάλαιο για τα βιώσιμα συστήματα τροφίμων, πάλι για πρώτη φορά σε εμπορική συμφωνία της ΕΕ, με στόχο να καταστούν οι αλυσίδες εφοδιασμού τροφίμων πιο βιώσιμες και ανθεκτικές.

Η συμφωνία παρέχει, επίσης, ασφάλεια δικαίου στις επιχειρήσεις της ΕΕ με τους εξής τρόπους:

- Διασφάλιση των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, μεταξύ άλλων μέσω αυστηρών διατάξεων για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, και

- Προστασία συνολικά 234 τυπικών ευρωπαϊκών και χιλιανών τροφίμων και ποτών (γεωγραφικές ενδείξεις), με δυνατότητα προσθήκης και άλλων στο μέλλον.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_374

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Θεσμικό πλαίσιο για τα Data Centers

Στα μέσα Ιανουαρίου 2025, με την υπ' αριθμ. 96038/2024 Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ), ολοκληρώθηκε το θεσμικό πλαίσιο για την αδειοδότηση λειτουργίας των Κέντρων Δεδομένων (Data Centers) στην Ελλάδα. Τα κέντρα δεδομένων αποτελούν εξαιρετικά σημαντικό τμήμα οικονομικής δραστηριότητας και βασική υποδομή της νέας ψηφιακής εποχής για τη χώρα μας. Υποστηρίζουν κρίσιμες λειτουργίες, όπως το cloud computing, τις εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης (AI) και το Internet of Things (IoT).

Το νέο θεσμικό πλαίσιο για την αδειοδότηση, σε συνδυασμό με την πρόσβαση στην πράσινη ενέργεια μέσω Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) και το εκτεταμένο δίκτυο οπτικών ινών, καθιστά την Ελλάδα σημαντικό ψηφιακό κόμβο και προορισμό για τους επενδυτές. Στον νόμο 5069/2023 και την ΚΥΑ προβλέπεται σειρά ρυθμίσεων, που εκκινούν από τον ορισμό της δραστηριότητας η οποία για πρώτη φορά αποτυπώνεται σε θεσμικό κείμενο στην Ελλάδα.

Τα κέντρα δεδομένων εμπίπτουν στο καθεστώς γνωστοποίησης του νόμου 4442/2016. Ειδικότερα, στο καθεστώς γνωστοποίησης εμπίπτουν τα κέντρα δεδομένων:

- τα οποία παρέχουν τις υπηρεσίες τους προς τρίτους, εν μέρει ή αποκλειστικά, εφόσον έχουν ονομαστική ηλεκτρική ισχύ εξοπλισμού τεχνολογιών πληροφορικής ίση ή μεγαλύτερη των διακοσίων (200) kW
- τα οποία προορίζονται αποκλειστικά για ίδια χρήση, εφόσον έχουν ονομαστική ηλεκτρική ισχύ εξοπλισμού τεχνολογιών πληροφορικής ίση ή μεγαλύτερη των χιλίων (1000) kW

Τα λοιπά κέντρα δεδομένων, με μικρότερη ισχύ, δεν υποβάλλουν γνωστοποίηση, οφείλουν όμως να ικανοποιούν τις λοιπές προβλέψεις της νομοθεσίας σχετικά με τις κτιριοδομικές απαιτήσεις, τις χρήσεις γης την πυροπροστασία κ.λπ.

Η έναρξη ισχύος της ΚΥΑ εκκινεί την 1η Μαρτίου 2025.

Σχετικά links:

<https://acci.gr/υπαν-ολοκληρώθηκε-το-θεσμικό-πλαίσιο>

<https://www.mindev.gov.gr/anna-mani-papadimitriou-h-ella-da-prwtagwnisths-sth-nea-psyfiakh-epoxh>

► Ψηφιακή Πολιτειότητα για παιδιά

Στο πλαίσιο της Εθνικής Στρατηγικής για την Προστασία των Ανηλίκων από τον Εθισμό στο Διαδίκτυο, τα Υπουργεία Ψηφιακής Διακυβέρνησης και Παιδείας, Θρησκευ-

μάτων & Αθλητισμού υλοποιούν το πρόγραμμα «Ψηφιακή Πολιτειότητα για Παιδιά» μέσω της Εθνικής Ακαδημίας Ψηφιακών Ικανοτήτων. Πρόκειται για ένα ψηφιακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο αποτελείται από βίντεο, τόσο διαδραστικά όσο και κινουμένων σχεδίων, ψηφιακά παιχνίδια, και δημιουργικές δραστηριότητες για παιδιά από 5 έως 9 ετών. Στόχος του προγράμματος είναι η στήριξη των γονέων με την παροχή των απαραίτητων – για τα παιδιά – γνώσεων και δεξιοτήτων για ασφαλή και υπεύθυνη πλοήγηση στον ψηφιακό κόσμο.

Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνεται υλικό το οποίο σχετίζεται με θεματικές, όπως η προστασία της ιδιωτικότητας, η ασφάλεια δεδομένων, ο διαδικτυακός εθισμός, το ψηφιακό αποτύπωμα, ο διαδικτυακός εκφοβισμός, οι ψευδείς ειδήσεις και το ακατάλληλο περιεχόμενο.

Η πρόσβαση γίνεται μέσω της ιστοσελίδας της Εθνικής Ακαδημίας Ψηφιακών Ικανοτήτων. Οι γονείς μπορούν να ενημερωθούν αναλυτικά για το πρόγραμμα και το ευρύτερο εκπαιδευτικό πλαίσιο που το υποστηρίζει και να πλοηγηθούν στο διαθέσιμο εκπαιδευτικό περιεχόμενο.

Τα βήματα που πρέπει οι γονείς να ακολουθήσουν είναι τα εξής:

- Επιλέγουν την ηλικιακή ομάδα του παιδιού τους (5-6 ετών ή 7 ετών ή 8-9 ετών).
 - Στη συνέχεια, επιλέγουν τη θεματική που τους ενδιαφέρει.
 - Ύστερα, περιηγούνται στο διαθέσιμο εκπαιδευτικό υλικό και επιλέγουν την επιθυμητή δραστηριότητα για τα παιδιά τους.
- Το εκπαιδευτικό υλικό περιλαμβάνει τέσσερις δραστηριότητες που συνδυάζουν μάθηση και ψυχαγωγία:
- βίντεο κινουμένων σχεδίων για εισαγωγή στις θεματικές
 - διαδραστικά βίντεο για κατανόηση
 - ψηφιακά παιχνίδια για εμπέδωση
 - δημιουργικές δραστηριότητες για γονείς και παιδιά

Επισημαίνεται ότι κάθε θεματική συνοδεύεται από οδηγό γονέα με πληροφορίες και συμβουλές για τη βέλτιστη αξιοποίηση του υλικού.

Το πρόγραμμα «Ψηφιακή Πολιτειότητα για Παιδιά» αναπτύχθηκε από το Εθνικό Δίκτυο Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας (ΕΔΥΤΕ Α.Ε. – GRNET), φορέα του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης, με την παιδαγωγική επιμέλεια του Εργαστηρίου Προηγμένων Μαθησιακών Τεχνολογιών στη Δια Βίου και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευ-

ση (Ε.ΔΙ.Β.Ε.Α)» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Σχετικά links:

<https://cms.nationaldigitalacademy.gov.gr/psifiaki-politeiotita>

► Τέλος εποχής για τα υποθηκοφυλακεία

392 υποθηκοφυλακεία σε όλη την Ελλάδα έκλεισαν οριστικά, σηματοδοτώντας μια ιστορική μετάβαση από τη γραφειοκρατία στο σύγχρονο ψηφιακό Κτηματολόγιο. Με την κατάργηση των υποθηκοφυλακείων, η χώρα περνάει σε μια νέα εποχή με λιγότερο χαρτί και περισσότερη ταχύτητα υπογραμμίζοντας εμφατικά τον εκσυγχρονισμό της Δημόσιας Διοίκησης. Όλες οι αρμοδιότητες όπως και οι διαδικασίες για τη μεταβίβαση και διαχείριση ακινήτων περνούν πλέον στο Κτηματολόγιο. Οι πολίτες αποχαιρετούν οριστικά τις χρονοβόρες και πολύπλοκες διαδικασίες του παρελθόντος.

Παράλληλα, το έργο της ψηφιοποίησης, το οποίο χρηματοδοτείται από το Ταμείο Ανάκαμψης, βρίσκεται ήδη στο 45% της ολοκλήρωσης (280 εκατομμύρια σελίδες). Με την ψηφιοποίηση 600 εκατομμυρίων σελίδων, ικανοποιείται ένα αίτημα δεκαετιών για σύγχρονη, γρήγορη και ασφαλή πρόσβαση στα αρχεία από τους δικηγόρους χωρίς να απαιτείται μετάβαση σε κανένα Γραφείο με φυσική παρουσία.

Το σύνολο των αγοραπωλησιών που υποβλήθηκαν από τον Ιανουάριο του 2024 μέσω της πλατφόρμας akinita.gov.gr πήρε πιστοποιητικό μεταγραφής μέσα σε μόλις μία εργάσιμη ημέρα. Το ποσοστό κτηματογράφησης έχει αυξηθεί σε 60% και μέχρι το τέλος του 2025 θα ολοκληρωθεί στο 100%. Το Κτηματολόγιο είναι ο πρώτος φορέας που εφαρμόζει σύστημα Τεχνητής Νοημοσύνης για έκδοση διοικητικών αποφάσεων, με τα πρώτα αποτελέσματα να έχουν φέρει ήδη υπερδιπλασιασμό των εβδομαδιαίων αποφάσεων από τον Σεπτέμβριο του 2024 που ψηφίστηκε ο νόμος 5142/24 έως σήμερα.

Σχετικά links:

https://mindigital.gr/wp-content/uploads/2025/01/report_ktimatologio.pdf

► Θέση Γενικού Εισαγγελέα του ΔΕΕ επί της διαδικτυακής αγοράς

Το 2018 δημοσιεύθηκε στον ιστότοπο Publi24.ro (ιστότοπο της εταιρείας Russmedia), στον οποίο λειτουργεί διαδικτυακή αγορά, αγγελία η οποία ανέφερε ότι ένα πρόσωπο (η Χ) παρείχε σεξουαλικές υπηρεσίες. Η αγγελία περιείχε φωτογραφίες και αριθμό τηλεφώνου, στοιχεία τα οποία προέρχονταν από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του θιγόμενου προσώπου και τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί χωρίς τη συγκατάθεσή του. Η Russmedia διέγραψε ταχέως την αγγελία, πλην όμως αυτή αναπα-

ράχθηκε σε άλλους ιστότοπους. Η Χ άσκησε αγωγή κατά της Russmedia.

Το εφετείο Cluj (Ρουμανία) υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με σκοπό να αποσαφηνιστούν οι ευθύνες του φορέα εκμετάλλευσης διαδικτυακής αγοράς στην περίπτωση αυτή.

Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στα προδικαστικά ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου, ο Γενικός Εισαγγελέας Maciej Szpunar αναλύει, στις Προτάσεις του, τη σχέση μεταξύ της Οδηγίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο και του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων (ΓΚΠΔ).

Όσον αφορά την Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο, ο Γενικός Εισαγγελέας επισημαίνει ότι, ένας φορέας εκμετάλλευσης διαδικτυακής αγοράς, όπως η Russmedia, μπορεί να τύχει απαλλαγής από την ευθύνη για το περιεχόμενο των αγγελιών που δημοσιεύονται στη διαδικτυακή αγορά του, υπό την προϋπόθεση ότι ο ρόλος του παραμένει ουδέτερος και αμιγώς τεχνικός. Η εν λόγω προστασία του φορέα εκμετάλλευσης διαδικτυακής αγοράς δεν έχει εφαρμογή σε περίπτωση ενεργού παρεμβάσεως στη διαχείριση του περιεχομένου, την τροποποίηση ή την προώθησή του.

Όσον αφορά τον ΓΚΠΔ, ο Γενικός Εισαγγελέας διευκρινίζει ότι ο φορέας εκμετάλλευσης διαδικτυακής αγοράς ενεργεί ως εκτελών την επεξεργασία για τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται στις αγγελίες. Κατά συνέπεια, δεν υποχρεούται να ελέγχει κατά τρόπο συστηματικό το περιεχόμενό τους πριν από τη δημοσίευσή. Ωστόσο, οφείλει να λαμβάνει οργανωτικά και τεχνικά μέτρα για την προστασία των δεδομένων αυτών. Ο Γενικός Εισαγγελέας εκτιμά αντιθέτως ότι, όσον αφορά τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα των διαφημιζόμενων χρηστών που εγγράφονται στην εν λόγω διαδικτυακή αγορά, ο φορέας εκμετάλλευσης διαδικτυακής αγοράς ενεργεί υπό την ιδιότητα του υπευθύνου επεξεργασίας και οφείλει, στο πλαίσιο αυτό, να εξακριβώνει την ταυτότητα των διαφημιζόμενων χρηστών.

Σχετικά links:

<https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-492/23>

► Consent μέσω gov.gr

Από τον Φεβρουάριο του 2025, οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα παροχής συγκατάθεσης (consent) μέσω του gov.gr για τη διάθεση στοιχείων με σκοπό τη σύναψη συμβολαίου και την αλλαγή παρόχου ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου.

Η συγκεκριμένη υπηρεσία επιταχύνει μια σειρά από διαδικασίες, διευκολύνει σημαντικά την καθημερινότητα των πολιτών, περιορίζει ακόμα και την ψηφιακή γραφειοκρατία και ευνοεί τον ανταγωνισμό στην αγορά ενέρ-

γεια. Υπογραμμίζεται ότι δεν πρόκειται για ξεχωριστή εφαρμογή, αλλά για υπηρεσία που διατίθεται μέσω του gov.gr. Είναι η δεύτερη δυνατότητα παροχής συγκατάθεσης (consent) που δίνεται μέσω του gov.gr, την οποία υλοποιεί το Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης με στόχο τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της Δημόσιας Διοίκησης και την εύκολη και φιλική εξυπηρέτηση των πολιτών. Υπενθυμίζεται ότι οι πολίτες μπορούν ήδη να παρέχουν τη συγκατάθεσή τους για την ψηφιακή άντληση και διάθεση των δεδομένων τους για τη σύναψη ασφαλιστηρίου συμβολαίου αυτοκινήτου. Το επόμενο διάστημα, η επισκόπηση των στοιχείων και η συγκατάθεση θα δίνεται και μέσω ειδοποίησης (push notification) στο Gov.gr Wallet, το ψηφιακό πορτοφόλι, διευκολύνοντας ακόμη περισσότερο τις διαδικασίες για τους πολίτες.

Πιο συγκεκριμένα, για τη σύναψη νέου συμβολαίου ή την αλλαγή παρόχου ηλεκτρικής ενέργειας ή/και φυσικού αερίου, οι πολίτες ακολουθούν τα εξής βήματα:

- Επισκέπτονται το φυσικό ή ηλεκτρονικό κατάστημα, επιλέγουν το προϊόν που επιθυμούν και αιτούνται την εκκίνηση της διαδικασίας σύναψης συμβολαίου ή αλλαγής παρόχου.

- Στη συνέχεια, είτε με ανακατεύθυνση από το ψηφιακό περιβάλλον του παρόχου, είτε με εξατομικευμένο σύνδεσμο που παρέχει ο πάροχος, εισέρχονται στη νέα ηλεκτρονική υπηρεσία του gov.gr με τη χρήση κωδικών TaxisNet και κωδικού μίας χρήσης που τους αποστέλλεται στο πιστοποιημένο κινητό, το οποίο έχουν καταχωρήσει στο Εθνικό Μητρώο Επικοινωνίας (ΕΜΕπ).

- Τα απαραίτητα στοιχεία των πολιτών αντλούνται από τα μητρώα, που τηρούνται. Μετά την επισκόπησή τους, οι πολίτες δίνουν τη συναίνεσή τους (consent) για τη διαβίβαση των στοιχείων προς τον πάροχο.

- Η διαδικασία ολοκληρώνεται στο περιβάλλον του παρόχου με την υπογραφή της σύμβασης, την οποία οι πολίτες μπορούν να λάβουν και ηλεκτρονικά, καθώς και να την υπογράψουν με τη χρήση ψηφιακής υπογραφής.

Σημειώνεται ότι, στο πλαίσιο της υπηρεσίας (consent), αντλούνται και διαβιβάζονται στοιχεία ταυτοποίησης, στοιχεία επικοινωνίας όπως έχουν καταχωρηστεί στο Εθνικό Μητρώο Επικοινωνίας, στοιχεία ΑΦΜ και ΔΟΥ, διεύθυνση ακινήτου, καθώς και στοιχεία που επιβεβαιώνουν τη σχέση (ιδιόκτητο, μισθωμένο ή παραχωρημένο προς χρήση) του φυσικού προσώπου με το ακίνητο, μέσω του αριθμού παροχής για την περίπτωση προμήθειας ηλεκτρικού ρεύματος. Σύμφωνα αυτό θα αποδεικνύεται και από τον Ηλεκτρονικό Κωδικό Αναγνώρισης Σημείου Παράδοσης (ΗΚΑΣΠ) για την περίπτωση προμήθειας φυσικού αερίου. Η άντληση των δεδομένων διενεργείται μέσω του Κέντρου Διαλειτουργικότητας της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων και

Ψηφιακής Διακυβέρνησης του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης.

Σχετικά links:

<https://minfin.gov.gr/sygkatathesi-consent-meso-tou-gov-gr-tha-dinoun-oi-polites-gia-ti-synapsi-symvolaiou-kai-tin-allagi-parochou-energeias>

<https://minfin.gov.gr/wp-content/uploads/2025/02/Video.mp4>

► Γνώμη της ΕΕΒΤ για την Τεχνητή Νοημοσύνη στο σχολείο

Περί τα μέσα Μαρτίου 2025, η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής (ΕΕΒΤ) ανακοίνωσε την έκδοση νέας Γνώμης για τις εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης στο ελληνικό σχολείο.

Η Επιτροπή ασχολήθηκε με το ζήτημα της εισαγωγής εφαρμογών Τεχνητής Νοημοσύνης στο ελληνικό σχολείο, με στόχο, αφενός, την ανάλυση των ηθικοκοινωνικών προεκτάσεων των εφαρμογών αυτών, οι οποίες είτε χρησιμοποιούνται ήδη σε εκπαιδευτικά συστήματα είτε βρίσκονται σε στάδιο προετοιμασίας για εισαγωγή στην εκπαιδευτική διαδικασία και, αφετέρου, τη διατύπωση σχετικών προτάσεων προς την Πολιτεία.

Όπως αναφέρει η ΕΕΒΤ, η σημασία της εισαγωγής εφαρμογών Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) στα εκπαιδευτικά συστήματα βρίσκεται διεθνώς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Χάρη στη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, ιδίως την τελευταία δεκαετία, οι δυνατότητες επεξεργασίας μεγάλου όγκου δεδομένων και ανταπόκρισης σε ερωτήματα επί οποιουδήποτε θέματος μέσω της λειτουργίας κατάλληλων αλγορίθμων ανοίγουν μια ευρύτατη προοπτική αναμόρφωσης της εκπαίδευσης σε σχέση με όσα γνωρίζουμε έως σήμερα. Ανταποκρινόμενοι στους γρήγορους ρυθμούς ανάπτυξης της τεχνολογίας και στη χρήση κυρίως της παραγωγικής ΤΝ από εκπαιδευόμενους σε όλες τις βαθμίδες (πρωτίστως στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση), διεθνείς οργανισμοί και εθνικές κυβερνήσεις διερευνούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο η τεχνολογία αυτή θα είναι καρποφόρα με θετικό αντίκτυπο και οφέλη για τους εμπλεκόμενους φορείς.

Ωστόσο, τα οφέλη αυτά συνοδεύονται από αβεβαιότητες και ενδεχόμενους κινδύνους, που καταρχάς έχουν επισημανθεί γενικότερα για την ΤΝ αλλά επισημαίνονται και ειδικά όσον αφορά την εισαγωγή της ΤΝ στη σχολική εκπαίδευση. Είναι προφανές ότι η αντιμετώπιση αυτών των επιφυλάξεων, με τρόπο που τα οφέλη από τις εφαρμογές ΤΝ στη σχολική εκπαίδευση να μην υπονομεύονται, προϋποθέτει μια ανάλυση της ηθικής διάστασης του θέματος, καθώς οι σχετικές αποφάσεις που πρέπει να λά-

βει κάθε Πολιτεία έχουν μεγάλο κοινωνικό αντίκτυπο για τους νέους και τις μελλοντικές γενιές.

Η σχετική έκθεση επιχειρεί να θέσει ένα πλαίσιο ηθικού προβληματισμού για την εισαγωγή της ΤΝ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και, συγκεκριμένα, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με βάση δεδομένα που προέκυψαν από τη βιβλιογραφία, τη νομοθεσία, συναφή κείμενα διεθνών οργανισμών, αλλά και τις ακροάσεις εμπειρογνομόνων που οργάνωσε η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής (ΕΕΒΤ) για το θέμα.

Οι εφαρμογές ΤΝ, και ειδικότερα τα εργαλεία παραγωγικής ΤΝ, είναι σε θέση να εξασφαλίσουν εξατομικευμένη εκπαιδευτική εμπειρία, που είναι κοντά στις ιδιαίτερες γνωσιακές και μαθησιακές ανάγκες, εξυπηρετώντας τις προτιμώμενες μεθόδους και τους ρυθμούς κάθε μαθητή/μαθήτριας. Ταυτόχρονα, παρέχουν δυνατότητες εξατομικευμένης ανατροφοδότησης, επιταχύνοντας τη διαδικασία της μάθησης, ενώ παράλληλα καθιστούν δυνατή την αύξηση του ενδιαφέροντος των εκπαιδευομένων.

Η προοπτική αυτή μπορεί να οδηγήσει στον σχεδιασμό εκπαιδευτικών συστημάτων απαλλαγμένων από χρόνια προβλήματα, όπως η αδυναμία πρόσβασης σε πηγές πολύπλευρης και διαρκώς επικαιροποιούμενης γνώσης, η βέλτιστη αξιοποίηση του χρόνου του εκπαιδευομένου, η ανάγκη υποστήριξης του εκπαιδευτικού ως μεμονωμένου δρώντος, η βέλτιστη οργάνωση των εκπαιδευτικών υπηρεσιών και των προγραμμάτων σπουδών, κ.λπ.

Ωστόσο, τα οφέλη αυτά συνοδεύονται από αβεβαιότητες και ενδεχόμενους κινδύνους, που έχουν επισημανθεί γενικότερα για την ΤΝ, όπως π.χ. το ζήτημα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, το ζήτημα της αδιαφάνειας ως προς τη λειτουργία ειδικά των εφαρμογών μηχανικής μάθησης, το πρόβλημα του ψηφιακού εγγραμματισμού, που μπορεί να καταλήξει σε αθέμιτους αποκλεισμούς κοινωνικών ομάδων από τη χρήση των εφαρμογών, ή, ακόμη, το ενδεχόμενο πρόκλησης υποαπασχόλησης και ανεργίας για σημαντικές κατηγορίες επαγγελματιών. Πέρα από τα παραπάνω, αβεβαιότητες και κίνδυνοι επισημαίνονται και ειδικά όσον αφορά την εισαγωγή ΤΝ στη σχολική εκπαίδευση (π.χ. το ενδεχόμενο περιαγωγής του εκπαιδευομένου σε παθητικό και όχι κριτικά σκεπτόμενο δέκτη πληροφοριών, το πρόβλημα της υποκατάστασης μηχανών στη διαπροσωπική σχέση εκπαιδευόμενου/εκπαιδευτή, η υποβάθμιση του κοινωνικοποιητικού ρόλου της εκπαίδευσης, το οποίο εξασφαλίζεται και χωροταξικά στο περιβάλλον του σχολείου, κ.λπ.).

Σχετικά links:

<http://www.bioethics.gr>

http://www.bioethics.gr/api/files/download/2412/ΓΝΩΜΗ_ΤΝ_ΣΤΟ_ΕΛΛΗΝΙΚΟ_ΣΧΟΛΕΙΟ_FINAL_GR.pdf

► Διακοπή λειτουργίας ΗΕΔ

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ως αποτέλεσμα αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας χρήσης της Ευρωπαϊκής Πλατφόρμας Ηλεκτρονικής Επίλυσης Διαφορών (ΗΕΔ), σε όλα τα κράτη μέλη, διαπίστωσε ότι η χρήση της από καταναλωτές και εμπόρους ήταν περιορισμένη.

Με βάση τον Κανονισμό (ΕΕ) 2024/3228, ο Κανονισμός (ΕΕ) 524/2013 καταργείται και η λειτουργία της πλατφόρμας ΗΕΔ διακόπτεται οριστικά. Η πλατφόρμα, που λειτουργούσε από το 2016 ως ενιαίο σημείο εξυπηρέτησης για την εξωδικαστική επίλυση διαφορών που προκύπτουν από συμβάσεις ηλεκτρονικής πώλησης προϊόντων ή παροχής υπηρεσιών, παύει να δέχεται νέες υποθέσεις από τις 20 Μαρτίου 2025.

Οι χρήστες θα έχουν πρόσβαση στην πλατφόρμα έως τις 19 Ιουλίου 2025, προκειμένου να ολοκληρώσουν εκκρεμείς υποθέσεις ή να ανακτήσουν δεδομένα. Με την οριστική διακοπή της λειτουργίας στις 20 Ιουλίου 2025, όλες οι πληροφορίες, συμπεριλαμβανομένων των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, θα διαγραφούν οριστικά.

Οι καταναλωτές που επιθυμούν να υποβάλουν καταγγελία κατά προμηθευτών με έδρα την Ελλάδα μπορούν να απευθύνονται:

– στην Ανεξάρτητη Αρχή «Συνήγορος του Καταναλωτή» ή

– στους λοιπούς πιστοποιημένους φορείς Εναλλακτικής Επίλυσης Διαφορών (ΕΕΔ) στην Ελλάδα.

Σχετικά links:

<https://www.synigoroskatanaloti.gr/el/ypoboli-anaforas>

<https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.adr.show2>

<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/3228/oj>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2024 – Φεβρουάριος 2025)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

► Χρηματική ποινή λόγω παραβίασης του ενωσιακού δικαίου από κράτος μέλος της ΕΕ

Το ΓεΔΕΕ επιβεβαίωσε την υποχρέωση της Πολωνίας να καταβάλει χρηματική ποινή ύψους 320 εκατομμυρίων ευρώ, καθώς η νομοθετική της αναθεώρηση σχετικά με την αναδιοργάνωση του δικαστικού της συστήματος παραβίασε το δίκαιο της Ένωσης

Θεσμικό δίκαιο – μερική μη εκτέλεση διατάξεως του Δικαστηρίου η οποία περιέχει προσωρινή εντολή στο πλαίσιο προσφυγής λόγω παραβάσεως κράτους μέλους – χρηματική ποινή – είσπραξη απαιτήσεων με συμψηφισμό – άρθρο 101 παρ. 1 και άρθρο 102 του Κανονισμού (ΕΕ, Ευράτομ) 2018/1046 – αρμοδιότητα του ΓεΔΕΕ

ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-830/22 και T-156/23, Πολωνία/Επιτροπή, 05.02.2025, Τμήμα δεύτερο (πενταμελές), Πρόεδρος: Α. Μαρκουλλή, Εισηγητής: Γ. Βαλασίδης, ECLI:EU:T:2025:131 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η διαφορά της παρούσας υπόθεσης ανέκυψε όταν, τον Απρίλιο του 2021, η Επιτροπή άσκησε προσφυγή κατά της Πολωνίας, υποστηρίζοντας ότι η τελευταία είχε παραβιάσει το δίκαιο της Ένωσης με τη νομοθετική αναθεώρηση που πραγματοποίησε όσον αφορά την οργάνωση των εθνικών δικαστηρίων της. Το ΔΕΕ, με σχετική του διάταξη, στις 14 Ιουλίου 2021, υποχρέωσε την Πολωνία να αναστείλει ορισμένες από τις εθνικές αυτές διατάξεις (ιδίως αυτές που επέτρεψαν την κίνηση ποινικής δίωξης κατά δικαστών). Δεδομένου ότι η Πολωνία δεν συμμορφώθηκε με τη διάταξη αυτή, κατόπιν νέας αίτησης προσωρινών μέτρων εκ μέρους της Επιτροπής, το Δικαστήριο επέβαλε, στις 27 Οκτωβρίου, χρηματική ποινή ύψους 1.000.000 ευρώ ημερησίως από την κοινοποίηση της διάταξης αυτής στο κράτος μέλος. Η κοινοποίηση αυτή και συνακόλουθα η έναρξη της χρηματικής ποινής έγινε στις 3 Νοεμβρίου 2021.

Στις 9 Ιουνίου 2022, η Πολωνία εξέδωσε νέο νόμο, με τον οποίο τροποποίησε ορισμένες από τις κρίσιμες εθνικές διατάξεις και, κατά συνέπεια, έγινε δυνατή η εφαρμογή των μέτρων που της επιβλήθηκαν με τις ανωτέρω διατάξεις του ΔΕΕ (τέθηκε σε ισχύ στις 15 Ιουλίου 2022). Κατόπιν τούτου, στις 21 Απριλίου 2023, με νέα διάταξή του, το Δικαστήριο μείωσε το ύψος της ημερήσιας χρηματικής ποινής σε 500.000 ευρώ. Στο μεταξύ, επειδή η Πολωνία δεν κατέβαλε τα ποσά της χρηματικής ποινής, η Επιτρο-

πή πραγματοποίησε είσπραξη μέσω συμψηφισμών με προγενέστερες απαιτήσεις που είχε η Πολωνία κατά της Ένωσης, βάσει του Κανονισμού (ΕΕ, Ευράτομ) 2018/1046 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουλίου 2018, σχετικά με τους δημοσιονομικούς κανόνες που εφαρμόζονται στον γενικό προϋπολογισμό της Ένωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, η Πολωνία άσκησε προσφυγή ζητώντας ακριβώς την ακύρωση ορισμένων αποφάσεων συμψηφισμού της Επιτροπής για το διάστημα μεταξύ της 15ης Ιουλίου και της 29ης Αυγούστου 2022, αφενός, και της 30ής Αυγούστου και 28ης Οκτωβρίου 2022, αφετέρου. Επικουρικώς, ζήτησε την εν μέρει ακύρωση των προσβαλλόμενων αποφάσεων, στο μέτρο που αφορούν το 50% των συμψηφισθεισών απαιτήσεων, δεδομένης της ισχύος της διάταξης της 21ης Απριλίου 2023. Ειδικότερα, η Πολωνία υποστήριξε ότι οι αποφάσεις αυτές αντέβαιναν στην συνταγματική της έννομη τάξη, η οποία ενσωματώνει τις αρχές της υπεροχής και της άμεσης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, καθώς επρόκειτο για πράξεις της Ένωσης *ultra vires*, τις οποίες μπορούν να ελέγχουν τα συνταγματικά δικαστήρια των κρατών μελών. Παράλληλα, ισχυρίστηκε ότι ο νόμος που τέθηκε σε ισχύ στις 15 Ιουλίου 2022 ήταν αρκετός για την εφαρμογή των προσωρινών μέτρων που της επιβλήθηκαν και, επομένως, δεν θα έπρεπε να υποχρεωθεί να καταβάλει τις ημερήσιες χρηματικές ποινές μετά την ημερομηνία αυτή.

Το ΓεΔΕΕ, αρχικά, έκρινε ότι είναι αρμόδιο να εξετάσει την υπόθεση, δυνάμει του άρθρου 256 παρ. 1, εδάφιο α', ΣΛΕΕ, από το οποίο προκύπτει ότι στην αρμοδιότητά του εμπίπτει η εξέταση προσφυγών του άρθρου 263 ΣΛΕΕ (όπως αυτή που άσκησε η Πολωνία), χωρίς να έχει εφαρμογή η παρέκκλιση βάσει των άρθρων 51 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 260 ΣΛΕΕ που επικαλέστηκε η Επιτροπή με την ένστασή της, η οποία πρέπει εξάλλου να ερμηνεύεται στενά. Στη συνέχεια, εξετάζοντας τα επιχειρήματα της Πολωνίας επί της ουσίας, το ΓεΔΕΕ έκρινε, αφενός, ότι η ύπαρξη μιας οφειλής προς την Ένωση δεν μπορεί να αμφισβητηθεί βάσει της συνταγματικής έννομης τάξης του κρίσιμου κράτους μέλους, λαμβάνοντας υπόψιν παράλληλα ότι διατάξεις που αφορούν το εθνικό δικαστικό σύστημα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ελέγχου και προσωρινών μέτρων (άρθρα 19 παρ. 1, εδάφιο β', ΣΕΕ και 279 ΣΛΕΕ), και, αφετέρου, ότι η εθνική ρύθμιση της 9ης Ιουνίου 2022 δεν αρκεί από μόνη της για να θεωρηθεί πως η Πολωνία συμμορφώθηκε πλήρως με τις διατάξεις του Δικαστηρίου.

Επομένως, απορρίφθηκε το αίτημα περί της συνολικής ακύρωσης των αποφάσεων.

Όσον αφορά το επικουρικό αίτημα της Πολωνίας, το κράτος μέλος υποστήριξε, πρώτον, ότι υφίσταται παραβίαση των αρχών της αναλογικότητας, της ισότητας ενώπιον του νόμου και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και, δεύτερον, των άρθρων 98, 101 και 102 του Δημοσιονομικού Κανονισμού. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι περιστάσεις που οδήγησαν στην εν τέλει μείωση της ημερήσιας χρηματικής ποινής προϋπήρχαν της διάταξης της 21ης Απριλίου 2023 που επέβαλλε τη μείωση αυτή. Συνεπώς, σύμφωνα με την Πολωνία, η εκτέλεση της ποινής για το διάστημα από 15 Ιουλίου έως 28 Οκτωβρίου 2022 έπρεπε να γίνει κατά το ήμισυ.

Το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η διάταξη της 21ης Απριλίου 2023 έχει αποτελέσματα μόνο για το μέλλον και άρα δεν μπορεί να επηρεάσει το ύψος των ποινών που επιβλήθηκαν πριν την ημερομηνία αυτή. Ταυτόχρονα, δεν προκύπτει ότι η Επιτροπή είχε την αρμοδιότητα να καθορίζει μονομερώς το ύψος των οφειλόμενων από την Πολωνία ποσών, καθώς κάτι τέτοιο θα αμφισβητούσε το κύρος της διάταξης της 27ης Οκτωβρίου 2021. Επομένως, ελλείψει της εξουσίας αυτής, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας εκ μέρους της Επιτροπής. Αντίστοιχα, δεν έχει παραβιαστεί ούτε η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας βάσει του άρθρου 47 ΧΘΔ, διότι η Πολωνία διέθετε ένδικο βοήθημα (αίτηση ανάκλησης ή τροποποίησης) με το οποίο θα μπορούσε να στραφεί κατά της κρίσιμης διάταξης. Συνεπώς, απορρίφθηκε και το επικουρικό αίτημα της Πολωνίας.

► Πρόσβαση στα έγγραφα

Απόρριψη αίτησης αναίρεσης της Επιτροπής στο πλαίσιο υπόθεσης αναφορικά με την πρόσβαση σε έγγραφα της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων, βάσει του Κανονισμού 1049/2001

αίτηση αναιρέσεως – πρόσβαση στα έγγραφα – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – άρθρο 4 παρ. 3, εδάφιο α' – προστασία της διαδικασίας λήψεως αποφάσεων – Κανονισμός (ΕΚ) 182/2011 – επιτροπολογία – θέσεις των κρατών μελών και άλλων μελών των επιτροπών – άρνηση παροχής προσβάσεως

ΔΕΕ C-726/22 Ρ, Επιτροπή/Pollinis France, 16.01.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: Ι. Jarukaitis, Εισηγητής: Δ. Γρατίσας, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2025:17 – Αίτηση αναιρέσεως

Στις 27 Ιανουαρίου και 8 Απριλίου 2020, η Pollinis France, γαλλική ΜΚΟ που έχει ως σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος γενικότερα και των μελισσών ειδικότερα,

κατέθεσε αιτήματα προς την Επιτροπή, βάσει των Κανονισμών 1049/2001 και 1367/2006 σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, με αντικείμενο την παροχή πρόσβασης σε έγγραφα που σχετίζονταν με το έγγραφο καθοδήγησης της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EFSA), το οποίο είχε καταρτίσει το 2013. Η Επιτροπή, με δύο χωριστές αποφάσεις, απέρριψε τα αιτήματα της ΜΚΟ, επικαλούμενη, μεταξύ άλλων, το γεγονός ότι η πρόσβαση στα κρίσιμα έγγραφα θα επηρέαζε τη διαδικασία λήψης αποφάσεων της οποίας ήταν μέρος, σύμφωνα με την εξαίρεση που προβλέπεται στο άρθρο 4 παρ. 3, εδάφιο α', του Κανονισμού 1049/2001.

Η Pollinis France, κατόπιν των αποφάσεων αυτών, άσκησε προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ισχυριζόμενη, κατά βάση, ότι η Επιτροπή δεν εφάρμοσε σωστά την προαναφερόμενη εξαίρεση, καθώς η πρόσβαση στα αιτούμενα έγγραφα δικαιολογείται από υπέρτερο δημόσιο συμφέρον. Το ΓεΔΕΕ στην απόφασή του (συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-371/20, T-554/20, 14.09.2022, ECLI:EU:T:2022:556) έκρινε ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων στην οποία βασίστηκε η Επιτροπή δεν ήταν ενεργή κατά την έκδοση των επίμαχων αποφάσεων της τελευταίας. Συνεπώς, τα έγγραφα για τα οποία η ΜΚΟ ζητούσε πρόσβαση δεν ήταν σε εφαρμογή και άρα η Επιτροπή δεν μπορούσε να επικαλεστεί την παραπάνω εξαίρεση του Κανονισμού. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ απέρριψε τις αποφάσεις της Επιτροπής.

Στη συνέχεια, η Επιτροπή άσκησε αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΔΕΕ, με την οποία ζήτησε την αναίρεση της απόφασης του ΓεΔΕΕ, βασιζόμενη σε δύο λόγους.

Με τον πρώτο λόγο αναίρεσης, η Επιτροπή υποστήριξε ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη εκτίμησης όσον αφορά την ερμηνεία της εξαίρεσης του άρθρου 4 παρ. 3, εδάφιο α', του Κανονισμού 1049/2001 και, συγκεκριμένα, ως προς τη φράση «θέμα επί του οποίου δεν έχει αποφασίσει» του άρθρου αυτού, καθώς το εν λόγω θεσμικό όργανο συνέχιζε να ασκεί ουσιαστικά τις αρμοδιότητές του στο πλαίσιο της κρίσιμης διαδικασίας λήψης αποφάσεων, από το 2013 μέχρι την ημερομηνία έκδοσης των αποφάσεών του.

Το ΔΕΕ επανέλαβε αρχικά ότι σκοπός του Κανονισμού 1049/2001 και του άρθρου 15 παρ. 1 ΣΛΕΕ είναι η διαφάνεια και η ευρύτερη δυνατή πρόσβαση του κοινού στις εργασίες των ενωσιακών οργάνων, προκειμένου οι αποφάσεις που λαμβάνονται να είναι όσο το δυνατόν εγγύτερα στους πολίτες της Ένωσης. Επομένως, η άρνηση παροχής πρόσβασης σε έγγραφα των οργάνων της ΕΕ θα πρέπει να δικαιολογείται ειδικά με βάση τις στενά ερμηνευμένες εξαιρέσεις του άρθρου 4 του Κανονισμού. Στη συνέχεια, εξετάζοντας την παρούσα υπόθεση, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι μια διαδικασία λήψης αποφάσεων μπορεί

να περατωθεί ακόμη και αν δεν έχει επιτευχθεί εν τέλει ο σκοπός της, όπως συνέβη εν προκειμένω, καθώς η κρίσιμη διαδικασία είχε καταστεί επί της ουσίας άνευ αντικειμένου, όπως ορθά εντόπισε το ΓεΔΕΕ. Ακόμη και αν εθεωρείτο πως η εν λόγω διαδικασία ήταν ενεργή, είναι αρκετά αμφίβολο, κατά το Δικαστήριο, το κατά πόσον το περιεχόμενο των εγγράφων για τα οποία ζητήθηκε πρόσβαση από την Pollinis France ήταν απόλυτα σχετικό με αυτή. Συμπερασματικά, το ΔΕΕ απέρριψε τον πρώτο λόγο αναίρεσης, επικυρώνοντας την κρίση του ΓεΔΕΕ, το οποίο δεν υπέπεσε σε πλάνη, κρίνοντας ότι το γεγονός πως η Επιτροπή είχε ως σκοπό την έκδοση ενός τελικού εγγράφου καθοδηγήσεως για τις μέλισσες δεν ήταν από μόνο του αρκετό για να γίνει δεκτό ότι εξακολουθούσε να υφίσταται «θέμα επί του οποίου δεν έχει αποφασίσει το εν λόγω θεσμικό όργανο», κατά την έννοια του άρθρου 4, παρ. 3, εδάφιο α', του Κανονισμού 1049/2001.

Με τον δεύτερο λόγο αναίρεσης, η Επιτροπή προβάλλει το επιχείρημα ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη σχετικά με το κατά πόσον η γνωστοποίηση των κρίσιμων εγγράφων επηρέαζε σοβαρά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 4 παρ. 3, εδάφιο α', του Κανονισμού 1049/2001.

Το ΔΕΕ ανέφερε πως, από τη στιγμή που στο πλαίσιο της εξέτασης του πρώτου λόγου αναίρεσης κρίθηκε πως η Επιτροπή δεν μπορεί να επικαλεστεί τις εξαιρέσεις του άρθρου 4, ο δεύτερος λόγος αναίρεσης, που επίσης στηρίζεται στο άρθρο αυτό, δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αναίρεση της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης και, άρα, πρέπει να απορριφθεί ως αλυσιτελής. Συνεπώς, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναίρεσης στο σύνολό της.

► Αγωγή αποζημίωσης εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατά ασφαλιστικής εταιρείας

Το παραδεκτό της ασκηθείσας αίτησης αναίρεσης και αντανάιρεσης βάσει του Οργανισμού του ΔΕΕ και επικύρωση της απόφασης του ΓεΔΕΕ

αίτηση αναίρεσης – άρθρο 56 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης – περισσότεροι του ενός εναγόμενοι στην πρωτοβάθμια δίκη – απόφαση εκδοθείσα ερήμην ενός εκ των διαδίκων αυτών κατά της οποίας έχει ασκηθεί ανακοπή ερημοδικίας ενώπιον του ΓεΔΕΕ – παραδεκτό της ασκούμενης κατά της απόφασης αυτής αναίρεσης – προϋποθέσεις – άρθρο 41 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης – παραδεκτό του υπομνήματος επί αιτήσεως αναίρεσης που κατατίθεται από τον διάδικο που καταδικάστηκε πρωτοδίκως ερήμην – άρθρο 172 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου – αντανάιρεση ασκούμενη από τον ερήμην καταδικασθέντα διάδικο ο οποίος έχει ασκήσει ανακοπή ερημοδικίας ενώπιον του ΓεΔΕΕ – άρθρο 176 παρ.

1 και άρθρο 178 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου – απαράδεκτο – ρήτρα διαιτησίας – άρθρο 272 ΣΛΕΕ – ασφαλιστική σύμβαση συναφθείσα από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – ρήτρα αποκλεισμού των ζημιών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με πλημμύρα – περιεχόμενο

ΔΕΕ C-766/21 P, Κοινοβούλιο/Axa Assurances Luxembourg κ.λπ., 23.01.2025, Τμήμα τρίτο (πενταμελές), Πρόεδρος: Κ. Jürimäe, Εισηγητής: Ν. Ρίζαρη, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2025:31 – Αίτηση αναίρεσης

Στις 3 Απριλίου 2012, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εκπροσωπώντας την ΕΕ, σύναψε ασφαλιστικό συμβόλαιο με την Axa Assurances Luxembourg SA (η κύρια ασφαλιστική εταιρεία της υπόθεσης), την Nationale-Nederlanden Schadeverzekering Maatschappij NV (στο εξής: NN) και άλλες ασφαλιστικές εταιρείες, με σκοπό την ασφάλιση κατά παντός κινδύνου κατά τη διάρκεια εργασιών στο κτήριο Konrad Adenauer. Το 2016 προκλήθηκαν ζημιές στο εργοτάξιο λόγω βροχοπτώσεων. Η Axa Assurances, αφού πραγματοποίησε πραγματογνωμοσύνες, ανέφερε στο Κοινοβούλιο ότι, βάσει συγκεκριμένου άρθρου της ασφαλιστικής σύμβασης, εξαιρούνταν οι ζημιές από πλημμύρες, με αποτέλεσμα να μην αναγνωρίσει την ασφαλιστική απαίτηση του Κοινοβουλίου.

Συνακόλουθα, στις 20 Ιουνίου 2019, το Κοινοβούλιο άσκησε αγωγή κατά των ασφαλιστικών εταιρειών ενώπιον του ΓεΔΕΕ, βασιζόμενο στο άρθρο 272 ΣΛΕΕ περί ρητρών σε συμβατικές σχέσεις που συνάπτει η ΕΕ. Με την αγωγή αυτή, το Κοινοβούλιο απαίτησε την καταβολή των ζητούμενων δαπανών (στη βάση διαφορετικών ποσοστών επί του συνολικού ποσού για την κάθε ασφαλιστική εταιρεία), αποζημίωση για την αθέτηση των υποχρεώσεών τους από την ασφαλιστική σύμβαση και τα έξοδα πραγματογνωμοσύνης. Στο πλαίσιο της διαδικασίας ενώπιον του ΓεΔΕΕ, η εταιρεία NN καταδικάστηκε ερήμην στην καταβολή του ποσού που αιτήθηκε το Κοινοβούλιο, δεδομένου ότι δεν είχε καταθέσει εμπρόθεσμα υπόμνημα αντίρρησης. Η NN άσκησε ανακοπή ερημοδικίας κατά των σημείων της απόφασης που την αφορούσαν. Από την άλλη πλευρά, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αγωγή για το μέρος που αφορούσε την Axa Assurances και τις άλλες εταιρείες, καθώς έκρινε ότι οι ασφαλιστικές εταιρείες είχαν χρησιμοποιήσει ορθά το κρίσιμο άρθρο της ασφαλιστικής σύμβασης που εξαιρούσε τις ζημιές από «πλημμύρα», στην οποία δεν υπήρχε λόγος να δοθεί περιοριστικό περιεχόμενο, λαμβάνοντας υπόψιν το σύνολο των διατάξεων της εν λόγω σύμβασης.

Κατόπιν αυτών, το Κοινοβούλιο άσκησε αναίρεση ενώπιον του ΔΕΕ, με την οποία ζητούσε την αναίρεση των σημείων της απόφασης του ΓεΔΕΕ που απέρριπταν την αγωγή του κατά των Axa Assurances κ.λπ., και την αναπομπή της υπόθεσης στο τελευταίο, ή επικουρικά την αποδοχή των σχετικών αιτημάτων του από το ίδιο το ΔΕΕ. Από την πλευρά της, η NN άσκησε αντανάιρεση, ζητώντας από

το Δικαστήριο την αναγνώριση του παραδεκτού της αίτησής της και, συνεπώς, την αναίρεση των σημείων της απόφασης του ΓεΔΕΕ που την καταδίκαν ερήμην.

Σε πρώτη φάση, το Δικαστήριο εξέτασε το παραδεκτό της αίτησης αναίρεσης του Κοινοβουλίου. Ερμηνεύοντας το άρθρο 56 του Οργανισμού του Δικαστηρίου, έκρινε ότι αναίρεση ασκείται παραδεκτά κατά οριστικών αποφάσεων του ΓεΔΕΕ ή κατά απόφασης που επιλύει εν μέρει ορισμένο ουσιαστικό ή δικονομικό ζήτημα. Δηλαδή, συνεχίζει το Δικαστήριο, κατά αποφάσεων για τις οποίες δεν μπορεί να ασκηθεί κανένα περαιτέρω ένδικο μέσο. Παράλληλα, σύμφωνα με το άρθρο 41 του Οργανισμού, μόνο ο διάδικος που δεν κατέθεσε προτάσεις (και άρα δεν ακούστηκε πρωτοδίκως) και καταδικάστηκε ερήμην, μπορεί να προσβάλλει τη σχετική απόφαση ασκώντας ανακοπή ερημοδικίας. Επομένως, στην περίπτωση έκδοσης μιας απόφασης που απευθύνεται κατά ενός μόνο διαδίκου και για την οποία έχει ασκηθεί ανακοπή ερημοδικίας, δεν μπορεί αυτή να χαρακτηριστεί ως οριστική και άρα δεν μπορεί να ασκηθεί αίτηση αναίρεσης. Ωστόσο, τέτοιο πρόβλημα, κατά το ΔΕΕ, δεν εντοπίζεται στην παρούσα υπόθεση, καθώς η ανακοπή ερημοδικίας της ΝΝ προσέβαλε διαφορετικά σημεία της απόφασης από εκείνα που σχετίζονται με την Αχα και τις άλλες ασφαλιστικές εταιρείες. Για τα τελευταία σημεία, η απόφαση του ΓεΔΕΕ είναι οριστική και, συνεπώς, η αίτηση αναίρεσης του Κοινοβουλίου είναι παραδεκτή.

Ταυτόχρονα, το Κοινοβούλιο άσκησε ένσταση κατά του παραδεκτού του υπομνήματος επί της αίτησης αναίρεσης που κατέθεσε η ΝΝ, η οποία, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, δεν είχε κάποιο συμφέρον επί της αναίρεσης που αφορούσε διαφορετικά σημεία της απόφασης από αυτά που την επηρέαζαν. Το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας το άρθρο 172 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, διατύπωσε ότι πρέπει να πληρούνται δύο προϋποθέσεις για να γίνει παραδεκτό ένα τέτοιο υπόμνημα. Πρώτον, θα πρέπει ο υποβάλλων το υπόμνημα να είχε την ιδιότητα του διαδίκου στην υπόθεση ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ιδιότητα που η ΝΝ είχε κανονικά, ανεξαρτήτως του ότι καταδικάστηκε ερήμην. Δεύτερον, ο εν λόγω διάδικος θα πρέπει να έχει «συμφέρον να γίνει δεκτή ή να απορριφθεί η αίτηση αναίρεσης». Επί της παρούσας υπόθεσης, οι κρίσεις που θα πραγματοποιούσε το Δικαστήριο σχετικά με την υποτιθέμενη πλάνη στην οποία υπέπεσε το ΓεΔΕΕ αναφορικά με την έννοια του όρου «πλημμύρα» στην κρίσιμη ασφαλιστική σύμβαση θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη δίκη επί της ανακοπής που κατέθεσε η ΝΝ, με συνέπεια η εταιρεία αυτή να έχει συμφέρον στο πλαίσιο της αναιρετικής διαδικασίας και, άρα, το υπόμνημά της να είναι παραδεκτό.

Όσον αφορά την ουσία της αναίρεσης, το Κοινοβούλιο υποστήριξε, αρχικά, ότι ο όρος «πλημμύρα» θα έπρεπε να ερμηνευτεί στενά, διότι επρόκειτο για διάταξη που

εισάγει παρέκκλιση/εξαίρεση από την υπόλοιπη σύμβαση. Το Δικαστήριο, σε πρώτο επίπεδο, τόνισε ότι η ερμηνεία του όρου αυτού αποτελεί καταρχάς διαπίστωση των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης και όχι ερμηνεία δικαίου και, συνεπώς, δεν μπορεί να υποκαταστήσει το ΓεΔΕΕ στην κρίση του επ' αυτού. Στη συνέχεια, το ΔΕΕ ανέφερε πως το ΓεΔΕΕ ερμήνευσε τον όρο «πλημμύρα» με βάση τη συνηθισμένη σημασία του, καθώς η ασφαλιστική σύμβαση δεν έδινε κάποιον συγκεκριμένο ορισμό για να εντοπιστεί η βούληση των συμβαλλομένων μερών ως προς το περιεχόμενό του. Περαιτέρω, ρήτρες σαν αυτή της ασφαλιστικής σύμβασης δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως «παρεκκλίσεις» και, άρα, δεν διέπονται από την αρχή της στενής ερμηνείας. Το ΓεΔΕΕ, επομένως, δεν υπέπεσε σε καμία πλάνη, αφού κατέβαλε κάθε προσπάθεια προκειμένου να εντοπίσει την έννοια που τα συμβαλλόμενα μέρη της σύμβασης είχαν την πρόθεση να προσδώσουν στον περιεχόμενο σε αυτήν όρο «πλημμύρα». Συνακόλουθα, ο πρώτος λόγος αναίρεσης απορρίφθηκε εν μέρει ως απαράδεκτος και εν μέρει ως αβάσιμος.

Με τον δεύτερο αναιρετικό λόγο, το Κοινοβούλιο επικαλέστηκε αντιφατική αιτιολογία του ΓεΔΕΕ ως προς τη φυσική ή μη γενεσιουργό αιτία της πλημμύρας. Το ΔΕΕ απέρριψε και τον ισχυρισμό αυτό καθώς θεώρησε πως το ΓεΔΕΕ διατύπωσε με σαφήνεια το σκεπτικό του και, ειδικότερα, τη διάκριση ανάμεσα σε «πλημμύρα» και «ζημίες από νερό», αναφέροντας απλώς τις διαφορετικές αιτίες από τις οποίες μπορεί να προκύψει μια πλημμύρα.

Εξίσου απορρίφθηκε και ο τρίτος λόγος αναίρεσης που αφορούσε την παραμόρφωση των αποδεικτικών στοιχείων που είχε στη διάθεσή του το ΓεΔΕΕ. Κατά το ΔΕΕ, μια τέτοια παραμόρφωση πρέπει να προκύπτει προδήλως από τα στοιχεία της δικογραφίας, ωστόσο εμφανή σφάλματα δεν εντοπίστηκαν κατά τη συλλογιστική του ΓεΔΕΕ.

Τέλος, το Δικαστήριο εξέτασε την αντανάιρεση της ΝΝ. Σύμφωνα με το άρθρο 172 σε συνδυασμό με τα άρθρα 176 και 178 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, για να είναι παραδεκτή μια αίτηση αντανάιρεσης πρέπει, όπως και στην περίπτωση της ανακοπής ερημοδικίας, ο αιτών να ήταν διάδικος στο πλαίσιο της υπόθεσης ενώπιον του ΓεΔΕΕ και να έχει συμφέρον ως προς την κρίση επί της αίτησης αναίρεσης. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι δύο αυτές προϋποθέσεις συντρέχουν καταρχάς στο πρόσωπο της ΝΝ. Ωστόσο, η παράλληλη άσκηση ανακοπής ερημοδικίας από την εταιρεία, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, οδηγεί στην επανεξέταση της υπόθεσης από το ΓεΔΕΕ και συνακόλουθα η σχετική απόφαση (ή έστω κάποια σημεία αυτής, όπως εν προκειμένω) δεν μπορεί να θεωρηθεί οριστική. Συνεπώς, η αίτηση αντανάιρεσης πρέπει να κριθεί ως απαράδεκτη ακριβώς για αυτόν τον λόγο, δεδομένου ότι, όπως στην περίπτωση

της αναίρεσης, δεν είναι δυνατή η άσκηση αντανάιρεσης κατά απόφασης που δεν είναι οριστική.

► Κράτος δικαίου – Δικαστική ανεξαρτησία

Καθορισμός των προϋποθέσεων προσδιορισμού του ύψους των αποδοχών των δικαστικών λειτουργιών από τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, οι οποίες πρέπει να βασίζονται σε λεπτομερείς κανόνες και όχι στην άσκηση αυθαίρετης εξουσίας

προδικαστική παραπομπή – πάγωμα ή μείωση των αποδοχών στην εθνική δημόσια διοίκηση – μέτρα που αφορούν ειδικά τους δικαστές – άρθρο 2 ΣΕΕ – άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', ΣΕΕ – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – υποχρεώσεις των κρατών μελών να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών – αρμοδιότητα της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας των κρατών μελών να θεσπίζουν λεπτομερείς κανόνες για τον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών – δυνατότητα παρέκκλισης από τους κανόνες αυτούς – προϋποθέσεις

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-146/23 και C-374/23, Sąd Rejonowy w Białymstoku, 25.02.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2025:109 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Β.-Ε. Γκέκα, σ. 111.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις του δικαίου ανταγωνισμού

Εθνική ρύθμιση η οποία έχει ως αποτέλεσμα να εμποδίζει τους φερομένους ως ζημιωθέντες από παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού να εκχωρήσουν τα δικαιώματα αποζημίωσής τους σε πάροχο νομικών υπηρεσιών, προκειμένου αυτός να τα ασκήσει συλλογικά στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης, ενδέχεται να αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – άρθρο 101 ΣΛΕΕ – Οδηγία 2014/104/ΕΕ – αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις του δικαίου ανταγωνισμού – άρθρο 2, σημείο 4 – έννοια της «αγωγής αποζημίωσης» – άρθρο 3 παρ. 1 – δικαίωμα πλήρους αποζημίωσης για την προκληθείσα ζημία – εκχώρηση των απαιτήσεων αποζημίωσης

σε πάροχο νομικών υπηρεσιών – εθνικό δίκαιο το οποίο αντιτίθεται στην αναγνώριση της ενεργητικής νομιμοποίησης ενός τέτοιου παρόχου για τη συλλογική είσπραξη των εν λόγω απαιτήσεων – άρθρο 4 – αρχή της αποτελεσματικότητας – άρθρο 47, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

ΔΕΕ C-253/23, ASG 2, 28.01.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2025:40 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της ASG 2 Ausgleichsgesellschaft für die Sägeindustrie Nordrhein-Westfalen GmbH (στο εξής: ASG 2) και του ομόσπονδου κράτους της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας (Γερμανία) σχετικά με συλλογική αγωγή αποζημίωσης που άσκησε η ASG 2 βάσει των δικαιωμάτων αποζημίωσης που της εκχωρήθηκαν από 32 πριονιστήρια εγκατεστημένα στη Γερμανία, στο Βέλγιο και στο Λουξεμβούργο κατόπιν παράβασης του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Η επίμαχη παράβαση φέρεται να διαπράχθηκε από το εν λόγω ομόσπονδο κράτος και άλλους ιδιοκτήτες δασικών εκτάσεων.

Η συλλογική αγωγή της ASG 2 ασκήθηκε ενώπιον του Landgericht Dortmund, ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, στις 31 Μαρτίου 2020. Με αυτή προσάπτεται στο ομόσπονδο κράτος της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας ότι, τουλάχιστον από τις 28 Ιουνίου 2005 έως τις 30 Ιουνίου 2019, συμμετείχε σε σύμπραξη στον τομέα του εμπορίου στρογγυλής ξυλείας κατά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Η επίμαχη σύμπραξη συνίστατο στην εναρμόνιση των τιμών των κορμών κωνοφόρων προς όφελος δικό του και άλλων εγκατεστημένων στο εν λόγω ομόσπονδο κράτος ιδιοκτητών δασικών εκτάσεων, με αποτέλεσμα τα ενδιαφερόμενα πριονιστήρια να αγοράζουν τη στρογγυλή ξυλεία που προερχόταν από το συγκεκριμένο ομόσπονδο κράτος σε υπερβολικά υψηλές -εξαιτίας της σύμπραξης- τιμές.

Καθένα από τα πριονιστήρια, που ισχυρίζονται ότι υπέστησαν ζημία κατά τη διάρκεια της σύμπραξης λόγω των φερόμενων ως υπερβολικά υψηλών τιμών στις οποίες αγόραζαν τη στρογγυλή ξυλεία από το ομόσπονδο κράτος της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας, εκχώρησε στην ASG 2 το δικαίωμά του προς αποκατάσταση αυτής της ζημίας. Η ASG 2, ως «πάροχος νομικών υπηρεσιών» κατά την έννοια της γερμανικής νομοθεσίας, διεκδίκησε συλλογικά, ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, τις αξιώσεις των εκχωρητών στο όνομά της και με δικά της έξοδα, αλλά για λογαριασμό των εκχωρητών, έναντι αμοιβής σε περίπτωση επιτυχούς έκβασης. Ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, το ομόσπονδο κράτος αμφισβήτησε, μεταξύ άλλων, την ενεργητική νομιμοποίηση της ASG 2 για τον λόγο ότι, όπως υποστήριξε, οι εκχωρήσεις προς αυτή

των δικαιωμάτων αποζημίωσης από τα ενδιαφερόμενα πριονιστήρια πραγματοποιήθηκαν κατά παράβαση της γερμανικής νομοθεσίας και, ως εκ τούτου, είναι άκυρες.

Κατά το αιτούν δικαστήριο, η συλλογική αγωγή είσπραξης («Sammelklage-Inkasso») αποτελεί έναν μηχανισμό εκχώρησης απαιτήσεων του γερμανικού δικαίου ο οποίος επιτρέπει στους φερόμενους ως ζημιωθέντες να εκχωρούν τις προβαλλόμενες απαιτήσεις τους σε πάροχο νομικών υπηρεσιών που έχει λάβει σχετική άδεια. Ακολουθώντας, ο πάροχος αυτός αναλαμβάνει να προβάλει συλλογικά τις εν λόγω απαιτήσεις ιδίως ονόματι και με δικά του έξοδα για λογαριασμό των εκχωρητών, έναντι προμήθειας σε περίπτωση επιτυχούς έκβασης. Όπως επισήμανε το αιτούν δικαστήριο, η άσκηση συλλογικής αγωγής είσπραξης έχει γίνει δεκτή από τη νομολογία του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Γερμανίας για διάφορα είδη αγωγών αποζημίωσης, ιδίως στο πλαίσιο διαφορών που αφορούν τη μίσθωση ακινήτων. Ωστόσο, μέχρι στιγμής, το δικαστήριο αυτό δεν έχει αποφανθεί επί του ζητήματος της νομιμότητας συλλογικής αγωγής είσπραξης στο ειδικό πλαίσιο της αποζημίωσης για ζημία προκληθείσα από σύμπραξη. Αντιθέτως, τέτοια αγωγή δεν γίνεται δεκτή από τα κατώτερα δικαστήρια της Γερμανίας, ιδίως όταν πρόκειται για αγωγή αποκλούμενη «stand-alone» (δηλ. για αγωγές ανεξάρτητες από τυχόν διαπιστώσεις των αρχών ανταγωνισμού). Πάντως, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, η συλλογική αγωγή είσπραξης αποτελεί το μόνο αποτελεσματικό και οικονομικώς ορθολογικό μέσο για τη διεκδίκηση του δικαιώματος αποζημίωσης για ζημία που προκλήθηκε από σύμπραξη, ιδίως στην περίπτωση ζημιών μικρής αξίας που αφορούν μεγάλο αριθμό ζημιωθέντων. Επισημαίνεται συναφώς ότι το γερμανικό δίκαιο δεν προβλέπει κανένα άλλο μέσο που να παρέχει προστασία ισοδύναμη με εκείνη της συλλογικής αγωγής είσπραξης σε υποθέσεις συμπράξεων. Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο ερωτά το ΔΕΕ αν το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στην ερμηνεία εθνικής ρύθμισης κατά τρόπο που έχει ως αποτέλεσμα να απαγορεύεται η είσπραξη αποζημίωσης για ζημίες προκληθείσες από σύμπραξη μέσω του μηχανισμού εκχώρησης απαιτήσεων.

Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι το δίκαιο της Ένωσης παρέχει σε κάθε πρόσωπο τη δυνατότητα να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας την οποία του προκάλεσε παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού και να λάβει πλήρη αποζημίωση. Όπως προβλέπει η Οδηγία 2014/104¹, αγωγή αποζημίωσης μπορεί να ασκηθεί απευθείας από τον φε-

ρόμενο ως ζημιωθέντα ή από πρόσωπο που ενεργεί για λογαριασμό ενός ή περισσότερων φερομένων ως ζημιωθέντων, ή από φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο έχει υπεισέλθει στο δικαίωμα του φερομένου ως ζημιωθέντος. Το δίκαιο της Ένωσης, ωστόσο, δεν ρυθμίζει τους λεπτομερείς κανόνες άσκησης του εν λόγω δικαιώματος αποζημίωσης, όπως είναι π.χ. η θέσπιση μηχανισμού συλλογικής αγωγής αποζημίωσης και οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι έγκυρη η εκχώρηση από τον ζημιωθέντα του δικαιώματός του προς αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού. Συνεπώς, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να προβεί στον σχετικό καθορισμό, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας². Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν τον σεβασμό του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 47, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη.

Εν προκειμένω, εναπόκειται αποκλειστικά στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν η ερμηνεία του γερμανικού δικαίου, κατά την οποία, σε διαφορές που εμπίπτουν στο δίκαιο του ανταγωνισμού, αποκλείονται οι συλλογικές αγωγές είσπραξης, έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής η άσκηση του δικαιώματος αποζημίωσης και, συνακόλουθα, να στερούνται οι ζημιωθέντες το δικαίωμά τους σε αποτελεσματική δικαστική προστασία. Εφόσον, κατόπιν της εκτίμησης αυτής, το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι α) κανένας από τους εναλλακτικούς μηχανισμούς συλλογικής προστασίας που προβλέπει το γερμανικό δίκαιο δεν καθιστά δυνατή την αποτελεσματική άσκηση του εν λόγω δικαιώματος αποζημίωσης, και β) η άσκηση ατομικής αγωγής αποζημίωσης, λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των περιστάσεων της συγκεκριμένης υπόθεσης, είναι αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής για τους ζημιωθέντες, οφείλει να διαπιστώσει παραβίαση του δικαίου της Ένωσης. Στην περίπτωση αυτή, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να εξετάσει αν μπορεί να ερμηνεύσει την κρίσιμη ρύθμιση της γερμανικής νομοθεσίας κατά τρόπο σύμφωνο προς τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης. Εάν δεν είναι δυνατή η σύμφωνη ερμηνεία, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να αφήσει ανεφάρμοστη, στη συγκεκριμένη υπόθεση, την εθνική ρύθμιση που απαγορεύει τη συλλογική αγωγή είσπραξης για την ικανοποίηση των ατομικών αξιώσεων αποζημίωσης, διότι μια τέτοια ρύθμιση μπορεί να υπονομεύσει την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης.

1. Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ 2014, L 349, σ. 1).

2. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη μόνον την αρχή της αποτελεσματικότητας, διότι μόνο σε αυτή αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο.

► Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης

Η άρνηση κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης, η οποία έχει αναπτύξει ψηφιακή πλατφόρμα, να διασφαλίσει, κατόπιν αιτήματος τρίτης επιχείρησης, τη διαλειτουργικότητα της πλατφόρμας αυτής με εφαρμογή την οποία έχει αναπτύξει η τρίτη επιχείρηση ενδέχεται να συνιστά κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – δεσπόζουσα θέση – άρθρο 102 ΣΛΕΕ – ψηφιακές αγορές – ψηφιακή πλατφόρμα – άρνηση κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης η οποία έχει αναπτύξει ψηφιακή πλατφόρμα να επιτρέψει σε τρίτη επιχείρηση, η οποία έχει αναπτύξει εφαρμογή, την πρόσβαση στην πλατφόρμα, διασφαλίζοντας τη διαλειτουργικότητα μεταξύ της εν λόγω πλατφόρμας και της εφαρμογής αυτής – εκτίμηση της αναγκαιότητας της πρόσβασης σε ψηφιακή πλατφόρμα – αποτελέσματα της προσαπτόμενης συμπεριφοράς – αντικειμενική δικαιολόγηση – ανάγκη να εκπονήσει η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση πρότυπο για μια κατηγορία εφαρμογών προκειμένου να καταστεί δυνατή η πρόσβαση – ορισμός της σχετικής αγοράς επόμενου σταδίου

ΔΕΕ C-233/23, Alphabet κ.λπ., 25.02.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: O. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2025:110 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των Alphabet Inc., Google LLC και Google Italy Srl, αφενός, και της Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Αρχής προστασίας του ανταγωνισμού και της αγοράς, Ιταλία, στο εξής: AGCM), αφετέρου. Η επίμαχη διαφορά συνίστατο στην επιβολή κυρώσεων από την AGCM στις εν λόγω εταιρείες για παράβαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, επειδή αρνήθηκαν να καταστήσουν δυνατή τη διαλειτουργικότητα μεταξύ εφαρμογής που είχε αναπτύξει τρίτη επιχείρηση με σκοπό την παροχή υπηρεσιών σχετικών με την επαναφόρτιση ηλεκτρικών αυτοκινήτων οχημάτων και της ψηφιακής πλατφόρμας Android Auto (στο εξής: Android Auto), την οποία προσέφεραν οι εν λόγω εταιρείες.

Τον Μάιο του 2018, η Enel X Italia έθεσε σε κυκλοφορία στην ιταλική αγορά την εφαρμογή JuicePass, η οποία προορίζεται να παρέχει στους χρήστες ηλεκτρικών αυτοκινήτων οχημάτων τη δυνατότητα να αναζητούν σταθμούς επαναφόρτισης σε χάρτη και να προβαίνουν στη σχετική κράτηση. Τον Σεπτέμβριο του 2018, η Enel X ζήτησε από την Google³ να καταστήσει το JuicePass συμ-

βατό με το Android Auto. Επισημαίνεται ότι η Google έχει σχεδιάσει και υλοποιήσει το Android OS, ένα λειτουργικό σύστημα ανοικτού πηγαίου κώδικα για κινητές συσκευές Android, ενώ από το 2015 έχει θέσει σε κυκλοφορία το Android Auto, μια εφαρμογή για τις κινητές συσκευές με λειτουργικό σύστημα Android.

Κατόπιν άρνησης της Google να ικανοποιήσει το αίτημα, η Enel X Italia προσέφυγε στην AGCM, υποστηρίζοντας ότι η άρνηση αυτή ήταν αδικαιολόγητη και συνιστούσε παράβαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ. Με απόφαση της 27ης Απριλίου 2021, η AGCM εκτίμησε ότι η συμπεριφορά της Google, η οποία συνίστατο στην παρεμπόδιση και στην καθυστέρηση της διαθεσιμότητας της εφαρμογής JuicePass στην πλατφόρμα Android Auto, συνιστούσε κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης κατά την έννοια του άρθρου 102 ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, επέβαλε στην Google πρόστιμο ύψους 102.084.433,91 ευρώ. Η Google προσέβαλε την εν λόγω απόφαση αρχικά ενώπιον του διοικητικού πρωτοδικείου περιφέρειας Λατίου και στη συνέχεια ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας (Consiglio di Stato). Το τελευταίο αυτό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 102 ΣΛΕΕ και, ιδίως, σχετικά με τις προϋποθέσεις της νομολογίας *Bronner* (C-7/97, ECLI:EU:C:1998:569) οι οποίες εφαρμόζονται στις περιπτώσεις άρνησης παροχής πρόσβασης σε υποδομές επιχείρησης που κατέχει δεσπόζουσα θέση.

Το Δικαστήριο συναφώς διαπίστωσε ότι η άρνηση κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης, η οποία έχει αναπτύξει ψηφιακή πλατφόρμα, να διασφαλίσει, κατόπιν αιτήματος τρίτης επιχείρησης, τη διαλειτουργικότητα της πλατφόρμας αυτής με εφαρμογή την οποία έχει αναπτύξει η τρίτη επιχείρηση μπορεί να συνιστά κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης. Σύμφωνα με τη νομολογία, η άρνηση μιας κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης να παράσχει σε ανταγωνιστή της πρόσβαση σε υποδομή την οποία είχε αναπτύξει για τις ανάγκες της δικής της δραστηριότητας δύναται να συνιστά κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης υπό την προϋπόθεση ότι η υποδομή αυτή καθεαυτήν είναι απαραίτητη για την άσκηση της δραστηριότητας του αιτούντος την πρόσβαση. Επιπλέον, μια τέτοια συμπεριφορά μπορεί να συνιστά κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης και όταν, όπως στην υπό κρίση περίπτωση της Google, η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρησης έχει αναπτύξει την υποδομή όχι αποκλειστικά για τις ανάγκες των δικών της δραστηριοτήτων, αλλά με την προοπτική να την χρησιμοποιούν και τρίτες επιχειρήσεις. Τούτο δε, ακόμα και όταν διαπιστώνεται ότι η πρόσβαση στην υποδομή από μια τρίτη επιχείρηση δεν είναι απαραίτητη για την εμπορική εκμετάλλευση σε αγορά επόμενου σταδίου της εφαρμογής την οποία έχει αναπτύξει η τρίτη επιχείρηση, πλην όμως δύναται να καταστήσει

3. Η Google LLC είναι θυγατρική εταιρεία της Alphabet Inc., ελέγχει δε την Google Italy Srl, που εδρεύει στην Ιταλία. Οι τρεις επιχειρήσεις αποκαλούνται στο εξής από κοινού «Google».

την εφαρμογή ελκυστικότερη για τους καταναλωτές. Εν προκειμένω, υπό την επιφύλαξη εξακρίβωσης από το αιτούν δικαστήριο, φαίνεται ότι η Google δεν ανέπτυξε την Android Auto αποκλειστικά για τις ανάγκες της δικής της δραστηριότητας, δεδομένου ότι έχει ήδη παρασχεθεί πρόσβαση στην εν λόγω ψηφιακή πλατφόρμα σε τρίτες επιχειρήσεις.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο επισήμανε ότι η διατήρηση του ίδιου βαθμού ανταγωνισμού στη σχετική αγορά, ή ακόμη και η ανάπτυξη του ανταγωνισμού στην αγορά αυτή, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η συμπεριφορά της κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης δεν είναι ικανή να παραγάγει αντίθετα προς τον ανταγωνισμό αποτελέσματα. Ειδικότερα, ο καταχρηστικός χαρακτήρας της συμπεριφοράς δεν μπορεί να εξαρτάται από την ικανότητα των ανταγωνιστών να διατηρήσουν την παρουσία τους στη σχετική αγορά, ή ακόμη και να την ενισχύσουν. Συνεπώς, το γεγονός και μόνον ότι τόσο η Enel X Italia όσο και ανταγωνιστές της παρέμειναν ενεργοί στην αγορά στην οποία εμπίπτει η εφαρμογή JuicePass, ή ακόμη και ενίσχυσαν την παρουσία τους στην εν λόγω αγορά, μολονότι δεν επωφελούνταν της διαλειτουργικότητας της εφαρμογής αυτής με την Android Auto, δεν σημαίνει αφ' εαυτού ότι η άρνηση της Google να παράσχει πρόσβαση στην εν λόγω ψηφιακή πλατφόρμα δεν ήταν ικανή να παραγάγει αντίθετα προς τους κανόνες του ανταγωνισμού αποτελέσματα. Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει αν η συμπεριφορά αυτή της Google ήταν ικανή να παρακωλύσει τη διατήρηση ή την ανάπτυξη του ανταγωνισμού στη σχετική αγορά, λαμβανομένων υπόψη όλων των κρίσιμων πραγματικών περιστάσεων.

Σε κάθε περίπτωση, η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση μπορεί λυσιτελώς να αρνηθεί να καταστήσει δυνατή τη διαλειτουργικότητα μεταξύ ψηφιακής πλατφόρμας ανήκουσας στην ίδια και εφαρμογής που έχει αναπτύξει τρίτη επιχείρηση για τον λόγο ότι δεν υφίσταται, κατά την ημερομηνία κατά την οποία ζητείται η πρόσβαση, πρότυπο βάσει του οποίου να διασφαλίζεται η διαλειτουργικότητα. Τούτο υπό την προϋπόθεση ότι η παροχή της εν λόγω διαλειτουργικότητας μέσω του προτύπου αυτού θα έθετε σε κίνδυνο την ακεραιότητα της πλατφόρμας ή την ασφάλεια της χρήσης της, ή ακόμη οσάκις θα ήταν αδύνατο, για άλλους τεχνικούς λόγους, να διασφαλιστεί η διαλειτουργικότητα χάρη στην εκπόνηση του προτύπου. Όπως εξήγησε το Δικαστήριο, πέραν των περιπτώσεων αυτών, η ανυπαρξία του προτύπου για την κατηγορία των σχετικών εφαρμογών ή οι συνδεόμενες με την εκπόνησή του δυσχέρειες τις οποίες ενδέχεται να αντιμετωπίσει η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση δεν μπορούν να αποτελέσουν, αυτές καθεαυτές, αντικειμενικό δικαιολογητικό λόγο για την εκ μέρους της επιχείρησης αυτής άρνηση πρόσβασης. Συνεπώς, η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση θα υποχρεούται

να εκπονήσει ένα τέτοιο πρότυπο εντός εύλογου χρόνου και, ενδεχομένως, έναντι προσήκοντος οικονομικού ανταλλάγματος, λαμβανομένων υπόψη των αναγκών της τρίτης επιχείρησης που ζήτησε την εκπόνηση του προτύπου, του πραγματικού κόστους της εκπόνησης και του δικαιώματος της κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης να αποκομίσει προσήκον κέρδος από αυτήν.

Τέλος, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, προκειμένου να εκτιμηθεί η καταχρηστικότητα της άρνησης της κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης να διασφαλίσει τη ζητούμενη διαλειτουργικότητα, η αρμόδια αρχή ανταγωνισμού μπορεί να περιοριστεί στο να προσδιορίσει απλώς την αγορά επόμενου σταδίου στην οποία η άρνηση αυτή μπορεί να παραγάγει αντίθετα προς τον ανταγωνισμό αποτελέσματα. Τούτο, μάλιστα, και στην περίπτωση που η αγορά επόμενου σταδίου είναι απλώς δυνητική, δεδομένου ότι ο εν λόγω προσδιορισμός δεν απαιτεί κατ' ανάγκην ακριβή ορισμό της σχετικής αγοράς προϊόντων και της σχετικής γεωγραφικής αγοράς.

► Κρατικές ενισχύσεις

Αποδέκτης της εντολής ανάκτησης και οικονομική συνέχεια

προδικαστική παραπομπή – ανάκτηση παράνομης και μη συμβατής ενίσχυσης – Κανονισμός (ΕΕ) 2015/1589 – άρθρο 16 – αποδέκτης ατομικής ενίσχυσης προσδιοριζόμενος στην απόφαση περί ανακτήσεως της Ευρωπαϊκής Επιτροπής – εκτέλεση της αποφάσεως περί ανακτήσεως – μεταβίβαση της ενίσχυσης σε άλλη επιχείρηση μετά την έκδοση της αποφάσεως περί ανακτήσεως – οικονομική συνέχεια – εκτίμηση – αρμόδια αρχή – επέκταση της υποχρέωσης προς ανάκτηση στον πραγματικό αποδέκτη – αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως – άρθρα 41 και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΕ C-588/23, Scai, 16.01.2025, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσιάς, Εισηγητής: Z. Csehi, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράβντος, ECLI:EU:C:2025:23 – Προδικαστική παραπομπή

Το 2012, το ιταλικό Συμβούλιο της Επικρατείας επιδίκασε υπέρ της εταιρείας Buonotourist Srl μία πρόσθετη αντιστάθμιση, ύψους περίπου 1.111.572 ευρώ, πλέον τόκων, για την παροχή ΥΓΟΣ επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο στην περιφέρεια Καμπανίας για τα έτη 1996-2002. Το εν λόγω ποσό κοινοποιήθηκε στην Επιτροπή την ίδια χρονιά. Το 2014, η Επιτροπή κίνησε επίσημη διαδικασία έρευνας και το 2015 διαπίστωσε ότι η πρόσθετη αντιστάθμιση, η οποία στο μεταξύ είχε χορηγηθεί στην Buonotourist, αποτελούσε παράνομη και μη συμβατή κρατική ενίσχυση και διέταξε την ανάκτησή της (SA.35843/2015). Τόσο το ΓεΔΕΕ (T-185/15) όσο και το ΔΕΕ (C-586/18 P) επικύρωσαν

την απόφαση της Επιτροπής και απέρριψαν τους δικαστικούς ισχυρισμούς της Buonotourist.

Το 2019, η εταιρεία Autolinee Buonotourist TPL Srl υποκατέστησε την Buonotourist TPL, η οποία προηγουμένως είχε υποκαταστήσει την Buonotourist Srl στην παραπάνω ΥΓΟΣ. Μεταξύ 2019-2021, η Autolinee εκμίσθωσε στην εταιρεία Scai διάφορα περιουσιακά στοιχεία, μεταξύ των οποίων τις συμβάσεις της επίμαχης ΥΓΟΣ, το προσωπικό και τα λεωφορεία για την παροχή της, ενώ η ίδια απέκτησε όλα τα απαραίτητα μέσα για την εκπλήρωση της ΥΓΟΣ. Εν συνεχεία, η Scai πώλησε στην AIR Campania, η οποία ανήκει εν μέρει στην Περιφέρεια Καμπανίας, τα παραπάνω περιουσιακά στοιχεία, προκειμένου η τελευταία να αναλάβει την ΥΓΟΣ.

Μεταξύ 2018-2020, οι Buonotourist, Buonotourist TPL και Autolinee Buonotourist TPL κηρύχθηκαν σε πτώχευση. Η Περιφέρεια Καμπανίας, μετά από άκαρπη προσπάθειά της να ανακτήσει την παραπάνω ενίσχυση από αυτές, διέταξε το 2023 την ανάκτησή της από την Scai, στηριζόμενη στην οικονομική συνέχεια μεταξύ της Buonotourist και της Scai. Η Scai προσέφυγε δικαστικά ενώπιον του διοικητικού δικαστηρίου της Καμπανίας, το οποίο, στο πλαίσιο εκδίκασης της υπόθεσης, απέστειλε δύο προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, που αφορούσαν το κατά πόσον η ιταλική ρύθμιση για τη διεύρυνση της υποχρέωσης ανάκτησης σε περαιτέρω αποδέκτες της ενίσχυσης είναι σύμφωνη με τα άρθρα 108 ΣΛΕΕ, 263 ΣΛΕΕ, 288 ΣΛΕΕ, 41 και 47 ΧΘΔΕΕ και 16 και 31 του Κανονισμού 1589/2015.

Το ΔΕΕ παρατήρησε αρχικά ότι, από τον συνδυασμό των άρθρων 288 ΣΛΕΕ και 31 του Κανονισμού 2015/1589, προκύπτει ότι η απόφαση της Επιτροπής απευθύνεται μόνο στο οικείο κράτος μέλος, δηλαδή, εν προκειμένω, στην Ιταλία και όχι στην Buonotourist. Δεδομένου του σκοπού της ανάκτησης, η ενίσχυση πρέπει να αναζητηθεί από την εταιρεία που συνεχίζει την οικονομική δραστηριότητα της επιχείρησης η οποία είχε ωφεληθεί αρχικώς από την ενίσχυση, εάν αποδειχθεί ότι η εν λόγω εταιρεία απολαμβάνει ακόμη, στην πράξη, του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος της ενίσχυσης. Επομένως, δεν μπορεί να γίνει δεκτή η ερμηνεία περί ανάκτησης της ενίσχυσης αποκλειστικά από την επιχείρηση που προσδιορίζεται στην απόφαση της Επιτροπής ως αποδέκτρια της. Όταν σε απόφαση περί ανάκτησης προσδιορίζεται ακριβώς ο αποδέκτης της ατομικής ενίσχυσης, ο εν λόγω προσδιορισμός αντιστοιχεί μόνο σε αξιολόγηση της κατάστασης, που πραγματοποιείται κατά την έκδοση της απόφασης, βάσει των πληροφοριών που διαθέτει η Επιτροπή κατά το συγκεκριμένο χρονικό σημείο. Ο εν λόγω προσδιορισμός αποτελεί μέρος του προσδιορισμού της ενίσχυσης. Συνεπώς, η απόφαση της Επιτροπής δεν εμποδίζει το οικείο κράτος μέλος να ανακτήσει την ενίσχυση από άλλη επιχείρηση, όταν εκείνη συνεχίζει την οικονομική δραστηριότητα του αποδέκτη της ενίσχυσης και, στην πράξη,

απολαμβάνει ακόμη του πλεονεκτήματος που αυτή συνεπάγεται.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ σημείωσε ότι τα σημειώματα και οι ανεπίσημες οδηγίες που έχει παράσχει η Επιτροπή στις εθνικές αρχές, προκειμένου να εξετάσουν την οικονομική συνέχεια, δεν μπορούν να θεωρηθούν δεσμευτικές για το εθνικό δικαστήριο. Στο μέτρο που αυτά τα στοιχεία και οι γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής, τις οποίες έχει ενδεχομένως ζητήσει το εθνικό δικαστήριο, αποσκοπούν στη διευκόλυνση της εκπλήρωσης του καθήκοντος των εθνικών αρχών να ανακτήσουν την ενίσχυση, και βάσει της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να τις λάβει υπόψη του ως στοιχείο εκτίμησης και να αιτιολογήσει την απόφασή του, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα στοιχεία της δικογραφίας που έχει κατατεθεί ενώπιόν του.

Εξετάζοντας, εν συνεχεία, τη συμβατότητα της ιταλικής ρύθμισης με τα άρθρα 41 και 47 ΧΘΔΕΕ, το ΔΕΕ διέκρινε τη διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής κατά την εξέταση μέτρου ενίσχυσης από την εθνική διαδικασία με την οποία διαπιστώνεται η ύπαρξη οικονομικής συνέχειας μεταξύ του αποδέκτη της ενίσχυσης και άλλης επιχείρησης. Κατά το ΔΕΕ, η διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής κινείται κατά κράτους μέλους και οι λοιποί ενδιαφερόμενοι δεν μπορούν να απαιτήσουν να συμμετάσχουν στην κατ' αντιπαράθεση συζήτηση με την Επιτροπή. Όσον αφορά την περίπτωση κατά την οποία ο πραγματικός αποδέκτης της ενίσχυσης, ο οποίος κατονομάζεται σε εθνική πράξη ανάκτησης, λόγω οικονομικής συνέχειας με τον προηγούμενο αποδέκτη, δεν μπορεί να ασκήσει παραδεκτώς προσφυγή ακυρώσεως, κατ' άρθρο 263 ΣΛΕΕ, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι στον εν λόγω πραγματικό αποδέκτη διασφαλίζεται δικαστική προστασία από το ενωσιακό δίκαιο. Συγκεκριμένα, ο εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου έλεγχος εθνικής πράξης για την ανάκτηση παράνομης και μη συμβατής κρατικής ενίσχυσης πρέπει να θεωρείται ότι αποτελεί απλή συνέπεια του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, ο πραγματικός αποδέκτης της ενίσχυσης δικαιούται επίσης να προσβάλει ενώπιον εθνικού δικαστηρίου το κύρος της απόφασης της Επιτροπής με την οποία η ενίσχυση κηρύχθηκε παράνομη και μη συμβατή, εφόσον ο ίδιος δεν μπορεί πέραν πάσης αμφιβολίας να ασκήσει παραδεκτώς ευθεία προσφυγή ακυρώσεως, δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ. Βεβαίως, το εθνικό δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να διαπιστώνει το ίδιο την ακυρότητα μιας τέτοιας αποφάσεως, καθότι μόνον αρμόδιο να διαπιστώσει την ακυρότητα πράξεων της ΕΕ είναι το ΔΕΕ. Εντούτοις, εάν εθνικό δικαστήριο κρίνει ότι ένας ή περισσότεροι λόγοι ακυρώσεως μιας πράξης της ΕΕ, οι οποίοι προβλήθηκαν από τους διαδίκους ή, ενδεχομένως, εξετάστηκαν αυτεπαγγέλτως από το ίδιο, είναι βάσιμοι, πρέπει να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβά-

λει στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα περί της εκτιμήσεως του κύρους, δεδομένου ότι το ΔΕΕ είναι το μόνο αρμόδιο να διαπιστώσει την ακυρότητα πράξης της Ένωσης.

Όσον αφορά τον σεβασμό των δικαιωμάτων του πραγματικού αποδέκτη της ενίσχυσης στο πλαίσιο διαδικασίας ενώπιον εθνικής αρχής, καίτοι το άρθρο 41 ΧΘΔΕΕ δεν απευθύνεται στα κράτη μέλη, εντούτοις υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων άμυνας των αποδεκτών αποφάσεων οι οποίες θίγουν αισθητά τα συμφέροντά τους υπέχουν, κατ' αρχήν, και οι διοικητικές αρχές των κρατών μελών, όταν αυτές λαμβάνουν μέτρα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Επομένως, εναπόκειται στην εθνική αρχή που προτίθεται να εκδώσει απόφαση περί ανάκτησης από τον πραγματικό αποδέκτη της ενίσχυσης να διασφαλίσει τον σεβασμό των δικαιωμάτων άμυνάς του. Ο πραγματικός αποδέκτης της ενίσχυσης πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ζητήσει τον έλεγχο μιας τέτοιας αποφάσεως από εθνικό δικαστήριο το οποίο, αν έχει αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου, μπορεί να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

Ενόψει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι, στην περίπτωση κατά την οποία απόφαση της Επιτροπής διατάσσει την ανάκτηση κρατικής ενίσχυσης από αποδέκτη της ενίσχυσης τον οποίο προσδιορίζει, το εθνικό δίκαιο μπορεί να επιτρέπει στις αρμόδιες εθνικές αρχές να διατάξουν την ανάκτηση της ενίσχυσης από άλλη επιχείρηση λόγω της ύπαρξης οικονομικής συνέχειας μεταξύ της επιχείρησης αυτής και του προσδιοριζόμενου στην απόφαση της Επιτροπής ως αποδέκτη της ενίσχυσης.

Έκταση της υποχρέωσης αιτιολογίας της Επιτροπής

αίτηση αναιρέσεως – κρατική ενίσχυση – καθεστώς ενισχύσεων – μέτρα για τη στήριξη των αεροπορικών εταιρειών που κατέχουν εθνική άδεια εκμετάλλευσης στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19 – απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να μην προβάλει αντιρρήσεις – υποχρέωση αιτιολόγησης

ΔΕΕ C-490/23 P, Neos/Ryanair και Επιτροπή, 23.01.2025, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2025:32 – Αίτηση αναιρέσεως

Το 2020, η Ιταλία συνέστησε ένα ταμείο αποζημίωσης για τις ζημιές που είχε υποστεί ο κλάδος των αερομεταφορών από την πανδημία του κορωνοϊού. Την ίδια χρονιά, κοινοποίησε στην Επιτροπή καθεστώς ενίσχυσης επιλέξιμων αεροπορικών εταιρειών από το εν λόγω ταμείο, λόγω των επιβαλλόμενων ταξιδιωτικών περιορισμών και άλλων περιοριστικών μέτρων. Προκειμένου να είναι επιλέξιμες για το καθεστώς, οι αεροπορικές εταιρείες έπρεπε, μεταξύ άλλων, να τηρούν ορισμένες ελάχιστες

αμοιβές εργαζομένων, όπως καθορίζονταν από εθνική συλλογική σύμβαση εργασίας για τις αερομεταφορές. Η Επιτροπή, με την απόφαση SA.59029/2020, ενέκρινε το ιταλικό καθεστώς.

Η αεροπορική εταιρεία Ryanair, η οποία δεν πληρούσε το εν λόγω κριτήριο επιλεξιμότητας, προσέφυγε στο ΓεΔΕΕ, το οποίο έκανε δεκτούς τους ισχυρισμούς της και ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής (T-268/21). Συγκεκριμένα, έκρινε ότι η Επιτροπή δεν είχε αιτιολογήσει για ποιους λόγους η προϋπόθεση σεβασμού ορισμένων εργατικής φύσεως δικαιωμάτων για την υπαγωγή δικαιούχων σε καθεστώς κρατικής ενίσχυσης λόγω κορωνοϊού κρίθηκε συμβατή μόνο υπό το πρίσμα του Κανονισμού 593/2008 (Ρώμη Ι), χωρίς να αξιολογηθούν άλλοι κανόνες και αρχές του ενωσιακού δικαίου, όπως η ελευθερία εγκατάστασης και η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Η αεροπορική εταιρεία Neos, η οποία ωφελούνταν από το ιταλικό καθεστώς και είχε πρωτοδίκως παρέμβει υπέρ της Επιτροπής, άσκησε την παρούσα αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ.

Το ΔΕΕ επεσήμανε αρχικά ότι η εγκριτική απόφαση της Επιτροπής που εκδίδεται εντός σύντομων προθεσμιών πρέπει να περιέχει μόνο τους λόγους για τους οποίους η Επιτροπή κρίνει ότι δεν αντιμετωπίζει σοβαρές δυσχέρειες κατά την εκτίμηση της συμβατότητας της ενίσχυσης. Ακόμη και μια συνοπτική αιτιολογία θεωρείται επαρκής, εφόσον προκύπτουν με σαφήνεια και χωρίς αμφισημία οι λόγοι για τους οποίους η Επιτροπή κρίνει ότι δεν αντιμετωπίζει τέτοιες δυσχέρειες. Στο πλαίσιο αυτό, το ΓεΔΕΕ όφειλε να εξακριβώσει εάν η απόφαση της Επιτροπής περιείχε τους λόγους για τους οποίους η Επιτροπή κατέληξε ότι δεν αντιμετώπισε σοβαρές δυσχέρειες κατά την εκτίμηση της συμβατότητας του επίμαχου μέτρου με την εσωτερική αγορά.

Σε αντίθεση με το ΓεΔΕΕ, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι η Επιτροπή είχε παραθέσει επαρκή αιτιολογία από την οποία προέκυπταν οι λόγοι για τους οποίους είχε κρίνει ότι η απαίτηση περί ελάχιστης αμοιβής έπρεπε να εκμνησθεί υπό το πρίσμα άλλων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, πέραν των σχετικών με τις κρατικές ενισχύσεις, δηλαδή ότι η απαίτηση αυτή δεν ήταν σύμφυτη με τον σκοπό του επίμαχου μέτρου. Το ΔΕΕ σημείωσε ότι δεν μπορούσε να απαιτηθεί από την Επιτροπή να παράσχει λεπτομερέστερη αιτιολογία ως προς τη διαπίστωση αυτή, πολλώ δε μάλλον ως προς τη σχέση που ενδέχεται να υφίσταται μεταξύ της διαπίστωσης αυτής και της διαπίστωσης ότι όλες οι προϋποθέσεις επιλεξιμότητας του καθεστώτος συνδέονταν άρρηκτα με αυτό. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ καταλόγισε στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο, στο μέτρο που είχε κρίνει ότι η απόφαση της Επιτροπής δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ εξέτασε την αιτιολογία της Επιτροπής ως προς την αξιολόγηση λοιπών διατάξεων του ενωσιακού δικαίου. Παρατήρησε ότι, πράγματι, η απόφαση της

Επιτροπής περιελάμβανε λεπτομερή εξέταση της συμβατότητας της απαίτησης περί ελάχιστης αμοιβής μόνον υπό το πρίσμα του Κανονισμού «Ρώμη Ι». Όμως, εξ αυτού δεν προκύπτει ότι αυτή ήταν και η μόνη διάταξη του ενωσιακού δικαίου την οποία η Επιτροπή θεώρησε ως ενδεχομένως κρίσιμη. Σε άλλο σημείο της απόφασης, η Επιτροπή είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η απαίτηση περί ελάχιστης αμοιβής ήταν εκ πρώτης όψεως σύμφωνη με τον Κανονισμό «Ρώμη Ι» και «δεν συνιστούσε παράβαση άλλων διατάξεων του δικαίου της Ένωσης».

Κατά το ΔΕΕ, η Επιτροπή δεν υποχρεούται να αιτιολογεί πάντα την απουσία ρητής εξέτασης της συμβατότητας ενός μέτρου ενίσχυσης υπό το πρίσμα ορισμένων άλλων διατάξεων ή αρχών του ενωσιακού δικαίου πλην των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων και, επομένως, δεν απαιτείται να εκφέρει γνώμη σχετικά με το κατά πόσον αυτές είναι κρίσιμες για τους σκοπούς μιας τέτοιας εξέτασης. Λαμβανομένου υπόψη του εξαιρετικά μεγάλου αριθμού διατάξεων και αρχών του ενωσιακού δικαίου που ενδέχεται να παραβιάζονται από τη χορήγηση ενίσχυσης, δεν μπορεί να απαιτείται από την Επιτροπή να παράσχει ειδική αιτιολογία για καθεμιά από αυτές. Αρκεί να προκύπτει από την αιτιολογία της απόφασης ότι η Επιτροπή εκτίμησε το οικείο μέτρο υπό το πρίσμα των ανωτέρω διατάξεων ή αρχών και διαπίστωσε ότι οι εν λόγω διατάξεις και αρχές είτε δεν ήταν κρίσιμες όσον αφορά το επίμαχο μέτρο είτε, εν πάση περιπτώσει, δεν είχαν παραβιαστεί. Σε διαφορετική περίπτωση, θα διακυβευόταν η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας του άρθρου 108 ΣΛΕΕ, ή ακόμη και η δυνατότητα να ληφθεί ευνοϊκή απόφαση για μια ενίσχυση στο τέλος του προκαταρκτικού σταδίου εξέτασης χωρίς να κινηθεί επίσημη διαδικασία έρευνας.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ καταλόγισε στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο και ως προς αυτό το ζήτημα.

Ενόψει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκανε δεκτή την αίτηση αναιρέσεως και ανέπεμψε την υπόθεση στο ΓεΔΕΕ για νέα κρίση.

Ενεργητική νομιμοποίηση για την άσκηση προσφυγής ακυρώσεως

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – αερομεταφορές – μέτρα που έθεσε σε εφαρμογή ο διεθνής αερολιμένας της Τιμισοάρα (Ρουμανία) υπέρ της Wizz Air και άλλων αεροπορικών εταιρειών που τον χρησιμοποιούν – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται ότι δεν υφίσταται κρατική ενίσχυση – προσφυγή ακυρώσεως – άρθρο 263 ΣΛΕΕ – παραδεκτό – προϋπόθεση κατά την οποία η προσβαλλόμενη πράξη πρέπει να αφορά τον προσφεύγοντα άμεσα και ατομικά – υποχρέωση αιτιολογήσεως – παραμόρφωση αποδεικτικών στοιχείων

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-244/23 Ρ έως C-246/23 Ρ, Επιτροπή/Carpatair, 13.02.2025, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Szpunar, ECLI:EU:C:2025:87 – Αίτηση αναιρέσεως

Η εταιρεία Societatea Națională "Aeroportul Internațional Timișoara - Traian Vuia" SA (AITTV), η οποία ανήκει κατά 80% στο ρουμανικό δημόσιο, είναι υπεύθυνη για τη διαχείριση του αεροδρομίου της Τιμισοάρα, στη Ρουμανία. Το 2008 και το 2010, η AITTV υπέγραψε μια σειρά συμφωνιών με την αεροπορική εταιρεία Wizz Air, με τις οποίες καθορίστηκε το συνολικό πλαίσιο συνεργασίας τους και, μεταξύ άλλων, οι όροι χρήσης των υποδομών και των υπηρεσιών του αεροδρομίου της Τιμισοάρα από την Wizz Air. Επιπλέον, κατά τα έτη 2007, 2008 και 2010, η Wizz Air επωφελήθηκε από τις εκπτώσεις και μειώσεις των τελών του αεροδρομίου της Τιμισοάρα, τα οποία τέλη είχε η ίδια ήδη τιμολογήσει.

Το 2010, η ρουμανική αεροπορική εταιρεία Carpatair SA υπέβαλε καταγγελία στην Επιτροπή, επικαλούμενη την ύπαρξη παράνομης κρατικής ενίσχυσης υπέρ της Wizz Air από την ως άνω κατάσταση. Η Επιτροπή, με την απόφαση SA.31662/2020, διαπίστωσε ότι: α) τα μειωμένα αεροπορικά τέλη αεροδρομίου δεν ήταν επιλεκτικά, διότι αφορούσαν όλες τις εταιρείες του αεροδρομίου και β) οι συμφωνίες του 2008 και του 2010 δεν χορηγούσαν πλεονέκτημα στην Wizz Air, διότι ήταν σύμφωνες με την αρχή του ιδιώτη επιχειρηματία. Η Carpatair SA άσκησε προσφυγή ακυρώσεως (Τ-522/20). Το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτή την προσφυγή, κρίνοντας ότι η Επιτροπή δεν είχε εξετάσει, ως όφειλε, εάν η μείωση αεροπορικών τελών είχε αυτοτελώς επιλεκτικό χαρακτήρα, ούτε είχε τεκμηριώσει την απουσία οικονομικού πλεονεκτήματος. Κατόπιν τούτων, η Επιτροπή, η Wizz Air και η AITTV άσκησαν τις παρούσες αιτήσεις αναιρέσεως (C-244/23 Ρ έως C-246/23 Ρ).

Το ΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον η Carpatair είχε ενεργητική νομιμοποίηση να προσβάλει την απόφαση της Επιτροπής και, ιδίως, εάν η απόφαση την επηρέαζε ατομικά. Πρώτον, επί του εάν η Carpatair βρισκόταν σε σχέση ανταγωνισμού με τη Wizz Air, την οποία είχε αποδεχθεί το ΓεΔΕΕ, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι το ΓεΔΕΕ δεν είχε αξιολογήσει τα επιχειρήματα της AITTV, με τα οποία αμφισβητούνταν η σχέση ανταγωνισμού. Στο μέτρο που οι ισχυρισμοί αυτοί είχαν σκοπό να αμφισβητήσουν τη λυσιτέλεια των στοιχείων που είχε προσκομίσει η Carpatair, για να αποδείξει ότι, *prima facie*, ανταγωνιζόταν τη Wizz Air, το ΓεΔΕΕ όφειλε τουλάχιστον να εκθέσει τους λόγους για τους οποίους έκρινε ότι τα στοιχεία αυτά δεν ήταν ικανά να θέσουν εν αμφιβόλω την εκτίμησή του ότι η Carpatair και η Wizz Air ήταν ανταγωνίστριες, πράγμα το οποίο δεν έπραξε. Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ είχε παραβεί την υποχρέωση αιτιολογίας.

Δεύτερον, επί του εάν τα επίμαχα μέτρα επηρέαζαν ουσιωδώς την ανταγωνιστική θέση της Carpatair, το ΓεΔΕΕ βασίστηκε στο γεγονός ότι η Carpatair φέρεται να είχε δι-

αφυγόν κέρδος λόγω της αδυναμίας της να επωφεληθεί από το επιβατικό κοινό που ταξίδευε από τον διεθνή αερολιμένα της Τιμισοάρα προς δύο προορισμούς της Βόρειας Ιταλίας. Το ΔΕΕ παρατήρησε, όμως, ότι η Carpatair δεν είχε προβάλει τέτοιον ισχυρισμό με το δικόγραφο της προσφυγής. Με δεδομένο ότι ο προσφεύγων επωμίζεται το βάρος αποδείξεως των ισχυρισμών του, δεν ήταν καθήκον του ΓεΔΕΕ να συμπληρώσει την επιχειρηματολογία που είχε αναπτύξει η Carpatair με το δικόγραφο της προσφυγής της, αναζητώντας και εντοπίζοντας, στα συνημμένα έγγραφα, αποδεικτικά στοιχεία ικανά να τεκμηριώσουν το παραδεκτό της προσφυγής της εταιρείας αυτής. Επιπρόσθετα, το ΓεΔΕΕ δεν είχε αξιολογήσει τους ισχυρισμούς της Wizz Air και της AITTV που αμφισβητούσαν τον πραγματικό επηρεασμό των κερδών της Carpatair στις επίμαχες συνδέσεις. Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ είχε υποπέσει, εν προκειμένω, σε πλάνη περί το δίκαιο.

Τρίτον, όσον αφορά το εάν η θέση της Carpatair ήταν ιδιαίτερη, γεγονός που τη διέκρινε έναντι των λοιπών αεροπορικών εταιρειών που δραστηριοποιούνταν στον αερολιμένα της Τιμισοάρα, το ΔΕΕ έκρινε πως το ΓεΔΕΕ δεν είχε αιτιολογήσει το σχετικό σκέλος. Οι υποτιθέμενες σχέσεις ανταγωνισμού μεταξύ της Wizz Air και της Carpatair δεν μπορούσαν να στηρίξουν τη διαπίστωση ότι η περίπτωση της Carpatair ήταν ιδιαίτερη, και, ως εκ τούτου, την εξατομίκευε κατά τρόπο ανάλογο προς τον αποδέκτη της απόφασης, δηλαδή τη Ρουμανία. Υπό τις συνθήκες αυτές, η διαπίστωση ότι η λειτουργία του διεθνούς αερολιμένα της Τιμισοάρα ήταν επικεντρωμένη στις δραστηριότητες της Carpatair και ότι το 90% του κύκλου εργασιών της εταιρείας αυτής προερχόταν από τις δραστηριότητές της στον εν λόγω αερολιμένα δεν αρκεί για να αποδειχθεί ότι η Carpatair, η οποία δεν είχε αποδειχθεί πως ανταγωνιζόταν τη Wizz Air, θίγεται ατομικά από το τμήμα της απόφασης που αφορούσε τα επίμαχα μέτρα.

Κατόπιν τούτων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το ΓεΔΕΕ δεν είχε αιτιολογήσει επαρκώς την ενεργητική νομιμοποίηση της Carpatair. Στη βάση αυτή, έκανε δεκτές τις αιτήσεις αναιρέσεως και ανέπεμψε την υπόθεση στο ΓεΔΕΕ για νέα κρίση.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Κινητικότητα των φοιτητών στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+

Νομοθεσία κράτους μέλους, η οποία συνεκτιμά για τον υπολογισμό του φόρου εισοδήματος του φορολογούμενου γονέα την επιχορήγηση Erasmus+, που έλαβε το εξαρτώμενο τέκνο του, αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και ελεύθερης διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών – φορολογική νομοθεσία – φόρος εισοδήματος – υπολογισμός του ποσού της βασικής προσωπικής έκπτωσης για το εξαρτώμενο τέκνο που έλαβε οικονομική στήριξη για την κινητικότητα για εκπαιδευτικούς σκοπούς στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+ – Κανονισμός (ΕΕ) 1288/2013 – φορολόγηση των επιχορηγήσεων για τη στήριξη της κινητικότητας των φυσικών προσώπων που αφορά ο εν λόγω Κανονισμός – περιορισμός στην ελεύθερη κυκλοφορία – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-277/23, Ministarstvo financija (Bourse Erasmus+), 16.01.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: I. Jarukaitis, Εισηγητής: Z. Csehi, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2025:18 – Προδικαστική παραπομπή

Στην υπόθεση C-277/23, το πέμπτο τμήμα του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ) ασχολήθηκε με τη φορολογική μεταχείριση της επιχορήγησης Erasmus+, υπό το πρίσμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής των φοιτητών (άρθρα 20, 21 και 165 παρ. 2 της ΣΛΕΕ).

Πιο συγκεκριμένα, ένας φοιτητής από την Κροατία έλαβε οικονομική ενίσχυση στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+ για σπουδές στη Φινλανδία κατά το ακαδημαϊκό έτος 2014-2015. Η επιχορήγηση Erasmus+ αποσκοπεί να καλύψει τη διαφορά του κόστους διαβίωσης ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και στη χώρα προορισμού. Σημειωτέον, η Φινλανδία ανήκει στις χώρες με υψηλό κόστος διαβίωσης, ενώ η Κροατία στις χώρες με χαμηλό.

Σύμφωνα με τον κροατικό νόμο περί φορολογίας εισοδήματος, η επιχορήγηση Erasmus+ απαλλάσσεται από τον φόρο εισοδήματος. Εντούτοις, λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό της έκπτωσης από τον φόρο εισοδήματος που δικαιούται ένας γονέας για τα εξαρτώμενα τέκνα του. Ειδικότερα, κατά το άρθρο 36 του κροατικού νόμου περί φορολογίας εισοδήματος, ένας γονέας δικαιούται φορολογικής ελάφρυνσης από τον φόρο εισοδήματος κατά ορισμένο ποσοστό για τα εξαρτώμενα τέκνα του, υπό την προϋπόθεση ότι το εισόδημα των τέκνων (ακόμη και το απαλλασσόμενο) δεν υπερβαίνει ένα ορισμένο όριο.

Εν προκειμένω, όταν η μητέρα του Κροάτη φοιτητή, Ε.Ρ. (εφεξής: προσφεύγουσα), κλήθηκε να πληρώσει τον φόρο εισοδήματος για το φορολογικό έτος του 2014, η αρμόδια φορολογική αρχή την ενημέρωσε ότι δεν δικαιούνταν έκπτωση από τον φόρο εισοδήματος για το εξαρτώμενο τέκνο της, καθώς είχε εισπράξει ποσά που υπερβαίνουν το ανώτατο προβλεπόμενο από την εθνική νομοθεσία όριο. Κατά της πράξης βεβαίωσης φόρου, η προσφεύγουσα άσκησε διοικητική ένσταση ενώπιον του ανεξάρτητου τμήματος δευτεροβάθμιων διοικητικών διαδικασιών του Υπουργείου Οικονομικών της Κροα-

τίας. Τόσο η διοίκηση, όσο και το πρωτοβάθμιο και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, που επιλήφθηκαν της υποθέσεως, δεν αναγνώρισαν το δικαίωμά της σε έκπτωση από τον φόρο εισοδήματος για το εξαρτώμενο τέκνο της. Έτσι, η προσφεύγουσα άσκησε συνταγματική προσφυγή ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Κροατίας (εφεξής: αιτούν δικαστήριο), το οποίο, θεωρώντας ότι η διαφορά άπτεται του ενωσιακού δικαίου, την παρέπεμψε στο ΔΕΕ.

Το αιτούν δικαστήριο, με τα δύο προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε, ζητούσε κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί εάν τα άρθρα 18, 20, 21 και 165 παρ. 2, δεύτερη περίπτωση, της ΣΛΕΕ, καθώς και το άρθρο 67 του Κανονισμού 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση βάσει της οποίας γονέας στερείται του φορολογικού πλεονεκτήματος έκπτωσης του φόρου εισοδήματος, ως προς εξαρτώμενο τέκνο του, που έλαβε οικονομική στήριξη για την κινητικότητα Erasmus+. Παράλληλα, το αιτούν δικαστήριο επικαλέστηκε έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη της Κροατίας, σύμφωνα με την οποία η επίμαχη εθνική ρύθμιση έχει αποτρέψει φοιτητές και φοιτήτριες από την Κροατία να μετακινηθούν για σπουδές σε άλλη χώρα στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+.

Πριν εισέλθει στην ουσία των προδικαστικών ερωτημάτων, το ΔΕΕ εξέτασε την ένσταση απαραδέκτου που προβλήθηκε. Κατά την Κροατική Κυβέρνηση, η διαφορά ήταν «αμιγώς εσωτερική», καθώς αφορούσε τον υπολογισμό της άμεσης φορολογίας που ρυθμίζεται αποκλειστικά από το εθνικό δίκαιο. Σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς της Κροατικής Κυβέρνησης, το ΔΕΕ θεώρησε τα προδικαστικά ερωτήματα παραδεκτά. Πράγματι, όπως εξέθεσε το αιτούν δικαστήριο, μια υπόθεση που πραγματεύεται την επίδραση που μπορεί να έχει η συμμετοχή του τέκνου σε ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα (όπως το Erasmus+) στη φορολογική μεταχείριση του γονέα δεν μπορεί να θεωρηθεί «αμιγώς εσωτερική».

Προχωρώντας στην ουσία της υποθέσεως, το ΔΕΕ, αρχικά, έκρινε ότι το άρθρο 67 του Κανονισμού 883/2004 δεν εφαρμόζεται, εν προκειμένω, καθώς η επίμαχη κροατική νομοθεσία αφορά φορολογικό πλεονέκτημα έκπτωσης από τον φόρο εισοδήματος και όχι «οικογενειακή παροχή» σε χρήμα, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Κανονισμό. Κατά παρόμοιο τρόπο, το ΔΕΕ απέκλεισε την εφαρμογή του άρθρου 18 της ΣΛΕΕ και της γενικής ρήτρας περί απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν υφίστανται δύο ίδιες καταστάσεις που τυγχάνουν διαφορετικής μεταχείρισης. Πράγματι, η κατάσταση της προσφεύγουσας δεν είναι συγκρίσιμη ούτε με αυτή των γονέων που τα παιδιά τους δεν έλαβαν καθόλου χρηματοδότηση Erasmus+ ούτε με αυτή των γονέων που τα παιδιά τους έλαβαν μεν χρημα-

τοδότηση, αλλά η μετακίνηση έγινε σε κράτη με χαμηλό ή μεσαίο κόστος διαβίωσης.

Κατόπιν των ανωτέρω, το ΔΕΕ εξέτασε τη συμβατότητα της επίμαχης εθνικής ρύθμισης με το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών (άρθρα 20 και 21 της ΣΛΕΕ) υπό το πρίσμα των στόχων της Ένωσης που ευνοούν την κινητικότητα φοιτητών για εκπαιδευτικούς σκοπούς (άρθρο 165 παρ. 2, δεύτερη περίπτωση, της ΣΛΕΕ).

Προκαταρκτικά, όσον αφορά τον ισχυρισμό της Κροατικής Κυβέρνησης ότι η προσφεύγουσα δεν άσκησε η ίδια το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής και, επομένως, δεν δικαιούται να το επικαλεστεί, το ΔΕΕ έκρινε ότι, δεδομένης της επιλογής του εθνικού νομοθέτη να συνυπολογίσει τα εισοδήματα του εξαρτώμενου τέκνου στη φορολογική μεταχείριση του γονέα, τόσο ο φορολογούμενος γονέας, όσο και το τέκνο μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ. Επομένως, ερευνητέο είναι, ακολούθως, το κατά πόσον υφίσταται περιορισμός του επίμαχου δικαιώματος.

Καταρχάς, το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι επί άμεσης φορολογίας η αποκλειστική αρμοδιότητα ανήκει στα κράτη μέλη. Εντούτοις, η συμμετοχή τους στο πρόγραμμα Erasmus+ συνοδεύεται από τη συνακόλουθη υποχρέωσή τους να ρυθμίζουν τη φορολογική μεταχείριση της επιχορήγησης Erasmus+ κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην συνεπάγεται αδικαιολόγητο περιορισμό του δικαιώματος κυκλοφορίας και διαμονής. Στην προκειμένη περίπτωση, αν και η επιχορήγηση δεν φορολογούνταν ευθέως, εντούτοις το ύψος της λήφθηκε υπόψιν για τη στέρηση από τη μητέρα του φορολογικού πλεονεκτήματος έκπτωσης από τον φόρο εισοδήματος. Επομένως, η επίμαχη εθνική ρύθμιση συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής.

Τέλος, το ΔΕΕ εξέτασε εάν ένας τέτοιος περιορισμός, όπως ο επίμαχος, δύναται να δικαιολογηθεί από την πλευρά του ενωσιακού δικαίου, ήτοι εάν εξυπηρετεί σκοπό γενικού συμφέροντος (νομιμότητα) και εάν τηρεί την αρχή της αναλογικότητας (καταλληλότητα και εν στενή έννοια αναλογικότητα). Το ΔΕΕ ενέκρινε τη νομιμότητα των επίμαχων εθνικών διατάξεων, αναγνωρίζοντας ότι σκοπός τους ήταν η εξακρίβωση της πραγματικής φοροδοτικής ικανότητας των γονέων και η παροχή φορολογικών ελαφρύνσεων σε εκείνους που επιβαρύνονται πράγματι με τη συντήρηση των τέκνων τους. Ωστόσο, οι εθνικές διατάξεις δεν πληρούσαν το κριτήριο της καταλληλότητας, δηλαδή δεν ήταν ικανές κατά τρόπο συνεπή και συστηματικό να εξακριβώσουν την πραγματική φοροδοτική ικανότητα των γονέων. Με απλά λόγια, οι κροατικές αρχές δεν έλαβαν υπόψιν ότι η επιχορήγηση Erasmus+ προοριζόταν να καλύψει τα επιπλέον έξοδα που επωμίστηκε η προσφεύγουσα λόγω της διαφοράς του κόστους διαβίωσης ανάμεσα στην Κροατία και τη

Φινλανδία και δεν αύξησε πράγματι τη φοροδοτική της ικανότητα. Κατά την κρίση του ΔΕΕ, μάλιστα, οι επίμαχες εθνικές διατάξεις θα μπορούσαν να έχουν και τα αντίθετα από τα διακηρυττόμενα αποτελέσματα, δηλαδή την πρόσθετη επιβάρυνση των γονέων αντί για την ελάφρυνση.

Εν κατακλείδι, τα άρθρα 20, 21 και 165 παρ. 2, δεύτερη περίπτωση, της ΣΛΕΕ έχουν την έννοια ότι απαγορεύουν εθνική ρύθμιση, η οποία συνεκτιμά για τον υπολογισμό της έκπτωσης του φόρου εισοδήματος του φορολογούμενου γονέα την επιχορήγηση Erasmus+ που έλαβε το εξαρτώμενο τέκνο του.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Υπηρεσίες μεσιτείας ακινήτων

Εθνική ρύθμιση, που προβλέπει ανώτατο όριο μεσιτικής προμήθειας, κατά την αγορά, πώληση ή μίσθωση ακινήτου, δεν αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης. Εναπόκειται, όμως, στο εθνικό δικαστήριο να κρίνει την αναλογικότητα της ρύθμισης.

προδικαστική παραπομπή – ελευθερία εγκαταστάσεως – υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά – Οδηγία 2006/123/ΕΚ – άρθρο 15 παρ. 2 και 3 – καθοριζόμενες ανώτατες τιμές – πάροχος υπηρεσιών μεσιτείας ακινήτων – εθνική ρύθμιση προβλέπουσα ανώτατο όριο στην προμήθεια που χρεώνεται για τις υπηρεσίες μεσιτείας που αφορούν την πώληση ή τη μίσθωση ακινήτου από φυσικό πρόσωπο – αναλογικότητα – άρθρα 16 και 38 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – επιχειρηματική ελευθερία – προστασία των καταναλωτών

ΔΕΕ C-674/23, AEON NEPREMIČNINE κ.λπ., 27.02.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2025:113 – Προδικαστική παραπομπή

Η παρούσα αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Σλοβενίας (εφεξής: αιτούν δικαστήριο), στο πλαίσιο ελέγχου της συνταγματικότητας της νομοθεσίας της Σλοβενίας για τις υπηρεσίες μεσιτείας ακινήτων, η οποία επιβάλλει ανώτατο όριο στην προμήθεια που εισπράττεται για τις εν λόγω υπηρεσίες κατά τη διαδικασία αγοράς, πώλησης ή μίσθωσης ακινήτου.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον επίμαχο νόμο, η μεσιτική προμήθεια δεν επιτρέπεται - επί ποινή ακυρότητας της σύμβασης μεσιτείας- να υπερβαίνει το 4% της συμβατικής τιμής για αγορές και πωλήσεις. Αντιστοίχως, για τις συμβάσεις μίσθωσης δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει το 4% του μηνιαίου μισθώματος πολλαπλασιαζόμενου επί τη διάρκεια της μίσθωσης και, σε κάθε

περίπτωση, μέχρι του ύψους του μηνιαίου μισθώματος. Η συνταγματικότητα του εν λόγω νόμου τέθηκε υπό αμφισβήτηση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου από διάφορες μεσιτικές εταιρείες (AEON NEPREMIČNINE κ.λπ., STAN nepremičnine) και από το Εθνικό Συμβούλιο της Δημοκρατίας της Σλοβενίας.

Από τη μεριά του, το αιτούν δικαστήριο, εκτιμώντας ότι η διαφορά άπτεται του ενωσιακού δικαίου, υπέβαλε δύο προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ). Ειδικότερα, το αιτούν δικαστήριο ζητούσε κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί εάν οι εθνικές απαιτήσεις για τις μεσιτικές αμοιβές, κατά πρώτον, στις αγοραπωλησίες και, κατά δεύτερον, στις μισθώσεις ακινήτων, όπως περιγράφηκαν ανωτέρω, ευθυγραμμίζονται με τα άρθρα 7, 16 και 38 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: Χάρτης), σε συνδυασμό με τις θεμελιώδεις ελευθερίες των άρθρων 49 και 56 ΣΛΕΕ, όπως εξειδικεύονται από την Οδηγία 2006/123/ΕΚ και το άρθρο 15 αυτής, σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά (εφεξής: Οδηγία για τις υπηρεσίες). Μάλιστα, το αιτούν δικαστήριο επισήμανε ότι η αίτηση αφορά περιπτώσεις κατά τις οποίες το ακίνητο είναι μονοκατοικία, διαμέρισμα ή οικιστική μονάδα και δεν προορίζεται για επαγγελματική ή επιχειρηματική στέγη.

Προκαταρκτικώς, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει στην ένσταση αναρμοδιότητας που προβλήθηκε από μία εκ των μεσιτικών εταιρειών (STAN nepremičnine). Ειδικότερα, η εταιρεία υποστήριξε ότι μόνο το Συνταγματικό Δικαστήριο της Σλοβενίας είναι αρμόδιο να αποφανθεί για την υπόθεση, βάσει του σλοβενικού Συντάγματος. Άλλωστε, ακόμη και μετά την έκδοση απόφασης του ΔΕΕ, το ζήτημα της συνταγματικότητας θα παραμένει εκκρεμές, παρά την ανάγκη ταχείας επίλυσης της διαφοράς.

Επ' αυτού, το ΔΕΕ απάντησε ότι η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, κυρίως του άρθρου 15 της Οδηγίας για τις υπηρεσίες. Στο πλαίσιο του μηχανισμού του άρθρου 267 της ΣΛΕΕ, τα εθνικά δικαστήρια είναι αυτά που καθορίζουν την αναγκαιότητα και τη λυσιτέλεια της προδικαστικής παραπομπής. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ υποχρεούται να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα, ανεξαρτήτως των εσωτερικών διαδικασιών συνταγματικού ελέγχου ή της ανάγκης για ταχεία επίλυση της διαφοράς από το αιτούν δικαστήριο. Συνεπώς, το ΔΕΕ είναι αρμόδιο να επιληφθεί της αιτήσεως.

Ακολούθως, το ΔΕΕ προχώρησε στη συνένωση των προδικαστικών ερωτημάτων και στην εξέτασή τους σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 3 της Οδηγίας για τις υπηρεσίες υπό το πρίσμα των άρθρων 38 (προστασία των καταναλωτών) και 16 (επιχειρηματική ελευθερία) του Χάρτη. Ως προς το άρθρο 7 του Χάρτη (σεβασμός της ιδιωτικής και

οικογενειακής ζωής), θεωρήθηκε ότι δεν έχει εφαρμογή εν προκειμένω, καθώς έχει κριθεί ότι πεδίο εφαρμογής της διάταξης είναι η προστασία της ήδη αποκτηθείσας κατοικίας, και όχι της μέλλουσας.

Το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 3 της Οδηγίας για τις υπηρεσίες, τα κράτη μέλη οφείλουν να ελέγχουν εάν εθνικές απαιτήσεις, όπως οι επίμαχες, πληρούν τις ακόλουθες προϋποθέσεις: 1) δεν εισάγουν διακρίσεις βάσει ιθαγένειας ή έδρας της επιχείρησης, 2) δικαιολογούνται από επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, και 3) είναι αναλογικές, δηλαδή είναι κατάλληλες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, χωρίς να υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο και χωρίς να υφίσταται άλλα λιγότερο περιοριστικά μέτρα.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι οι δύο πρώτες προϋποθέσεις πληρούνται, καθώς το ανώτατο όριο προμήθειας ισχύει για όλες τις μεσιτικές εταιρείες, ανεξαρτήτως έδρας, και μπορεί να δικαιολογηθεί για την προστασία των καταναλωτών και των στεγαστικών αναγκών των οικονομικά ασθενέστερων πολιτών. Ως προς την τρίτη προϋπόθεση, αυτή της αναλογικότητας, το ΔΕΕ έκρινε ότι το επίμαχο μέτρο είναι πράγματι κατάλληλο για την προστασία των καταναλωτών, διασφαλίζοντας διαφάνεια στις τιμές και αποτρέποντας υπερβολικές χρεώσεις, ενώ ταυτόχρονα διευκολύνει την πρόσβαση σε προσιτή στέγη, ιδιαίτερα για τα πιο ευάλωτα άτομα. Ωστόσο, το ανώτατο όριο προμήθειας εφαρμόζεται αδιακρίτως, χωρίς να περιορίζεται αποκλειστικά στην προστασία των πιο ευάλωτων ατόμων. Αυτό ενδέχεται να υποδηλώνει υπέρβαση του αναγκαίου μέτρου, εάν και, κατά το ΔΕΕ, η αναλογικότητα δεν αποκλείει τη γενικότερη ωφέλεια για όλους τους καταναλωτές. Τέλος, εξετάστηκε εάν υπάρχουν άλλες εναλλακτικές λύσεις λιγότερο περιοριστικές, όπως η αύξηση των κοινωνικών κατοικιών ή η επιδότηση ενοικίου.

Κατά την κρίση του ΔΕΕ, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να αποφασίσει σχετικά με την μη υπέρβαση του αναγκαίου μέτρου ή με την ύπαρξη άλλων λύσεων που θα μπορούσαν να πετύχουν το ίδιο αποτέλεσμα. Ιδίως, το αιτούν δικαστήριο οφείλει να εξετάσει, μεταξύ άλλων, εάν το εν λόγω μέτρο θα μπορούσε να εφαρμοστεί ειδικώς στους ευάλωτους καταναλωτές, καθώς και εάν οι μεσιτικές εταιρείες διατηρούν τη δυνατότητα κάλυψης των εξόδων τους και επίτευξης ενός εύλογου κέρδους.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Ανεξαρτησία και ακεραιότητα του δικηγορικού επαγγέλματος

Εθνική νομοθεσία, που απαγορεύει σε αμιγώς επενδυτικές εταιρείες να συμμετέχουν ως εταίροι σε δικηγορικές εταιρείες, δεν παραβιάζει το ενωσιακό δίκαιο

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 49 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκαταστάσεως – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – προσδιορισμός της εφαρμοστέας ελευθερίας κυκλοφορίας – υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά – Οδηγία 2006/123/ΕΚ – άρθρο 15 – απαιτήσεις όσον αφορά την κατοχή του κεφαλαίου εταιρείας – συμμετοχή αμιγώς χρηματοοικονομικού επενδυτή στο κεφάλαιο επαγγελματικής εταιρείας δικηγόρων – ανάκληση της άδειας άσκησης δικηγορικού επαγγέλματος της εν λόγω εταιρείας λόγω της συμμετοχής αυτής – περιορισμός της ελευθερίας εγκαταστάσεως και της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων – δικαιολογητικοί λόγοι αντλούμενοι από την προστασία της ανεξαρτησίας των δικηγόρων και των αποδεκτών νομικών υπηρεσιών – αναγκαιότητα – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-295/23, Halmer Rechtsanwaltsgesellschaft, 19.12.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2024:1037 – Προδικαστική παραπομπή

Το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ) στην υπόθεση C-295/23 ασχολήθηκε με την πρόβλεψη του γερμανικού δικαίου κατά την οποία μόνο δικηγόροι ή άλλοι συναφείς επαγγελματίες μπορούν να κατέχουν μερίδια σε δικηγορική εταιρεία. Ειδικότερα, το ΔΕΕ εξέτασε τη συμβατότητα της ανωτέρω εθνικής απαίτησης με την ελευθερία εγκατάστασης (άρθρο 49 της ΣΛΕΕ), υπό το πρίσμα της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά (εφεξής: Οδηγία 2006/123/ΕΚ), και την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων (άρθρο 63 παρ. 1 της ΣΛΕΕ).

Πιο συγκεκριμένα, η προσφεύγουσα, Halmer Rechtsanwaltsgesellschaft (εφεξής: HR) ήταν δικηγορική εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, εγγεγραμμένη στον καθ' ού Δικηγορικό Σύλλογο του Μονάχου (εφεξής: καθ' ού / Δικηγορικός Σύλλογος). Διαχειριστής και μοναδικός εταίρος της ήταν αρχικά ο Daniel Halmer, δικηγόρος στο επάγγελμα. Περίπου έναν χρόνο μετά τη σύστασή της, το 51% των εταιρικών μεριδίων της HR μεταβιβάστηκε σε μία εταιρεία περιορισμένης ευθύνης του αυστριακού δικαίου, με την επωνυμία SIVE Beratung und Beteiligung GmbH (εφεξής: SIVE). Παράλληλα, τροποποιήθηκε το καταστατικό της HR, προκειμένου η διαχείρισή της να ασκείται αποκλειστικά από δικηγόρους.

Σύμφωνα με τον καθ' ού, η HR έπρεπε να διαγραφεί από τον Δικηγορικό Σύλλογο, καθώς η SIVE δεν πληρούσε τις

προϋποθέσεις του – ισχύοντα κατά τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης – Κώδικα Δικηγόρων (α. 59α επ.), κατά τον οποίον μόνο δικηγόροι ή πρόσωπα που ασκούν εξομοιούμενα με αυτούς επαγγέλματα μπορούν να είναι εταίροι δικηγορικής εταιρείας και, μάλιστα, οι δικηγόροι θα πρέπει να διατηρούν την πλειοψηφία των μεριδίων και ψήφων. Με τη σειρά της, η HR ενέμεινε στην απόφαση περί μεταβίβασης των εταιρικών μεριδίων στη SIVE και, έτσι, ο Δικηγορικός Σύλλογος προχώρησε στη διαγραφή της προσφεύγουσας. Ως εκ τούτου, η HR προσέφυγε κατά της απόφασης διαγραφής της ενώπιον του δικαστηρίου δικηγορικών υποθέσεων της Βαυαρίας (εφεξής: αιτούν δικαστήριο), με τον ισχυρισμό ότι οι επίμαχες προβλέψεις του Κώδικα Δικηγόρων αντιβαίνουν στο ενωσιακό δίκαιο.

Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε συνολικά τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ. Εξ αυτών, το δεύτερο κρίθηκε ως υποθετικό και άρα απαράδεκτο. Επομένως, εξετάστηκαν το πρώτο, το τρίτο και το τέταρτο ερώτημα, τα οποία το ΔΕΕ συνένωσε σε ένα κοινό. Με αυτά, το αιτούν δικαστήριο ζητούσε κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί εάν η εθνική πρόβλεψη για διαγραφή δικηγορικής εταιρείας από τον Δικηγορικό Σύλλογο, λόγω μη επιτρεπόμενης κατά τον Κώδικα Δικηγόρων μεταβίβασης μεριδίων, συνιστά παράνομο περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης, της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών.

Προκαταρκτικά, το ΔΕΕ έκρινε ότι η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, που επικαλείται το αιτούν δικαστήριο, δεν έχει εφαρμογή στη συγκεκριμένη υπόθεση, καθώς από τα πραγματικά περιστατικά συνάγεται ότι η SIVE δεν σκόπευε να δραστηριοποιηθεί στην παροχή νομικών υπηρεσιών στη Γερμανία. Επρόκειτο για καθαρά επενδυτική εταιρεία, χωρίς πρόθεση άσκησης της δικηγορίας.

Ακολούθως, δεδομένου ότι το αιτούν δικαστήριο παρέπεμψε τόσο στην ελευθερία εγκατάστασης όσο και στην ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων, το ΔΕΕ προχώρησε στον καθορισμό της θιγόμενης, εν προκειμένω, θεμελιώδους ελευθερίας. Όπως έχει κριθεί νομολογιακά, εάν καμία από τις ελευθερίες δεν μπορεί να θεωρηθεί δευτερεύουσα σε σχέση με την άλλη, τότε εξετάζονται και οι δύο αυτοτελώς.

Κατά πάγια νομολογία, εάν η εθνική ρύθμιση αφορά απόκτηση μεριδίων, με σκοπό την άσκηση επιρροής και ελέγχου στην εταιρεία, τότε τίθεται ζήτημα εφαρμογής της ελευθερίας εγκατάστασης (άρθρο 49 της ΣΛΕΕ). Εάν, αντιθέτως, η εθνική ρύθμιση αφορά απόκτηση μεριδίων με μοναδικό σκοπό την υλοποίηση επένδυσης, τότε εφαρμοστέα κρίνεται η διάταξη του άρθρου 63 παρ. 1 της ΣΛΕΕ και η ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων.

Στην προκειμένη περίπτωση, η SIVE απέκτησε την πλειοψηφία των μεριδίων της HR, ωστόσο η απόκτηση αυτή συνοδεύτηκε από την παράλληλη τροποποίηση του καταστατικού της δικηγορικής εταιρείας, ώστε η διαχείριση να παραμείνει σε όσους ασκούν το δικηγορικό επάγγελμα. Επομένως, κατά την κρίση του ΔΕΕ, η πρόβλεψη του Κώδικα Δικηγόρων περί απαγόρευσης απόκτησης μεριδίων σε δικηγορική εταιρεία, για πρόσωπα που δεν σχετίζονται με το δικηγορικό επάγγελμα, συνιστά περιορισμό τόσο της ελευθερίας εγκατάστασης, που συγκεκριμενοποιείται από τις ειδικότερες προβλέψεις της Οδηγίας 2006/123/EK, όσο και της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον οι περιορισμοί αυτοί δύνανται να δικαιολογηθούν, ήτοι είναι αναγκαίοι, πρόσφοροι και εν στενή εννοία αναλογικοί (άρθρο 15 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 2006/123/EK και άρθρο 63 της ΣΛΕΕ). Όσον αφορά το κριτήριο της αναγκαιότητας, η επίμαχη απαγόρευση αποσκοπεί στη διαφύλαξη της «ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας του δικηγορικού επαγγέλματος». Πράγματι, οι δικηγόροι, εν αντιθέσει με τους επενδυτές που στοχεύουν αποκλειστικά στο κέρδος, δεσμεύονται από Κώδικες Δεοντολογίας, που διασφαλίζουν την εύρυθμη απονομή της δικαιοσύνης και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των εντολών τους. Άλλωστε, η νομολογία του ΔΕΕ έχει χαρακτηρίσει ως επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος τόσο την προστασία των αποδεκτών των νομικών υπηρεσιών, όσο και την προσήκουσα άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος. Μάλιστα, η ανωτέρω απαγόρευση κρίνεται και πρόσφορη για να διασφαλίσει την πλήρη ανεξαρτησία των δικηγόρων, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής, και την αποφυγή σύγκρουσης συμφερόντων.

Τέλος, ελλείψει εναρμόνισης σε επίπεδο Ένωσης των κανόνων που ρυθμίζουν το δικηγορικό επάγγελμα, τα κράτη μέλη έχουν τη διακριτική ευχέρεια να κρίνουν ότι η απόκτηση μετοχών από αμιγώς επενδυτική εταιρεία σε δικηγορική δύναται να θέσει σε κίνδυνο την ανεξαρτησία και ακεραιότητα του δικηγορικού επαγγέλματος, πόσο μάλλον όταν αποκτάται η πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου. Εξάλλου, το περιθώριο εκτίμησης των κρατών εκτείνεται και έως του σημείου να κρίνουν ότι η τροποποίηση του καταστατικού για να ανατεθεί η διαχείριση αποκλειστικά σε δικηγόρους δεν αρκεί για τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας.

Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ έκρινε ότι ο αποκλεισμός αμιγώς χρηματοοικονομικών επενδυτών από την απόκτηση μετοχών σε δικηγορική εταιρεία δεν αντιβαίνει ούτε στην ελευθερία εγκατάστασης, ούτε στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, χάριν διασφάλισης της ανεξαρτησίας του δικηγορικού επαγγέλματος και της προστασίας των πολιτών.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

► Οργάνωση του χρόνου εργασίας – Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα απασχόλησης

Αντίθεση του ενωσιακού δικαίου σε εθνική διάταξη που επιτρέπει την μη καταγραφή του χρόνου εργασίας οικιακών βοηθών από τον εργοδότη τους, γεγονός που επηρεάζει τον αντικειμενικό προσδιορισμό της χρονικής κατανομής των ωρών εργασίας τους και τις μισθολογικές τους απαιτήσεις

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – ημερήσια και εβδομαδιαία ανάπαυση – άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρα 3, 5, 6, 16, 17, 19 και 22 – υποχρέωση εφαρμογής συστήματος για τη μέτρηση της διάρκειας του χρόνου εργασίας των οικιακών βοηθών – εξαίρεση – εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει απαλλαγή από την υποχρέωση καταγραφής του πραγματικού χρόνου εργασίας των οικιακών βοηθών

ΔΕΕ C-531/23, Loredas, 19.12.2024, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος (Εισηγητής): F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:1050 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, των Οδηγιών 2010/41/ΕΕ, 2006/54/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών και την απαγόρευση των διακρίσεων στην εργασία, και των άρθρων 20, 21 και 31 παρ. 2 του ΧΘΔ, που κατοχυρώνουν επίσης την απαγόρευση των διακρίσεων και τις δίκαιες συνθήκες εργασίας.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η ΗJ, οικιακή βοηθός, άσκησε αγωγή κατά των εργοδοτών της με αίτημα να αναγνωριστεί ως καταχρηστική η από τις 17 Φεβρουαρίου 2021 απόλυσή της, καθώς και να της καταβληθούν οι αποδοχές της που αντιστοιχούσαν σε υπερωριακή εργασία και σε ημέρες μη ληφθείσας άδειας, εκθέτοντας το εβδομαδιαίο ωράριο εργασίας της και τον ακαθάριστο μηνιαίο μισθό της. Το πρωτοβάθμιο ισπανικό δικαστήριο αναγνώρισε ότι η απόλυσή της ήταν πράγματι καταχρηστική, ωστόσο έκρινε πως η ενάγουσα δεν είχε αποδείξει πλήρως τον αριθμό των ωρών εργασίας της και τα ποσά που ζητούσε, λαμβάνοντας υπόψιν και το γεγονός ότι οι εργοδότες της δεν διέθεταν ημερήσια αρχεία καταγραφής του χρόνου εργασίας της. Η μη καταγραφή εν προκειμένω επιτρεπόταν βάσει του βασιλικού διατάγματος 1620/2011, το οποίο απαλλάσσει ορισμέ-

νους εργοδότες, μεταξύ άλλων και τα νοικοκυριά, από την υποχρέωση καταγραφής του πραγματικού χρόνου εργασίας του προσωπικού που απασχολούν.

Η ΗJ άσκησε έφεση ενώπιον του Tribunal Superior de Justicia del País Vasco, ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο είχε αμφιβολίες για το κατά πόσον το προαναφερθέν διάταγμα ήταν σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης και, συγκεκριμένα, τόσο με την Οδηγία 2003/88 αναφορικά με το ζήτημα της καταγραφής του χρόνου εργασίας της ΗJ, όσο και με τα άρθρα 20 και 21 του ΧΘΔ και τις Οδηγίες 2006/54, 2000/78 και 2010/41, δεδομένου ότι οι οικιακοί βοηθοί αποτελούν μια γυναικοκρατούμενη κατηγορία εργαζομένων, με αποτέλεσμα να τίθεται ζήτημα έμμεσης διάκρισης λόγω της διαφορετικής μεταχείρισης ως προς την καταγραφή του χρόνου εργασίας. Συνακόλουθα, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε από το ΔΕΕ να διευκρινίσει το αν οι παραπάνω Οδηγίες και ο Χάρτης αντίκεινται στην κρίσιμη διάταξη του βασιλικού διατάγματος που απαλλάσσει τον εργοδότη από την υποχρέωση τήρησης αρχείου του χρόνου εργασίας εργαζομένης.

Το ΔΕΕ τόνισε αρχικά ότι το (ιδιαίτερα σημαντικό για την ΕΕ) δικαίωμα των εργαζομένων σε περιορισμό της μέγιστης διάρκειας εργασίας και σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης κατοχυρώνεται στον ΧΘΔ και εξειδικεύεται από τις διατάξεις της Οδηγίας 2003/88, οι οποίες πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα του πρώτου. Η εν λόγω Οδηγία, σύμφωνα με το Δικαστήριο, υποχρεώνει τα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν ορισμένες ελάχιστες περιόδους ανάπαυσης των εργαζομένων και την μη υπέρβαση ενός μέγιστου εβδομαδιαίου χρονικού ορίου απασχόλησης, προκειμένου να διασφαλίζεται η αποτελεσματική προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων. Σε κάθε περίπτωση, η ενσωμάτωση της Οδηγίας αυτής στο εσωτερικό των κρατών μελών, στη βάση του περιθωρίου εκτίμησης που παρέχει, δεν πρέπει να προσβάλλει τον πυρήνα των αντίστοιχων δικαιωμάτων έτσι όπως κατοχυρώνονται στον ΧΘΔ, όπως για παράδειγμα με την παροχή της δυνατότητας στον εργοδότη να περιορίσει τα δικαιώματα του εργαζομένου, ο οποίος αποτελεί το ασθενέστερο μέρος σε μια σύμβαση εργασίας. Επιπλέον, αναφέρθηκε σε παλαιότερή του απόφαση (C-55/18, CCOO), κατά την οποία είχε κρίνει ότι η σχετική ισπανική ρύθμιση εκείνης της περιόδου αντέβαινε στο δίκαιο της Ένωσης, καθώς επέτρεπε στους εργοδότες να μην εφαρμόζουν σύστημα μέτρησης του ημερήσιου χρόνου εργασίας κάθε εργαζομένου, διάταξη που στη συνέχεια τροποποιήθηκε από την Ισπανική Κυβέρνηση. Η τροποποίηση αυτή, που πλέον υποχρεώνει τους εργοδότες να καταγράφουν τον χρόνο εργασίας των εργαζομένων τους, καταλαμβάνει, σύμφωνα με την Κυβέρνηση, και τον κλάδο των οικιακών βοηθών. Ωστόσο, όπως ανέφερε το ΔΕΕ, δεν εξετάζεται στο πλαίσιο της προδικαστικής παραπομπής μόνο η ίδια η ύπαρξη της

κρίσιμης διάταξης, αλλά και η ερμηνεία που δίνεται σε αυτή από τα εθνικά δικαστήρια και η διοικητική πρακτική που την ακολουθεί.

Με βάση τις διατυπώσεις αυτές, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση του βασιλικού διατάγματος δεν συνάδει σαφέστατα με τις προαναφερόμενες ενωσιακές Οδηγίες, ιδίως όσον αφορά τη νομολογιακή της ερμηνεία και τη σχετική με αυτή διοικητική πρακτική. Αντίθετα, δεν απαγορεύονται καταρχήν τυχόν παρεκκλίσεις από τη γενική υποχρέωση καταγραφής του χρόνου εργασίας των οικιακών μισθωτών, εφόσον όμως εξασφαλίζονται στους εργαζομένους αποτελεσματικά μέσα ικανά να διασφαλίσουν την τήρηση των κανόνων αυτών.

Παράλληλα, αναφορικά με την πιθανή έμμεση διάκριση λόγω φύλου, το ΔΕΕ, αναφερόμενο σε παλαιότερη νομολογία του, στην οποία είχε διαπιστωθεί το γεγονός ότι οι οικιακές βοηθοί είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία γυναίκες (C-389/20, *TGSS*), τόνισε ότι μια εθνική ρύθμιση που επιτρέπει στον εργοδότη να μην καταγράφει τον χρόνο εργασίας των εργαζομένων του θα έθετε τις γυναίκες εργαζόμενες σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση σε σχέση με τους άνδρες εργαζομένους. Συνεπώς, μια τέτοια κατάσταση αποτελεί έμμεση διάκριση λόγω φύλου, εκτός αν δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους, όπως κάποιον σκοπό κοινωνικής πολιτικής που είναι συμβατός με τις Συνθήκες, εξυπηρετεί το γενικό συμφέρον και σέβεται την αρχή της αναλογικότητας. Η πλήρωση των στοιχείων αυτών ή, αντίθετα, η διαπίστωση της ύπαρξης έμμεσης διάκρισης εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας: Εθνική ρύθμιση που εξαρτά την αναγνώριση του δικαιώματος σε νέα δίκη από την υποβολή αίτησης επανάληψης της ποινικής διαδικασίας σε δικαστική αρχή ενώπιον της οποίας πρέπει να εμφανιστεί ο ερήμην δικασθείς

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 – δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του – άρθρο 8 παρ. 2 – δίκη που οδηγεί σε ερήμην καταδικαστική ή αθωωτική απόφαση – προϋποθέσεις – άρθρο 8 παρ. 4 – υποχρέωση ενημέρωσης του ερήμην δικασθέντος σχετικά με τα διαθέσιμα μέσα ένδικης προστασίας – άρθρο 9 – δικαίωμα σε νέα δίκη ή άλλο μέσο ένδικης προστασίας που επιτρέπει την επί της ουσίας επανεξέταση της υπόθεσης και που ενδέχεται να οδηγήσει σε ανατροπή της

αρχικής απόφασης – άρθρο 10 παρ. 1 – δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας – εθνική ρύθμιση που εξαρτά την αναγνώριση του δικαιώματος σε νέα δίκη από την υποβολή αίτησης επανάληψης της ποινικής διαδικασίας σε δικαστική αρχή ενώπιον της οποίας πρέπει να εμφανιστεί ο ερήμην δικασθείς

ΔΕΕ C-400/23, VB II (Information sur le droit à un nouveau procès), 16.01.2025, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:14 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 4, του άρθρου 9 και του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Sofijski gradski sad (πλημμελειοδικείο Σόφιας, Βουλγαρία) στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών κατά του VB για πράξεις που ενδέχεται να συνιστούν ποινικά αδικήματα επισύροντα στερητικές της ελευθερίας ποινές.

Η υπόθεση αφορά τον VB, ο οποίος διώκεται ποινικά στη Βουλγαρία για σοβαρά αδικήματα, περιλαμβανομένης της συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση, της διακίνησης ναρκωτικών και της οπλοκατοχής. Καθώς δεν κατέστη δυνατή η επίσημη κοινοποίηση των κατηγοριών, ούτε η ενημέρωσή του για τη δίκη, οι διαδικασίες διεξήχθησαν ερήμην, χωρίς να πληρούνται οι όροι του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2016/343 για το τεκμήριο αθωότητας. Το αρμόδιο βουλγαρικό δικαστήριο ζήτησε διευκρινίσεις από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) ως προς την εφαρμογή της Οδηγίας, ιδίως σχετικά με το εάν ο VB πρέπει να ενημερωθεί, κατά τη σύλληψή του, για την καταδίκη του, καθώς και για τα δικονομικά του δικαιώματα.

Το ζήτημα εστιάζεται στην επάρκεια της βουλγαρικής ρύθμισης, η οποία δεν επιβάλλει την κοινοποίηση της ερήμην απόφασης ούτε παρέχει σαφή και προσβάσιμα ένδικα μέσα για νέα δίκη ή αναίρεση. Επιπλέον, εγείρονται ζητήματα αναλογικότητας, αφού η δυνατότητα επανάληψης της διαδικασίας εξαρτάται από την τελεσιδικία της απόφασης και την αυτοπρόσωπη παρουσία του καταδικασθέντος. Το ΔΕΕ καλείται να αποσαφηνίσει εάν το ισχύον καθεστώς συνάδει με τις απαιτήσεις της Οδηγίας 2016/343 και το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ για την αποτελεσματική δικαστική προστασία.

Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται επίσης εάν η έννοια της «απόφασης» στο άρθρο 8 της Οδηγίας περιλαμβάνει και τις αθωωτικές αποφάσεις, και αν είναι αναγκαία η ακρόαση του συνηγόρου του ερήμην κατηγορούμενου πριν την έκδοση της απόφασης. Τέλος, εκφράζει ανησυχία ότι

η ελλιπής συμμόρφωση της εθνικής νομοθεσίας με την Οδηγία μπορεί να δυσχεράνει τη δικαστική συνεργασία και την εκτέλεση ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης.

Αρχικά, το Δικαστήριο καλείται να ερμηνεύσει το άρθρο 8 παρ. 4, δεύτερη περίοδος, και το άρθρο 9 της Οδηγίας 2016/343, στο πλαίσιο έκδοσης ερήμην καταδικαστικών αποφάσεων σε ποινικές διαδικασίες, και να αποσαφηνίσει το κατά πόσον η εν λόγω Οδηγία επιβάλλει την αυτόματη αναγνώριση του δικαιώματος σε νέα δίκη ή εάν τα κράτη μέλη διατηρούν διακριτική ευχέρεια να καθορίσουν σχετικές οικονομικές ρυθμίσεις, υπό τον όρο ότι τηρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

Η Οδηγία δεν αποκλείει την ύπαρξη εθνικού συστήματος που επιτρέπει στον ερήμην καταδικασθέντα να ζητήσει νέα δίκη υποβάλλοντας αίτηση ενώπιον άλλου δικαστηρίου. Ωστόσο, το εν λόγω δικονομικό καθεστώς πρέπει να διασφαλίζει, αφενός, την πραγματική δυνατότητα για επανεκδίκαση της υπόθεσης σε όλες τις περιπτώσεις όπου δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας και, αφετέρου, την έγκαιρη και κατανοητή ενημέρωση του καταδικασθέντος για τα δικαιώματά του. Εάν η εθνική νομοθεσία, όπως το άρθρο 423 του βουλγαρικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, προβλέπει τη θέση στο αρχείο της αίτησης νέας δίκης λόγω μη αυτοπρόσωπης εμφάνισης του αιτούντος, τίθεται ζήτημα ασυμβατότητας με την Οδηγία, εφόσον αυτό καθιστά υπέρμετρα δυσχερή ή πρακτικά αδύνατη την άσκηση του εν λόγω δικαιώματος.

Το Δικαστήριο αποσαφηνίζει ότι η υποχρέωση ενημέρωσης του καταδικασθέντος κατά τη σύλληψή του ή αμέσως μετά πρέπει να περιλαμβάνει ολόκληρη την ερήμην απόφαση και πλήρη πληροφόρηση για τη δυνατότητα υποβολής αίτησης για νέα δίκη. Επιπλέον, η σχετική διαδικασία πρέπει να είναι ταχεία και να επιτρέπει την ουσιαστική συμμετοχή του αιτούντος ή του συνηγόρου του. Εάν οι διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας δεν πληρούν τα κριτήρια της Οδηγίας, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να τις ερμηνεύσουν κατά τρόπο συμβατό με το δικαίο της Ένωσης ή, σε περίπτωση αδυναμίας, να τις παρακάμψουν υπέρ της άμεσης εφαρμογής των ευρωπαϊκών διατάξεων.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο επικεντρώνεται στην ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 4, δεύτερη περίοδος, σε συνδυασμό με τα άρθρα 9 και 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2016/343, αναφορικά με τις απαιτήσεις που τίθενται για την προστασία του δικαιώματος του κατηγορουμένου να ζητήσει νέα δίκη όταν η αρχική διαδικασία έχει διεξαχθεί ερήμην. Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η Οδηγία επιτρέπει στα κράτη μέλη να θεσπίζουν ένα σύστημα όπου το ίδιο το δικαστήριο που αποφαινεται ερήμην εξετάζει αν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2 και, σε περίπτωση μη πλήρωσης αυτών, επισημαίνει στο κείμενο της απόφασης το δικαίωμα του ενδιαφερομένου σε νέα

δίκη. Το σύστημα αυτό είναι συμβατό με την Οδηγία, υπό την προϋπόθεση ότι το δικαστήριο ακούει προηγουμένως τόσο την εισαγγελία όσο και τον συνήγορο υπεράσπισης του απόντος κατηγορουμένου.

Ωστόσο, γίνεται σαφές ότι η Οδηγία δεν επιβάλλει την εξέταση αυτών των προϋποθέσεων αποκλειστικά από το ίδιο το δικαστήριο που αποφαινεται ερήμην, καθώς αφήνει ευχέρεια στα κράτη μέλη να ρυθμίσουν τη σχετική διαδικασία μέσω άλλου δικαστηρίου. Στην περίπτωση της Βουλγαρίας, η σχετική αρμοδιότητα ανήκει στο Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, το οποίο κρίνει επί αιτήσεων για νέα δίκη, διαπιστώνοντας αν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2. Παρά ταύτα, το καθεστώς αυτό ενδέχεται να προσκρούει στην αρχή της αποτελεσματικότητας, εφόσον δεν διασφαλίζει τη δυνατότητα πραγματικής προσφυγής του κατηγορουμένου και τη σχετική πληροφόρησή του.

Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, σε περίπτωση που η εθνική ρύθμιση είναι αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο και δεν επιδέχεται σύμφωνη ερμηνεία, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να την αφήσει ανεφάρμοστη. Εν κατακλείδι, το άρθρο 8 παρ. 4, δεύτερη περίοδος, σε συνδυασμό με τα άρθρα 9 και 10 παρ. 1, έχει την έννοια ότι πληρούνται οι απαιτήσεις της Οδηγίας εφόσον το δικαστήριο που δικάζει ερήμην, κατόπιν ακρόασης των διαδίκων, εξετάζει αν πληρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις και ενημερώνει τον απόντα κατηγορούμενο για το δικαίωμά του σε νέα δίκη.

Το τελευταίο προδικαστικό ερώτημα αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής των άρθρων 8 παρ. 4 και 9 της Οδηγίας 2016/343 όχι μόνο σε περιπτώσεις ερήμην καταδικαστικής, αλλά και αθωωτικής απόφασης. Το αιτούν δικαστήριο θέτει το ερώτημα αυτό διότι δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο αθώωσης του κατηγορουμένου, ζητώντας διευκρίνιση για το εάν, σε μια τέτοια περίπτωση, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη προστατεύεται επαρκώς. Το Δικαστήριο επισημαίνει πως το δικαίωμα του κατηγορουμένου να παρίσταται στη δίκη του αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και ισχύει ανεξαρτήτως του αν η απόφαση είναι καταδικαστική ή αθωωτική. Η Οδηγία 2016/343 και η σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ επιβεβαιώνουν ότι κάθε απόφαση επί της ενοχής ή της αθωότητας εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων. Συνεπώς, το Δικαστήριο καταλήγει ότι τα άρθρα αυτά της Οδηγίας εφαρμόζονται και στις δύο περιπτώσεις, εφόσον η διαδικασία ολοκληρώνεται χωρίς την παρουσία του κατηγορουμένου, διασφαλίζοντας το δικαίωμά του σε νέα δίκη ή άλλο ένδικο μέσο.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις

Διεθνής δικαιοδοσία σε υποθέσεις που έχουν ως αντικείμενο την καταχώριση ή το κύρος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας

προδικαστική παραπομπή – διεθνής δικαιοδοσία και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 4 παρ. 1 – γενική δωσιδικία – άρθρο 24, σημείο 4 – αποκλειστική διεθνής δικαιοδοσία – διεθνής δικαιοδοσία σε υποθέσεις που έχουν ως αντικείμενο την καταχώριση ή το κύρος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας – αγωγή λόγω προσβολής – ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας το οποίο έχει επικυρωθεί σε κράτη μέλη και σε τρίτο κράτος – αμφισβήτηση του κύρους του διπλώματος μέσω της προβολής ενστάσεως – διεθνής δικαιοδοσία του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκήθηκε η αγωγή λόγω προσβολής

ΔΕΕ C-339/22, BSH Hausgeräte, 25.02.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: O. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2025:108 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 24, σημείο 4, του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (στο εξής: Κανονισμός Βρυξέλλες Ια). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Svea hovrätt, Patent- och marknadsöverdomstolen (εφετείο Στοκχόλμης ως δευτεροβάθμιο δικαστήριο διαφορών βιομηχανικής ιδιοκτησίας και εμπορικών διαφορών, Σουηδία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της BSH Hausgeräte GmbH (στο εξής: BSH), εταιρείας συσταθείσας κατά το γερμανικό δίκαιο, και της Electrolux AB, εταιρείας συσταθείσας κατά το σουηδικό δίκαιο, με αντικείμενο την προσβολή ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας.

Η παρούσα υπόθεση αφορά την αγωγή προσβολής ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας EP 1.434.512, που κατέχει η BSH, κατά της Electrolux ενώπιον σουηδικού δικαστηρίου. Το δίπλωμα έχει επικυρωθεί σε δέκα κράτη μέλη της ΕΕ, καθώς και στην Τουρκία. Η BSH ζήτησε παύση της χρήσης της εφεύρεσης και αποζημίωση για την προσβολή σε όλα τα εν λόγω κράτη. Η Electrolux αντιτάχθηκε, ισχυριζόμενη ότι το σουηδικό δικαστήριο στερείται διεθνούς δικαιοδοσίας να εξετάσει την προσβολή των «αλλοδαπών» διπλωμάτων, καθώς αυτά έχουν χορηγηθεί από άλλα κράτη και η ένσταση ακυρότητας που προβάλλει σχετίζεται άρρηκτα με το κύρος των διπλωμάτων. Συνεπώς, κατά το άρθρο 24, σημείο 4, του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια, αποκλειστική διεθνής δικαιοδοσία ανήκει στα δικαστήρια των κρατών όπου έχουν εκδοθεί τα εν λόγω διπλώματα.

Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο δέχθηκε τον ισχυρισμό της Electrolux, κρίνοντας ότι στερείται διεθνούς δικαιοδοσίας για όλα τα διπλώματα πλην του σουηδικού. Η BSH άσκησε έφεση, υποστηρίζοντας ότι η αγωγή αφορούσε αποκλειστικά προσβολή διπλώματος και όχι το κύρος του, οπότε έπρεπε να υπαχθεί στη γενική αρμοδιότητα του άρθρου 4 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού. Το δευτερο-

βάθμιο δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, θέτοντας ζήτημα ερμηνείας της έννοιας «δίκες που έχουν ως αντικείμενο [...] το κύρος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας» υπό το πρίσμα ενστάσεων ακυρότητας στο πλαίσιο αγωγών προσβολής. Κεντρικό ερώτημα αποτελεί αν τέτοιες αγωγές υπάγονται στην αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία του άρθρου 24, σημείο 4, ή αν το αρμόδιο δικαστήριο μπορεί να εξετάσει το ζήτημα της προσβολής, ακόμη και αν δεν μπορεί να κρίνει επί του κύρους.

Με το πρώτο και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο καλείται να ερμηνεύσει το άρθρο 24, σημείο 4, του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια, και συγκεκριμένα αν δικαστήριο του κράτους μέλους της κατοικίας του εναγομένου, επιληφθέν αγωγής λόγω προσβολής διπλώματος ευρεσιτεχνίας χορηγηθέντος από άλλο κράτος μέλος, έχει διεθνή δικαιοδοσία όταν ο εναγόμενος προβάλλει ένσταση ακυρότητας του διπλώματος. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, επίσης, αν η ύπαρξη εθνικού δικονομικού κανόνα που απαιτεί ξεχωριστή αγωγή για την κήρυξη της ακυρότητας επηρεάζει την ερμηνεία αυτή. Το Δικαστήριο απαντά αρνητικά, επισημαίνοντας ότι η ερμηνεία της εν λόγω διάταξης πρέπει να είναι αυτοτελής και ενιαία για όλα τα κράτη μέλη.

Το άρθρο 4 παρ. 1 του Κανονισμού καθιερώνει ως γενικό κανόνα τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους της κατοικίας του εναγομένου. Ωστόσο, το άρθρο 24 θεσπίζει εξαιρέσεις μέσω της αποκλειστικής διεθνούς δικαιοδοσίας, ανεξαρτήτως κατοικίας των διαδίκων. Ειδικά για τις διαφορές που αφορούν την καταχώριση ή το κύρος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, αποκλειστική δικαιοδοσία έχουν τα δικαστήρια του κράτους όπου ζητήθηκε ή πραγματοποιήθηκε η καταχώριση. Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται ακόμη κι όταν το ζήτημα του κύρους προβάλλεται μέσω ενστάσεως, και όχι μόνο με αυτοτελή αγωγή.

Η αποκλειστική δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους μέλους χορήγησης του διπλώματος αιτιολογείται από τη φύση της διαδικασίας καταχώρισης και τη σχετική εμπειρογνομosύνη των εθνικών αρχών και δικαστηρίων. Έτσι, το δικαστήριο του κράτους κατοικίας του εναγομένου, επιλαμβανόμενο αγωγής προσβολής, οφείλει να δηλώσει ότι στερείται δικαιοδοσίας ως προς την ένσταση ακυρότητας.

Ωστόσο, η ύπαρξη ενστάσεως ακυρότητας δεν στερεί το εν λόγω δικαστήριο από τη διεθνή δικαιοδοσία του για την εκδίκαση της αγωγής προσβολής καθαυτής. Το άρθρο 24, σημείο 4, αφορά αποκλειστικά τη νομιμότητα και καταχώριση του διπλώματος, όχι όμως αγωγές που εστιάζουν σε προσβολές του, οι οποίες εμπίπτουν στον γενικό κανόνα του άρθρου 4 παρ. 1. Συνεπώς, το δικαστήριο του κράτους κατοικίας του εναγομένου μπορεί να εκδικάσει την αγωγή προσβολής, αλλά όχι να αποφανθεί επί του κύρους του διπλώματος ευρεσιτεχνίας άλλου κράτους μέλους.

Με το τελευταίο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ εξετάζει κατά πόσον η διάταξη του άρθρου 24, σημείο 4, του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια, που θεσπίζει αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία για υποθέσεις σχετικές με το κύρος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, εφαρμόζεται και έναντι δικαστηρίων τρίτων κρατών. Το Δικαστήριο απαντά αρνητικά, επισημαίνοντας ότι το σύστημα του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια συνιστά εσωτερικό μηχανισμό κατανομής δικαιοδοσίας μεταξύ κρατών μελών της ΕΕ, αποβλέποντας στη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς και του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Ως εκ τούτου, η εν λόγω διάταξη δεν απονέμει δικαιοδοσία σε δικαστήρια τρίτων κρατών, ούτε δεσμεύει τα κράτη αυτά.

Ωστόσο, εξετάζεται εάν δικαστήριο κράτους μέλους, επιλαμβανόμενο αγωγής λόγω προσβολής διπλώματος ευρεσιτεχνίας χορηγηθέντος σε τρίτο κράτος, μπορεί να κρίνει επί ένστασης ακυρότητας, δυνάμει του άρθρου 4 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού. Το ΔΕΕ απαντά καταφατικά, εφόσον πληρούνται η προϋπόθεση της αλλοδαπότητας, είτε ως προς την κατοικία του εναγομένου είτε ως προς το αντικείμενο της διαφοράς. Εν προκειμένω, η ύπαρξη αλλοδαπότητας επιβεβαιώνεται και, ελλείψει εφαρμογής ειδικών συμβάσεων, όπως η Σύμβαση του Λουγκάνο, ή διμερών συμφωνιών, η διεθνής δικαιοδοσία του εν λόγω δικαστηρίου δεν περιορίζεται.

Το ΔΕΕ διευκρινίζει ότι, υπό προϋποθέσεις, μπορεί να αναγνωριστεί η προτεραιότητα δικαιοδοσίας δικαστηρίου τρίτου κράτους σε περιπτώσεις εκκρεμοδικίας ή σχετικών διμερών συμβάσεων, όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση τέτοιοι περιορισμοί δεν υφίστανται. Τέλος, επισημαίνεται ότι η εφαρμογή του Κανονισμού πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του γενικού διεθνούς δικαίου, χωρίς όμως αυτό να αποκλείει τη διεθνή δικαιοδοσία κράτους μέλους για υποθέσεις σχετιζόμενες με τρίτα κράτη, όταν πληρούνται το κριτήριο της κατοικίας του εναγομένου στο εν λόγω κράτος μέλος.

► Μεταναστευτική πολιτική

Πολιτική ασύλου και προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων: Χρόνος κατά τον οποίο κράτος μέλος που έχει χορηγήσει την προσωρινή προστασία σε τέτοιους εκτοπισθέντες μπορεί να την άρει

προδικαστική παραπομπή – πολιτική ασύλου – προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων – Οδηγία 2001/55/ΕΚ – άρθρα 4 και 7 – εισβολή των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων στην Ουκρανία – εκτελεστική απόφαση (ΕΕ) 2022/382 – άρθρο 2 παρ. 3 – δυνατότητα κράτους μέλους να εφαρμόσει την προσωρινή προστασία σε εκτοπισθέντες στους οποίους δεν αναφέ-

ρεται η εκτελεστική αυτή απόφαση – χρόνος κατά τον οποίο κράτος μέλος που έχει χορηγήσει την προσωρινή προστασία σε τέτοιους εκτοπισθέντες μπορεί να την άρει – επιστροφή παρانونώς διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών – Οδηγία 2008/115/ΕΚ – άρθρο 6 – απόφαση επιστροφής – χρόνος κατά τον οποίο κράτος μέλος μπορεί να εκδώσει απόφαση επιστροφής – παράνομη διαμονή

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-244/24 και C-290/24, Kaduna, 19.12.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:1038 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία:

– του άρθρου 4 και του άρθρου 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/55/ΕΚ, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων, του άρθρου 2 παρ. 3 της εκτελεστικής απόφασης (ΕΕ) 2022/382, που διαπιστώνει την ύπαρξη μαζικής εισροής εκτοπισθέντων από την Ουκρανία κατά την έννοια του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/55/ΕΚ και έχει ως αποτέλεσμα την εφαρμογή προσωρινής προστασίας, και του άρθρου 1 της εκτελεστικής απόφασης 2023/2409, για την παράταση της προσωρινής προστασίας, όπως θεσπίστηκε με την εκτελεστική απόφαση (ΕΕ) 2022/382·

– του άρθρου 6 της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρانونώς διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών.

Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν από το rechtbank Den Haag, zittingsplaats Amsterdam (πρωτοδικείο Χάγης, μεταβατική έδρα Άμστερνταμ, Κάτω Χώρες) (C-244/24) και από το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας, Κάτω Χώρες) (C-290/24), στο πλαίσιο δύο ενδίκων διαφορών μεταξύ, αφενός, του P (C-244/24) και των AI, ZY και BG (C-290/24), υπηκόων τρίτων χωρών, και, αφετέρου, του Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Υφυπουργού Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, Κάτω Χώρες) (στο εξής: Υφυπουργός), με αντικείμενο την παύση της προσωρινής προστασίας που τους είχε χορηγηθεί και τη νομιμότητα των αποφάσεων επιστροφής οι οποίες εκδόθηκαν εις βάρος τους.

Οι δύο συνεκδικασθείσες υποθέσεις αφορούν διαφορές που προκύπτουν από την εφαρμογή της προσωρινής προστασίας στους αλλοδαπούς που εγκατέλειψαν την Ουκρανία λόγω της ρωσικής εισβολής. Στην υπόθεση C-244/24, ο P, υπήκοος Νιγηρίας, που είχε αρχικά δικαίωμα προσωρινής διαμονής στην Ουκρανία έως τις 31 Ιανουαρίου 2023, διέφυγε στις Κάτω Χώρες μετά την ει-

σβολή και καταχωρίστηκε στο μητρώο πληθυσμού στις 1 Ιουνίου 2022. Οι ολλανδικές αρχές, εφαρμόζοντας την Οδηγία 2001/55, του έδωσαν προσωρινή προστασία βάσει του ευεργετήματος που αποδίδεται σε όσους διαμένουν υπό ανάλογες συνθήκες. Στις 9 Αυγούστου 2022, ο Ρ υπέβαλε αίτηση ασύλου, ενώ, στις 24 Αυγούστου 2023, ο Υφυπουργός αποφάσισε να διακόψει την εξέταση της αίτησης ασύλου και, την ίδια ημέρα, προχώρησε στην άρση της προσωρινής προστασίας από τις 4 Σεπτεμβρίου 2023. Η εν λόγω απόφαση ανακλήθηκε αργότερα, μετά από απόφαση του Raad van State της 17ης Ιανουαρίου 2024, σύμφωνα με την οποία η προσωρινή προστασία θα έληγε αυτοδικαίως στις 4 Μαρτίου 2024. Στις 7 Φεβρουαρίου 2024, ο Υφυπουργός εξέδωσε απόφαση επιστροφής εις βάρος του Ρ, επιβάλλοντάς του να εγκαταλείψει το έδαφος της Ένωσης εντός προθεσμίας τεσσάρων εβδομάδων μετά τις 4 Μαρτίου 2024. Ο Ρ άσκησε προσφυγή ενώπιον του πρωτοδικείου Χάγης, υποστηρίζοντας ότι η απόφαση επιστροφής ήταν πρόωρη και παράνομη, καθώς, βάσει του ενωσιακού δικαίου, θα έπρεπε να χορηγηθεί προστασία έως τις 4 Μαρτίου 2025, σύμφωνα με την εκτελεστική απόφαση 2023/2409, και ότι δεν είχε δοθεί η ευκαιρία ακρόασης πριν την έκδοση της απόφασης.

Στην υπόθεση C-290/24, οι AI, ZY και BG, υπήκοοι τρίτων χωρών, είχαν ισχύουσα άδεια προσωρινής διαμονής στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου 2022. Μετά την αναχώρησή τους λόγω της εισβολής, καταχωρίστηκαν στις Κάτω Χώρες και υπέβαλαν αίτηση ασύλου, καθώς τους είχε χορηγηθεί προσωρινή προστασία βάσει της Οδηγίας 2001/55. Στις 7 Φεβρουαρίου 2024, ο Υφυπουργός υπέβαλε αποφάσεις επιστροφής με προθεσμία τεσσάρων εβδομάδων από τις 4 Μαρτίου 2024. Ενώ οι προσφυγές που άσκησαν οι AI και BG οδήγησαν σε ακύρωση των επιστροφικών αποφάσεων με αποφάσεις της 19ης και της 27ης Μαρτίου 2024, η υπόθεση του ZY συνέχισε δικαστικά μετά την απόρριψη της προσφυγής του. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η έκβαση των διαφορών εξαρτάται από τον προσδιορισμό της ημερομηνίας λήξης της προαιρετικής προσωρινής προστασίας, καθώς και από το κατά πόσον οι αποφάσεις επιστροφής που εξέδωσε ο Υφυπουργός πληρούν τις διατάξεις της Οδηγίας 2008/115 και του εθνικού δικαίου.

Με τα υποβληθέντα ερωτήματα, τα αιτούντα δικαστήρια ζητούν από το Δικαστήριο να διευκρινίσει αν τα άρθρα 4 και 7 της Οδηγίας 2001/55 επιτρέπουν σε κράτος μέλος, που έχει χορηγήσει προσωρινή προστασία σε άλλες κατηγορίες προσώπων, να άρει αυτή την προστασία πριν από τη λήξη της, παρά την απόφαση του Συμβουλίου για τη διάρκεια ισχύος της προστασίας. Η Οδηγία 2001/55 θεσπίζει ελάχιστες προδιαγραφές για την παροχή προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισμένων ατόμων, αποσκοπώντας στην αποφυγή

συμφόρησης του συστήματος διεθνούς προστασίας και στη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ των κρατών μελών.

Η προσωρινή προστασία παρέχεται με περιορισμένα δικαιώματα σε σχέση με τη διεθνή προστασία και εφαρμόζεται μόνο σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισμένων, όπως ορίζεται από το Συμβούλιο, με την εκτελεστική απόφαση 2022/382 να καταγράφει την ύπαρξη μαζικής εισροής εκτοπισμένων από την Ουκρανία. Η απόφαση αυτή καθορίζει τις κατηγορίες προσώπων που δικαιούνται προσωρινή προστασία, περιλαμβάνοντας Ουκρανούς υπηκόους, δικαιούχους διεθνούς προστασίας και μέλη των οικογενειών τους.

Ωστόσο, οι υπήκοοι τρίτων χωρών, όπως οι αιτούντες σε αυτήν την περίπτωση, δεν πληρούν τα κριτήρια για την υποχρεωτική προσωρινή προστασία και δεν καλύπτονται από την εκτελεστική απόφαση 2022/382. Παρά ταύτα, η Οδηγία παρέχει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να χορηγούν προσωρινή προστασία σε άλλες κατηγορίες προσώπων με βάση το άρθρο 7 της Οδηγίας, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν εκτοπιστεί για τους ίδιους λόγους και από την ίδια χώρα ή περιοχή καταγωγής. Το Δικαστήριο καλείται να κρίνει αν η προσωρινή προστασία μπορεί να αρθεί σε περίπτωση που δεν έχει λήξει η υποχρεωτική προστασία που καθορίστηκε από το Συμβούλιο.

Σε σχέση με τη διάρκεια της προαιρετικής προσωρινής προστασίας, σύμφωνα με την Οδηγία 2001/55/EK, αυτή εξαρτάται από τη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών. Η αρχική διάρκεια της υποχρεωτικής προσωρινής προστασίας είναι ένα έτος και μπορεί να παραταθεί αυτοδικαίως για δύο κύκλους έξι μηνών έκαστος (συνολικά δύο χρόνια). Εάν οι λόγοι για την προσωρινή προστασία παραμένουν, το Συμβούλιο της ΕΕ μπορεί να παρατείνει τη διάρκεια για επιπλέον έτος με ειδική πλειοψηφία, μετά από πρόταση της Επιτροπής. Ωστόσο, το Συμβούλιο μπορεί ανά πάσα στιγμή να αποφασίσει την παύση της προστασίας, εφόσον η κατάσταση στη χώρα καταγωγής επιτρέπει την ασφαλή επιστροφή των δικαιούχων.

Η προαιρετική προσωρινή προστασία, που παρέχεται από τα κράτη μέλη, είναι εκτός των υποχρεώσεων της ΕΕ και μπορεί να διαρκέσει για μικρότερη χρονική περίοδο από την υποχρεωτική προστασία. Κάθε κράτος μέλος έχει την ευχέρεια να καθορίσει τη διάρκεια αυτής της προστασίας, εφόσον παραμένει εντός των ορίων που θέτει η ΕΕ για τη διάρκεια της υποχρεωτικής προσωρινής προστασίας. Στην περίπτωση των ολλανδικών αρχών, για παράδειγμα, η προαιρετική προστασία παρατάθηκε δύο φορές, αλλά η διάρκεια της προστασίας δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να την ευθυγραμμίσουν με την υποχρεωτική προστασία.

Επιπλέον, η ΕΕ επιτρέπει στα κράτη μέλη να προσδιορίσουν τις κατηγορίες προσώπων που δικαιούνται προαι-

ρετική προσωρινή προστασία και να την παρέχουν για ανθρωπιστικούς ή άλλους λόγους. Η εν λόγω ευχέρεια ενισχύει τους στόχους της Οδηγίας, που είναι να αποφευχθεί η συμφόρηση του συστήματος παροχής διεθνούς προστασίας, και ενθαρρύνει τη διεύρυνση των δικαιούχων.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι το ευεργέτημα της προσωρινής προστασίας που είχε χορηγηθεί σε αυτές τις κατηγορίες προσώπων μπορεί να ανακληθεί από το κράτος μέλος σε χρόνο προγενέστερο της ημερομηνίας κατά την οποία η προσωρινή προστασία που αποφασίστηκε από το Συμβούλιο παύει να παράγει τα αποτελέσματά της, υπό την προϋπόθεση, μεταξύ άλλων, ότι το κράτος μέλος δεν θίγει ούτε τους σκοπούς ούτε την πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας 2001/55 και τηρεί τις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει την εφαρμογή της Οδηγίας 2008/115 σχετικά με τις αποφάσεις επιστροφής υπηκόων τρίτων χωρών και το κατά πόσον αυτές μπορεί να εκδοθούν όταν ο ενδιαφερόμενος διαμένει νομίμως στο έδαφος κράτους μέλους, λαμβάνοντας υπόψη την προσωρινή προστασία που ενδέχεται να απολαμβάνει. Υπογραμμίζεται ότι η Οδηγία 2008/115 ισχύει μόνο για άτομα που διαμένουν παρανόμως και δεν επιτρέπει την έκδοση απόφασης επιστροφής κατά προσώπων που βρίσκονται νόμιμα στη χώρα. Ειδικότερα, η απόφαση επιστροφής μπορεί να εκδοθεί μόνο όταν η νόμιμη διαμονή έχει λήξει, και αυτό μόνο στο πλαίσιο μίας ενιαίας διαδικασίας, κατά την οποία οι αποφάσεις επιστροφής και λήξης της νόμιμης διαμονής εκδίδονται συγχρόνως. Η Οδηγία δεν επιτρέπει την πρόωρη έκδοση απόφασης επιστροφής, ενώ η νόμιμη διαμονή εξακολουθεί να υφίσταται.

Επιπλέον, το Δικαστήριο αναφέρει ότι, σύμφωνα με την Οδηγία 2001/55, οι δικαιούχοι προσωρινής προστασίας δικαιούνται άδεια διαμονής, και κατά τη διάρκεια αυτής της προστασίας, η διαμονή τους παραμένει νόμιμη. Επομένως, δεν είναι δυνατόν να εκδοθεί απόφαση επιστροφής κατά αυτών μέχρι την άρση της προστασίας. Μάλιστα, η πρόωρη έκδοση απόφασης επιστροφής δεν συνιστά καλύτερη δικαστική προστασία, καθώς η προθεσμία για προσφυγή ξεκινά από την ημερομηνία έκδοσης και όχι από τη στιγμή που η απόφαση αρχίζει να παράγει αποτελέσματα. Το Δικαστήριο τονίζει επίσης ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επικαλούνται εσωτερικές δυσχέρειες για να παραβιάσουν τις υποχρεώσεις τους βάσει του ενωσιακού δικαίου και ότι η διαδικασία επιστροφής πρέπει να διασφαλίζει τα θεμελιώδη δικαιώματα και την αξιοπρέπεια των υπηκόων τρίτων χωρών.

Απόρριψη από κράτος μέλος αιτήσεως διεθνούς προστασίας ως απαράδεκτης λόγω απόρριψης προηγούμενης αίτησης υποβληθείσας σε άλλο κράτος μέλος ή λόγω της περάτωσης από άλλο κράτος μέλος της διαδικασίας επί της προηγούμενης αίτησης

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – συνοριακοί έλεγχοι, άσυλο και μετανάστευση – πολιτική ασύλου – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και την ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας – αίτηση διεθνούς προστασίας – λόγοι απαραδέκτου – άρθρο 2, στοιχείο ιζ' – έννοια της «μεταγενέστερης αίτησης» – άρθρο 33 παρ. 2, στοιχείο δ' – απόρριψη από κράτος μέλος αιτήσεως διεθνούς προστασίας ως απαράδεκτης λόγω απορρίψεως προηγούμενης αιτήσεως υποβληθείσας σε άλλο κράτος μέλος ή λόγω της περατώσεως από άλλο κράτος μέλος της διαδικασίας επί της προηγούμενης αιτήσεως

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-123/23 και C-202/23, Khan Yunis, 30.01.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: I. Järkai, Εισηγητής: Δ. Γρατσίας, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:1042 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 33 παρ. 2, στοιχείο δ', της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, στοιχείο ιζ', της Οδηγίας. Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν από το Verwaltungsgericht Minden (διοικητικό πρωτοδικείο του Minden, Γερμανία) στο πλαίσιο δύο ένδικων διαφορών μεταξύ, αφενός, των Ν.Α.Κ., Ε.Α.Κ. και Υ.Α.Κ. (υπόθεση C-123/23) καθώς και του Μ.Ε.Ο. (υπόθεση C-202/23) και, αφετέρου, της Bundesrepublik Deutschland (Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας) σχετικά με τη νομιμότητα δύο αποφάσεων της Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Μετανάστευσης και Προσφύγων, Γερμανία) (στο εξής: Ομοσπονδιακή Υπηρεσία) με τις οποίες απορρίφθηκαν ως απαράδεκτες οι αιτήσεις τους ασύλου.

Στην υπόθεση C-201/23, η Ν.Α.Κ. και τα ανήλικα τέκνα της (Ε.Α.Κ. και Υ.Α.Κ.), ανιθαγενείς Παλαιστίνιοι από τη Λωρίδα της Γάζας, υπέβαλαν αίτηση ασύλου στη Γερμανία τον Νοέμβριο του 2019. Η Ν.Α.Κ. ισχυρίστηκε ότι η ίδια και τα παιδιά της διώκονταν από τη Χαμάς λόγω της πολιτικής δραστηριότητας του συζύγου της και αντιμετώπιζαν κίνδυνο επιστροφής στη χώρα τους. Ωστόσο, οι αιτήσεις τους απορρίφθηκαν στις 22 Νοεμβρίου 2019. Επιπλέον, είχαν προηγούμενα απορριφθεί αιτήσεις ασύλου στην Ισπανία και το Βέλγιο. Η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασύλου της Γερμανίας αναφέρθηκε στην εφαρμογή του άρθρου 71a του γερμανικού νόμου περί ασύλου, απορρίπτοντας τις αιτήσεις, αφού οι αιτούντες δεν προσκόμισαν νέα στοιχεία που να δικαιολογούν την επανεξέταση των αιτήσεων.

Στην υπόθεση C-202/23, ο Μ.Ε.Ο., υπήκοος Λιβάνου, εισηγήθη στη Γερμανία το 2020 και υπέβαλε αίτηση ασύλου, ενώ είχε υποβάλει ήδη αίτηση προστασίας στην Πολωνία

πριν από την άφιξή του στη Γερμανία. Οι πολωνικές αρχές αποδέχθηκαν να αναλάβουν την αίτησή του, αλλά η γερμανική Υπηρεσία Ασύλου διέταξε την απομάκρυνσή του στην Πολωνία, κρίνοντας την αίτηση ως απαράδεκτη. Η απόφαση εκτελέστηκε αρχικά, αλλά στη συνέχεια η Γερμανία ανέστειλε τη διαδικασία λόγω λήξης της προθεσμίας μεταφοράς. Η Πολωνία, απαντώντας, ανέφερε ότι η διαδικασία είχε περατωθεί, αλλά ήταν δυνατή η επανάληψη της διαδικασίας.

Στην υπόθεση C-123/23, το Δικαστήριο καλείται να ερμηνεύσει το άρθρο 33 παρ. 2, στοιχείο δ', της Οδηγίας 2013/32, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, στοιχείο ιζ', προκειμένου να κρίνει αν αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία που επιτρέπει την απόρριψη μιας αίτησης διεθνούς προστασίας ως απαράδεκτης, όταν αυτή υποβάλλεται από υπήκοο τρίτης χώρας ή ανιθαγενή του οποίου η προηγούμενη αίτηση έχει απορριφθεί με τελεσίδικη απόφαση από άλλο κράτος μέλος.

Η εν λόγω διάταξη ορίζει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να χαρακτηρίσουν ως απαράδεκτες τις αιτήσεις διεθνούς προστασίας που αποτελούν «μεταγενέστερες αιτήσεις», εφόσον δεν υπάρχουν νέα στοιχεία ή πορίσματα που να δικαιολογούν τη νέα εξέταση. Ο όρος «μεταγενέστερη αίτηση» αναφέρεται σε αίτηση που υποβάλλεται μετά από απόφαση που είναι τελεσίδικη και αμετάκλητη και αφορά την ίδια υπόθεση.

Η έννοια της «μεταγενέστερης αίτησης» ορίζεται στο άρθρο 2, στοιχείο ιζ', της Οδηγίας 2013/32 ως αίτηση που κατατίθεται μετά την έκδοση τελεσίδικης απόφασης επί προηγούμενης αίτησης. Η διάταξη αυτή συνδυάζεται με τα άρθρα 33 και 40 της Οδηγίας, τα οποία προβλέπουν διαδικασίες για τις αιτήσεις αυτές και καθορίζουν τους όρους για την εξέτασή τους. Σύμφωνα με την ερμηνεία του Δικαστηρίου, η δυνατότητα απόρριψης ως απαράδεκτης μιας νέας αίτησης δεν εξαρτάται από το γεγονός ότι η προηγούμενη απόφαση έχει εκδοθεί από το ίδιο κράτος μέλος.

Επιπλέον, η ερμηνεία αυτή ενισχύεται από την ανάγκη περιορισμού των δευτερογενών μετακινήσεων των αιτούντων άσυλο και την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, η οποία συνιστά βασικό στοιχείο του κοινού συστήματος ασύλου της ΕΕ. Η αναγνώριση της «μεταγενέστερης αίτησης» και η απόρριψή της χωρίς νέα στοιχεία συνάδει με την πρόληψη της εκμετάλλευσης του συστήματος ασύλου από αιτούντες που έχουν απορριφθεί σε άλλο κράτος μέλος. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι το άρθρο 33 της Οδηγίας 2013/32 επιτρέπει την απόρριψη της αίτησης διεθνούς προστασίας ως απαράδεκτης, ακόμα και αν η προηγούμενη αίτηση του αιτούντος απορρίφθηκε σε άλλο κράτος μέλος, εφόσον δεν υπάρχουν νέα στοιχεία ή πορίσματα που να δικαιολογούν τη νέα εξέταση της αίτησης.

Τα ερωτήματα που υποβλήθηκαν στην υπόθεση C-202/23 αφορούν επί της ουσίας τη δυνατότητα απόρριψης ως απαράδεκτης νέας αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται από άτομο που έχει ήδη υποβάλει αίτηση σε άλλο κράτος μέλος, εφόσον η νέα αίτηση κατατίθεται πριν την έκδοση απόφασης για την προηγούμενη αίτηση λόγω σιωπηρής ανακλήσεώς της. Το άρθρο 33 παρ. 2, στοιχείο δ', της Οδηγίας 2013/32, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, στοιχείο ιζ', καθορίζει ότι μια νέα αίτηση μπορεί να χαρακτηριστεί «μεταγενέστερη» και να απορριφθεί ως απαράδεκτη μόνο όταν έχει υποβληθεί μετά την έκδοση απρόσβλητης απόφασης επί της προηγούμενης αίτησης. Εάν η νέα αίτηση κατατίθεται πριν την απόφαση της αρμόδιας αρχής του δεύτερου κράτους μέλους, η αίτηση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί μεταγενέστερη και δεν πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτη.

Η διάκριση μεταξύ της «υποβολής» και της «κατάθεσης» αίτησης διεθνούς προστασίας έχει, όπως επισημαίνει το Δικαστήριο, βαρύνουσα σημασία, καθώς η πρώτη δεν απαιτεί διοικητική διατύπωση, ενώ η δεύτερη προϋποθέτει τη συμπλήρωση έντυπου. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι η σιωπηρή ανάκληση της αίτησης από τον αιτούντα δεν συνιστά απρόσβλητη απόφαση, εφόσον υπάρχει η δυνατότητα επανεξέτασης ή υποβολής νέας αίτησης. Ως εκ τούτου, η νέα αίτηση δεν πρέπει να απορριφθεί ως «μεταγενέστερη», εάν κατατίθεται πριν την απόφαση περάτωσης της προηγούμενης αίτησης λόγω σιωπηρής ανάκλησης.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι το άρθρο 33 παρ. 2, στοιχείο δ', της Οδηγίας 2013/32, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, στοιχείο ιζ', έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία προβλέπει τη δυνατότητα απόρριψης ως απαράδεκτης αίτησης διεθνούς προστασίας, κατά την έννοια του άρθρου 2, στοιχείο β', της εν λόγω Οδηγίας, η οποία υποβάλλεται στο κράτος μέλος αυτό από υπήκοο τρίτης χώρας ή ανιθαγενή ο οποίος έχει ήδη υποβάλει σε άλλο κράτος μέλος αίτηση διεθνούς προστασίας, όταν η νέα αίτηση έχει υποβληθεί πριν η αρμόδια αρχή του δεύτερου κράτους μέλους λάβει, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 της ίδιας Οδηγίας, την απόφαση να περατώσει την εξέταση της προηγούμενης αίτησης λόγω σιωπηρής ανάκλησής της.

VIII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αγγελική Ζησιού

► Εσωτερική αγορά φυσικού αερίου

Το άρθρο 3 παρ. 1 και 3 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ έχει την έννοια πως, αν διαπιστωθεί παραβίαση της υποχρέωσης διαφάνειας κατά την αλλαγή της τιμής φυσικού αερίου, η εθνική ρυθμιστική αρχή μπορεί να

υποχρεώσει τον προμηθευτή να τηρήσει την αρχική τιμή της σύμβασης, επιπλέον κατά το άρθρο 50, σε συνδυασμό με το άρθρο 52 παρ. 1 του ΧΟΔ της ΕΕ, μπορούν να επιβληθούν δύο ποινικού χαρακτήρα κυρώσεις για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, βάσει διαφορετικών Οδηγιών (2009/73/ΕΚ και 2005/29/ΕΚ), εφόσον υπάρχουν προβλέψεις και συντονισμένοι κανόνες και αρμοδιότητες βάσει των οποίων να χωρεί σώρευση διώξεων και κυρώσεων, οι δύο επίμαχες διαδικασίες να έχουν διεξαχθεί με συντονισμό και χρονική εγγύτητα και, τέλος, εφόσον το σύνολο των επιβαλλομένων κυρώσεων θα μπορεί να αντιστοιχεί στη σοβαρότητα των παραβάσεων

προδικαστική παραπομπή – ενέργεια – εσωτερική αγορά φυσικού αερίου – Οδηγία 2009/73/ΕΚ – άρθρο 3 παρ. 1 – υποχρεώσεις των κρατών μελών έναντι των επιχειρήσεων φυσικού αερίου – προστασία των καταναλωτών – άρθρα 40 και 41 – αρμοδιότητες της ρυθμιστικής αρχής – παράβαση εκ μέρους επιχείρησης φυσικού αερίου της υποχρέωσης διαφάνειας που υπέχει έναντι των πελατών – σωρευτική επιβολή κυρώσεων για την ίδια παραβατική συμπεριφορά – άρθρο 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα του προσώπου να μην δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη – *ne bis in idem* – άρθρο 52 παρ. 1 – περιορισμοί στην άσκηση του εν λόγω θεμελιώδους δικαιώματος – αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-205/23, Engie Romania, 30.01.2025, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: N. Jääskinen, Εισηγητής: N. Piçarra, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2025:43 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου καθώς και των άρθρων 50 και 52 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Engie România SA (στο εξής: Engie), επιχείρησης φυσικού αερίου, και της Autoritatea Națională de Reglementare în Domeniul Energiei (Εθνικής Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας, Ρουμανία) (στο εξής: ANRE), με αντικείμενο απόφαση της ANRE με την οποία διαπιστώθηκε διοικητική παράβαση της Engie και της επιβλήθηκαν κυρώσεις.

Ειδικότερα, η Engie βρέθηκε αντιμέτωπη με δύο ξεχωριστές αποφάσεις διαπίστωσης διοικητικών παραβάσεων και την επιβολή κυρώσεων. Αρχικά, στις 14 Σεπτεμβρίου 2021, η NPC (Αρχή Προστασίας Καταναλωτών) της καταλόγισε χρήση παραπλανητικών και επιθετικών εμπορικών πρακτικών, με βάση τον νόμο 363/200, επειδή τροποποίησε μονομερώς, μετά από τρεις μήνες, τιμή η οποία είχε αρχικά συμφωνηθεί για περίοδο δώδεκα μηνών και

εξ αυτού του λόγου διέταξε παύση των πρακτικών αυτών και αναστολή της δραστηριότητάς της μέχρι την επαναφορά των σταθερών τιμών.

Ακολούθως, στις 11 Οκτωβρίου 2021, η ANRE (Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας) διαπίστωσε παράβαση της υποχρέωσης διαφάνειας που απορρέει από την Οδηγία 2009/73 (μεταφερθείσα στον νόμο 123/2012) και της επέβαλε πρόστιμο 800.000 RON (περίπου 160.000 ευρώ) και υποχρέωση επαναφοράς των σταθερών τιμών στα συμβόλαια φυσικού αερίου.

Προς τούτο, η Engie προσέφυγε ενώπιον του Judecătoria Sectorului 4 București (πρωτοβάθμιου δικαστηρίου του τετάρτου τομέα Βουκουρεστίου, Ρουμανία) κατά της αποφάσεως της ANRE, πλην όμως η εν λόγω προσφυγή της απορρίφθηκε ως αβάσιμη διά της από 14 Μαρτίου 2022 απόφασης του αυτού δικαστηρίου. Ακολούθως, η Engie άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Tribunalul București (δευτεροβάθμιου δικαστηρίου Βουκουρεστίου, Ρουμανία) και το τελευταίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ τα εξής δύο προδικαστικά ερωτήματα, ζητώντας να διευκρινιστεί αν:

Πρώτον, μπορεί η εθνική ρυθμιστική αρχή, λόγω παράβασης της υποχρέωσης διαφάνειας από προμηθευτή φυσικού αερίου, να του επιβάλει την εφαρμογή διοικητικά καθορισμένης τιμής, ακόμη κι αν αυτό περιορίζει την ελευθερία διαμόρφωσης των τιμών όπως προβλέπει η Οδηγία 2009/73/ΕΚ;

Δεύτερον, παραβιάζεται η αρχή "*ne bis in idem*" όταν επιβάλλονται ξεχωριστές διοικητικές κυρώσεις από δύο διαφορετικές αρχές (προστασίας καταναλωτή & ενέργειας) για την ίδια παράβαση στον ίδιο προμηθευτή φυσικού αερίου;

Επιλαμβανόμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο, εφόσον απέρριψε τις περί απαραδέκτου ενστάσεις της ANRE και της Ρουμανικής Κυβέρνησης, προχώρησε στην ουσία του εν λόγω προδικαστικού ερωτήματος διαπιστώνοντας ότι, πράγματι, η Engie δεν ενημέρωσε επαρκώς τους πελάτες της για τη δυνατότητα τροποποίησης τιμών κατά τη διάρκεια του πρώτου συμβατικού έτους της εκάστοτε σύμβασης προμήθειας. Περαιτέρω, το Δικαστήριο έκρινε σύνομη την επιβολή κύρωσης για επαναφορά της αρχικής τιμής από μια εθνική ρυθμιστική όταν διαπιστώνεται παράβαση διαφάνειας εκ μέρους του εκάστοτε προμηθευτή, καθώς το μέτρο αυτό της επανόρθωσης της τιμής δεν παραβιάζει τον νόμο προσφοράς και ζήτησης, από τη στιγμή που δεν καθορίζεται νέα τιμή αλλά επαναφέρεται η συμφωνηθείσα.

Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο αρχικά επεσήμανε πως η εφαρμογή του άρθρου 50 του Χάρτη δεν περιορίζεται μόνο στις διώξεις και τις κυρώσεις που χαρακτηρίζονται ως «ποινικές» από το εθνικό

δίκαιο, αλλά εκτείνεται, ανεξαρτήτως του χαρακτηρισμού τους στο εθνικό δίκαιο, σε διώξεις και σε κυρώσεις οι οποίες πρέπει να θεωρηθούν ως έχουσες ποινικό χαρακτήρα λόγω της ίδιας της φύσεως της παράβασης ή του βαθμού αυστηρότητας της κύρωσης που ενδέχεται να επιβληθεί στον παραβάτη. Προϋποθέσεις για την εφαρμογή του άρθρου αυτού είναι η ύπαρξη προγενέστερης αμετάκλητης απόφασης, προϋπόθεση «bis», η οποία όμως απόφαση να έχει εκδοθεί για τα ίδια ακριβώς πραγματικά περιστατικά και όχι απλώς για παρόμοια πραγματικά περιστατικά, προϋπόθεση «idem». Ειδικότερα, όμως, ως προς την προϋπόθεση «bis», για να μπορεί να θεωρηθεί ότι μια δικαστική απόφαση έχει κρίνει αμετάκλητα επί των πραγματικών περιστατικών που αποτελούν αντικείμενο δεύτερης διαδικασίας, δεν είναι μόνον αναγκαίο η απόφαση αυτή να μην μπορεί να προσβληθεί, σύμφωνα με την εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία, αλλά θα πρέπει επίσης να έχει εκδοθεί κατόπιν εκτιμήσεως επί της ουσίας της υπόθεσης.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο, απαντώντας επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, εξετάζει δύο σενάρια. Πρώτον, σε περίπτωση που όντως από τη δικογραφία επιβεβαιωθεί πως η κύρωση της ANPC ακυρώθηκε λόγω αναρμοδιότητας και δεν υπήρξε τελεσίδικη απόφαση, τότε η αρχή ne bis in idem δεν εφαρμόζεται. Αντιθέτως, και σε περίπτωση που διαπιστωθεί πως η προϋπόθεση «bis» πληρούται και συνεχιστεί η εξέταση ως προς την προϋπόθεση «idem», το Δικαστήριο επισημαίνει πως τόσο η ANRE όσο και η ANPC, μετά τη διεξαγωγή των αντίστοιχων διοικητικών διαδικασιών, διαπίστωσαν τα ίδια πραγματικά περιστατικά, τα οποία η μεν πρώτη χαρακτήρισε ως «παράβαση της υποχρέωσης διαφάνειας» κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 143 του νόμου 123/2012, η δε δεύτερη ως «παραπλανητική και επιθετική εμπορική πρακτική έναντι των καταναλωτών», κατά την έννοια του νόμου 363/2007.

Συνεπώς, οι εν λόγω κυρώσεις, αν και βασίστηκαν στα ίδια πραγματικά περιστατικά, άπτονται διαφορετικών εθνικών νομοθετημάτων, γεγονός που, όπως προκύπτει από το άρθρο 50, σε συνδυασμό με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη, αίρει τον απαγορευτικό χαρακτήρα της αρχής ne bis in idem και εξ αυτού του λόγου επιτρέπεται να επιβληθούν σε προμηθευτή φυσικού αερίου, βάσει διαφορετικών εθνικών νομοθετικών διατάξεων που μεταφέρουν στο εσωτερικό δίκαιο, αντιστοίχως, την Οδηγία 2009/73/EK και την Οδηγία 2005/29/EK, δύο κυρώσεις οι οποίες πρέπει να χαρακτηριστούν ως «κυρώσεις ποινικού χαρακτήρα για τα ίδια πραγματικά περιστατικά», υπό την προϋπόθεση ότι: 1) υπάρχουν σαφείς κανόνες που προβλέπουν τότε επιτρέπεται η σύρρευση κυρώσεων και διασφαλίζουν τον συντονισμό των αρμόδιων αρχών, 2) οι δύο διαδικασίες έχουν διεξαχθεί με επαρκή συντονισμό και σε κοντινό χρονικό διάστημα, και 3) το σύνολο των

επιβαλλόμενων κυρώσεων είναι ανάλογο της σοβαρότητας των παραβάσεων.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε, πρώτον, πως το άρθρο 3 παρ. 1 και 3 της Οδηγίας 2009/73/EK έχει την έννοια πως, αν διαπιστωθεί παραβίαση της υποχρέωσης διαφάνειας κατά την αλλαγή της τιμής φυσικού αερίου, η εθνική ρυθμιστική αρχή μπορεί να υποχρεώσει τον προμηθευτή να τηρήσει την αρχική τιμή της σύμβασης και, δεύτερον, πως, κατά το άρθρο 50 σε συνδυασμό με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, μπορούν να επιβληθούν δύο ποινικού χαρακτήρα κυρώσεις για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, βάσει διαφορετικών Οδηγιών (2009/73 και 2005/29), εφόσον υπάρχουν προβλέψιμοι και συντονισμένοι κανόνες και αρμοδιότητες βάσει των οποίων να χωρεί σύρρευση διώξεων και κυρώσεων, οι δύο επίμαχες διαδικασίες να έχουν διεξαχθεί με συντονισμό και χρονική εγγύτητα και, τέλος, εφόσον το σύνολο των επιβαλλόμενων κυρώσεων θα μπορεί να αντιστοιχεί στη σοβαρότητα των παραβάσεων.

► Εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας

Κάθε πράξη που παράγει δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα μπορεί να προσβληθεί. Όταν η πράξη δεν απευθύνεται στον προσφεύγοντα, αρκεί να παράγει τέτοια αποτελέσματα γενικά, όχι ειδικά εις βάρος του (διαφορά μεταξύ αποδέκτη και μη αποδέκτη της πράξης). Αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, η μορφή του εγγράφου δεν αναιρεί τον ουσιαστικό του χαρακτήρα. Οι δικονομικοί κανόνες πρέπει να ερμηνεύονται προς όφελος της προστασίας των δικαιωμάτων των πολιτών.

αίτηση αναιρέσεως – εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας – κατευθυντήρια γραμμή για την εξισορρόπηση ηλεκτρικής ενέργειας – Κανονισμός (ΕΕ) 2017/2195 – άρθρο 1 παρ. 6 και 7 – διαχειριστές συστημάτων μεταφοράς (ΔΣΜ) – συμμετοχή στις ευρωπαϊκές πλατφόρμες για την ανταλλαγή τυποποιημένων προϊόντων ενέργειας εξισορρόπησης – άρθρο 263 ΣΛΕΕ – προσφυγή ακυρώσεως – παραδεκτό – έννοια του όρου «πράξη δεκτική προσφυγής» – έγγραφο με το οποίο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αρνείται να εγκρίνει τη συμμετοχή στις ευρωπαϊκές πλατφόρμες ενός ΔΣΜ ο οποίος δραστηριοποιείται στην Ελβετία

ΔΕΕ C-121/23 P, Swissgrid/Επιτροπή, 13.02.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσιάς, Εισηγητής: Ι. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2025:83 – Αίτηση αναιρέσεως

Η υπόθεση αφορά την ελβετική εταιρεία Swissgrid, διαχειριστή συστήματος μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, η οποία συμμετείχε στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πλατφόρμας εξισορρόπησης TERRE. Παρά το γεγονός

ότι οι Διαχειριστές Συστημάτων Μεταφοράς (ΔΣΜ) της ΕΕ και ο Οργανισμός για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER) είχαν εκφραστεί θετικά υπέρ της συμμετοχής της Ελβετίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεώρησε ότι δεν πληρούνταν οι νομικές προϋποθέσεις του Κανονισμού 2017/2195. Ειδικότερα, η Επιτροπή υπογράμμισε την απουσία δεσμευτικής συμμετοχής της Ελβετίας στο ενωσιακό ρυθμιστικό πλαίσιο και απέρριψε την ανάγκη συμμετοχής της Swissgrid AG, ζητώντας την αποβολή της από την πλατφόρμα TERRE έως την 1η Μαρτίου 2021.

Κατόπιν τούτου, η Swissgrid AG προσέφυγε στο ΓεΔΕΕ ζητώντας την ακύρωση του εγγράφου της Επιτροπής. Με την αναιρεσιβαλλόμενη διάταξη, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή ως απαράδεκτη, για τον λόγο ότι το επίμαχο έγγραφο δεν αποτελούσε πράξη δυνάμενη να προσβληθεί με προσφυγή ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ. Συγκεκριμένα, κατά το ΓεΔΕΕ, η αναιρεσείουσα δεν είχε κανένα ατομικό δικαίωμα, ως ελβετικός ΔΣΜ, να ζητήσει και να επιτύχει την εκ μέρους της Επιτροπής έκδοση απόφασης για την έγκριση της συμμετοχής της Ελβετικής Συνομοσπονδίας και, κατά συνέπεια, των δραστηριοποιούμενων στη χώρα αυτή ΔΣΜ στις ευρωπαϊκές πλατφόρμες εξισορρόπησης. Το επίμαχο έγγραφο δεν αποτελούσε, επομένως, απόφαση δυνάμενη να παραγάγει έννομα αποτελέσματα έναντι της αναιρεσείουσας, ικανά να μεταβάλουν τη νομική της κατάσταση.

Ακολούθως, η Swissgrid AG προέβη σε αναίρεση της εν λόγω διάταξης του ΓεΔΕΕ, αιτούμενη την αποδοχή της αρχικής προσφυγής και την επιστροφή της υπόθεσης στο ΓεΔΕΕ για εκδίκαση επί της ουσίας. Ειδικότερα, η Swissgrid AG υποστήριξε πως, παρότι δεν ήταν αποδέκτης του επίμαχου εγγράφου της Επιτροπής, αυτό την αφορά άμεσα και ατομικά, καθώς ζητούσε από τους ΔΣΜ να την αποκλείσουν από την πλατφόρμα TERRE, γεγονός που επηρεάζει άμεσα τη νομική της κατάσταση. Ακόμη, η αναιρεσείουσα τόνισε πως, σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, μπορεί να προσβάλει πράξεις που παράγουν έννομα αποτελέσματα ή την αφορούν, ανεξαρτήτως του αν είναι αποδέκτης, και ότι η πρόθεση του συντάκτη του εγγράφου δεν έχει σημασία, αλλά η αντικειμενική επίδρασή του.

Από την άλλη, η Επιτροπή ισχυρίστηκε ότι το έγγραφο δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, δεν παράγει άμεσα έννομα αποτελέσματα, δεν περιέχει κυρώσεις ούτε εκδόθηκε από αρμόδιο όργανο με εκτελεστική εξουσία· άρα δεν αλλάζει τη νομική κατάσταση της αναιρεσείουσας και δεν της παρέχει ενεργητική νομιμοποίηση για προσφυγή ζητώντας παράλληλα την απόρριψη της οικείας αναίρεσης και την καταδίκη της Swissgrid AG στη δικαστική της δαπάνη.

Επιλαμβανόμενο της εν λόγω αίτησης αναίρεσης, το Δικαστήριο αρχικά απορρίπτει το επιχείρημα της Επιτρο-

πής περί αλυσιτελούς λόγου αναίρεσης καθώς και από το σύνολο της επιχειρηματολογίας της αναιρεσείουσας συνάγεται πως αυτή αμφισβητεί το συνολικό σκεπτικό της διάταξης του ΓεΔΕΕ περί του παραδεκτού. Ακολούθως, το Δικαστήριο έκρινε πως εσφαλμένα το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή της Swissgrid AG, μη εφαρμόζοντας σωστά τα περί παραδεκτού κριτήρια, εφόσον κάθε πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα μπορεί να προσβληθεί ακόμη και αν δεν απευθύνεται στον προσφεύγοντα, αρκεί να παράγει έννομα αποτελέσματα γενικά και όχι ειδικά εις βάρος του (διαφορά μεταξύ αποδέκτη και μη αποδέκτη της πράξης). Εν προκειμένω, μάλιστα, όπως επεσήμανε το Δικαστήριο αναφορικά με την ουσία της υπόθεσης, η προσβαλλόμενη πράξη της Επιτροπής απαγορεύει τη συμμετοχή της αναιρεσείουσας στην πλατφόρμα TERRE και ζητεί τον αποκλεισμό της, παράγοντας, συνεπώς, δεσμευτικό αποτέλεσμα, ανεξαρτήτως της μορφής ή της τυπικής διαδικασίας έκδοσης της εν λόγω πράξης. Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε διττή πλάνη περί το δίκαιο, στο μέτρο που, αφενός, έκρινε – χωρίς να λάβει υπόψη το ίδιο το ουσιαστικό περιεχόμενο του επίμαχου εγγράφου – ότι το εν λόγω έγγραφο δεν συνιστά πράξη δεκτική προσφυγής ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ και, αφετέρου, προσέθεσε ένα κριτήριο σχετικά με την ύπαρξη ατομικού δικαιώματος. Περαιτέρω, το Δικαστήριο υπογράμμισε την ανάγκη ερμηνείας των δικονομικών κανόνων σύμφωνα με τη Συνθήκη και με τρόπο που να συμβάλλει στην επίτευξη του σκοπού της διασφάλισης της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας που οι πολίτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης.

Ακολούθως, και εφόσον το Δικαστήριο έκανε δεκτό τον πρώτο λόγο αναίρεσης και απείχε από την εξέταση του δεύτερου και τρίτου λόγου αυτής, ακυρώνοντας την προσβαλλόμενη απόφαση του ΓεΔΕΕ, έκρινε πως δεν μπορεί να αποφανθεί οριστικά επί της διαφοράς σε αυτό το στάδιο της διαδικασίας, δεδομένου ότι το ΓεΔΕΕ απέρριψε την ενώπιόν του προσφυγή ως απαράδεκτη με το σκεπτικό ότι το επίμαχο έγγραφο δεν μπορούσε να παραγάγει δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα. Συναφώς, θα πρέπει να εξεταστεί από το ΓεΔΕΕ η ενεργητική νομιμοποίηση της Swissgrid AG και, ειδικότερα, θα πρέπει να εξεταστεί, εφόσον πρόκειται για προσφυγή κατά πράξης που δεν απευθύνεται άμεσα στον προσφεύγοντα, αν αυτή τον επηρεάζει άμεσα χωρίς περιθώριο διακριτικής ευχέρειας από τους αποδέκτες της πράξης, και ατομικά λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που τον διαφοροποιούν από οποιονδήποτε άλλο.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ αναίρει τη διάταξη του ΓεΔΕΕ της 21ης Δεκεμβρίου 2022, *Swissgrid κατά Επιτροπής* (T-127/21, ECLI:EU:T:2022:868), και αναπέμπει την υπόθεση στο ΓεΔΕΕ.

ΙΧ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

ΓΚΠΔ και σιδηροδρομικές μεταφορές: η ταυτότητα φύλου του πελάτη δεν συνιστά δεδομένο αναγκαίο για την αγορά τίτλου μεταφοράς

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 5 παρ. 1, στοιχείο γ' – ελαχιστοποίηση των δεδομένων – άρθρο 6 παρ. 1 – νομιμότητα της επεξεργασίας – δεδομένα σχετικά με την προσφώνηση και την ταυτότητα φύλου – διαδικτυακή πώληση τίτλων μεταφοράς – άρθρο 21 – δικαίωμα εναντίωσης

ΔΕΕ C-394/23, Mousse, 09.01.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2025:2 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 1, στοιχείο γ', του άρθρου 6 παρ. 1, εδάφιο α', στοιχεία β' και στ', καθώς και του άρθρου 21 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας, Γαλλία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της ένωσης με την επωνυμία Mousse και της Commission nationale de l'informatique et des libertés (CNIL) (Εθνικής Επιτροπής Πληροφορικής και Ελευθεριών, Γαλλία), με αντικείμενο την απόρριψη, από την CNIL, της καταγγελίας την οποία υπέβαλε η Mousse όσον αφορά την επεξεργασία, από την εταιρεία SNCF Connect, δεδομένων σχετικών με τον τρόπο προσφώνησης των πελατών της κατά τη διαδικτυακή πώληση τίτλων μεταφοράς.

Πιο συγκεκριμένα, η SNCF Connect, μέσω της ιστοσελίδας και των εφαρμογών της, πωλεί εισιτήρια και σχετικές υπηρεσίες σιδηροδρομικών μεταφορών, απαιτώντας από τους πελάτες να δηλώσουν την προσφώνησή τους («Κύριος» ή «Κυρία»). Η οργάνωση Mousse κατήγγειλε την πρακτική αυτή στην CNIL, θεωρώντας ότι η υποχρεωτική συλλογή αυτού του προσωπικού δεδομένου παραβιάζει τον ΓΚΠΔ, καθώς δεν είναι νόμιμη ούτε απαραίτητη, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, και αντίκειται στην αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων, κατ' άρθρο 5 παρ. 1, στοιχείο γ', του Κανονισμού.

Η CNIL απέρριψε την καταγγελία, κρίνοντας ότι η επεξεργασία των δεδομένων είναι νόμιμη, καθώς είναι αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης υπηρεσιών και συμβατή με τα κοινωνικά ήθη στον τομέα των επικοινωνιών. Η Mousse προσέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας της Γαλλίας, υποστηρίζοντας ότι η απαίτηση επιλογής μεταξύ δύο προσφωνήσεων αποκλείει άτομα που δεν ταυτίζονται με αυτές και προσβάλλει δικαιώματα όπως ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής και η ελευθερία έκφρασης φύλου. Επιπλέον, θεωρεί ότι η ύπαρξη εναλλακτικών προσφωνήσεων ή η κατάργηση της υποχρέωσης θα ήταν πιο σύμφωνη με τις επιταγές του ΓΚΠΔ. Το Conseil d'État υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ζητώντας διευκρινίσεις για το αν η επίμαχη επεξεργασία συνάδει με τον ΓΚΠΔ, λαμβανομένων υπόψη των κοινωνικών ηθών, της δυνατότητας αντίρρησης από τους πελάτες και της ελευθερίας επιλογής στον τρόπο προσφώνησης.

Το Δικαστήριο κλήθηκε να ερμηνεύσει το άρθρο 6 παρ. 1, στοιχεία β' και στ', του ΓΚΠΔ, σε συνδυασμό με το άρθρο 5 παρ. 1, στοιχείο γ', προκειμένου να κριθεί εάν η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων που αφορούν τον τρόπο προσφώνησης των πελατών επιχείρησης σιδηροδρομικών μεταφορών είναι σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε αν η εν λόγω επεξεργασία, με σκοπό την εξατομίκευση της εμπορικής επικοινωνίας βάσει της ταυτότητας φύλου, είναι αντικειμενικά αναγκαία είτε για την εκτέλεση σύμβασης, είτε για την εξυπηρέτηση έννομου συμφέροντος του υπευθύνου επεξεργασίας.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πρέπει, κατά το άρθρο 5 ΓΚΠΔ, να είναι σύμφωνη με τις αρχές της νομιμότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας. Η αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων, ως έκφανση της αρχής της αναλογικότητας, επιβάλλει τα δεδομένα που συλλέγονται να είναι κατάλληλα, συναφή και να περιορίζονται αυστηρά σε ό,τι είναι απολύτως απαραίτητο για τον σκοπό της επεξεργασίας.

Όσον αφορά τον σκοπό της εκτέλεσης σύμβασης, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η επεξεργασία πρέπει να είναι ουσιαστικά συνδεδεμένη με την παροχή της υπηρεσίας και να αποδεικνύεται ότι η υπηρεσία δεν μπορεί να παρασχεθεί χωρίς αυτήν. Στην υπό κρίση περίπτωση, η παροχή υπηρεσιών σιδηροδρομικών μεταφορών δεν τελεί υπό προϋπόθεση την εξατομίκευση της επικοινωνίας βάσει φύλου. Αντιθέτως, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η χρήση αόριστων ή συμπεριληπτικών τύπων προσφώνησης αποτελεί πρακτικώς εφικτή και λιγότερο επεμβατική εναλλακτική. Συνεπώς, η επίμαχη επεξεργασία δεν μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1, στοιχείο β', του ΓΚΠΔ.

Αναφορικά με τον δικαιολογητικό λόγο του έννομου συμφέροντος, που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 1, στοιχείο στ', το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η επεξεργασία είναι σύλληψη μόνο εφόσον το έννομο συμφέρον του υπευθύνου επεξεργασίας έχει ρητώς γνωστοποιηθεί στα υποκείμενα των δεδομένων, η επεξεργασία περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο μέτρο και δεν υπερσχύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες των υποκειμένων, ειδικά σε περιπτώσεις όπου ελλοχεύει κίνδυνος διάκρισης λόγω φύλου ή ταυτότητας φύλου.

Το Δικαστήριο απορρίπτει επίσης το επιχείρημα ότι η συλλογή του εν λόγω δεδομένου είναι αναγκαία για την οργάνωση ειδικών υπηρεσιών, όπως τα βαγόνια μονοφυλικής διαμονής ή η υποστήριξη ατόμων με μειωμένη κινητικότητα. Κρίνει ότι η γενικευμένη συλλογή προσφωνήσεων υπερβαίνει το απολύτως αναγκαίο μέτρο, καθώς τέτοιες ανάγκες θα μπορούσαν να καλυφθούν μέσω στοχευμένης επεξεργασίας μόνο στις περιπτώσεις που συτρέχει ειδικός λόγος.

Συμπερασματικά, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η υποχρεωτική συλλογή στοιχείων που αφορούν τον τρόπο προσφώνησης των πελατών για σκοπούς εξατομικευμένης εμπορικής επικοινωνίας δεν πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 6 ΓΚΠΔ ούτε είναι σύμφωνη με την αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων. Ως εκ τούτου, μια τέτοια πρακτική συνιστά δυσανάλογη επέμβαση στα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων και δεν μπορεί να θεωρηθεί σύλληψη κατά το ενωσιακό δίκαιο.

Καθήκοντα της εποπτικής αρχής στο πλαίσιο του ΓΚΠΔ: Έννοιες του «αιτήματος» και των «υπερβολικών αιτημάτων» και επιβολή εύλογου τέλους ή άρνηση να δοθεί συνέχεια σε προδήλως αβάσιμα ή υπερβολικά αιτήματα

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 57 παρ. 1, στοιχείο στ', και παρ. 4 – καθήκοντα της εποπτικής αρχής – έννοιες του «αιτήματος» και των «υπερβολικών αιτημάτων» – επιβολή εύλογου τέλους ή άρνηση να δοθεί συνέχεια σε προδήλως αβάσιμα ή υπερβολικά αιτήματα – κριτήρια δυνάμενα να κατευθύνουν την επιλογή της εποπτικής αρχής – άρθρο 77 παρ. 1 – έννοια της «καταγγελίας»

ΔΕΕ C-416/23, Österreichische Datenschutzbehörde (Demandes excessives), 09.01.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:3 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 57 παρ. 4 και του άρθρου 77

παρ. 1 του ΓΚΠΔ. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Verwaltungsgerichtshof (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Αυστρία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του F R, φυσικού προσώπου, και της Österreichische Datenschutzbehörde (Αρχής Προστασίας Δεδομένων, Αυστρία, στο εξής: DSB) με αντικείμενο την άρνηση της DSB να δώσει συνέχεια σε καταγγελία σχετικά με προβαλλόμενη προσβολή του δικαιώματος του F R για πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον αφορούν.

Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση αφορά την ερμηνεία του άρθρου 57 παρ. 4 του ΓΚΠΔ, με αφορμή την καταγγελία του F R κατά υπευθύνου επεξεργασίας, λόγω μη απάντησης εντός της προθεσμίας του ενός μηνός στο αίτημά του για πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον αφορούν. Η αρμόδια αυστριακή εποπτική αρχή (DSB) απέρριψε την καταγγελία, χαρακτηρίζοντάς την υπερβολική, επικαλούμενη την επανειλημμένη υποβολή παρόμοιων αιτημάτων από τον F R (77 καταγγελίες σε διάστημα 20 μηνών) και τη συχνή επικοινωνία του με την αρχή.

Το Bundesverwaltungsgericht ακύρωσε την απόφαση της DSB, κρίνοντας ότι, για να χαρακτηριστεί ένα αίτημα υπερβολικό, απαιτείται και στοιχείο καταχρηστικότητας ή προδήλως κακόβουλης πρόθεσης, το οποίο δεν στοιχειοθετήθηκε στην παρούσα υπόθεση. Το δικαστήριο επεσήμανε ότι η DSB δεν αιτιολόγησε δεόντως την επιλογή της να αρνηθεί την εξέταση της καταγγελίας αντί να επιβάλει εύλογο τέλος, όπως επιτρέπει η σχετική διάταξη.

Το Verwaltungsgerichtshof (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο), ενώπιον του οποίου ασκήθηκε αναίρεση, θέτει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της ΕΕ. Συγκεκριμένα, διερωτάται αν η έννοια του «αιτήματος» στην επίμαχη διάταξη περιλαμβάνει και τις καταγγελίες του άρθρου 77 παρ. 1 ΓΚΠΔ, και αν ο μεγάλος αριθμός καταγγελιών εντός περιορισμένου χρόνου αρκεί από μόνος του για να θεωρηθούν υπερβολικές, χωρίς εξέταση των ειδικών περιστάσεων. Επιπλέον, τίθεται το ερώτημα εάν οι εποπτικές αρχές έχουν διακριτική ευχέρεια να επιλέξουν ελεύθερα μεταξύ επιβολής τέλους και απόρριψης της καταγγελίας, ή αν απαιτείται ειδική αιτιολόγηση.

Απαντώντας στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, από τη συστηματική και τελεολογική ερμηνεία των σχετικών διατάξεων προκύπτει ότι ο όρος «αίτημα» στο άρθρο 57 παρ. 4 ΓΚΠΔ έχει ευρεία έννοια και καλύπτει και τις καταγγελίες οι οποίες αποτελούν ουσιώδες μέσο προστασίας των υποκειμένων των δεδομένων. Η ένταξη των καταγγελιών στην έννοια του «αιτήματος» επιτρέπει στις εποπτικές αρχές να διαχειρίζονται αποτελεσματικά τον όγκο των υποθέσεων, εξασφαλίζοντας την εύρυθμη λειτουργία τους και τη διατήρηση του υψηλού επιπέδου προστασίας των προσωπικών δεδομένων που επιδιώκει ο Κανονισμός.

Το Δικαστήριο, ακολουθώντας την προσέγγιση του Γεν. Εισαγγελέα, τονίζει ότι η δυνατότητα περιορισμού της υποχρέωσης εξέτασης υπερβολικών ή προδήλως αβάσιμων καταγγελιών πρέπει να εφαρμόζεται με φειδώ, καθώς συνιστά εξαίρεση από την αρχή της χωρίς επιβάρυνση προσβασιμότητας των εποπτικών μηχανισμών. Τελικώς, η γραμματική, συστηματική και τελεολογική ανάλυση επιβεβαιώνει ότι οι καταγγελίες εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 57 παρ. 4 του ΓΚΠΔ, επιτρέποντας στις εποπτικές αρχές να κάνουν χρήση της ευχέρειας αυτής σε εξαιρετικές περιπτώσεις, υπό τον όρο της αιτιολογημένης στάθμισης.

Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα αφορά την ερμηνεία του άρθρου 57 παρ. 4 του ΓΚΠΔ και, ειδικότερα, το αν η υποβολή μεγάλου αριθμού αιτημάτων από ένα υποκείμενο δεδομένων αρκεί, από μόνη της, για να χαρακτηρισθούν αυτά ως «υπερβολικά» ή αν απαιτείται, επιπλέον, η απόδειξη πρόθεσης κατάχρησης.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο όρος «υπερβολικός», κατά τη συνήθη του έννοια, υποδηλώνει κάτι που υπερβαίνει το εύλογο ή επιτρεπτό μέτρο. Η διάταξη του άρθρου 57 παρ. 4 παραπέμπει σε αιτήματα επαναλαμβανόμενου χαρακτήρα ως παράδειγμα υπερβολικότητας, χωρίς ωστόσο να προβλέπει σαφές αριθμητικό όριο. Συνεπώς, η αξιολόγηση πρέπει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τον αριθμό, αλλά και τις ειδικές περιστάσεις κάθε περίπτωσης, συμπεριλαμβανομένης της πρόθεσης του αιτούντος.

Το άρθρο αυτό συνιστά εξαίρεση από τη γενική αρχή της χωρίς επιβάρυνση άσκησης των δικαιωμάτων των υποκειμένων, επομένως πρέπει να ερμηνεύεται αυστηρά. Η απλή υποβολή πολλών καταγγελιών, ιδίως όταν αυτές σχετίζονται με πραγματικές παραλείψεις υπευθύνων επεξεργασίας, δεν αρκεί για να χαρακτηριστούν οι αιτήσεις ως καταχρηστικές. Απαιτείται απόδειξη πρόθεσης κατάχρησης, η οποία θα μπορούσε να προκύψει από συνδυασμό στοιχείων, όπως το περιεχόμενο των καταγγελιών ή η προφανής προσπάθεια παρεμπόδισης της λειτουργίας της εποπτικής αρχής.

Επιπλέον, τονίζεται ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να παρέχουν στις εποπτικές αρχές επαρκείς πόρους για να ανταποκρίνονται στον αριθμό των καταγγελιών. Η ύπαρξη μεγάλου αριθμού αιτημάτων δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μόνη της ως λόγος άρνησης εξέτασής τους. Συμπερασματικά, το Δικαστήριο κρίνει ότι ο χαρακτηρισμός αιτημάτων ως υπερβολικών απαιτεί την απόδειξη καταχρηστικής πρόθεσης και δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στον αριθμό τους.

Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, ζητείται να διευκρινιστεί εάν, με βάση το άρθρο 57 παρ. 4 του ΓΚΠΔ, οι αρχές μπορούν να επιλέγουν ελεύθερα μεταξύ της επιβολής εύλογου τέλους για διοικητικά έξοδα και της άρνησης να

δώσουν συνέχεια στα αιτήματα αυτά, ή αν υφίσταται κάποια σειρά προτεραιότητας μεταξύ των δύο επιλογών.

Το Δικαστήριο σημειώνει, πρώτον, ότι το γράμμα της διάταξης δεν προβλέπει ιεράρχηση μεταξύ των δύο δυνατοτήτων, αλλά τις παραθέτει ισότιμα, διαζευκτικά, γεγονός που κατατείνει υπέρ της ερμηνείας ότι η εποπτική αρχή διαθέτει ευχέρεια επιλογής. Ωστόσο, αυτή η ευχέρεια δεν είναι απεριόριστη. Η επιλογή του κατάλληλου μέτρου πρέπει να είναι αιτιολογημένη και να βασίζεται στην εξέταση των κρίσιμων περιστάσεων κάθε υπόθεσης, όπως προβλέπει η αιτιολογική σκ. 129 του ΓΚΠΔ.

Δεύτερον, υπογραμμίζεται ότι η δυνατότητα περιορισμού των δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων συνιστά εξαίρεση από τον κανόνα της χωρίς επιβάρυνση άσκησης των δικαιωμάτων τους και, συνεπώς, πρέπει να εφαρμόζεται περιοριστικά. Η επιβολή εύλογου τέλους, ως λιγότερο περιοριστικό μέτρο, θα μπορούσε να προκρίνεται, ιδίως όταν κρίνεται ικανή να αποτρέψει καταχρηστικές πρακτικές χωρίς να θίγει υπέρμετρα τα δικαιώματα των υποκειμένων.

Ωστόσο, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι το άρθρο 57 παρ. 4 δεν επιβάλλει την υποχρεωτική εφαρμογή πρώτα του μέτρου της επιβολής τέλους πριν από την άρνηση συνέχισης εξέτασης των αιτημάτων. Συνεπώς, η εποπτική αρχή διατηρεί την ευχέρεια επιλογής, υπό την προϋπόθεση της αιτιολογημένης στάθμισης της καταλληλότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας της απόφασής της.

Παράβαση του ΓΚΠΔ από θυγατρική εταιρεία: Συνεκτίμηση του συνολικού κύκλου εργασιών του ομίλου στον οποίο ανήκει η θυγατρική για τον υπολογισμό του ποσού του προστίμου

προδικαστική παραπομπή – προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 8, παρ. 4 έως 6 και 9 – έννοια της «επιχείρησης» – μητρική και θυγατρική εταιρεία – παράβαση του εν λόγω Κανονισμού από θυγατρική – υπολογισμός του ποσού του προστίμου – συνεκτίμηση του συνολικού κύκλου εργασιών του ομίλου στον οποίο ανήκει η θυγατρική

ΔΕΕ C-383/23, ILVA (Amende pour violation du RGPD), 13.02.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: I. Jarukaitis, Εισηγητής: Z. Csehi, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2025:84 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 83, παρ. 4 έως 6, του ΓΚΠΔ. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Vestre Landsret (εφετείο δυτικής περιφέρειας, Δανία) στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας που κινήθηκε από την Anklagemyndigheden (εισαγγελική αρχή, Δανία) κατά της ILVA A/S λόγω φερόμενων παραβάσεων των υποχρεώσεων που υπέχει, δυνάμει του

ΓΚΠΔ, η εν λόγω εταιρεία υπό την ιδιότητά της ως υπεύθυνου επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πρώην πελατών της.

Η υπόθεση αφορά την επιβολή προστίμου στην εταιρεία ILVA, η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα της λιανικής πώλησης επίπλων και ανήκει στον όμιλο Lars Larsen Group. Η ILVA κατηγορήθηκε ποινικά από τις δανικές αρχές για παραβίαση των υποχρεώσεων της ως υπεύθυνης επεξεργασίας δεδομένων, διατηρώντας χωρίς νομική βάση τα προσωπικά δεδομένα περίπου 350.000 πρώην πελατών της, κατά το διάστημα μεταξύ Μαΐου 2018 και Ιανουαρίου 2019, κατά παράβαση των διατάξεων του ΓΚΠΔ.

Η αρμόδια εποπτική αρχή της Δανίας (Datatilsynet) συνέστησε την επιβολή προστίμου 1,5 εκατομμυρίων DKK (περίπου 201.000 ευρώ), ποσό το οποίο υπολογίστηκε με βάση όχι μόνο τον κύκλο εργασιών της ILVA αλλά και αυτόν του ευρύτερου επιχειρηματικού ομίλου Lars Larsen Group. Ωστόσο, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο του Aarhus έκρινε ότι η ILVA ενήργησε εξ αμελείας και της επέβαλε σημαντικά χαμηλότερο πρόστιμο, ύψους 100.000 DKK. Επίσης, θεώρησε ότι δεν ήταν νόμιμη η συνεκτίμηση του κύκλου εργασιών του ομίλου, καθώς η ILVA αποτελεί αυτοτελή νομική και οικονομική οντότητα.

Η εισαγγελική αρχή άσκησε έφεση, υποστηρίζοντας ότι, σύμφωνα με το άρθρο 83 του ΓΚΠΔ και την αιτιολογική σκ. 150, η έννοια της «επιχείρησης» πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο ώστε να περιλαμβάνει ολόκληρο τον όμιλο εταιρειών στον οποίο ανήκει ο παραβάτης, κατά τα πρότυπα των ενωσιακών κανόνων ανταγωνισμού (άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ). Το εφετείο της Δυτικής Δανίας, διατηρώντας αμφιβολίες ως προς την ορθή ερμηνεία του όρου «επιχείρηση» στον ΓΚΠΔ, υπέβαλε σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη και την πρόσφατη νομολογία του, επιβεβαίωσε ότι η έννοια της «επιχείρησης» στο πλαίσιο του άρθρου 83 ΓΚΠΔ πρέπει να ευθυγραμμίζεται με την έννοια που αποδίδεται στον όρο στο δίκαιο ανταγωνισμού της Ένωσης. Συνεπώς, για τον υπολογισμό του ανώτατου ορίου του προστίμου που μπορεί να επιβληθεί, η σχετική διάταξη του ΓΚΠΔ παραπέμπει στην οικονομική ενότητα, ανεξαρτήτως της νομικής διάρθρωσης των επιμέρους οντοτήτων που την αποτελούν. Αυτό συνεπάγεται ότι, εφόσον ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών την επεξεργασία αποτελεί μέρος ευρύτερης επιχείρησης ή ομίλου, ο συνολικός κύκλος εργασιών του ομίλου θα πρέπει να συνεκτιμάται για τον καθορισμό του ορίου προστίμου.

Ωστόσο, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ο καθορισμός του ανώτατου ποσού δεν ταυτίζεται με τον προσδιορισμό του τελικού επιβλητέου προστίμου. Η τελευταία αυτή ενέργεια πρέπει να διενεργείται από την αρμόδια

εποπτική αρχή ή, σε ορισμένα κράτη μέλη, από τα εθνικά ποινικά δικαστήρια, σύμφωνα με τα άρθρα 83 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ. Το ποσό του προστίμου οφείλει να είναι αποτελεσματικό, αναλογικό και αποτρεπτικό, και να καθορίζεται βάσει διαφόρων παραγόντων όπως η σοβαρότητα και η διάρκεια της παράβασης, ο αριθμός των θιγόμενων υποκειμένων, το είδος των δεδομένων, ο βαθμός υπαιτιότητας, καθώς και τα μέτρα που ελήφθησαν προς αποκατάσταση της βλάβης.

Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο τόνισε ότι, παρότι τα κριτήρια αυτά δεν αναφέρονται ρητώς στην έννοια της επιχείρησης κατά το δίκαιο ανταγωνισμού, η αποτελεσματικότητα, αναλογικότητα και αποτρεπτικότητα του προστίμου συνδέονται άρρηκτα με την οικονομική ικανότητα του παραβάτη. Ως εκ τούτου, η ανάλυση της οικονομικής ενότητας στην οποία ανήκει ο παραβάτης (κατά τα πρότυπα των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ) είναι καθοριστική για την επίτευξη των στόχων του συστήματος κυρώσεων του ΓΚΠΔ.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η ερμηνεία αυτή ισχύει όχι μόνο στις περιπτώσεις διοικητικών προστίμων, αλλά και όταν το πρόστιμο επιβάλλεται από ποινικό δικαστήριο, ιδίως σε έννομες τάξεις, όπως η δανική, όπου δεν προβλέπεται διοικητική διαδικασία προστίμων. Ακόμη και τότε, το επιβαλλόμενο πρόστιμο οφείλει να πληροί τα ίδια ποιοτικά κριτήρια αποτελεσματικότητας, αναλογικότητας και αποτροπής. Παράλληλα, η ποινική διαδικασία πρέπει να διασφαλίζει τον σεβασμό των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, όπως προβλέπονται από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Καταλήγοντας, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο όρος «επιχείρηση» στο άρθρο 83 παρ. 4 έως 6 του ΓΚΠΔ αντιστοιχεί στην έννοια του όρου κατά το δίκαιο ανταγωνισμού της Ένωσης. Ως εκ τούτου, το ανώτατο όριο του προστίμου για παραβάσεις του ΓΚΠΔ υπολογίζεται βάσει του συνολικού παγκόσμιου κύκλου εργασιών της επιχείρησης, όπως αυτή νοείται σε επίπεδο οικονομικής ενότητας. Η ίδια προσέγγιση εφαρμόζεται και στον προσδιορισμό του τελικού ποσού του προστίμου, στο πλαίσιο αξιολόγησης της οικονομικής ικανότητας του υπευθύνου, ώστε να εξασφαλίζεται η λειτουργικότητα του κανονιστικού πλαισίου προστασίας προσωπικών δεδομένων.

ΓΚΠΔ και εμπορικό απόρρητο: Αυτοματοποιημένη λήψη απόφασης και πρόσβαση στις σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη λογική που ακολουθείται για την κατάρτιση προφίλ

προδικαστική παραπομπή – προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο η' – αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένης της καταρτίσεως προφίλ – «scoring» – εκτίμηση της φερεγγυότητας φυσι-

κού προσώπου – πρόσβαση στις σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη λογική που ακολουθείται για την κατάρτιση προφίλ – έλεγχος της ακρίβειας των παρεχομένων πληροφοριών – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/943 – άρθρο 2, σημείο 1 – εμπορικό απόρρητο – δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τρίτων

ΔΕΕ C-203/22, Dun & Bradstreet Austria, 27.02.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:117 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία, αφενός, του άρθρου 15 παρ. 1, στοιχείο η', και του άρθρου 22 του ΓΚΠΔ, και, αφετέρου, του άρθρου 2, σημείο 1, της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/943, περί προστασίας της τεχνολογίας και των επιχειρηματικών πληροφοριών που δεν έχουν αποκαλυφθεί (εμπορικό απόρρητο) από την παράνομη απόκτηση, χρήση και αποκάλυψή τους. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Verwaltungsgericht Wien (διοικητικό πρωτοδικείο Βιέννης, Αυστρία), στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της CK και της Magistrat der Stadt Wien (δημοτικής αρχής του Δήμου Βιέννης, Αυστρία) σχετικά με την αναγκαστική εκτέλεση δικαστικής απόφασης με την οποία διατάχθηκε η Bisnode Austria GmbH, νυν Dun & Bradstreet Austria GmbH (στο εξής: D & B), επιχείρηση που ειδικεύεται στην παροχή αξιολογήσεων πιστοληπτικής ικανότητας, να παράσχει στη CK σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη λογική η οποία ακολουθείται για την κατάρτιση προφίλ όσον αφορά τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που την αφορούν.

Η υπόθεση αφορά την άρνηση παρόχου κινητής τηλεφωνίας να συνάψει ή να ανανεώσει σύμβαση με την CK, λόγω αρνητικής αυτοματοποιημένης αξιολόγησης της πιστοληπτικής της ικανότητας από την εταιρεία D & B. Η CK προσέφυγε στην αυστριακή αρχή προστασίας δεδομένων, η οποία υποχρέωσε την D & B να της γνωστοποιήσει πληροφορίες για τη λογική της αυτοματοποιημένης απόφασης. Η D & B άσκησε προσφυγή επικαλούμενη εμπορικό απόρρητο, όμως το Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι παραβίασε τον ΓΚΠΔ μη παρέχοντας επαρκείς πληροφορίες.

Η απόφαση αυτή κατέστη εκτελεστή, αλλά η CK αντιμετώπισε εμπόδια στην αναγκαστική εκτέλεσή της, καθώς οι δημοτικές αρχές έκριναν ότι η D & B είχε ήδη συμμορφωθεί. Η CK προσέφυγε στο διοικητικό πρωτοδικείο της Βιέννης, το οποίο διόρισε πραγματογνώμονα, ο οποίος όρισε συγκεκριμένες πληροφορίες που έπρεπε να παρασχεθούν για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της D & B, όπως τα προσωπικά δεδομένα που ελήφθησαν υπόψη, τον μαθηματικό τύπο υπολογισμού της βαθμολογίας, τις επιμέρους τιμές των παραγόντων και την επαλήθευση βάσει άλλων «scores».

Το εθνικό δικαστήριο θεωρεί κρίσιμη τη δυνατότητα επαλήθευσης της ακρίβειας των δεδομένων από το υποκείμενο και θέτει ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 15 ΓΚΠΔ, τη σχέση με το εμπορικό απόρρητο και τη συμβατότητα εθνικών διατάξεων που περιορίζουν την πρόσβαση με το ενωσιακό δίκαιο. Σε αυτό το πλαίσιο, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας τα πρώτα τρία προδικαστικά ερωτήματα, προβαίνει σε ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1, στοιχείο η', του ΓΚΠΔ υπό το φως των σκοπών του Κανονισμού, του γραμματικού τύπου και του συστηματικού πλαισίου στο οποίο αυτό εντάσσεται. Ειδικότερα, διερευνάται αν το εν λόγω άρθρο παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων δικαίωμα εξαντλητικής επεξήγησης της «λογικής που ακολουθείται» στην αυτοματοποιημένη επεξεργασία, ιδίως όταν η επεξεργασία αυτή αφορά την κατάρτιση προφίλ φερεγγυότητας.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η έννοια των «σημαντικών πληροφοριών» παρουσιάζει ερμηνευτική ποικιλία ανάλογα με τη γλωσσική απόδοση, γεγονός που ενισχύει την ανάγκη πολυδιάστατης προσέγγισης του όρου, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τη λειτουργικότητα όσο και την κατανόηση και ποιότητα των πληροφοριών. Ως εκ τούτου, η έννοια αυτή καλύπτει κρίσιμες πληροφορίες που επιτρέπουν στο υποκείμενο να κατανοήσει τη διαδικασία και τις αρχές της αυτοματοποιημένης επεξεργασίας που οδηγεί σε συγκεκριμένα αποτελέσματα.

Η ανάλυση του πλαισίου του ΓΚΠΔ επιβεβαιώνει την παραπάνω προσέγγιση: το άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο η', πρέπει να νοηθεί ως αναπόσπαστο μέρος του δικαιώματος πρόσβασης, το οποίο αποσκοπεί όχι μόνο στην κατανόηση των επεξεργασιών, αλλά και στην αποτελεσματική άσκηση περαιτέρω δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα αντίρρησης, διόρθωσης ή διαγραφής. Η απαίτηση διαφάνειας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 12 του ΓΚΠΔ, καθιστά αναγκαία την παροχή πληροφοριών σε συνοπτική, κατανοητή και προσιτή μορφή.

Η ερμηνεία αυτή συνάδει με τον σκοπό του ΓΚΠΔ, ήτοι την ενίσχυση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων ως θεμελιώδους δικαιώματος. Συνεπώς, σε περιπτώσεις αυτοματοποιημένης λήψης αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης προφίλ, το υποκείμενο των δεδομένων έχει δικαίωμα σε ουσιαστική επεξήγηση της διαδικασίας και των εφαρμοζόμενων αρχών. Η υποχρέωση αυτή δεν μπορεί να εκπληρωθεί απλώς με τεχνικές λεπτομέρειες (όπως αλγόριθμοι), αλλά απαιτεί ουσιώδη, σαφή και προσπελάσιμη πληροφόρηση που επιτρέπει στο άτομο να κατανοήσει τα δεδομένα και τις συνέπειές τους.

Προχωρώντας στην εξέταση των υπόλοιπων ερωτημάτων που κατατέθηκαν από το εθνικό δικαστήριο, το ΔΕΕ

αποσαφηνίζει την εφαρμογή του άρθρου 15 παρ. 1, στοιχείο η', του ΓΚΠΔ σε περιπτώσεις όπου οι πληροφορίες που πρέπει να παρασχεθούν στο υποκείμενο των δεδομένων περιέχουν, ενδεχομένως, προστατευόμενα δεδομένα τρίτων ή εμπίπτουν στο εμπορικό απόρρητο, κατά την έννοια της Οδηγίας 2016/943/ΕΕ.

Η κρίσιμη νομική προβληματική εντοπίζεται στη στάθμιση θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν είναι απόλυτη, αλλά υπόκειται στην αρχή της αναλογικότητας και πρέπει να συμβιβάζεται με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτά που σχετίζονται με το επαγγελματικό απόρρητο και τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας. Ωστόσο, οι εν λόγω περιορισμοί δεν μπορούν να οδηγούν σε πλήρη άρνηση του δικαιώματος πρόσβασης, καθώς κάτι τέτοιο θα αναιρούσε τον πυρήνα της προστασίας που παρέχει ο ΓΚΠΔ.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η στάθμιση μεταξύ του δικαιώματος πρόσβασης και των δικαιωμάτων τρίτων πρέπει να γίνεται κατά περίπτωση, βάσει αντικειμενικών και αναλογικών κριτηρίων. Ο υπεύθυνος επεξεργασίας που επικαλείται την ύπαρξη προστατευόμενων στοιχείων οφείλει να κοινοποιεί τα στοιχεία αυτά στην αρμόδια εποπτική αρχή ή στο αρμόδιο δικαστήριο. Οι αρχές αυ-

τές έχουν την ευθύνη να εκτιμήσουν, βάσει του άρθρου 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, αν και σε ποιον βαθμό μπορεί να παρασχεθεί πρόσβαση στις πληροφορίες, χωρίς να προσβληθούν υπέρμετρα τα δικαιώματα των τρίτων.

Το Δικαστήριο απορρίπτει τη δυνατότητα εφαρμογής εθνικών διατάξεων, όπως το άρθρο 4 παρ. 6 του αυστριακού νόμου περί προστασίας των δεδομένων, που προβλέπουν αυτοματοποιημένο αποκλεισμό του δικαιώματος πρόσβασης για λόγους εμπορικού απορρήτου. Τονίζει ότι η εθνική ρύθμιση δεν μπορεί να καθορίζει εκ των προτέρων και με απόλυτο τρόπο το αποτέλεσμα της αναγκαίας στάθμισης που απαιτείται από το ενωσιακό δίκαιο. Συνεπώς, η προσέγγιση του Δικαστηρίου ενισχύει την υποχρέωση εξατομικευμένης εκτίμησης και τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ προστασίας των προσωπικών δεδομένων και των νόμιμων συμφερόντων των τρίτων.

Συνολικά, το άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο η', του ΓΚΠΔ παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων ένα ουσιαστικό δικαίωμα πρόσβασης, το οποίο μπορεί να περιοριστεί μόνο εφόσον σταθμιστεί δίκαια και αναλογικά έναντι αντικρουόμενων δικαιωμάτων, υπό την εποπτεία ανεξάρτητων αρχών ή δικαστηρίων.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Δικαστική ανεξαρτησία και αποδοχές εθνικών δικαστών

Το Δικαστήριο αποφασίζει τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης για τον καθορισμό των αποδοχών των εθνικών δικαστών, ώστε να διασφαλίζεται η δικαστική ανεξαρτησία

προδικαστική παραπομπή – πάγωμα ή μείωση των αποδοχών στην εθνική δημόσια διοίκηση – μέτρα που αφορούν ειδικά τους δικαστές – άρθρο 2 ΣΕΕ – άρθρο 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – υποχρεώσεις των κρατών μελών να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών – αρμοδιότητα της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας των κρατών μελών να θεσπίζουν λεπτομερείς κανόνες για τον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών – δυνατότητα παρέκκλισης από τους κανόνες αυτούς – προϋποθέσεις

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-146/23 και C-374/23, *Sąd Rejonowy w Białymstoku*, 25.02.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2025:109 – Προδικαστική παραπομπή

Στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-146/23 [*Sąd Rejonowy w Białymstoku*] και C-374/23 [*Adoreiké*], το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ/Δικαστήριο) ασχολήθηκε με το ζήτημα της δικαστικής ανεξαρτησίας, ως προς την ειδικότερη πτυχή του καθορισμού των αποδοχών των εθνικών δικαστών. Και στις δύο υποθέσεις, πολωνικού (C-146/23) και λιθουανικού (C-374/23) ενδιαφέροντος, οι προσφεύγοντες των κύριων δικών ήταν εθνικοί δικαστές, που υποστήριξαν την έλλειψη επαρκών εγγυήσεων στα εθνικά συστήματα καθορισμού των αποδοχών τους, κατά παράβαση των άρθρων 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση¹ (εφεξής: ΣΕΕ), 19 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΕΕ² και 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευ-

ρωπαϊκής Ένωσης³ (εφεξής: Χάρτης).

Ειδικότερα, όσον αφορά την υπόθεση C-146/23, ο τρόπος υπολογισμού των αποδοχών των δικαστών στην Πολωνία καθορίζεται από τον νόμο περί οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων. Σύμφωνα με τις προβλέψεις του εν λόγω νόμου (άρθρο 91 παρ. 1c), βάση για τον υπολογισμό του μισθού των δικαστών ορίζεται ο μέσος μισθός του προηγούμενου έτους, σύμφωνα με τα στοιχεία της Κεντρικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Πολωνίας. Ο μηχανισμός αυτός αποσκοπούσε στη διασφάλιση ενός πιο αντικειμενικού τρόπου υπολογισμού των αποδοχών των δικαστών, περιορίζοντας την επιρροή της πολιτικής εξουσίας. Ωστόσο, συνοδευτικοί του προϋπολογισμού νόμοι για τα έτη 2022 και 2023 εισήγαγαν παρεκκλίσεις από τον ανωτέρω τρόπο υπολογισμού. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά, ως βάση για τον υπολογισμό των αποδοχών των δικαστών ορίστηκε ο μέσος μισθός του παρα-προηγούμενου έτους και ακολούθως τέθηκε ως βάση ένα εφάπαξ ποσό, καθοριζόμενο από τον νομοθέτη. Για αυτές τις τροποποιήσεις, η Πολωνική Κυβέρνηση επικαλέστηκε παράγοντες, όπως η πανδημία COVID-19 και ο πόλεμος στην Ουκρανία.

Κατόπιν των ανωτέρω, ένας Πολωνός δικαστής προσέφυγε κατά του Πρωτοδικείου στο οποίο υπηρετεί, καταθέτοντας αγωγή ενώπιόν του (Πρωτοδικείο Białystok, εφεξής: πολωνικό αιτούν δικαστήριο), ζητώντας να του καταβληθούν οι αποδοχές που του οφείλονται για το επίμαχο διάστημα βάσει του μηχανισμού του άρθρου 91 παρ. 1c, ισχυριζόμενος ότι οι συνοδευτικοί των προϋπολογισμών νόμοι αντιβαίνουν τόσο στο Σύνταγμα της Πολωνίας όσο και στις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου.

Υπό αυτές τις συνθήκες, το πολωνικό αιτούν δικαστήριο απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, ζητώντας να διευκρινιστεί εάν αντίκειται στην αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης μια εθνική ρύθμιση που, για δημοσιονομικούς λόγους, παρεκκλίνει από τον καθορισμένο μηχανισμό αποδοχών των δικαστών.

Περαιτέρω, όσον αφορά την υπόθεση C-374/23, ο νόμος

διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης».

1. Κατά το άρθρο 2 της ΣΕΕ: «Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών».

2. Κατά το άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΕΕ: «Τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που

3. Κατά το άρθρο 47 του Χάρτη: «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευτεί δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του. Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

της Δημοκρατίας της Λιθουανίας περί αποδοχών των δικαστών ορίζει ότι βάση για τον υπολογισμό των αποδοχών αποτελεί ένα ποσό που καθορίζεται κάθε χρόνο από το Κοινοβούλιο, κατόπιν πρότασης της Κυβέρνησης. Το βασικό αυτό ποσό καθορίζεται με εθνική συλλογική σύμβαση, λαμβάνοντας υπόψη διάφορους δείκτες, όπως το ποσοστό πληθωρισμού, το ύψος του κατώτατου μηνιαίου μισθού κ.ά., και σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να είναι κατώτερο από του προηγούμενου έτους.

Δύο Λιθουανοί δικαστές άσκησαν αγωγή αποζημίωσης κατά της Δημοκρατίας της Λιθουανίας, ενώπιον του περιφερειακού διοικητικού δικαστηρίου του Βίλνιους (εφεξής: λιθουανικό αιτούν δικαστήριο), υποστηρίζοντας ότι οι αποδοχές τους καθορίζονται από την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία, κατά παράβαση της αρχής της δικαστικής ανεξαρτησίας. Με τη σειρά του, το λιθουανικό αιτούν δικαστήριο υπογράμμισε ότι οι αποδοχές των δικαστών υπολείπονται υπέρμετρα των αποδοχών των δικηγόρων, κάτι που συνιστά δυσμενή διάκριση, αντίθετη προς την αρχή της ισότητας και το άρθρο 2 της ΣΕΕ.

Υπό αυτά τα δεδομένα, το λιθουανικό αιτούν δικαστήριο υπέβαλε δύο προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, ζητώντας να διευκρινιστεί εάν το ενωσιακό δίκαιο επιτρέπει στη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία ενός κράτους μέλους να καθορίζουν κατά το δοκούν το ύψος των αποδοχών των δικαστών, και μάλιστα εάν είναι συμβατό με τη δικαστική ανεξαρτησία οι αποδοχές αυτές να είναι χαμηλότερες άλλων νομικών επαγγελματιών.

Παρατηρήσεις

Βασιλική-Ελένη Γκέκα*

1. Η κρίση του Δικαστηρίου

Κατά την εξέταση των προδικαστικών ερωτημάτων, το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι το άρθρο 47 του Χάρτη δεν δύναται να εφαρμοστεί αυτοτελώς, καθώς δεν συντρέχουν, εν προκειμένω, οι προϋποθέσεις προς τούτο. Υπενθυμίζεται ότι, για να εφαρμοστεί το άρθρο 47 του Χάρτη καθεαυτό, σε συγκεκριμένη περίπτωση, θα πρέπει το πρόσωπο που το επικαλείται να προβάλλει δικαιώματα ή ελευθερίες που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης. Πράγματι, οι προσφεύγοντες επικαλούνται μόνο αντίθεση των εθνικών ρυθμίσεων καθορισμού των αποδοχών τους προς το δίκαιο της Ένωσης, χωρίς να προβάλλουν οποιαδήποτε προσβολή δικαιώματος, οφειλόμενη στις ανωτέρω εθνικές ρυθμίσεις. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, το άρθρο 47 του Χάρτη λαμβάνεται υπόψη κατά την ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΕΕ, το οποίο επιβάλλει σε όλα τα κράτη μέλη την υποχρέωση να προβλέπουν τα

ένδικο βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης⁴.

Μετά τις ανωτέρω αναγκαίες διευκρινίσεις, το ΔΕΕ προέβη σε αναδιτύπωση των προδικαστικών ερωτημάτων, εστιάζοντας στο ζήτημα του εάν το άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της ΣΕΕ, έχει την έννοια ότι η αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών αντιτίθεται:

– «αφενός, στην εκ μέρους της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας ενός κράτους μέλους θέσπιση κατά το δοκούν, στη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους, των λεπτομερών κανόνων για τον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών»·

– «αφετέρου, στην εκ μέρους της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας ενός κράτους μέλους παρέκκλιση από τη νομοθεσία του τελευταίου, η οποία θέτει κατά τρόπο αντικειμενικό τους λεπτομερείς κανόνες καθορισμού των αποδοχών των δικαστών, αποφασίζοντας να αυξήσουν τις αποδοχές αυτές λιγότερο απ' ό,τι προβλέπει η ως άνω νομοθεσία, ή ακόμη και να παγώσουν ή να μειώσουν τις εν λόγω αποδοχές».

Το ΔΕΕ, απαντώντας στο πρώτο κατά σειρά ερώτημα, όπως διαμορφώθηκε μετά την αναδιτύπωση, έκρινε ότι η συμμετοχή της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας στον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών δεν οδηγεί *prima facie* σε παραβίαση της αρχής της ανεξαρτησίας. Για να οδηγηθεί σε αυτό το συμπέρασμα, το ΔΕΕ προέβη σε συγκερασμό, αφενός, της αρχής της ανεξαρτησίας, ως εγγύησης της πραγματικής δικαστικής προστασίας και συνακόλουθα του κράτους δικαίου (άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της ΣΕΕ) και, αφετέρου, του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών (άρθρο 4 παρ. 2 της ΣΕΕ), καθώς το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει συγκεκριμένο μοντέλο διακυβέρνησης στα κράτη μέλη⁵. Μάλιστα, το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία των κρατών μελών είναι οι πλέον αρμόδιες για να αποφασίσουν την κατάρτιση του προϋπολογισμού και, άρα, και τις αποδοχές των δικαστών. Ωστόσο, το όριο που τίθεται είναι η διασφάλιση της δικαστικής ανεξαρτησίας, ώστε οι εθνικοί κανόνες να μην προκαλούν εύλογες αμφιβολίες στους πολίτες για την ανεξαρτησία και την ουδετερότητα των δικαστών. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ, αντλώντας στοιχεία από το διεθνές *soft law*⁶, έθεσε τέσ-

4. Σκ. 41-43 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα A. M. Collins, 13.06.2024, ECLI:EU:C:2024:507, σημ. 42-43.

5. Σκ. 45-52 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 46.

6. Το ΔΕΕ άντλησε στοιχεία από συστάσεις, εκθέσεις και άλλα έγγραφα που έχουν εκδοθεί από διεθνείς οργανισμούς, όπως τα Ηνωμένα Έθνη ή το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ενδεικτικά, έλαβε

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

σερα κριτήρια σχετικά με τον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών, τα οποία θα πρέπει να πληρούνται, ώστε να διασφαλίζεται η δικαστική ανεξαρτησία⁷:

1. οι εθνικοί κανόνες θα πρέπει να έχουν νομικό έρεισμα,
2. οι εθνικοί κανόνες θα πρέπει να είναι αντικειμενικοί, προβλέψιμοι, σταθεροί και διαφανείς,
3. οι αποδοχές των δικαστών θα πρέπει να είναι ανάλογες της σπουδαιότητας του έργου τους,
4. οι εθνικοί κανόνες θα πρέπει να μπορούν να υπόκεινται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο.

Ειδικότερα, στην υπόθεση C-374/23, το ΔΕΕ έκρινε ότι, υπό την επιφύλαξη της εξακρίβωσης του εθνικού δικαστηρίου, δεν υφίσταται παραβίαση της αρχής της ανεξαρτησίας των δικαστών, καθώς πληρούνται τα ανωτέρω κριτήρια⁸. Δηλαδή, ο λιθουανικός νόμος περί αποδοχών των δικαστών κρίθηκε ότι προβλέπει αντικειμενικά, προβλέψιμα και διαφανή κριτήρια, όπως ο πληθωρισμός, ο κατώτατος μισθός, ο μέσος μισθός στον δημόσιο τομέα κ.ά. Παράλληλα, το επίπεδο των αποδοχών θεωρήθηκε, σε σύγκριση με τον μέσο εθνικό μισθό, ανάλογο της σπουδαιότητας των καθηκόντων των δικαστών, λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του κράτους. Άλλωστε, η αποστολή του προδικαστικού ερωτήματος από το λιθουανικό αιτούν δικαστήριο καταφάσκει τη δυνατότητα αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου.

Ως προς το δεύτερο ερώτημα και τη δυνατότητα της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας να παρεκκλίνουν από ήδη υφιστάμενο μηχανισμό καθορισμού των αποδοχών των δικαστών, το ΔΕΕ διαμόρφωσε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, που προβλέπει πέντε προϋποθέσεις⁹:

1. η παρέκκλιση θα πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο και να στηρίζεται σε αντικειμενικά, προβλέψιμα και διαφανή κριτήρια,
2. το μέτρο παρέκκλισης θα πρέπει να δικαιολογείται από σκοπό γενικού συμφέροντος και να μην αφορά αποκλειστικά τους δικαστές,
3. το μέτρο παρέκκλισης θα πρέπει να είναι κατάλληλο, απολύτως αναγκαίο και ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και να έχει εξαιρετικό και προσωρινό χαρακτήρα,

υπόψη του τις «Βασικές Αρχές για την Ανεξαρτησία της Δικαστικής Εξουσίας» του ΟΗΕ και τη Σύσταση CM/Rec(2010)12 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης και την έκθεση της CEPEJ. Βλ. σκ. 53, 59, 62 της απόφασης.

7. Σκ. 53-64 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 47-53 και σημ. 66.
8. Σκ. 84-89 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 62-65.
9. Σκ. 65-77 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 47-53 και σημ. 66.

4. οι αποδοχές των δικαστών θα πρέπει να εξακολουθούν να είναι ανάλογες της σπουδαιότητας του έργου τους,

5. το μέτρο παρέκκλισης θα πρέπει να μπορεί να υπόκειται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο.

Ειδικότερα, στην υπόθεση C-146/23, το ΔΕΕ κατέληξε ότι, υπό την επιφύλαξη της εξακρίβωσης από το εθνικό δικαστήριο, φαίνεται να πληρούνται οι τιθέμενες προϋποθέσεις για τα μέτρα παρέκκλισης¹⁰. Πιο συγκεκριμένα, η Πολωνική Κυβέρνηση στους νόμους για τον κρατικό προϋπολογισμό επικαλέστηκε λόγους που αντιστοιχούν σε σκοπό γενικού συμφέροντος, όπως η διαχείριση των συνεπειών της πανδημίας COVID-19, ο πόλεμος στην Ουκρανία και η ενεργειακή κρίση. Μολονότι τα μέτρα αφορούσαν ειδικά τους δικαστές, η Πολωνική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο μεταρρυθμίσεων που απευθύνονταν γενικά στους δημοσίους υπαλλήλους. Επιπλέον, οι νόμοι που τροποποίησαν τον μηχανισμό υπολογισμού των αποδοχών εφαρμόστηκαν για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το 2024 επανήλθε και πάλι ο μηχανισμός του άρθρου 91 παρ. 1c. Περαιτέρω, κατά το ΔΕΕ, οι αποδοχές των δικαστών στην Πολωνία εξακολουθούσαν να είναι υψηλότερες από το τριπλάσιο του μέσου μισθού, τελώντας σε αναλογία με το έργο που επιτελούν οι δικαστές. Εξάλλου, το γεγονός ότι το πολωνικό αιτούν δικαστήριο υπέβαλε αίτημα προδικαστικής απόφασης στο ΔΕΕ αποδεικνύει ότι το μέτρο παρέκκλισης υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο.

II. Η συμβολή της σχολιαζόμενης απόφασης στη νομολογία του Δικαστηρίου για τη δικαστική ανεξαρτησία

Οι συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-146/23 και C-374/23 εντάσσονται στην ευρύτερη νομολογία του Δικαστηρίου για τη δικαστική ανεξαρτησία. Σχηματικά θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις κατηγορίες υποθέσεων, που έχει αναδείξει η νομολογία του Δικαστηρίου, σχετικά με την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής και της εκτελεστικής¹¹. Η πρώτη αφορά την οικονομική ανεξαρτησία και τις αποδοχές των δικαστικών λειτουργιών¹², η δεύτερη τη σύνθεση των δικαστηρίων (π.χ. διαδικασία διορισμού, διάρκεια θητείας, όροι

10. Σκ. 78-83 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 55-61.

11. Εν προκειμένω, επικεντρωνόμαστε στην καλούμενη «εξωτερική» δικαστική ανεξαρτησία, που αφορά τη διασφάλιση της δικαστικής κρίσης από εξωτερικές πιέσεις, σε αντιδιαστολή με την «εσωτερική», που σχετίζεται με την προσωπική αμεροληψία του δικαστή και την τήρηση ίσων αποστάσεων από τους διαδίκους. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 602 επ.

12. Βλ. ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117. ΔΕΕ C-49/18, *Escribano Vindel*, 07.02.2019, ECLI:EU:C:2019:106.

παύσης ή εξαιρέσεως)¹³ και η τρίτη ζητήματα σχετικά με την αποστολή προδικαστικών ερωτημάτων στο Δικαστήριο¹⁴.

Το Δικαστήριο, μέχρι πρόσφατα, ασχολούνταν με τη δικαστική ανεξαρτησία μόνο για να εξετάσει εάν ένα εθνικό όργανο πληροί τα κριτήρια του «δικαστηρίου κράτους μέλους» κατά το άρθρο 267 της ΣΛΕΕ, ώστε να μπορεί να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα. Ζητήματα όπως οι αποδοχές, οι διορισμοί ή η θητεία των δικαστών παρέμεναν αντικείμενο του εθνικού δικαίου και συμπληρωματικά της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, χωρίς να απασχολούν τη δικαιοδοτική κρίση του Δικαστηρίου¹⁵. Η προσέγγιση αυτή άλλαξε άρδην τα τελευταία χρόνια, καθώς η ενίσχυση των αντιευρωπαϊκών τάσεων σε ορισμένα κράτη μέλη και η αυξανόμενη ανησυχία για το κράτος δικαίου οδήγησαν το Δικαστήριο σε μια νέα ερμηνεία.

Το Δικαστήριο, στην υπόθεση-ορόσημο C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses* (εφεξής: «Πορτογάλοι δικαστές»), ανήγαγε την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης σε θεμελιώδη προϋπόθεση για την παροχή αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά το άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΕΕ, διάταξη η οποία συγκεκριμενοποιεί την αρχή του κράτους δικαίου του άρθρου 2 της ΣΕΕ. Μέσω αυτής της ερμηνείας, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι εμπίπτει στην αρμοδιότητά του ο έλεγχος των εθνικών ρυθμίσεων για την οργάνωση και τη λειτουργία της δικαιοσύνης. Αν και δεν υποκαθιστά τα κράτη μέλη στην οργάνωση της δικαιοσύνης, απαιτεί οι εθνικές ρυθμίσεις τους να διασφαλίζουν την ανεξαρτησία των δικαστηρίων, καθώς τα εθνικά δικαστήρια είναι εν δυνάμει εφαρμοστές και ερμηνευτές του ενωσιακού δικαίου¹⁶.

Επί της ουσίας, στην υπόθεση «Πορτογάλοι δικαστές», το Δικαστήριο έκρινε ότι οι αποδοχές των δικαστών θα πρέπει να είναι «ανάλογες» της σπουδαιότητας των καθηκόντων τους, αποτελώντας εγγύηση της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης. Επιπλέον, κατέδειξε ότι δημοσιονομικοί λόγοι μπορούν να δικαιολογήσουν περικοπές στις αποδοχές των δικαστών, εφόσον το ύψος των περικοπών είναι περιορισμένο σε συνάρτηση με τις απολαβές τους, εφόσον τα μέτρα δεν αφορούν ειδικά τους

δικαστές και στοχεύουν σε επίτευξη θεμιτού σκοπού και εφόσον έχουν προσωρινό χαρακτήρα¹⁷.

Στην υπόθεση C-49/18, *Escribano Vindel*, το Δικαστήριο ενίσχυσε το προστατευτικό πλαίσιο της δικαστικής ανεξαρτησίας, επισημαίνοντας ότι το επίπεδο των δικαστικών αποδοχών θα πρέπει να είναι «αρκούντως υψηλό», υπό το πρίσμα των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών του οικείου κράτους μέλους και των μέσων αποδοχών άλλων δημοσίων υπαλλήλων¹⁸.

Η εδώ σχολιαζόμενη απόφαση αξιοποίησε τα πορίσματα των προαναφερόμενων αποφάσεων, εμπλουτίζοντας τα κριτήρια για τον έλεγχο της συμβατότητας των εθνικών ρυθμίσεων με το ενωσιακό δίκαιο. Ειδικότερα, το ΔΕΕ πρόσθεσε ότι οι επίμαχοι εθνικοί κανόνες θα πρέπει να διαθέτουν νομικό έρεισμα, να είναι αντικειμενικοί, προβλέψιμοι και διαφανείς, καθώς και να υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο. Επιπλέον, το ΔΕΕ συστηματοποίησε τα κριτήρια ελέγχου, διακρίνοντας μεταξύ δύο διαδικασιών: αφενός, εκείνης που αφορά τον αρχικό καθορισμό των αποδοχών από την κρατική εξουσία και, αφετέρου, εκείνης που σχετίζεται με τη θέσπιση μέτρων παρέκκλισης από ήδη υφιστάμενους μηχανισμούς υπολογισμού των αποδοχών¹⁹.

Όσον αφορά το ύψος των αποδοχών, το ΔΕΕ επανέλαβε τις θέσεις της απόφασης *Escribano Vindel*, με μία ενδιαφέρουσα διευκρίνιση. Μολονότι το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι θα ήταν χρήσιμο για την προαγωγή της δικαστικής ανεξαρτησίας αλλά και της ελκυστικότητας του επαγγέλματος του δικαστή να λαμβάνονται υπόψη και οι αποδοχές άλλων νομικών επαγγελματιών, εντούτοις κατέληξε ότι μόνο εκ του λόγου ότι οι δικαστές αμείβονται χαμηλότερα από τους δικηγόρους δεν συνάγεται παραβίαση της αρχής της ανεξαρτησίας²⁰.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Όπως τόνισε ο Γεν. Εισαγγελέας, οι συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-146/23 και C-374/23 έδωσαν την ευκαιρία στο ΔΕΕ να επανεξετάσει και να εμπλουτίσει τη νομολογία του σχετικά με τη δικαστική ανεξαρτησία, ως προς την ειδικότερη πτυχή της οικονομικής ανεξαρτησίας.

13. Βλ., μεταξύ άλλων, ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 24.06.2019, ECLI:EU:C:2019:531. ΔΕΕ C-896/19, *Repubblika*, 20.04.2021, ECLI:EU:C:2021:311. Πρβλ. Μ. ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ, Αποφασιστική αρμοδιότητα του Πρωθυπουργού στη διαδικασία διορισμού δικαστών, ΕΕΕυρΔ, 2021, σσ. 233-238.

14. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-558/18 και C-563/18, *Miasto Łowicz (Régime disciplinaire concernant les magistrats)*, 26.03.2020, ECLI:EU:C:2020:234.

15. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π.

16. Βλ. Μ. ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ, ό.π.

17. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ, Δικαστική ανεξαρτησία και μισθολογικές απολαβές των δικαστών, ΕΕΕυρΔ, 2018, σσ. 246-254.

18. Βλ. Π. ΑΛΙΚΑΚΟΣ, Παρατηρήσεις ΔΕΕ C-49/18, *Carlos Escribano Vindel* κατά Ministerio de Justicia, ΕλλΔνη, 2019, σσ. 599-611, ο οποίος επικρίνει την υπαγωγή των δικαστών στην κατηγορία του δημοσίου υπαλλήλου.

19. Β. BRAMBATI, Safeguarding Judicial Independence? The Court of Justice's Take on Judges' Remuneration in Joined Cases C-146/23 and C-374/23, EU Law Live, 24.03.2025.

20. Σκ. 63 της απόφασης. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 52, κατά τον οποίον δεν νοείται σύγκριση των αποδοχών των δικαστών και των δικηγόρων, λόγω της διαφορετικής φύσης των δύο επαγγελμάτων.

Η σχολιαζόμενη απόφαση, με τρόπο συστηματικό και σαφή, θέτει συγκεκριμένες απαιτήσεις που οφείλουν να τηρούν οι εθνικές ρυθμίσεις για τον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών, προκειμένου να διαφυλάσσεται η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και συνακόλουθα η

αποτελεσματική δικαστική προστασία. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει για μία ακόμη φορά τον ρόλο του ως εγγυητή των θεμελιωδών αξιών της Ένωσης, και ιδίως του κράτους δικαίου.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Νοέμβριος 2024 – Ιανουάριος 2025)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση βασανιστηρίων

Υπόθεση Παναγιωτόπουλος κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 44758/20), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2025

αστυνομική βία – Ρομά – αναποτελεσματική έρευνα – φυλετικές διακρίσεις

Οι τρεις προσφεύγοντες, ο Αθανάσιος Παναγιωτόπουλος, ο Ιωάννης Μπέκος και ο Βασίλειος Λουκάς, είναι Ρομά, Έλληνες υπήκοοι. Σε ένα περιστατικό, που έλαβε χώρα το 2016, συνελήφθησαν όταν, μετά από καταδίωξη της Αστυνομίας, το αυτοκίνητό τους συγκρούστηκε με εκείνο της Αστυνομίας. Παρόλο που κατά τη σύλληψή τους οι προσφεύγοντες δεν αντέδρασαν και ξάπλωσαν κάτω, οι αστυνομικοί άσκησαν σωματική βία και προέβησαν σε ρατσιστικά σχόλια. Υπέστησαν επίσης βία και κατά την ανάκρισή τους στο Α.Τ. Άνω Λιοσίων, προκειμένου να ομολογήσουν τη διάπραξη ποινικών αδικημάτων αλλά και το όνομα του οδηγού που διέφυγε της σύλληψης. Ο πρώτος προσφεύγων νοσηλεύτηκε για δέκα ημέρες στην εντατική μονάδα του Θριάσιου Νοσοκομείου με καρδιακή προσβολή και τραύματα στα γεννητικά του όργανα.

Το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, σε επιστολή του προς τον Αναπληρωτή Υπουργό Προστασίας του Πολίτη, την Εισαγγελία Αθηνών και την Αστυνομική Διεύθυνση Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας, ζήτησε να διενεργηθεί προκαταρκτική εξέταση και ΕΔΕ και να διαταχθεί ιατροδικαστική εξέταση. Σε δεύτερη επιστολή του ζήτησε την ποινική δίωξη των αστυνομικών για πράξεις βασανιστηρίων με ρατσιστικά κίνητρα.

Οι καταγγελίες των προσφευγόντων αφορούσαν παραβιάσεις των ουσιαστικών και διαδικαστικών πτυχών του άρθρου 3. Το Δικαστήριο εξέτασε καταρχάς εάν οι καταγγελίες των προσφευγόντων για κακομεταχείριση διερευνήθηκαν επαρκώς από τις αρχές¹. Συνόψισε τις γενικές αρχές σχετικά με την αποτελεσματικότητα μιας

έρευνας που απαιτείται σύμφωνα με το άρθρο 3 και εκτίθενται στην υπόθεση *Bouyid κατά Βελγίου*².

Επανέλαβε ότι η συμμόρφωση προς τις διαδικαστικές απαιτήσεις του άρθρου 3 αξιολογείται λαμβάνοντας υπόψη διάφορες παραμέτρους, όπως η επάρκεια των μέτρων έρευνας, η συμμετοχή του θύματος και η ανεξαρτησία της έρευνας, οι οποίες είναι αλληλένδετες, χωρίς η κάθε μία απ' αυτές να είναι αυτοσκοπός. Με τα κριτήρια αυτά εξετάζεται ο βαθμός αποτελεσματικότητας της έρευνας. Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ως κρίσιμα τα εξής:

Η καταγγελλόμενη κακομεταχείριση έλαβε χώρα στο πλαίσιο αστυνομικής επιχείρησης. Τα ιατρικά στοιχεία, οι φωτογραφίες και οι καταγγελίες των προσφευγόντων που υποβλήθηκαν στις αρμόδιες αρχές δημιούργησαν εύλογες υποψίες ότι οι τραυματισμοί τους θα μπορούσαν να είχαν προκληθεί από αστυνομική βία. Κατά συνέπεια, οι ελληνικές αρχές είχαν την υποχρέωση να διεξάγουν αποτελεσματική έρευνα των καταγγελιών των προσφευγόντων.

Μετά από την καταγγελία των προσφευγόντων διενεργήθηκε αρχικά προκαταρκτική διοικητική εξέταση από την Αστυνομική Διεύθυνση Αερολιμένα Αθηνών και στη συνέχεια ΕΔΕ από τη Γενική Διεύθυνση Αττικής, που εξέδωσε πόρισμα στις 10 Αυγούστου 2017. Ο Συνήγορος του Πολίτη υπέβαλε τις παρατηρήσεις του στις 22 Μαρτίου 2021. Εν τω μεταξύ, η ποινική έρευνα, που ξεκίνησε στις 10 Ιανουαρίου 2017, ολοκληρώθηκε με διάταξη του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών στις 20 Δεκεμβρίου 2019.

Αναφορικά με την ανεξαρτησία της έρευνας, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τον ισχυρισμό των προσφευγόντων ότι η προκαταρκτική διοικητική έρευνα δεν ήταν ανεξάρτητη, καθώς είχε ανατεθεί στην Αστυνομική Διεύθυνση Αερολιμένα Αθηνών, υπηρεσία που υπάγεται στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής, που είναι η ίδια υπηρεσία που υπηρετούσαν οι κατηγορούμενοι. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι, εάν πράγματι οι αστυνομικοί που διενήργησαν την έρευνα υπάγονταν στην ίδια ιεραρχία με τους αστυνομικούς που ήταν αντικείμενο της έρευνας, τότε προκύπτουν σοβαρές αμφιβολίες για την ικανότητά τους να διεξάγουν ανεξάρτητη έρευνα³.

1. Βλ. ΕΔΔΑ *El-Masri κατά Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* (Προσφυγή No 39630/09), απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2012 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, *Kaverzin κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 23893/03), απόφαση της 15ης Μαΐου 2012, *Baklanov κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 44425/08), απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2013, *Dzhulay κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 24439/06), απόφαση της 3ης Απριλίου 2014, *Chinez κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 2040/12), απόφαση της 17ης Μαρτίου 201, *Yaroshovets κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 74820/10) απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 2015.

2. Προσφυγή No 23380/09, απόφαση της 28ης Σεπτεμβρίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

3. Βλ. ΕΔΔΑ *Durdevic κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 52442/09), απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2011.

Όσον αφορά την ΕΔΕ, το Δικαστήριο σημείωσε ότι διεξήχθη από ειδική υπηρεσία της Αστυνομίας και εποπτεύθηκε από ανεξάρτητη αρχή. Το γεγονός αυτό ενίσχυε το επίπεδο ανεξαρτησίας της έρευνας⁴. Τέλος, δεν αμφισβητήθηκε η ανεξαρτησία της ποινικής έρευνας, ούτε υποβλήθηκε καταγγελία σχετικά με αυτήν.

Αξιολογώντας την επάρκεια της έρευνας, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι δεν διατάχθηκε ιατροδικαστική έρευνα παρά το επανειλημμένο αίτημα των προσφευγόντων. Σχετικό αίτημα υποβλήθηκε επίσης από τον πρώτο προσφεύγοντα κατά την παραμονή του στο νοσοκομείο, το οποίο διαβιβάστηκε στις αρμόδιες αρχές. Σημείωσε επίσης ότι η υποχρέωση των αρχών για διενέργεια ιατροδικαστικής εξέτασης ενεργοποιείται ανεξαρτήτως τυχόν αιτήματος, δεδομένης της μαρτυρίας των προσφευγόντων ότι ξυλοκοπήθηκαν από αστυνομικούς και των τραυμάτων τους, όπως αυτά απεικονίζονται στις φωτογραφίες που λήφθηκαν την επομένη της σύλληψής τους. Εντούτοις, δεν παραγγέλθηκε ιατροδικαστική εξέταση. Το πόρισμα της ΕΔΕ κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι προσφεύγοντες δεν ζήτησαν να υποβληθούν σε ιατροδικαστική εξέταση, συμπέρασμα που επικρίθηκε από τον Συνήγορο του Πολίτη. Τα μόνα ιατρικά έγγραφα της δικογραφίας αφορούσαν τον πρώτο προσφεύγοντα που νοσηλεύθηκε και συντάχθηκαν μετά από την έξοδό του από το νοσοκομείο. Τα έγγραφα αυτά δεν υποκαθιστούν την ιατροδικαστική έκθεση. Η παράλειψη αυτή δεν άρθηκε ούτε στο μεταγενέστερο στάδιο της ΕΔΕ ή της ποινικής έρευνας. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως τονίσει ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι εξαιρετικά σημαντικό να εξετάζεται ιατρικά ο συλληφθείς προτού τεθεί υπό αστυνομική κράτηση. Κάτι τέτοιο, αφενός, διασφαλίζει ότι ο συλληφθείς είναι ικανός να ανακριθεί από την Αστυνομία και, αφετέρου, επιτρέπει στην εναγόμενη Κυβέρνηση να παρέχει εύλογες εξηγήσεις για τα εν λόγω τραύματα⁵.

Επίσης, οι εκθέσεις των εθνικών αρχών που συντάχθηκαν, είτε κατά τη διάρκεια της διοικητικής έρευνας, είτε κατά τη διάρκεια της ποινικής έρευνας, δεν παρείχαν επαρκείς εξηγήσεις για τους τραυματισμούς των προσφευγόντων και, ιδίως, για τον τραυματισμό του πρώτου προσφεύγοντα, τον οποίο το νοσοκομείο τον χαρακτήρισε ως τραυματισμό από «αιχμηρό όργανο» στο όσχεο. Κατά το Δικαστήριο, ένας τέτοιος τραυματισμός δεν μπορεί να προκλήθηκε από τον ίδιο τον προσφεύγοντα που φέρεται να πήδηξε από μια γέφυρα ή κατά την αντίστασή του στη σύλληψη, όπως αναφέρεται στις σχετικές εκθέσεις. Οι εν λόγω εκθέσεις αναφέρουν απλώς ότι οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να είχαν τραυματιστεί κατά τη διάρκεια

της σύγκρουσης του αυτοκινήτου τους, κατά την προσπάθειά τους να διαφύγουν από τον τόπο της σύγκρουσης, κατά την πτώση από γέφυρα ή λόγω αντίστασης κατά της σύλληψης, χωρίς να παρέχουν όμως εξηγήσεις ή περιγραφή των τραυματισμών. Σημειώνεται επίσης ότι οι αστυνομικοί κατέθεσαν ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν στο αστυνομικό τμήμα εμφανή τραύματα, όμως οι καταθέσεις αυτές έρχονται σε αντίθεση με τις φωτογραφίες του δεύτερου και του τρίτου προσφεύγοντα, που λήφθηκαν από τον εκπρόσωπό τους πέντε ημέρες μετά από τη σύλληψή τους και οι οποίες δείχνουν μώλωπες στο πρόσωπο του τρίτου. Συνεπώς, το Δικαστήριο σημειώνει ότι προσβλήθηκε η αξιοπιστία των καταθέσεων των αστυνομικών, χωρίς όμως να υπάρχει καμία σχετική αναφορά στις διάφορες εκθέσεις.

Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι δεν συμμετείχαν επαρκώς στην έρευνα, καθώς δεν είχαν πρόσβαση στα έγγραφα που συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο της ΕΔΕ, παρά μόνο κατά τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου. Το Δικαστήριο σημείωνε ότι, εν προκειμένω, προκύπτει από τα στοιχεία που έχει ενώπιόν του ότι οι προσφεύγοντες δεν συμμετείχαν στην έρευνα στον βαθμό που ήταν αναγκαίος για να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Η δημοσιοποίηση αστυνομικών εκθέσεων και αποδεικτικού υλικού μπορεί να περιλαμβάνει ευαίσθητα ζητήματα με επιζήμιες συνέπειες για ιδιώτες ή για άλλες έρευνες. Επομένως, δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτονόητο ότι ένα θύμα ή οι συγγενείς του μπορούν να έχουν πρόσβαση στη σχετική έρευνα, όταν αυτή εξελίσσεται. Η πρόσβαση αυτή μπορεί να δοθεί σε άλλα στάδια των διαδικασιών και οι ανακριτικές αρχές δεν είναι υποχρεωμένες να ικανοποιούν κάθε αίτημα για ένα συγκεκριμένο μέτρο κατά τη διάρκεια της έρευνας⁶.

Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τις πολλαπλές ελλείψεις σε όλα τα στάδια της έρευνας, την έλλειψη ιατροδικαστικής εξέτασης, τις αντιθέσεις στις καταθέσεις των αστυνομικών – οι οποίες θέτουν υπό αμφισβήτηση την πληρότητα της έρευνας – και τη διάρκεια της ποινικής και της διοικητικής έρευνας, απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης σχετικά με την έλλειψη της ιδιότητας του θύματος των προσφευγόντων και διαπίστωσε παραβίαση της διαδικαστικής πτυχής του άρθρου 3.

Παραβίαση άρθρου 3 (διαδικαστική πτυχή).

Στη συνέχεια, προχώρησε στην εξέταση της καταγγελλόμενης παραβίασης της ουσιαστικής πτυχής του άρθρου 3. Αναφορικά με τον πρώτο προσφεύγοντα, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι, σύμφωνα με τα έγγραφα του νοσοκομείου, είχε υποστεί τραύμα δέκα εκατοστών στο όσχεο. Οι εξηγήσεις που δόθηκαν κατά τη διάρκεια της επίσημης

4. Βλ. ΕΔΔΑ *Zelilof κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 17060/03), απόφαση της 24ης Μαΐου 2007.

5. Βλ. ΕΔΔΑ *Andersen κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 42660/11), απόφαση της 26ης Απριλίου 2018.

6. Βλ. ΕΔΔΑ *Stevan Petrovic κατά Σερβίας* (Προσφυγή No 6097/16), απόφαση της 20ής Απριλίου 2021.

έρευνας περί πρόκλησης των τραυμάτων ως αποτέλεσμα της πτώσης από τη γέφυρα ή του τροχαίου ή κατά την προσπάθεια αντίστασης στη σύλληψη, δεν κρίθηκαν πειστικές για την αιτιολόγηση του συγκεκριμένου τραύματος, το οποίο εκ της φύσης του δεν θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα των ανωτέρω περιστάσεων. Αντιθέτως, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του την εξήγηση του ιατροδικαστή, ότι ο τραυματισμός αυτός προκλήθηκε πιθανότατα από αιχμηρό άκρο κιγκλιδώματος, κατά την προσπάθεια του προσφεύγοντος να σκαρφαλώσει πάνω από έναν φράκτη. Θεωρεί την εξήγηση αυτή ως εύλογη. Επιπλέον, δεν παραβλέπει το γεγονός ότι ο πρώτος προσφεύγων δεν έδωσε στην κατάθεσή του λεπτομέρειες σχετικά με τις ακριβείς συνθήκες της καταγγελλόμενης κακομεταχείρισής του που είχε ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό του. Ο τρίτος προσφεύγων δήλωσε ότι ο δεύτερος προσφεύγων δέχθηκε επίθεση με στυλό κατά τη μεταφορά του στο αστυνομικό τμήμα. Ωστόσο, κανείς από τους προσφεύγοντες δεν πρόβαλε τέτοιον ισχυρισμό σε κάποιο στάδιο των εθνικών ερευνών. Ο πρώτος προσφεύγων, συνεπώς, δεν παρέσχε αναλυτικές εξηγήσεις και λεπτομέρειες για την κακομεταχείριση που καταγγέλλει και προκύπτουν ανακολουθίες στους ισχυρισμούς των προσφευγόντων αναφορικά με τον συγκεκριμένο τραυματισμό. Λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις, το Δικαστήριο δεν μπορεί να αποδείξει, πέραν πάσας αμφιβολίας, ότι ο εν λόγω τραυματισμός ήταν αποτέλεσμα κακομεταχείρισης εκ μέρους των αστυνομικών.

Αναφορικά με τον πόνο στο στήθος του πρώτου προσφεύγοντα και την υποκείμενη καρδιακή πάθηση που περιγράφεται στην ανωτέρω ιατρική πραγματογνωμοσύνη, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι δεν είχε σχέση με το καταγγελλόμενο περιστατικό καθότι μια τέτοια κατάσταση δεν θα μπορούσε να προκληθεί από κακομεταχείριση, καθώς για να εμφανιστούν τα σχετικά συμπτώματα απαιτείται η πάροδος μηνών ή και χρόνων.

Τέλος, όσον αφορά τα υπόλοιπα τραύματα του πρώτου προσφεύγοντα, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, σύμφωνα με την ιατροδικαστική γνωμάτευση, έφερε εκδορές στη δεξιά περιοχή της αυχενικής μοίρας της σπονδυλικής στήλης και στο δεξί ρουθούνι, καθώς και εκχύμωση κάτω από το αριστερό βλέφαρο. Σύμφωνα με τον ιατροδικαστή, ο πρώτος τραυματισμός ήταν συμβατός με το γεγονός ότι ο πρώτος προσφεύγων είχε υποστεί κεφαλοκλείδωμα, προκειμένου να ακινητοποιηθεί. Τα τραύματά του στο πρόσωπο συνάδουν με τη δική του αφήγηση περί κακομεταχείρισης και βίας που υπέστη στον λαιμό και στο κεφάλι του.

Το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τη γνώμη του ιατροδικαστή ότι ούτε το αυτοκινητιστικό ατύχημα ούτε η πτώση του προσφεύγοντα από τη γέφυρα θα μπορούσε να προκαλέσει τα τραύματα στον πρώτο προσφεύγοντα. Θέωρησε εύλογη την εξήγηση της εναγόμενης Κυβέρνησης,

ότι τα τραύματα στον αυχένα και το πρόσωπο του πρώτου προσφεύγοντα θα μπορούσαν να είναι αποτέλεσμα της βίας που ασκήθηκε εναντίον του λόγω της αντίστασής του στη σύλληψη. Σημείωσε, όμως, ότι οι προσφεύγοντες διαφώνησαν έντονα ότι αντιστάθηκαν κατά τη σύλληψή τους στο μπαλκόνι. Όσον αφορά τον ισχυρισμό της εναγόμενης Κυβέρνησης, ότι η βία που ασκήθηκε από την Αστυνομία ήταν απολύτως αναγκαία εξαιτίας της συμπεριφοράς του πρώτου προσφεύγοντα, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η έρευνα των εθνικών αρχών δεν διευκρίνισε το είδος και το επίπεδο της βίας που χρησιμοποιήθηκε εναντίον των προσφευγόντων και δεν εξέτασε το ζήτημα του κατά πόσον η χρήση βίας ήταν απολύτως αναγκαία υπό τις περιστάσεις. Τα συμπεράσματα της έρευνας που βασίστηκαν εξ ολοκλήρου στις καταθέσεις των αστυνομικών, συμπεριλαμβανομένων και των καταθέσεων των αστυνομικών που φέρονται να άσκησαν βία κατά των προσφευγόντων, απέτυχαν να προσδιορίσουν την ακριβή αλληλουχία των γεγονότων, τις συγκεκριμένες τεχνικές που εφαρμόστηκαν και πώς αυτές συσχετίζονται με τις συγκεκριμένες ενέργειες του πρώτου προσφεύγοντα.

Παραβίαση άρθρου 3 (ουσιαστική πτυχή) για τον πρώτο προσφεύγοντα.

Όσον αφορά τον δεύτερο προσφεύγοντα, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, ελλείψει ιατρικών εγγράφων, τα μοναδικά αποδεικτικά στοιχεία που είχε στη διάθεσή του ήταν οι φωτογραφίες που τράβηξε ο δικηγόρος τους την επομένη της ημέρας που αφέθηκαν ελεύθεροι οι προσφεύγοντες, δηλαδή στις 13 Οκτωβρίου 2016 (η γνησιότητα των οποίων δεν αμφισβητείται από την εναγόμενη Κυβέρνηση), και η ιατροδικαστική πραγματογνωμοσύνη που διατάχθηκε χρόνια αργότερα από τα πολιτικά δικαστήρια, στα οποία προσέφυγε ο πρώτος προσφεύγων. Σημείωσε επίσης ότι, οι φωτογραφίες που λήφθηκαν από την Αστυνομία της επομένη της σύλληψης των προσφευγόντων, πάνω στις οποίες ο ιατροδικαστής βασίστηκε κατά τη διενέργεια της πραγματογνωμοσύνης που διενεργήθηκε στο πλαίσιο της διαδικασίας στα αστικά δικαστήρια, δεν τέθηκαν στη διάθεσή του. Επομένως, το Δικαστήριο, κατά την εξέταση της καταγγελλόμενης παραβίασης του ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 3, βασίστηκε αναγκαστικά στις φωτογραφίες που είχε στη διάθεσή του και στην ιατροδικαστική πραγματογνωμοσύνη.

Ο δεύτερος προσφεύγων, βάσει των φωτογραφιών, δεν έφερε εμφανή τραύματα. Σύμφωνα με την ιατροδικαστική πραγματογνωμοσύνη, έφερε μια μικρή εκδορά 0,5 εκατοστών στο δεξί ζυγωματικό, μια εκδορά στη δεξιά περιοχή και μια στην αριστερή περιοχή της αυχενικής μοίρας της σπονδυλικής στήλης, ευρήματα συμβατά με το καταγγελλόμενο κεφαλοκλείδωμα. Οι κακώσεις αυτές διαπιστώνονται συχνά σε συλληφθέντες που αντιστέκονται κατά τη σύλληψή τους και ακινητοποιούνται.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ανωτέρω κακώσεις δεν αρ-

κούν για να φτάσουν στο όριο σοβαρότητας που απαιτεί το άρθρο 3. Ειδικότερα, οι φωτογραφίες δεν έδειξαν κάποιο τραύμα στον δεύτερο προσφεύγοντα και η ιατροδικαστική πραγματογνωμοσύνη ανέφερε μόνο κάποιες μικρές εκδορές. Ελλείπει λεπτομερούς αφήγησης του δεύτερου προσφεύγοντα για το πώς προκλήθηκαν οι εκδορές αυτές, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι δεν αποτελούσαν αποδεικτικά στοιχεία ικανά να μεταθέσουν το βάρος απόδειξης στην εναγόμενη Κυβέρνηση. Λαμβάνοντας υπόψη την ανωτέρω διαπίστωση, ότι δεν διεξήχθη αποτελεσματική έρευνα, το Δικαστήριο δεν δύναται να συμπεράνει εάν ο δεύτερος προσφεύγων υπέστη κακομεταχείριση από του αστυνομικούς. Κατά συνέπεια, κατέληξε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 3 αναφορικά με τον δεύτερο προσφεύγοντα.

Μη παραβίαση άρθρου 3 (ουσιαστική πτυχή) για τον δεύτερο προσφεύγοντα.

Όσον αφορά στον τρίτο προσφεύγοντα, το Δικαστήριο σημείωσε ότι – όπως και για τον δεύτερο προσφεύγοντα – θα πρέπει να βασιστεί στις φωτογραφίες που τράβηξε ο δικηγόρος του στις 14 Οκτωβρίου 2016 και στην έκθεση της ιατροδικαστικής πραγματογνωμοσύνης που διενεργήθηκε στο πλαίσιο της διαδικασίας ενώπιον των αστικών δικαστηρίων που προσέφυγε ο πρώτος προσφεύγων.

Σύμφωνα με τις εν λόγω φωτογραφίες, ο τρίτος προσφεύγων έφερε μώλωπες κάτω από τα μάτια του. Η ιατροδικαστική έκθεση που βασίστηκε στις φωτογραφίες της Αστυνομίας ανέφερε ένα τραύμα αριστερά της μετωπικής περιοχής του προσώπου, μια εκχύμωση κάτω από το δεξί μάτι, μια εκχύμωση κάτω από το αριστερό βλέφαρο και εκχυμώσεις στο κάτω χείλος. Οι τραυματισμοί αυτοί, που απεικονίζονται στις φωτογραφίες που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο, αποτελούν, εκ πρώτης όψεως, αποδεικτικά στοιχεία ικανά να μεταθέσουν στην εναγόμενη Κυβέρνηση το βάρος απόδειξης και παροχής εξηγήσεων για το πώς και πότε προκλήθηκαν οι τραυματισμοί του τρίτου προσφεύγοντα. Εν προκειμένω, η εναγόμενη Κυβέρνηση, στις παρατηρήσεις της, αναφέρθηκε στα πορίσματα της ΕΔΕ και της ποινικής έρευνας, τα οποία απέδωσαν τους τραυματισμούς των προσφευγόντων είτε στην προσπάθειά τους να διαφύγουν πηδώντας από μια γέφυρα είτε στο τροχαίο ατύχημα που ενεπλάκησαν είτε στην αναγκαία βία που χρησιμοποιήσαν οι αστυνομικοί στην προσπάθειά τους να τους συλλάβουν, καθώς αντιστάθηκαν στη σύλληψή τους.

Το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τις εξηγήσεις της εναγόμενης Κυβέρνησης και εκτίμησε ότι ήταν εύλογη η εξήγηση που δόθηκε για τον τρίτο προσφεύγοντα, ότι δηλαδή τα τραύματά του οφείλονταν στην αντίστασή του κατά τη σύλληψη. Όμως, θεώρησε ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν απέκρουσε τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων για χρήση υπερβολικής βίας κατά τη σύλληψή τους. Συνεπώς, συμπέρανε ότι ο τρίτος προσφεύ-

γων υπέστη απάνθρωπη μεταχείριση κατά παράβαση του άρθρου 3.

Παραβίαση άρθρου 3 (ουσιαστική πτυχή) για τον τρίτο προσφεύγοντα.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε τυχόν παραβίαση του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 14. Είχε ήδη διαπιστώσει ότι οι ελληνικές αρχές παραβίασαν το άρθρο 3, αποτυγχάνοντας να διεξάγουν αποτελεσματική έρευνα για την κακομεταχείριση που κατήγγειλαν οι προσφεύγοντες. Για τους ίδιους λόγους που αναφέρθηκαν ανωτέρω κατά την εξέταση της παραβίασης του διαδικαστικού σκέλους του άρθρου 3, η υποχρέωση των αρχών να διεξάγουν αποτελεσματική έρευνα για πιθανά ρατσιστικά κίνητρα για την κακομεταχείριση που κατήγγειλαν οι προσφεύγοντες προέκυψε από τη στιγμή που αυτοί κατήγγειλαν ότι η κακομεταχείρισή τους από τους αστυνομικούς οφειλόταν στην εθνική τους καταγωγή.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο θεώρησε ότι το καθήκον των αρχών να ερευνήσουν τυχόν ρατσιστικά κίνητρα για τη βία αποτελούσε διαδικαστική υποχρέωση που απέρρεε από το άρθρο 3. Παράλληλα, το καθήκον αυτό πορευόταν από το άρθρο 14 της Σύμβασης, που όριζε τη διασφάλιση των θεμελιωδών αρχών που κατοχυρώνονται στο άρθρο 3 χωρίς διακρίσεις. Λόγω της αλληλοεπίδρασης των δύο αυτών διατάξεων, ζητήματα όπως αυτά της παρούσας υπόθεσης μπορούν να εξεταστούν υπό το πρίσμα της μίας από τις δύο διατάξεις ή μπορεί να απαιτείται εξέτασή τους βάσει και των δύο διατάξεων. Αυτό αποφασίζεται σε κάθε περίπτωση βάσει των γεγονότων της υπόθεσης και ανάλογα με τους ισχυρισμούς που διατυπώνονται. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο θεώρησε ότι έπρεπε να εξετάσει χωριστά την καταγγελία ότι υπήρξε επίσης παράλειψη έρευνας πιθανού αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ των καταγγελλόμενων ρατσιστικών συμπεριφορών και της καταγγελλόμενης κακομεταχείρισης.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι προσφεύγοντες επανειλημμένα υποστήριξαν ενώπιον των ανακριτικών αρχών ότι η κακομεταχείρισή τους οφειλόταν στην εθνική τους καταγωγή. Εν όψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι ανακριτικές αρχές είχαν στη διάθεσή τους επαρκείς πληροφορίες ώστε να ερευνήσουν πιθανά ρατσιστικά κίνητρα για την κακομεταχείριση που κατήγγειλαν οι προσφεύγοντες.

Από το υλικό της δικογραφίας δεν προέκυπτε με σαφήνεια εάν πράγματι εξετάστηκαν πιθανά ρατσιστικά κίνητρα των αστυνομικών. Δεν προέκυπτε εάν οι ανακριτικές αρχές ερευνήσαν τις καταγγελίες των προσφευγόντων ότι υπέστησαν λεκτική κακοποίηση ή εάν έγινε κάποια έρευνα για το κατά πόσον οι εν λόγω αστυνομικοί είχαν εμπλακεί και προηγουμένως σε παρόμοια περιστατικά ή εάν είχαν κατηγορηθεί στο παρελθόν για ρατσισμό κατά των Ρομά. Ούτε διαπιστώθηκε ότι έγινε κάποια έρευνα

για τον τρόπο με τον οποίο οι αστυνομικοί εκτελούσαν τα καθήκοντά τους όταν είχαν να κάνουν με εθνοτικές μειονοτικές ομάδες.

Επομένως, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι αρχές δεν εκπλήρωσαν την υποχρέωσή τους, βάσει του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3, να διερευνήσουν εάν υπήρξε διακριτική μεταχείριση στα επίμαχα περιστατικά. Απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης σχετικά με έλλειψη της ιδιότητας του θύματος των προσφευγόντων και διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 υπό τη διαδικαστική του πτυχή.

Παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίδασε σε κάθε προσφεύγοντα ως αποζημίωση για τη θετική βλάβη που υπέστησαν το ποσό των 120 ευρώ και για την ηθική βλάβη το ποσό των 20.000 ευρώ στον πρώτο και στον τρίτο προσφεύγοντα και το ποσό των 12.000 ευρώ στον δεύτερο προσφεύγοντα.

Υπόθεση A.R.E. κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 15783/21), απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2025

επαναπροώθηση χωρίς εξέταση αιτήματος ασύλου – συστηματικές επαναπροωθήσεις (pushbacks) στην Τουρκία

Η προσφεύγουσα, υπήκοος Τουρκίας, καταδικάστηκε σε φυλάκιση, το 2019, από τα δικαστήρια της Τουρκίας για συμμετοχή σε οργάνωση που θεωρείται από τις τουρκικές αρχές ως τρομοκρατική. Στις 4 Μαΐου 2019, εισήλθε παρανόμως στην Ελλάδα από τον Έβρο, με σκοπό να αιτηθεί διεθνή προστασία. Τις πρώτες πρωινές ώρες επικοινωνήσε μέσω της εφαρμογής WhatsApp με τον αδελφό της, που βρισκόταν στην Ελλάδα από το 2018 και είχε λάβει άσυλο, προκειμένου να τον ενημερώσει για την τοποθεσία της και να στείλει δικηγόρο για να αναλάβει τη διαδικασία της αιτήσεώς της για παροχή ασύλου. Το μεσημέρι, ενώ περίμενε τον αδελφό της, την συνέλαβε η Αστυνομία σε μια πλατεία στη Νέα Βύσσα και κρατήθηκε, οπότε και υπέβαλε αίτημα παροχής ασύλου. Κρατήθηκε σε αστυνομικό τμήμα για 4 ώρες περίπου και το βράδυ της ίδιας ημέρας μεταφέρθηκε με φορτηγό στον ποταμό Έβρο από άτομα που φορούσαν μάσκες που κάλυπταν όλο το πρόσωπο. Εκεί επιβιβάστηκε σε μικρό φουσκωτό σκάφος και «επαναπροωθήθηκε» πίσω στην Τουρκία. Την επόμενη ημέρα συνελήφθη από τις τουρκικές αρχές και οδηγήθηκε στις φυλακές.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα εσωτερικά ένδικα μέσα που πρότεινε η Κυβέρνηση ήταν αναποτελεσματικά αναφορικά με τις καταγγελίες περί επαναπροωθήσεων και τις παραβιάσεις που φέρονται να διαπράττονται κατά τη διάρκεια αυτών των επαναπροωθήσεων. Έκρινε επίσης ότι υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι υφίσταται μια συστη-

ματική εθνική πρακτική επαναπροώθησης (pushback) υπηκόων τρίτων χωρών από τις ελληνικές αρχές προς την Τουρκία, καθώς και ότι η σύλληψη και η κράτηση των παράτυπων μεταναστών, ως ένα είδος προσωρινής αναγκαστικής εξαφάνισης, αποτελούσε μέρος του *modus operandi* κατά την πρακτική της επαναπροώθησης. Στην ίδια διαπίστωση είχαν καταλήξει τόσο εθνικά όργανα για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσο και διεθνείς οργανισμοί, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και τα Ηνωμένα Έθνη, των οποίων ο ειδικός εισηγητής για τα δικαιώματα των μεταναστών είχε υποστηρίξει ότι στην Ελλάδα οι επαναπροωθήσεις στα χερσαία και στα θαλάσσια σύνορα ήταν πλέον συνήθης πρακτική.

Λαμβάνοντας υπόψη τον αριθμό, την ποικιλία και την ομοφωνία των σχετικών πηγών, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν σοβαρές ενδείξεις πως υπήρχε μια συστηματική πρακτική επαναπροωθήσεων υπηκόων τρίτων χωρών από τις ελληνικές αρχές από τον Έβρο προς την Τουρκία. Τέλος, έκρινε ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν αντέκρουσε επαρκώς τα σχετικά αποδεικτικά στοιχεία, παρέχοντας μια ικανοποιητική και πειστική εξήγηση.

Το γεγονός ότι το Δικαστήριο διαπιστώνει συστηματική πρακτική επαναπροωθήσεων από την εναγόμενη Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι η προσφεύγουσα απεκδύεται της υποχρέωσής της να εισφέρει αποδεικτικά στοιχεία για τα πραγματικά περιστατικά της καταγγελίας της. Συνεπώς, αξιολογώντας τα στοιχεία που προσκόμισε η προσφεύγουσα, έκρινε ότι αποτελούν χωριστά και εκ πρώτης όψεως αποδεικτικά στοιχεία που στηρίζουν την εκδοχή της και, ως εκ τούτου, εναπόκειται στις ελληνικές αρχές να αποδείξουν ότι η προσφεύγουσα δεν είχε εισέλθει στην Ελλάδα και δεν είχε επαναπροωθηθεί προς την Τουρκία κατά την περίοδο που ισχυρίστηκε. Όμως, η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν προσκόμισε στοιχεία που να αντικρούουν τα αποδεικτικά στοιχεία της προσφεύγουσας.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αποδείχθηκε επαρκώς ότι η προσφεύγουσα είχε εισέλθει στην Ελλάδα στις 4 Μαΐου 2019 και είχε συλληφθεί και κρατηθεί εκεί προτού σταλεί πίσω στην Τουρκία, όπου και συνελήφθη ξανά την επόμενη ημέρα. Οι ισχυρισμοί, συνεπώς, της προσφεύγουσας κρίθηκαν επαρκώς πειστικοί και τεκμηριωμένοι, πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας.

Στη συνέχεια, σημείωσε ότι, βάσει πολλαπλών αναφορών, δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ως προς τους πραγματικούς κινδύνους που αντιμετώπιζαν οι ύποπτοι πολιτικοί αντίπαλοι μετά από την απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία το 2016. Παρατήρησε ότι η προσφεύγουσα είχε σταλεί πίσω στην Τουρκία, χωρίς να προηγηθεί εξέταση των κινδύνων που αντιμετώπιζε υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της Σύμβασης ή λαμβάνοντας υπόψη το αίτημά της για παροχή διεθνούς προστασίας. Τέλος, σημείωσε ότι, παρόλο που η προσφεύγουσα είχε εκφράσει φόβους

σχετικά με την κακομεταχείριση που θα μπορούσε να υποστεί εάν επέστρεφε στην Τουρκία, εντούτοις οι ελληνικές αρχές αγνόησαν το αίτημά της για άσυλο, κατά παράβαση των άρθρων 3 και 13 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρων 3 και 13 της Σύμβασης.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι σχετικές εκθέσεις και οι παρατηρήσεις ορισμένων παρεμβαίνόντων στην παρούσα υπόθεση έδειξαν ότι η σύλληψη και η κράτηση των παράτυπων μεταναστών, δηλαδή ένα είδος προσωρινής αναγκαστικής εξαφάνισης, αποτελούσαν μέρος του *modus operandi* που παρατηρούνταν σε σχέση με την πρακτική της επαναπροώθησης. Η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν παρέσχε καμία απόδειξη που να αντικρούει τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο δεν έχει κανέναν λόγο να αμφιβάλλει ότι η προσφεύγουσα ήταν θύμα κράτησης με σκοπό την επαναπροώθησή της. Σημείωσε ότι, στον βαθμό που η άτυπη κράτησή της ήταν προϋπόθεση της επαναπροώθησής της, δεν είχε καμία νομική βάση για τους σκοπούς του άρθρου 5 παρ. 1. Είχαν επίσης παραβιαστεί τα δικαιώματα της άμεσης ενημέρωσης για τους λόγους της κράτησής της και το δικαίωμα να κριθεί η νομιμότητα της κράτησής της ταχέως από δικαστήριο.

Παραβίαση άρθρου 5 της Σύμβασης.

Τέλος, όσον αφορά την έλλειψη αποτελεσματικής προσφυγής σχετικά με τις εν λόγω καταγγελίες, το Δικαστήριο έκρινε ότι το εθνικό νομικό σύστημα δεν παρείχε αποτελεσματικό ένδικο μέσο αναφορικά με τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας για παραβιάσεις των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης κατά την επαναπροώθηση. Επιπλέον, σημείωσε ότι η έρευνα που διεξήγαγαν οι εθνικές αρχές μετά από την καταγγελία της προσφεύγουσας υπολείπεται κατά πολύ των απαιτήσεων αποτελεσματικότητας που θεσπίζει η Σύμβαση.

Παραβίαση άρθρου 13 σε συνδυασμό με τα άρθρα 2 και 3 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 20.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση Εκκλησία της Ελλάδος κατά της Ελλάδας (Προσφυγή Νο 44547/15), απόφαση της 22ας Ιανουαρίου 2025

■ *απαράδεκτη αγωγή – πιστοποιητικό ΕΝΦΙΑ*

Η προσφεύγουσα, η Εκκλησία της Ελλάδος, διαχειρίζεται την ακίνητη περιουσία της Ιεράς Μονής Ασωμάτων Πετράκη, η οποία κατέχει τρεις εκτάσεις συνολικής επιφανεί-

ας 319.000 τ.μ. στον νομό Αττικής. Το Γραφείο Διαχείρισης Εκκλησιαστικής Περιουσίας και η Ιερά Μονή Ασωμάτων Πετράκη, το 1978, με συμβολαιογραφική πράξη, μεταβίβασαν λόγω δωρεάς την έκταση στο Ελληνικό Δημόσιο για την ανέγερση νοσοκομείου υπό τον όρο της διάθεσης ορισμένου αριθμού κλινών για τη δωρεάν υγειονομική περίθαλψη των ιερέων της Εκκλησίας της Ελλάδος και μελών των οικογενειών τους. Η πράξη της δωρεάς περιείχε διαλυτική αίρεση σύμφωνα με την οποία, εάν το νοσοκομείο δεν κατασκευαζόταν εντός δέκα ετών, η δωρεά θα ανακαλούνταν αυτόματα με μονομερή δήλωση του δωρητή. Το νοσοκομείο τελικά δεν κατασκευάστηκε. Τον Απρίλιο του 2013, η Εκκλησία ζήτησε από τον Υπουργό Οικονομικών να επιστρέψει την ακίνητη περιουσία στη Μονή. Στη συνέχεια, άσκησε αγωγή με αίτημα να αναγνωριστεί η Μονή Ασωμάτων Πετράκη ως κυρία της εν λόγω έκτασης και να διαταχθεί εκποίηση της έκτασης από το Ελληνικό Δημόσιο. Στις προτάσεις της, η Εκκλησία της Ελλάδος υποστήριξε ότι δεν ήταν υποχρεωμένη να υποβάλει πιστοποιητικό ΕΝΦΙΑ, καθώς το Ελληνικό Δημόσιο είχε την κυριότητα της επίδικης έκτασης και, ως εκ τούτου, ήταν αρμόδιο να το υποβάλει. Επικαλέστηκε περαιτέρω νομολογία ως προς την αντισυνταγματικότητα της εν λόγω απαίτησης. Το Πρωτοδικείο Αθηνών, με απόφασή του, έκρινε απαράδεκτη τη συζήτηση της αγωγής, διότι η Εκκλησία της Ελλάδος δεν είχε καταθέσει το πιστοποιητικό ΕΝΦΙΑ. Δεν ασκήθηκε έφεση. Τον Σεπτέμβριο του 2015, η Εκκλησία της Ελλάδος προσέφυγε στο Δικαστήριο.

Το 2018, η προσφεύγουσα κατέθεσε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου αίτηση ανάκλησης της ανωτέρω αποφάσεως του Πρωτοδικείου Αθηνών. Υποστήριξε ότι δεν είχε καταθέσει, όπως απαιτείται, το πιστοποιητικό ΕΝΦΙΑ, από το οποίο να προκύπτει ότι είχε καταβληθεί ο φόρος ακίνητης περιουσίας για τα τελευταία πέντε έτη, γιατί τα δικαστήρια δεν είχαν ακόμη αποφανθεί σχετικά με το εάν είχε εκπληρωθεί η προϋπόθεση της αρχικής δωρεάς ή, αν είχε εκπληρωθεί, τότε η Ιερά Μονή Ασωμάτων Πετράκη είχε αποκατασταθεί ως ιδιοκτήτρια της εν λόγω έκτασης. Κατά την προσφεύγουσα, η υποχρέωση υποβολής φορολογικού πιστοποιητικού ήταν αδύνατον να τηρηθεί και αντίθετη προς το Σύνταγμα, το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και το δικαίωμα απόλαυσης της ιδιοκτησίας. Η συζήτηση δεν έπρεπε να κηρυχθεί απαράδεκτη λόγω μη τήρησης μιας απαίτησης που δεν προβλεπόταν στον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, αλλά σε ειδική φορολογική νομοθεσία που εξυπηρετούσε φορολογικούς σκοπούς. Ο φόρος δεν είχε σημασία για την έκβαση της υπόθεσης και την ορθή απονομή της δικαιοσύνης και θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί από τις φορολογικές αρχές.

Τον Μάιο του 2019, το Πρωτοδικείο Αθηνών απέρριψε την αγωγή κρίνοντας ότι, για να θεωρηθεί παραδεκτή η συζήτηση, δεν ήταν απαραίτητο να έχει υπολογιστεί και

καταβληθεί ο ενιαίος φόρος ακίνητης περιουσίας για το εν λόγω ακίνητο, αλλά μόνο να έχει συμπεριληφθεί το ακίνητο στη σχετική δήλωση προς την αρμόδια αρχή. Η απαίτηση αυτή δεν έθιγε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο ή την ουσία του δικαιώματος ιδιοκτησίας. Όσον αφορά το αίτημα για την εξακρίβωση της συνδρομής της προϋπόθεσης στην οποία είχε υπαχθεί η αρχική δωρεά, το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι αυτό αποτελούσε προδικαστικό ερώτημα για την υποστήριξη των αξιώσεων της προσφεύγουσας και δεν μπορούσε να διαχωριστεί από αυτές. Συνεπώς, απέρριψε την αίτηση ανάκλησης της προσφεύγουσας.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση υποστήριξε ότι η προσφεύγουσα δεν είχε εγείρει στα εθνικά δικαστήρια την καταγγελλόμενη παραβίαση των δικαιωμάτων της βάσει της Σύμβασης και, ως εκ τούτου, δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα.

Το Δικαστήριο θεωρεί ότι η ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης σχετικά με την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων συνδέεται στενά με την ουσία της καταγγελίας κατά το άρθρο 6 παρ. 1, καθώς αφορά το πεδίο εφαρμογής, την ερμηνεία και την εφαρμογή από τα εθνικά δικαστήρια και τις αρχές της υποχρέωσης υποβολής φορολογικού πιστοποιητικού σε διαδικασίες που αφορούν ακίνητη περιουσία. Συνεπώς, το Δικαστήριο κήρυξε παραδεκτή την προσφυγή.

Εξετάζοντας στη συνέχεια την ουσία της υπόθεσης, το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο ΕΝΦΙΑ αποτελεί παράδειγμα μέτρων που αποσκοπεί στη διατήρηση της δημοσιονομικής σταθερότητας και την είσπραξη δημοσίων εσόδων. Όπως ορίστηκε στην υπόθεση *Κουφάκη και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας*⁷, η ύπαρξη έκτακτης κρίσης των δημοσίων οικονομικών που αποτελούσε σοβαρή απειλή για την εθνική οικονομία είχε δικαιολογήσει τη λήψη μέτρων όπως η μείωση μισθών και συντάξεων, η αποκατάσταση της φορολογικής δικαιοσύνης και η αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής, καθώς και η αναθεώρηση των διαδικασιών ελέγχου και λογιστικού ελέγχου των δημοσίων οικονομικών. Το Δικαστήριο έχει κρίνει⁸ ότι το κράτος δικαιολογείται να λάβει μέτρα για την επίτευξη των στόχων της διατήρησης της οικονομικής σταθερότητας και της αναδιάρθρωσης του χρέους του προς το συμφέρον της κοινότητας και, συνεπώς, ότι τα επίμαχα μέτρα θεωρήθηκαν ότι θεσπίστηκαν προς το δημόσιο συμφέρον. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι η υποχρέωση προσκόμισης του πιστοποιητικού ΕΝΦΙΑ δεν επέβαλε οικονομικό περιορισμό στην πρόσβαση σε δικαστήριο, ο οποίος δικαιολογείται από το συμφέρον της δικαιοσύνης της δικαιοσύνης. Δέχεται ότι η διασφάλι-

ση της είσπραξης του ΕΝΦΙΑ εντάσσεται στο πρόγραμμα μέτρων που αποσκοπούν στην εξασφάλιση του υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους και την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών και ότι επιδιώκει θεμιτό σκοπό.

Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι το κράτος παραμένει ελεύθερο να καθορίζει τη διαδικασία με την οποία θα πραγματοποιείται η πρόσβαση σε δικαστήριο, καθώς και τον τρόπο είσπραξης των φόρων⁹. Σημειώνει, ωστόσο, ότι η επίμαχη απαίτηση, που εξαρτούσε το παραδεκτό της εκδίκασης της αγωγής με την οποία διεκδικείται ακίνητη περιουσία από την εκπλήρωση φορολογικής υποχρέωσης, οδήγησε σε αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων που την έκριναν αντίθετη προς το Σύνταγμα και το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της προσφεύγουσας, υποχρεούνταν να καταβάλει ως φόρο το ποσό των 500.000 ευρώ περίπου για την πενταετία συνολικά. Το Δικαστήριο απέδωσε σημασία στον ισχυρισμό της προσφεύγουσας ότι, εάν έχανε την υπόθεση, δεν θα μπορούσε να πετύχει την επιστροφή του καταβληθέντος φόρου, γεγονός που η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν αμφισβήτησε. Παρατήρησε, επίσης, ότι το Δημόσιο, το οποίο είχε απαλλαγεί από την καταβολή του ΕΝΦΙΑ, μπορούσε να κινηθεί δικαστικά για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, χωρίς να χρειάζεται να συμμορφωθεί με την εν λόγω απαίτηση.

Κατά την εκτίμηση της συμβατότητας με τη Σύμβαση του περιορισμού που επιβλήθηκε στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο οφείλει να εξετάσει τις περιστάσεις και τον τρόπο με τον οποίο η επίμαχη διάταξη¹⁰ εφαρμόστηκε στην προσφεύγουσα. Συνεπώς, το Δικαστήριο κρίνει ότι το Πρωτοδικείο Αθηνών, κηρύσσοντας απαράδεκτη την εκδίκαση της αγωγής επειδή η προσφεύγουσα δεν είχε προσκομίσει πιστοποιητικό από το οποίο να προκύπτει ότι το διεκδικούμενο ακίνητο είχε συμπεριληφθεί στις φορολογικές δηλώσεις της προηγούμενης πενταετίας και ότι είχε καταβληθεί ο σχετικός φόρος ακίνητης περιουσίας, με την απόφασή του επέβαλε ουσιαστικό περιορισμό στην προσφεύγουσα, εμποδίζοντάς την να εκδικάσει τη διαφορά της επί του διεκδικούμενου ακινήτου.

Χωρίς να παραβλέπει το γενικό πλαίσιο στο οποίο εισήχθη η εν λόγω απαίτηση, το Δικαστήριο κρίνει ότι η μη συνέχιση της εξέτασης της υπόθεσης της προσφεύγουσας επί της ουσίας σχετικά με την ακίνητη περιουσία της, την οποία δεν είχε στην κατοχή της, αλλά η οποία αποτελούσε αντικείμενο της αξίωσής της, ήταν δυσανάλογη προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς, λαμβανομένου υπόψη επίσης ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι το Δημόσιο εμποδίστη-

7. Προσφυγές Νος 57665/12 και 57657/12, απόφαση της 7ης Μαΐου 2013.

8. Βλ. ΕΔΔΑ *Μαμάτας και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Νος 63066/14, 64297/14 και 661016/14), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2016.

9. Βλ. ΕΔΔΑ *Cacciato κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 60633/16), απόφαση της 16ης Ιανουαρίου 2018.

10. Άρθρο 54Α παρ. 5 του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας.

κε να εισπράξει τον φόρο ακίνητης περιουσίας από τον υπόχρεο με άλλα μέσα πλην του περιορισμού της πρόσβασής του σε δικαστήριο.

Το Δικαστήριο επισήμανε περαιτέρω ότι, όταν η προσφεύγουσα κατέθεσε την προσφυγή της στις 21 Νοεμβρίου 2014, η απαίτηση σχετικά με το φορολογικό πιστοποιητικό δεν είχε ακόμη εισαχθεί. Στις Προτάσεις της, η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι δεν θα έπρεπε να υποχρεωθεί να προσκομίσει το φορολογικό πιστοποιητικό. Έθεσε επίσης το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας της απαίτησης αυτής. Όσον αφορά το επιχείρημα της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι, όταν η προσφεύγουσα ζήτησε την ανάκληση της απόφασης του Πρωτοδικείου Αθηνών, δεν ήταν πλέον υποχρεωμένη να έχει καταθέσει βεβαίωση καταβολής του σχετικού φόρου, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η σχετική διάταξη είχε όντως τροποποιηθεί. Δεν πείστηκε, ωστόσο, ότι η τροποποίηση αυτή σήμαινε ότι το πραγματικό και νομικό πλαίσιο της υπόθεσης είχε αλλάξει ουσιαστικά, όπως υποστήριξε η εναγόμενη Κυβέρνηση, καθώς α) η απαίτηση να συμπεριληφθεί το ακίνητο στις δηλώσεις φορολογίας ακίνητης περιουσίας για τα προηγούμενα πέντε έτη παρέμεινε, και β) η Κυβέρνηση δεν αντέκρουσε τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας ότι η τροποποιημένη απαίτηση εξακολουθούσε να καθιστά την προσφεύγουσα φορολογικά υπόχρεη και ότι, σε περίπτωση μη καταβολής της, θα προέκυπταν φορολογική οφειλή και επιπλέον τόκοι. Το Δικαστήριο δεν μπόρεσε να αντιληφθεί το επιχείρημα της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι η απαίτηση να συμπεριληφθεί το ακίνητο στις δηλώσεις φόρου ακίνητης περιουσίας για τα πέντε προηγούμενα έτη θα μπορούσε να διαχωριστεί από την υποχρέωση καταβολής του σχετικού φόρου. Εξάλλου, επισήμανε ότι ορισμένα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι, ακόμη και μετά από την τροποποίησή της, η απαίτηση παραβίαζε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφεύγουσα όντως προέβαλε τα παράπονά της σχετικά με το άρθρο 6 παρ. 1 τουλάχιστον κατ'ουσίαν στα εθνικά δικαστήρια και ότι η προσφεύγουσα παρείχε στο εθνικό δικαστήριο την ευκαιρία να αποφύγει ή να αποκαταστήσει την εικαζόμενη παραβίαση, όπως απαιτεί το άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης. Συνεπώς, η ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης περί μη εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων απορρίφθηκε.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν τηρήθηκε η δίκαιη ισορροπία μεταξύ των επιδιωκόμενων σκοπών και της αποτελεσματικής πρόσβασης της προσφεύγουσας σε δικαστήριο. Ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης της προσφεύγουσας σε δικαστήριο ήταν, συνεπώς, δυσανάλογος.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα

το ποσό των 6.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

Υπόθεση Κωνσταντέλλος και Γραφοδιανομική Δημήτριος Κωνσταντέλλος Μονοπρόσωπη ΕΠΕ κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 6405/18), απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 2024

δικαστικά τέλη – φορολογικά πρόστιμα – ποινικές διαδικασίες – τεκμήριο αθωότητας

Το 2007, μετά από φορολογικό έλεγχο στην επιχείρηση του πρώτου προσφεύγοντα, οι φορολογικές αρχές του επέβαλαν, ως αποκλειστικά υπευθύνου, πρόστιμα για παρατυπίες στη λογιστική καταγραφή σχετικά με την καταχώριση πολυάριθμων εικονικών τιμολογίων για τις φορολογικές χρήσεις 2002-2006. Ειδικότερα, επιβλήθηκαν πρόστιμα, βάσει του Ν. 2523.1997, συνολικού ποσού 360.971,97 ευρώ.

Ο πρώτος προσφεύγων άσκησε προσφυγές κατά των αποφάσεων επιβολής των προστίμων και υπέβαλε αιτήσεις αναστολής εκτέλεσης, υποστηρίζοντας ότι η πληρωμή των ποσών αυτών θα του προκαλούσε ζημία δύσκολα επανορθώσιμη, δεδομένης της οικονομικής του κατάστασης και των λοιπών φορολογικών του υποχρεώσεων. Οι αιτήσεις αναστολής έγιναν μερικώς δεκτές από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και ανεστάλη εν μέρει η πληρωμή των προστίμων εν αναμονή των αποφάσεων επί των προσφυγών.

Οι προσφυγές απορρίφθηκαν όλες. Το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών έκρινε ότι τα τιμολόγια ήταν εικονικά και ότι ο προσφεύγων τα είχε λάβει και δεν είχε αποδείξει ότι ενήργησε καλόπιστα έναντι του εκδότη των τιμολογίων.

Ο πρώτος προσφεύγων άσκησε έφεση. Υποστήριξε ότι οι εφέσεις του ήταν παραδεκτές, παρότι δεν είχε πληρώσει το προβλεπόμενο παράβολο (2% της αξίας της διαφοράς) που εφαρμόζεται σε φορολογικές διαφορές με χρηματικό αντικείμενο¹¹. Υποστήριξε ότι η σχετική νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων θα έπρεπε να εφαρμοστεί αναλογικά, καθώς, σύμφωνα με αυτήν, η μη πληρωμή του παραβόλου δεν καθιστά την έφεση απαράδεκτη επειδή αντίκειται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, εφόσον παραβιάζει τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και αποτελεί απλώς μέτρο είσπραξης εσόδων, χωρίς να εξυπηρετεί τη λειτουργία της δικαιοσύνης.

Επικαλέστηκε, επίσης, παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης. Ζήτησε την ακύρωση των προστίμων, καθώς είχε αθωωθεί ήδη επί της ουσίας από το ποινικό δικαστήριο για το αδίκημα της λήψης εικονικών τιμολογίων

11. Άρθρο 277 παρ. 3 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.

για τις ίδιες πράξεις. Υποστήριξε ακόμη ότι οι εφέσεις του έπρεπε να θεωρηθούν παραδεκτές, παρότι δεν είχε καταβάλει ούτε το παράβολο, ούτε το 50% των προστίμων¹². Κατά τον προσφεύγοντα, η απαίτηση αυτή παραβιάζει τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης στο δικαστήριο.

Οι εφέσεις του απορρίφθηκαν ως απαράδεκτες. Το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών έκρινε ότι ο πρώτος προσφεύγων δεν είχε συμμορφωθεί με τις προϋποθέσεις πληρωμής του παραβόλου και του προστίμου και ότι οι απαιτήσεις αυτές δεν αντίκεινται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης. Δεν χορηγήθηκε καμία νέα αναστολή εκτέλεσης των πρωτόδικων αποφάσεων.

Το 2007, μετά από φορολογικό έλεγχο που διενεργήθηκε στη δεύτερη προσφεύγουσα εταιρεία, της οποίας νόμιμος εκπρόσωπος είναι ο πρώτος προσφεύγων, της επιβλήθηκαν πρόστιμα για τη λήψη και καταχώριση εικονικών τιμολογίων για τις φορολογικές χρήσεις 2002 και 2003. Συγκεκριμένα, επιβλήθηκαν στην προσφεύγουσα εταιρεία δύο πρόστιμα ύψους 15.508,50 και 21.046,55 ευρώ, αντίστοιχα, πλέον ΦΠΑ.

Η προσφεύγουσα εταιρεία υπέβαλε δύο προσφυγές κατά των αποφάσεων επιβολής των προστίμων, οι οποίες απορρίφθηκαν. Το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών επιβεβαίωσε ότι τα τιμολόγια ήταν εικονικά και ότι η εταιρεία δεν είχε ενεργήσει καλόπιστα. Η εταιρεία άσκησε έφεση κατά των αποφάσεων, υποστηρίζοντας ότι οι εφέσεις της έπρεπε να θεωρηθούν παραδεκτές, παρά το γεγονός ότι δεν είχε καταβάλει το παράβολο ίσο με το 2% του αντικειμένου της διαφοράς – όπως απαιτείται σε φορολογικές διαφορές με χρηματικό αντικείμενο – επειδή η απαίτηση αυτή παραβίαζε το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, θίγοντας τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Επίσης, επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης λόγω της ποινικής απαλλαγής του νομικού της εκπροσώπου (πρώτου προσφεύγοντα) για το αδίκημα της λήψης εικονικών τιμολογίων.

Επίσης, η δεύτερη προσφεύγουσα εταιρεία, με πρόσθετες παρατηρήσεις της μετά από τη συζήτηση των εφέσεων, υποστήριξε ότι οι εφέσεις της θα έπρεπε να κριθούν παραδεκτές, παρά το γεγονός ότι δεν είχε καταβάλει τα προβλεπόμενα δικαστικά παράβολα, ούτε και το 50% του προστίμου που επιβλήθηκε με κάθε πρωτόδικη δικαστική απόφαση, καθώς η απαίτηση αυτή έθιγε τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο.

Οι εφέσεις κηρύχθηκαν από το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών αντιστοίχως απαράδεκτες, λόγω μη συμμόρφωσης προς τις απαιτήσεις καταβολής των παραβόλων και των προστίμων. Το Εφετείο έκρινε ότι αυτές οι απαιτήσεις δεν αντίκεινται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και ότι δεν

είχε χορηγηθεί αναστολή εκτέλεσης των πρωτόδικων αποφάσεων.

Οι προσφεύγοντες, επικαλούμενοι το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, καταγγέλλουν ότι στερήθηκαν το δικαίωμα πρόσβασης στο Εφετείο. Οι εφέσεις τους κρίθηκαν απαράδεκτες επειδή δεν είχαν καταβάλει τα δυσανάλογα, κατά την εκτίμησή τους, ποσά των 198.811,74 ευρώ συνολικά για τα πρόστιμα και 7.952,47 ευρώ συνολικά για τα δικαστικά έξοδα. Περαιτέρω, επικαλούνται παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας βάσει του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης, λόγω της αθώωσης του πρώτου προσφεύγοντα κατά την ποινική διαδικασία.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση υπέβαλε την ένσταση ότι η προσφυγή είναι απαράδεκτη *ratione personae* αναφορικά με την προσφεύγουσα εταιρεία, καθώς και ένσταση περί μη εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Ειδικότερα, η εναγόμενη Κυβέρνηση σημείωσε ότι i) οι προσφεύγοντες δεν ζήτησαν αναστολή της εκτέλεσης των πρωτόδικων αποφάσεων που επέβαλαν τα πρόστιμα – εάν είχε γίνει δεκτή, θα απαλλάσσονταν από την υποχρέωση πληρωμής, ii) δεν επικαλέστηκαν οικονομική αδυναμία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ούτε ζήτησαν επιστροφή του παραβόλου, iii) ο πρώτος προσφεύγων δεν άσκησε αίτηση αναίρεσης κατά των αποφάσεων του Εφετείου, και iv) δεν υπέβαλε ποτέ αίτηση απαλλαγής από την καταβολή των παραβόλων.

Όσον αφορά την καταγγελία για την υποχρέωση καταβολής του 50% του προστίμου που επιβλήθηκε με την πρωτόδικη απόφαση, η εναγόμενη Κυβέρνηση ανέφερε ότι ο πρώτος προσφεύγων είχε ζητήσει αναστολή σε πρώτο βαθμό, η οποία είχε γίνει εν μέρει δεκτή. Επομένως, γνώριζαν ότι αυτό το ένδικο βοήθημα ήταν διαθέσιμο και αποτελεσματικό. Εάν είχαν κάνει το ίδιο και στο Εφετείο, θα μπορούσαν να είχαν εξαιρεθεί από την καταβολή των προστίμων έως την έκδοση των αποφάσεων επί της έφεσης. Η εναγόμενη Κυβέρνηση προσκόμισε και παράδειγμα νομολογίας προς επιβεβαίωση.

Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι κανένα ένδικο μέσο δεν θα ήταν αποτελεσματικό, επειδή υπήρχε πάγια νομολογία ως προς την υποχρέωση πληρωμής του 50% του ποσού που οφειλόταν για την κατάθεση έφεσης σε φορολογικές διαφορές. Οι γενικές αρχές περί εξάντλησης εσωτερικών ενδίκων μέσων συνοψίζονται στη νομολογία του Δικαστηρίου¹³. Το βάρος απόδειξης της διαθεσιμότητας και αποτελεσματικότητας ενός ενδίκου μέσου φέρει το κράτος. Εφόσον αποδειχθεί, ο προσφεύγων πρέπει να αποδείξει ότι το χρησιμοποίησε ή ότι ήταν ακατάλληλο ή ότι υπήρχαν ειδικές περιστάσεις που τον απαλλάσσουν από αυτήν την υποχρέωση.

12. Άρθρο 93 παρ. 3 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.

13. Βλ. ΕΔΔΑ *Vuckovic και λοιποί κατά Σερβίας* (Προσφυγή No 17153/11), απόφαση της 25ης Μαρτίου 2014, *Gherghina κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 42219/07), απόφαση της 9ης Ιουλίου 2015.

Το Δικαστήριο είναι της άποψης ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση απέδειξε επαρκώς ότι το ένδικο βοήθημα που προβλέπει το άρθρο 209Α του Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας δεν μπορεί να αγνοηθεί. Ήταν διαθέσιμο, θεμελιωνόταν στον νόμο και μπορούσε να προσφέρει ικανοποίηση ως προς την υποχρέωση πληρωμής ποσών κατά την έφεση. Αντίστοιχα, οι προσφεύγοντες δεν επικαλέστηκαν ειδικές περιστάσεις που να τους απαλλάσσουν από την υποχρέωση εξάντλησής του.

Όσον αφορά τα καταγγελλόμενα για την υποχρέωση καταβολής παραβόλου 2% και για την παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η έφεση απορρίφθηκε λόγω μη συμμόρφωσης με δύο σωρευτικά όρους του παραδεκτού. Καθώς διαπιστώθηκε ότι δεν εξαντλήθηκαν τα εσωτερικά ένδικα μέσα, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι προσφεύγοντες ευθύνονται για τη μη εξέταση των καταγγελιών τους από τα εθνικά δικαστήρια.

Απαράδεκτη η προσφυγή λόγω μη εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Γιαννακόπουλος κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 20503/20), απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 2024

επιμέλεια ανηλίκων – Κανονισμός Βρυξέλλες II – δικαιοδοσία δικαστηρίων

Ο προσφεύγων παντρεύτηκε το 2009 την Ε.Β., υπήκοο Γερμανίας, και έκτοτε διέμεναν στην Ελλάδα. Απέκτησαν δύο παιδιά. Μετά από την απόφασή τους να χωρίσουν, η Ε.Β. υπέβαλε αίτηση ασφαλιστικών μέτρων, ζητώντας την προσωρινή επιμέλεια των ανήλικων παιδιών τους. Αντίστοιχα, ο προσφεύγων ζήτησε προσωρινή επιμέλεια ή συνεπιμέλεια και ρύθμιση της επικοινωνίας με τα παιδιά του. Στις Προτάσεις της, η Ε.Β. διαβεβαίωσε ότι θα παρέμενε στη Ρόδο με τα παιδιά και ότι δεν είχε διάθεση να μετακομίσει στη Γερμανία. Το Μονομελές Πρωτοδικείο Ρόδου ανέθεσε προσωρινά την επιμέλεια στη μητέρα και καθορίστηκε η επικοινωνία του προσφεύγοντος με τα παιδιά.

Η Ε.Β., τον Δεκέμβριο του 2013, ταξίδεψε με τα παιδιά στη Γερμανία για τις διακοπές των Χριστουγέννων. Δεν επέστρεψε ποτέ και εγκαταστάθηκε μόνιμα εκεί. Ο προσφεύγων επέδωσε στις γερμανικές αρχές την απόφαση επί των ασφαλιστικών μέτρων, μέσω της Εισαγγελίας Ρόδου.

Το 2014, ο προσφεύγων άσκησε νέα αίτηση ασφαλιστικών μέτρων, ζητώντας την ανάκληση της προγενέστερης απόφασης. Το δικαστήριο του ανέθεσε την προσωρινή επιμέλεια των παιδιών, κρίνοντας ότι είχε επέλθει ουσιαστική μεταβολή των συνθηκών μετά από τη μετακόμιση της Ε.Β. στη Γερμανία, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις της.

Στη συνέχεια, ο προσφεύγων άσκησε κύρια αγωγή ζητώντας να του ανατεθεί η αποκλειστική επιμέλεια των παιδιών. Η αγωγή του απορρίφθηκε ως απαράδεκτη, καθώς το δικαστήριο έκρινε ότι είχαν αρμοδιότητα τα γερμανικά δικαστήρια και ότι τα παιδιά είχαν ήδη προσαρμοστεί στη Γερμανία και κατοικούσαν εκεί για πάνω από ένα έτος. Η έφεσή του επίσης απορρίφθηκε. Το Εφετείο Δωδεκανήσου σημείωσε ότι η συνήθης διαμονή δεν εξαρτάται από το εάν ένας γονέας μετέφερε παράνομα το παιδί από ένα μέρος σε άλλο, κάτι που, σε κάθε περίπτωση, δεν συνέβη εν προκειμένω, καθώς η Ε.Β. είχε την αποκλειστική επιμέλεια των παιδιών βάσει της απόφασης των ασφαλιστικών μέτρων. Η απόφαση αυτή δεν επέβαλε περιορισμούς στη διαμονή της και, συνεπώς, δεν υπήρξε παράνομη μετακίνηση ή παρακράτηση των παιδιών κατά το άρθρο 10 του Κανονισμού Βρυξέλλες IIa. Ο Άρειος Πάγος, κατόπιν της αίτησης αναιρέσεως που άσκησε ο προσφεύγων, επικύρωσε την απόφαση του Εφετείου, κρίνοντας ότι τα ελληνικά δικαστήρια δεν είχαν δικαιοδοσία καθότι η συνήθης διαμονή της Ε.Β. και των παιδιών ήταν στη Γερμανία.

Παράλληλα με τις ανωτέρω διαδικασίες, ο προσφεύγων υπέβαλε αίτηση επιστροφής των παιδιών του σύμφωνα με τη Σύμβαση της Χάγης περί διεθνούς απαγωγής παιδιών. Αρχικά, το Πρωτοδικείο του Ντίσελντορφ διέταξε την επιστροφή των παιδιών στην Ελλάδα. Το Εφετείο, μετά την έφεση της Ε.Β., ανέτρεψε την πρωτόδικη απόφαση διατάσσοντας την παραμονή των παιδιών με τη μητέρα τους στη Γερμανία, δεδομένου ότι είχε υπάρξει η κατάλληλη προσαρμογή εκεί. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας απέρριψε, στη συνέχεια, την προσφυγή του προσφεύγοντος. Η Ε.Β. προσέφυγε στα γερμανικά δικαστήρια ζητώντας την ανάθεση της επιμέλειας αποκλειστικά σε εκείνη. Μετά από την απόφαση του Αρείου Πάγου, το δικαστήριο του Γκέλντερν ανέθεσε την επιμέλεια στην Ε.Β.

Ο προσφεύγων κατήγγειλε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η απόρριψη της αγωγής του από τα ελληνικά δικαστήρια λόγω ελλείψεως δικαιοδοσίας παραβίασε το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής, που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι ο προσφεύγων δεν είχε την ιδιότητα του θύματος, καθώς τα εθνικά δικαστήρια δεν αρνήθηκαν την εξέταση της αγωγής του, αλλά, καταρχάς, εξέτασαν εάν ήταν αρμόδια, όπως όφειλαν σύμφωνα με την εθνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία. Ισχυρίστηκε επίσης ότι, εξαιτίας του γεγονότος ότι η ελληνική νομοθεσία δεν προβλέπει την επανέναρξη των διαδικασιών σε περίπτωση που το Δικαστήριο διαπιστώσει παραβίαση διατάξεων της Συνθήκης, ο προσφεύγων θα έπρεπε να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως με βάση το άρθρο 105 του ΕισΝΑΚ, ένα αποτελεσματικό ένδικο μέσο, και όχι να προσφύγει στο Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η αμοιβαία απόλαυση της συντροφιάς μεταξύ γονέα και παιδιού συνιστά θεμελιώδες στοιχείο της οικογενειακής ζωής και ότι τα εσωτερικά μέτρα που παρακωλύουν αυτή την απόλαυση συνιστούν παρέμβαση στο δικαίωμα που προστατεύεται από τη διάταξη αυτή¹⁴. Κατά συνέπεια, κρίνει ότι οι διαδικασίες επιμέλειας εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της Σύμβασης¹⁵.

Το Δικαστήριο, επίσης, θεωρεί ότι, μέσω των επιχειρημάτων του ενώπιον του Αρείου Πάγου, ο προσφεύγων προέβαλε -έστω και εμμέσως- ότι παραβιάστηκε το δικαίωμά του στον σεβασμό της οικογενειακής του ζωής. Συνεπώς, παρέιχε στις εθνικές αρχές την ευκαιρία -βάσει του άρθρου 35 παρ. 1 της Σύμβασης- να διορθώσουν τις προβαλλόμενες παραβιάσεις¹⁶.

Η ένσταση της Κυβέρνησης σε σχέση με το άρθρο 105 του ΕισΝΑΚ έχει ήδη απορριφθεί από το Δικαστήριο σε παρόμοιες περιπτώσεις¹⁷. Το ίδιο έκανε το Δικαστήριο και στην παρούσα υπόθεση και κήρυξε παραδεκτή την προσφυγή.

Κατά την εξέταση του εάν η άρνηση επιμέλειας ή επικοινωνίας δικαιολογείται σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 2 της Σύμβασης, το Δικαστήριο οφείλει να εξετάσει εάν, υπό το φως της υπόθεσης στο σύνολό της, οι λόγοι που προβλήθηκαν για να δικαιολογήσουν το μέτρο αυτό ήταν συναφείς και επαρκείς. Αναμφισβήτητα, η εξέταση του τί εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού έχει καθοριστική σημασία σε κάθε υπόθεση αυτού του είδους. Επιπλέον, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι οι εθνικές αρχές έχουν το πλεονέκτημα της άμεσης επαφής με όλα τα εμπλεκόμενα πρόσωπα. Από τις σκέψεις αυτές προκύπτει ότι το έργο του Δικαστηρίου δεν είναι να υποκαταστήσει τις εθνικές αρχές στην άσκηση των αρμοδιοτήτων τους όσον αφορά ζητήματα επιμέλειας και επικοινωνίας, αλλά να ελέγξει, υπό το φως της Σύμβασης, τις αποφάσεις που έλαβαν οι αρχές αυτές κατά την άσκηση της διακριτικής τους ευχέρειας¹⁸. Συνεπώς, το Δικαστήριο πρέπει να διαπιστώσει εάν τα εθνικά δικαστήρια πραγματοποίησαν εις βάθος εξέταση της συνολικής οικογενειακής κατά-

στασης και μιας σειράς παραγόντων, ιδίως πραγματικής, συναισθηματικής, ψυχολογικής, υλικής και ιατρικής φύσης, και εάν προέβησαν σε ισόρροπη και λογική εκτίμηση των συμφερόντων κάθε προσώπου, με διαρκή μέριμνα για το ποια λύση θα ήταν η καλύτερη για το παιδί¹⁹.

Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ότι οι αρχές απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης, ιδίως όταν αποφασίζουν για την επιμέλεια. Ωστόσο, απαιτείται αυστηρότερος έλεγχος σε ό,τι αφορά περαιτέρω περιορισμούς, όπως είναι οι περιορισμοί που επιβάλλουν οι αρχές στα δικαιώματα επικοινωνίας των γονέων, καθώς και σε ό,τι αφορά τις νομικές εγγυήσεις για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας του δικαιώματος των γονέων και των παιδιών στον σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής. Τέτοιοι περαιτέρω περιορισμοί ενέχουν τον κίνδυνο να διαρραγούν ουσιαστικά οι οικογενειακές σχέσεις μεταξύ ενός μικρού παιδιού και του ενός ή και των δύο γονέων του.

Το άρθρο 8 απαιτεί οι εσωτερικές αρχές να επιτύχουν δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων του παιδιού και αυτών των γονέων και ότι, στη διαδικασία αυτής της στάθμισης, πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη σημασία στο συμφέρον του παιδιού, το οποίο, ανάλογα με τη φύση και τη σοβαρότητά του, μπορεί να υπερισχύσει των συμφερόντων των γονέων. Ειδικότερα, κανένας γονέας δεν μπορεί να αξιώνει, βάσει του άρθρου 8, τη λήψη μέτρων που θα έβλαπταν την υγεία και την ανάπτυξη του παιδιού.

Παρότι το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν περιέχει ρητές δι-κονομικές απαιτήσεις, η διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορά μέτρα επέμβασης πρέπει να είναι δίκαιη και να διασφαλίζει τον οφειλόμενο σεβασμό για τα συμφέροντα που προστατεύονται από το άρθρο 8. Το Δικαστήριο πρέπει, συνεπώς, να εξετάσει κατά πόσον, λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις της υπόθεσης και, ιδιαίτερα, τη σημασία των σχετικών αποφάσεων, ο προσφεύγων συμμετείχε σε βαθμό επαρκή ώστε να του παρασχεθεί η απαιτούμενη προστασία των συμφερόντων του.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι, ως κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και τα δύο κράτη είναι συμβαλλόμενα στον Κανονισμό Βρυξέλλες ΙΙα, ο οποίος, συνεπώς, εφαρμόζεται στην υπόθεση. Η ίδια η Σύμβαση της Χάγης του 1980 πρέπει να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται στο πλαίσιο του εν λόγω Κανονισμού²⁰. Όπως έχει ήδη κρίνει το Δικαστήριο, πρέπει να διασφαλιστεί ότι η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης δεν εφαρμόζεται αυτόματα

14. Βλ. ΕΔΔΑ *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 37283/13) απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

15. Βλ. ΕΔΔΑ *Τζιουμάκα κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 31022/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024.

16. Βλ. ΕΔΔΑ *Muršić κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 7334/13), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2016.

17. Βλ. ΕΔΔΑ *Μάργαρη κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 36705/16), απόφαση της 20ής Ιουνίου 2023.

18. Βλ. ΕΔΔΑ *Sahin κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 30943/96), απόφαση της 8ης Ιουλίου 2003 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 31871/96), απόφαση της 8ης Ιουλίου 2003 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

19. Βλ. ΕΔΔΑ *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 41615/07), απόφαση της 6ης Ιουλίου 2010 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, *Antonyuk κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 47721/10), απόφαση της 1ης Αυγούστου 2013.

20. Βλ. ΕΔΔΑ *K.J. κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 30813/14), απόφαση τη 1ης Μαρτίου 2016.

και μηχανιστικά εις βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων – τα οποία, όπως έχει τονίσει και το Δικαστήριο της ΕΕ, πρέπει να τηρούνται στο πλαίσιο αυτό²¹.

Ο Άρειος Πάγος απέρριψε την αίτηση του προσφεύγοντος για την επιμέλεια των παιδιών λόγω έλλειψης δικαιοδοσίας, κρίνοντας ότι, κατά τον χρόνο κατάθεσης της αίτησης, τα παιδιά του διέμεναν ήδη συνήθως στη Γερμανία, τα δικαστήρια της οποίας είχαν δικαιοδοσία να εξετάσουν τις καταγγελίες του προσφεύγοντος. Παρά τους ισχυρισμούς της εναγόμενης Κυβέρνησης, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η απόφαση αυτή συνιστά παρέμβαση στο δικαίωμα του προσφεύγοντος στον σεβασμό της οικογενειακής του ζωής. Και τούτο, διότι τα εγχώρια δικαστήρια προέβησαν σε ουσιαστική ανάλυση για το πού διέμεναν συνήθως τα παιδιά, κάτι που είχε άμεσο αντίκτυπο στην οικογενειακή ζωή του προσφεύγοντος, δεδομένου ότι η αμοιβαία απόλαυση της παρουσίας μεταξύ γονέα και παιδιού αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της οικογενειακής ζωής που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης. Συνεπώς, υπήρξε παρέμβαση στα δικαιώματα του προσφεύγοντος δυνάμει του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο πρέπει να εξετάσει κατά πόσον η εν λόγω παρέμβαση δικαιολογείται βάσει του άρθρου 8 παρ. 2. Διαπιστώνει, κατ' αρχάς, ότι η παρέμβαση προβλέπεται από τον νόμο, συγκεκριμένα από το άρθρο 3 του ΚΠολΔ, σύμφωνα με το οποίο τα ελληνικά δικαστήρια μπορούν να αποφασίζουν μόνο επί αξιώσεων που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους, σε συνδυασμό με το άρθρο 8 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, που καθορίζει ότι αρμόδια δικαστήρια σε υποθέσεις επιμέλειας είναι εκείνα του τόπου συνήθους διαμονής των παιδιών.

Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι ο Άρειος Πάγος ενήργησε επιδιώκοντας ως θεμιτό σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των παιδιών, το οποίο συνάδει με την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων, όπως προβλέπεται από το άρθρο 8 παρ. 2 της Σύμβασης. Τέλος, το Δικαστήριο πρέπει να εξετάσει εάν η εν λόγω παρέμβαση ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία», κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 2 της Σύμβασης, όπως ερμηνεύεται υπό το φως των συναφών διεθνών πράξεων, και κατά πόσον, όταν τα δικαστήρια προέβησαν σε στάθμιση των αντικρουόμενων συμφερόντων, δόθηκε η δέουσα βαρύτητα στο βέλτιστο συμφέρον του παιδιού εντός του περιθωρίου εκτίμησης, που αναγνωρίζεται σε ένα κράτος σε τέτοιες υποθέσεις²².

Το Δικαστήριο θα εξετάσει περαιτέρω κατά πόσον η ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων του Κανονισμού

Βρυξέλλες ΙΙα από τον Άρειο Πάγο ήταν σύμφωνη με τα δικαιώματα του προσφεύγοντος, όπως αυτά διασφαλίζονται από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Καταρχάς, το Δικαστήριο σημειώνει ότι τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν εάν η παραβίαση των δικαιωμάτων επικοινωνίας του προσφεύγοντος και οι φερόμενες ψευδείς διαβεβαιώσεις, που έδωσε η Ε.Β. στη διαδικασία που κατέληξε στην απόφαση επί των ασφαλιστικών μέτρων, καθιστούσαν τη μετεγκατάσταση ή την παραμονή των παιδιών παράνομη κατά την έννοια του άρθρου 10 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, και εάν η νέα απόφαση επί των ασφαλιστικών μέτρων, που ανέθετε την επιμέλεια στον προσφεύγοντα, επηρέαζε τη νομιμότητα της παραμονής των παιδιών.

Τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι η μετεγκατάσταση των παιδιών από την Ε.Β. δεν ήταν παράνομη, καθώς, κατά τον χρόνο εκείνο, είχε την επιμέλεια των παιδιών και, επομένως, ήταν το μοναδικό πρόσωπο υπεύθυνο για τον καθορισμό του τόπου διαμονής τους, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 9 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα. Το γεγονός αυτό ήταν ανεξάρτητο από οποιαδήποτε παρεμπόδιση που ενδεχομένως προκλήθηκε στα δικαιώματα επικοινωνίας του προσφεύγοντος, τα οποία έπρεπε να τροποποιηθούν και να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Ακόμα κι αν η Ε.Β. είχε δώσει ψευδείς διαβεβαιώσεις ότι θα παρέμενε στην Ελλάδα για να αποκτήσει την προσωρινή επιμέλεια των παιδιών – πράγμα που δεν αποδείχθηκε – αυτό δεν ήταν σχετικό με τη νομιμότητα της μετεγκατάστασης, δεδομένου ότι, εν πάση περιπτώσει, είχε τη μοναδική επιμέλεια και μπορούσε, επομένως, να αποφασίσει για τον τόπο διαμονής τους.

Όσον αφορά τη νέα απόφαση των ασφαλιστικών μέτρων, με την οποία αποδόθηκε η επιμέλεια των παιδιών στον προσφεύγοντα, αυτή δεν επηρέασε το συμπέρασμα ότι η μετεγκατάσταση των παιδιών ήταν νόμιμη, επειδή δεν εκτελέστηκε ποτέ στη Γερμανία και, ακόμη σημαντικότερο, επειδή εκείνη την εποχή τα παιδιά διέμεναν συνήθως στη Γερμανία. Τα εθνικά δικαστήρια απέρριψαν τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος ότι η ανωτέρω απόφαση ήταν άμεσα εκτελεστή στη Γερμανία, βάσει του άρθρου 42 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, διευκρινίζοντας ότι δεν επρόκειτο για απόφαση επιστροφής των παιδιών σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ. 8 του Κανονισμού και ότι είχε εκδοθεί πριν από την απόφαση του Πρωτοδικείου του Ντίσελντορφ επί της αίτησης του προσφεύγοντος για επιστροφή των παιδιών βάσει της Σύμβασης της Χάγης, η οποία εκδόθηκε τον Ιούνιο του 2015. Ως εκ τούτου, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 10 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα δεν είχε εφαρμογή και ότι το άρθρο 8 του Κανονισμού, το οποίο ορίζει ότι αρμόδια είναι τα δικαστήρια της χώρας όπου τα παιδιά διαμένουν συνήθως, ήταν η κατάλληλη νομική βάση για τον καθορισμό της δικαιοδοσίας.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η έννοια της «επιμέλειας»,

21. Βλ. ΕΔΔΑ *Avotiņš κατά Λετονίας* (Προσφυγή No 17502/07), απόφαση της 23ης Μαΐου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύλληψης.

22. Βλ. ΕΔΔΑ *Vladimir Ushakov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 15122/17), απόφαση της 18ης Ιουνίου 2019.

στο πλαίσιο της Σύμβασης της Χάγης, έχει αυτόνομη σημασία, καθώς πρέπει να εφαρμόζεται σε όλα τα Συμβαλλόμενα Κράτη στη Σύμβαση και ενδέχεται να ορίζεται διαφορετικά στα νομικά τους συστήματα. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι, παρότι κατ' αρχήν η Σύμβαση της Χάγης εφαρμόζεται μόνο σε παραβιάσεις της επιμέλειας, από το Προοίμιο και τα άρθρα 1(β) και 21 προκύπτει ότι στοχεύει επίσης στην προστασία των δικαιωμάτων επικοινωνίας.

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι η μετεγκατάσταση της Ε.Β. και των παιδιών από την Ελλάδα στη Γερμανία αναμφίβολα εμπόδισε την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων επικοινωνίας του προσφεύγοντος, όπως αυτά καθορίστηκαν στην πρώτη απόφαση των ασφαλιστικών μέτρων, καθιστώντας την άσκηση αυτών των δικαιωμάτων ανέφικτη. Παρατηρεί, ωστόσο, ότι, σύμφωνα με το άρθρο 1518 του Αστικού Κώδικα, η επιμέλεια ενός παιδιού περιλαμβάνει και το δικαίωμα καθορισμού του τόπου διαμονής του. Ομοίως, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 9 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, ο όρος «δικαιώματα επιμέλειας» περιλαμβάνει το δικαίωμα καθορισμού του τόπου διαμονής των παιδιών. Όταν μετεγκαταστάθηκε στη Γερμανία, η Ε.Β. είχε τη μοναδική επιμέλεια των παιδιών βάσει της ανωτέρω απόφασης. Το Δικαστήριο, επομένως, δεν βρίσκει λόγο να διαφωνήσει με την κρίση των εθνικών δικαστηρίων, ότι η μετεγκατάσταση των παιδιών δεν ήταν παράνομη όταν έλαβε χώρα. Το ίδιο ισχύει και για τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος, ότι οι εθνικές αρχές έπρεπε να εφαρμόσουν το άρθρο 11 παρ. 7 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, δεδομένου ότι αυτό εφαρμόζεται μόνο σε περιπτώσεις παράνομης μετεγκατάστασης.

Επιπλέον, όσον αφορά τη νέα απόφαση των ασφαλιστικών μέτρων, το Δικαστήριο δεν διαπιστώνει κανέναν λόγο να παρεκκλίνει από την κρίση των εθνικών δικαστηρίων, ότι δεν ήταν άμεσα εκτελεστή στη Γερμανία. Από το κείμενο του άρθρου 42 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα προκύπτει σαφώς ότι αναφέρεται σε αποφάσεις επιστροφής παιδιού σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ. 8 του Κανονισμού, δηλαδή σε «μεταγενέστερη απόφαση που διατάσσει την επιστροφή του παιδιού, εκδοθείσα από δικαστήριο αρμόδιο βάσει του Κανονισμού». Η απόφαση αυτή, ωστόσο, δεν ήταν τέτοια απόφαση κατά το άρθρο 11 παρ. 8. Ειδικότερα, το Δικαστήριο σημειώνει ότι α) η απόφαση δεν αφορούσε την επιστροφή των παιδιών, αλλά την επιμέλειά τους, β) εκδόθηκε από δικαστήριο το οποίο, με βάση μεταγενέστερες αποφάσεις άλλων εθνικών δικαστηρίων, κρίθηκε ότι δεν είχε δικαιοδοσία, δεδομένου ότι τα παιδιά διέμεναν συνήθως στη Γερμανία, και γ) δεν αποτελούσε «μεταγενέστερη απόφαση», αφού είχε εκδοθεί πριν από την απόφαση των γερμανικών δικαστηρίων για την επιστροφή των παιδιών. Συνεπώς, το Δικαστήριο συμπεριρίζεται το συμπέρασμα των εθνικών δικαστηρίων, ότι η ανωτέρω απόφαση δεν ήταν άμεσα εκτελεστή σύμφωνα με το άρθρο 42 του Κανονισμού, παρά το γεγονός ότι είχε

εκδοθεί σχετικό πιστοποιητικό από τις εγχώριες αρχές.

Υπό το φως των ανωτέρω, το Δικαστήριο κρίνει ότι τα εθνικά δικαστήρια, ερμηνεύοντας τις συναφείς διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 9, 10, 11 παρ. 7-8 και 42 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, αντιμετώπισαν πλήρως τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος και ότι η ερμηνεία τους δεν ήταν αυθαίρετη ή προδήλως παράλογη. Αντιθέτως, έλαβαν υπόψη όλα τα στοιχεία που πρόβαλε ο προσφεύγων, καθώς και την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων από το ΔΕΕ, το Προοίμιο του Κανονισμού, τη Σύμβαση της Χάγης και τον σκοπό των σχετικών διατάξεων, και κατέληξαν ότι οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 10 του Κανονισμού δεν πληρούνταν υπό τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι πρωτίστως αρμόδιες για την επίλυση ζητημάτων ερμηνείας της εσωτερικής νομοθεσίας είναι οι εθνικές αρχές, ιδίως τα δικαστήρια. Αυτό ισχύει επίσης όταν η εσωτερική νομοθεσία παραπέμπει σε κανόνες γενικού διεθνούς δικαίου ή σε διεθνείς συμβάσεις. Ο ρόλος του Δικαστηρίου περιορίζεται στη διαπίστωση του κατά πόσον οι κανόνες αυτοί είναι εφαρμοστέοι και κατά πόσον η ερμηνεία τους είναι συμβατή με τη Σύμβαση²³. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα και η Σύμβαση της Χάγης δεν προσφέρουν ακριβή ορισμό της «συνήθους διαμονής» του παιδιού, ούτε παρέχουν καθοδήγηση σχετικά με τα κριτήρια που πρέπει να εφαρμοστούν για τον προσδιορισμό της. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει επανειλημμένως κρίνει ότι πρόκειται για έναν αυτόνομο όρο του δικαίου της ΕΕ, ο οποίος πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως του περιεχομένου των σχετικών διατάξεων και των στόχων του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, ιδίως αυτών που απορρέουν από την αιτιολογική σκ. 12 του Προοιμίου, σύμφωνα με την οποία οι λόγοι αρμοδιότητας που θεσπίζει διαμορφώνονται με γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού και, ειδικότερα, βάσει του κριτηρίου της εγγύτητας. Το ΔΕΕ έχει επίσης κρίνει ότι η συνήθης διαμονή του παιδιού, κατά την έννοια του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, είναι το μέρος που αποτελεί στην πράξη το κέντρο της ζωής του παιδιού²⁴.

Όσον αφορά τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι, κατά την εφαρμογή του άρθρου 8 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, τα εθνικά δικαστήρια έλαβαν υπόψη διάφορα στοιχεία για να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά είχαν τη συνήθη διαμονή τους στη Γερμανία. Συγκεκριμένα, σημείωσαν ότι: α) η Ε.Β. είχε δηλώσει στις τοπικές αρχές και στον γερμανικό ασφαλιστικό φορέα ότι τόπος κατοικίας τους ήταν η Γερμανία,

23. Βλ. ΕΔΔΑ *Waite και Kennedy κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 26083/94), απόφαση της 18ης Φεβρουαρίου 1999 του Τμήματος Ευρείας Σύλληψης.

24. Βλ. ΔΕΕ C-512/17, *HR*, 28.06.2018, ECLI:EU:C:2018:513, σκ. 42.

β) η Ε.Β. είχε ξεκινήσει να εργάζεται και τα δύο παιδιά είχαν αρχίσει να φοιτούν σε παιδικό σταθμό όπου είχαν προσαρμοστεί σχετικά καλά, γ) είχαν αναπτύξει κοινωνικές σχέσεις με τους παιδαγωγούς, τα άλλα παιδιά της ηλικίας τους, καθώς και με την ευρύτερη οικογένεια και τους φίλους της Ε.Β., δ) είχαν γερμανική ιθαγένεια και μπορούσαν να μιλούν γερμανικά, καθώς η μητέρα τους ήταν αυτή που τους φρόντιζε ακόμη και όταν ζούσαν στην Ελλάδα, και ε) γενικά, κατά τη διάρκεια του έτους από τη μετεγκατάστασή τους έως την κατάθεση της αίτησης του προσφεύγοντα, τα παιδιά είχαν προσαρμοστεί καλά στο νέο τους περιβάλλον, είχαν αναπτύξει καλές σχέσεις με οικογένεια και φίλους, φοιτούσαν σε σχολείο και είχαν εξελίξει τη χρήση της γερμανικής γλώσσας. Επιπλέον, τα δικαστήρια παρατήρησαν ότι ο ισχυρισμός του προσφεύγοντα, ότι η μετεγκατάσταση ήταν παράνομη, δεν επηρέαζε τον καθορισμό της συνήθους διαμονής, η οποία εξετάστηκε βάσει των παραγόντων που αναφέρονται ενδεικτικά στη νομολογία του ΔΕΕ.

Από την ανάλυση των σχετικών αποφάσεων προκύπτει ότι τα εθνικά δικαστήρια προέβησαν σε διεξοδική αξιολόγηση όλων αυτών των παραγόντων και απάντησαν λεπτομερώς σε όλα τα επιχειρήματα του προσφεύγοντα. Έλαβαν υπόψη και αναφέρθηκαν στη νομολογία του ΔΕΕ, από την οποία άντλησαν καθοδήγηση ως προς τους παράγοντες που υποδεικνύουν τη συνήθη διαμονή των παιδιών. Εφάρμοσαν τις σχετικές αρχές με τη δέουσα προσοχή στις συγκεκριμένες διαφορές ανάμεσα στις υποθέσεις που είχαν τεθεί ενώπιον του ΔΕΕ και την υπό κρίση υπόθεση.

Ο προσφεύγων δεν ανέφερε κανένα στοιχείο που να υποδηλώνει ότι τα παιδιά είχαν τη συνήθη διαμονή τους στην Ελλάδα, πέραν του ότι υποστήριξε πως η διάρκεια του ενός έτους που τα παιδιά έζησαν στη Γερμανία ήταν μικρότερη από αυτή που είχαν ζήσει στην Ελλάδα. Ωστόσο, κατά την άποψη του Δικαστηρίου, το επιχείρημα αυτό δεν αρκεί για να υπερισχύσει της ενδελεχούς αξιολόγησης όλων των παραγόντων από τα δικαστήρια, οι οποίοι καταδείκνυαν ότι τα παιδιά είχαν ενταχθεί πλήρως στο νέο τους περιβάλλον, το οποίο είχε γίνει το κέντρο της ζωής τους, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ και το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι τα εθνικά δικαστήρια προέβησαν στη δική τους ανεξάρτητη εκτίμηση του κατά πόσον τα παιδιά είχαν προσαρμοστεί στη ζωή στη Γερμανία, ανεξάρτητα από την αντίστοιχη αξιολόγηση των γερμανικών δικαστηρίων, τα οποία, κατά την εκδίκαση της έφεσης του προσφεύγοντα, είχαν ήδη εκδώσει απόφαση απορρίπτοντας την αίτησή του για επιστροφή των παιδιών στην Ελλάδα βάσει του άρθρου 12 της Σύμβασης της Χάγης.

Το τελευταίο μέρος της προσφυγής αφορούσε την απόρριψη της αίτησής του να εξεταστεί η υπόθεσή του βάσει του άρθρου 12 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, που αφορά

την παρέκταση αρμοδιότητας. Η διάταξη αυτή προβλέπει ότι τα δικαστήρια κράτους μέλους έχουν επίσης αρμοδιότητα σε υποθέσεις γονικής μέριμνας όταν το παιδί έχει ουσιαστική σύνδεση με το εν λόγω κράτος μέλος και η αρμοδιότητα των δικαστηρίων έχει γίνει δεκτή ρητά ή με άλλον σαφή τρόπο από όλα τα μέρη της διαδικασίας κατά τον χρόνο που επιλαμβάνεται το δικαστήριο και η εν λόγω αρμοδιότητα είναι προς το υπέρτερο συμφέρον του παιδιού. Τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν επιμελώς τον ισχυρισμό και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρξε ρητή ή σιωπηρή αποδοχή από την Ε.Β. της αρμοδιότητας των ελληνικών δικαστηρίων και, ως εκ τούτου, το άρθρο 12 δεν είχε εφαρμογή. Συγκεκριμένα, η αγωγή της Ε.Β. για την επιμέλεια των παιδιών είχε ασκηθεί τον Νοέμβριο του 2013, πριν από τη μετεγκατάστασή της στη Γερμανία, και στη συνέχεια αποσύρθηκε. Επιπλέον, κατά τη διαδικασία που κατέληξε στην απόφαση επί της δεύτερης αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων του προσφεύγοντα, η πληρεξούσια δικηγόρος της Ε.Β. εμφανίστηκε μόνο στην πρώτη δικάσιμο για να ζητήσει αναβολή, κάτι που δεν μπορούσε να εκληφθεί ως σαφής αποδοχή αρμοδιότητας, ενώ στη συνέχεια προέβαλε ένσταση κατά της αρμοδιότητας των ελληνικών δικαστηρίων. Επικαλούμενο τη νομολογία του ΔΕΕ, το Εφετείο κατέληξε ότι οι διατάξεις περί παρέκτασης αρμοδιότητας του άρθρου 12 παρ. 3 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα αναφέρονται μόνο στο σύνολο των διαδικασιών για τις οποίες έχει γίνει αποδοχή της αρμοδιότητας και δεν επεκτείνονται σε άλλες διαδικασίες. Επισήμανε επιπλέον ότι, εν πάση περιπτώσει, η παρέκταση αρμοδιότητας πρέπει να αποφασίζεται και προς το συμφέρον του παιδιού, κάτι που δεν συνέβαινε στην προκειμένη περίπτωση, καθώς τα παιδιά είχαν ήδη εγκατασταθεί στη Γερμανία για 3,5 έτη και η διεξαγωγή διαδικασίας σε άλλο κράτος από αυτό της συνήθους διαμονής τους θα παρέβλεπε τη σημασία του κριτηρίου της εγγύτητας ως προς το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών.

Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι το εθνικό δικαστήριο ανέλυσε επιμελώς τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα και εξέτασε όλες τις σχετικές περιστάσεις πριν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η Ε.Β. δεν είχε ποτέ αποδεχθεί την αρμοδιότητα για τη συγκεκριμένη διαδικασία, και ότι, εν πάση περιπτώσει, μια τέτοια παρέκταση θα ήταν αντίθετη προς το συμφέρον των παιδιών. Το δικαστήριο στηρίχθηκε στη νομολογία του ΔΕΕ και παρείχε λεπτομερείς λόγους για την απόρριψη των ισχυρισμών του προσφεύγοντα. Υπό το φως των ανωτέρω, το Δικαστήριο κρίνει ότι η αξιολόγηση και ερμηνεία των σχετικών διατάξεων από τα εθνικά δικαστήρια δεν ήταν αυθαίρετη και ότι ήταν σύμφωνη με το υπέρτερο συμφέρον των παιδιών.

Με βάση τα ανωτέρω, υπήρξε παρέμβαση στο δικαίωμα του προσφεύγοντα στον σεβασμό της οικογενειακής του ζωής και, συνεπώς, η ένσταση της Κυβέρνησης περί έλλειψης ιδιότητας του θύματος πρέπει να απορριφθεί. Τα

ελληνικά δικαστήρια εξέτασαν την υπόθεση και εξέδωσαν αποφάσεις που έλαβαν ιδιαίτερα υπόψη την αρχή της υπεροχής του συμφέροντος των παιδιών – τα οποία φαινόταν να έχουν ενταχθεί πολύ καλά στο νέο τους περιβάλλον. Οι αποφάσεις τους δεν φαίνονται να είναι αυθαίρετες. Το Δικαστήριο, επομένως, δεν βρίσκει επιτακτικό λόγο για να αποκλίνει από τα πορίσματα των εθνικών δικαστηρίων στην υπόθεση.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι, λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη να δοθεί έμφαση στα ειδικά πραγματικά περιστατικά στις υποθέσεις που αφορούν παιδιά, η εκτίμηση των ελληνικών δικαστηρίων υπό το φως των απαιτήσεων του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, καθώς ήταν ανάλογη προς τον νόμιμο σκοπό που επιδιώχθηκε.

Μη παραβίαση άρθρου 8.

Υπόθεση Η.Β. κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 13805/21), απόφαση της 23ης Ιανουαρίου 2025

■ *υπαιτιότητα διαζυγίου – παύση σεξουαλικών επαφών*

Η προσφεύγουσα Η.Β., Γαλλίδα υπήκοος, παντρεύτηκε τον J.C. το 1984 και απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Τον Ιούλιο του 2015, η προσφεύγουσα άσκησε αγωγή διαζυγίου, ισχυριζόμενη ότι ο σύζυγός της είχε δώσει προτεραιότητα στην επαγγελματική του ζωή και ότι ήταν κακότροπος, βίαιος και προσβλητικός απέναντί της. Ο σύζυγός της άσκησε ανταγωγή ισχυριζόμενος ότι το διαζύγιο έπρεπε να εκδοθεί εις βάρος της, καθώς – όπως ισχυρίστηκε – δεν είχε εκπληρώσει τα συζυγικά της καθήκοντα και είχε παραβιάσει το καθήκον αμοιβαίου σεβασμού των συζύγων προβαίνοντας σε συκοφαντικές προς αυτόν κατηγορίες. Επικουρικά ζήτησε διαζύγιο λόγω ανεπανόρθωτου κλονισμού.

Το Tribunal de Grande Instance των Βερσαλλιών απέρριψε αμφότερες τις αγωγές, κρίνοντας ότι δεν μπορούσε το διαζύγιο να χορηγηθεί για λόγους υπαιτιότητας. Όμως, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα προβλήματα υγείας της προσφεύγουσας μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη μακροχρόνια έλλειψη σεξουαλικών σχέσεων του ζευγαριού, χορήγησε το διαζύγιο λόγω ανεπανόρθωτου κλονισμού, καθώς διαπίστωσε ότι το ζευγάρι δεν ζούσε μαζί για περισσότερο από δύο έτη κατά τον χρόνο κατάθεσης των αγωγών διαζυγίου. Η προσφεύγουσα άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής. Το Εφετείο των Βερσαλλιών κήρυξε τη λήξη του γάμου και απέδωσε υπαιτιότητα αποκλειστικά στην προσφεύγουσα με την αιτιολογία ότι η συνεχιζόμενη έλλειψη σεξουαλικών σχέσεων με τον σύζυγό της, που δεν δικαιολογούνταν από τα προβλήματα υγείας της, συνιστούσε σοβαρή και επανειλημμένη παραβίαση των συζυγικών της καθηκόντων και υποχρεώσεων, καθιστώντας αδύνατη τη συνέχιση της συζυγικής σχέσης. Το

Ακυρωτικό Δικαστήριο απέρριψε την αναίρεση της προσφεύγουσας.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι η προσφεύγουσα δεν διαμαρτυρήθηκε για την έκδοση του διαζυγίου, το οποίο είχε επίσης ζητήσει, αλλά για την αιτιολογία εκδόσεως του διαζυγίου. Έκρινε ότι η επαναβεβαίωση της αρχής των «συζυγικών υποχρεώσεων» και το γεγονός ότι το διαζύγιο είχε εκδοθεί με την αιτιολογία ότι η προσφεύγουσα είχε παύσει κάθε σεξουαλική σχέση με τον σύζυγό της συνιστούσαν παρέμβαση στο δικαίωμά της για σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, στη γενετήσια ελευθερία και στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης του σώματός της.

Επίσης, σημείωσε ότι η νομική βάση για το διαζύγιο ήταν νομικές διατάξεις του γαλλικού Αστικού Κώδικα, σύμφωνα με τις οποίες διαζύγιο λόγω υπαιτιότητας χορηγείται όταν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία σοβαρής και επανειλημμένης παραβίασης των συζυγικών καθηκόντων και υποχρεώσεων, που αποδίδεται σε έναν από τους δύο συζύγους και οδηγεί σε ανεπανόρθωτο κλονισμό του γάμου. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του γαλλικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου, οι σύζυγοι υπόκεινται σε συζυγικά καθήκοντα και η μη εκπλήρωσή τους μπορεί να αποτελεί λόγο διαζυγίου. Παρόλο που το Ακυρωτικό Δικαστήριο, εν τω μεταξύ, δεν έχει επαναβεβαιώσει την εν λόγω νομολογία εδώ και πολλά χρόνια, δεν έχει πάντως παρεκκλίνει ρητώς από αυτήν, με συνέπεια τα κατώτερα δικαστήρια να συνεχίζουν να την εφαρμόζουν. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι καταγγελλόμενες παραβιάσεις στηρίζονταν στην πάγια νομολογία των εθνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ο σκοπός των καταγγελλόμενων παρεμβάσεων, οι οποίες αφορούν το δικαίωμα κάθε συζύγου να τερματίσει τη συζυγική σχέση, συνδεόταν με την «προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων» κατά την έννοια της Σύμβασης. Το Δικαστήριο όφειλε να εξετάσει εάν τα εθνικά δικαστήρια είχαν επιτύχει μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των διακυβευόμενων συγκρουόμενων συμφερόντων.

Εν προκειμένω, η έννοια των «συζυγικών υποχρεώσεων», όπως αυτή ορίζεται στην εθνική έννομη τάξη, δεν λάμβανε υπόψη καθόλου το δικαίωμα συναίνεσης σε σεξουαλικές σχέσεις. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι κάθε μη συναινετική πράξη σεξουαλικού χαρακτήρα συνιστά μορφή σεξουαλικής βίας. Σημείωσε, επίσης, ότι η μη εκπλήρωση των συζυγικών υποχρεώσεων θα μπορούσε να αποτελεί λόγο που να δικαιολογεί τη χορήγηση διαζυγίου και, παράλληλα, ότι θα μπορούσε να χρησιμεύσει και ως βάση για αγωγή αποζημίωσης, καθώς θα μπορούσε να έχει και περιουσιακές συνέπειες. Το Δικαστήριο, ωστόσο, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ίδια η ύπαρξη μιας τέτοιας συζυγικής υποχρέωσης αντίκειται τόσο στη σεξουαλική ελευθερία και στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης του σώματος όσο και στη θετική υποχρέωση των

Συμβαλλόμενων Κρατών να λαμβάνουν μέτρα στο πλαίσιο της πρόληψης και της καταπολέμησης της ενδοοικογενειακής και σεξουαλικής βίας.

Το Δικαστήριο κρίνει ότι η συναίνεση για γάμο δεν μπορεί να συνεπάγεται συναίνεση και σε μελλοντικές σεξουαλικές σχέσεις. Μια τέτοια ερμηνεία θα ισοδυναμούσε με αποδοχή του συζυγικού βιασμού. Η συναίνεση, όμως, πρέπει να αντανakλά την ελεύθερη βούληση της συζύγου να έχει σεξουαλικές σχέσεις σε δεδομένη χρονική στιγμή και υπό συγκεκριμένες περιστάσεις.

Το Δικαστήριο δεν διακρίνει, στην παρούσα υπόθεση, κάποιον ιδιαίτερο σοβαρό λόγο που να δικαιολογεί μια τέτοια παρέμβαση στη σφαίρα της σεξουαλικότητας. Σημειώνει ότι ο σύζυγος της προσφεύγουσας είχε τη δυνατότητα να ασκήσει αγωγή διαζυγίου επικαλούμενος ως νομική βάση ανεπανόρθωτο κλονισμό του γάμου και όχι ως επικουρική βάση, όπως έκανε.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η επαναβεβαίωση της αρχής των συζυγικών υποχρεώσεων και η χορήγηση του διαζυγίου λόγω αποκλειστικής υπαιτιότητας της προσφεύγουσας δεν βασίστηκε σε επαρκή αιτιολογία, καθώς και ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν πέτυχαν μια δίκαιη εξισορρόπηση των διακυβευόμενων συγκρουόμενων συμφερόντων.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαπίστωση της παραβίασης αποτελούσε επαρκή και δίκαιη ικανοποίηση ως αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη η προσφεύγουσα.

► Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 12 – Γενική απαγόρευση διακρίσεων

Υπόθεση Ferrero Quintana κατά Ισπανίας (Προσφυγή No 2669/19), απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2024

■ χαμηλόβαθμοι αστυνομικοί – όριο ηλικίας – πρόσληψη

Ο προσφεύγων έλαβε προσωρινή άδεια να συμμετάσχει σε δημόσιο διαγωνισμό για την κάλυψη διαφόρων θέσεων αστυνομικών του κατώτερου βαθμού στο αστυνομικό σώμα της Αυτόνομης Κοινότητας της Χώρας των Βάσκων (Ertzaintza), παρόλο που υπερέβαινε το όριο ηλικίας των 35 ετών. Πέρασε με επιτυχία τις διάφορες δοκιμασίες, αλλά δεν προσλήφθηκε λόγω της ηλικίας του.

Ενώπιον του Δικαστηρίου ισχυρίστηκε ότι οι ιατρικές εξετάσεις και οι δοκιμασίες σωματικής καταλληλότητας στις οποίες είχε υποβληθεί επιβεβαίωσαν ότι ήταν σωματικά ικανός να ασκήσει τα καθήκοντα της θέσης και ότι, ως εκ τούτου, υπήρξε θύμα διάκρισης λόγω ηλικίας, πράγμα που συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 12.

Το Δικαστήριο εξέτασε εάν πληρούνταν οι προϋποθέσεις του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 12 και διαπίστωσε, αρχικά, ότι ο προσφεύγων είχε λάβει αποτελέσματα που τον καθιστούσαν κατάλληλο για μία από τις προσφερόμενες θέσεις, αλλά δεν προσλήφθηκε αποκλειστικά λόγω της ηλικίας του, που συνιστά «άλλο καθεστώς» κατά την έννοια του άρθρου αυτού. Εξέτασε εάν υπήρξε διαφορά μεταχείρισης μεταξύ προσώπων σε ανάλογες καταστάσεις και σημείωσε ότι υπήρχαν δύο συγκρίσιμες κατηγορίες, εκ των οποίων η μία είχε τύχει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης λόγω του γεγονότος ότι είχε υπερβεί συγκεκριμένο όριο ηλικίας: άτομα έως 35 ετών που ήθελαν να συμμετάσχουν στον διαγωνισμό και άτομα άνω των 35 ετών. Τέλος, αξιολογώντας εάν η διαφορά μεταχείρισης επιδίωκε θεμιτό σκοπό και εάν αυτή ήταν δικαιολογημένη, τόνισε ότι τα Συμβαλλόμενα Κράτη απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας κατά τον καθορισμό των κανόνων πρόσβασης σε δημόσιες θέσεις και των όρων απασχόλησης, το οποίο καλύπτει και την πρόσληψη στα σώματα ασφαλείας.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν αποτελούν όλες οι διακρίσεις λόγω ηλικίας μορφή αθέμιτης διάκρισης. Ούτε έχουν όλες την ίδια σημασία για το θιγόμενο πρόσωπο. Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων δεν ανήκε σε ευάλωτη ομάδα. Συμμετείχε σε διαγωνισμό για να καταλάβει θέση στον δημόσιο τομέα και όχι για την άσκηση θεμελιώδους δικαιώματος αναγνωρισμένου από τη Σύμβαση. Οι εθνικές αρχές απολάμβαναν, επομένως, ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Ως προς το αν ο σκοπός ήταν θεμιτός, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχε ήδη αποφανθεί, σε ανάλογη υπόθεση, ότι η διασφάλιση της επιχειρησιακής ικανότητας και της εύρυθμης λειτουργίας των σωμάτων ασφαλείας αποτελεί θεμιτό στόχο κατά το άρθρο 4(1) της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Συνεπώς, το Δικαστήριο θεώρησε ότι, παρόλο που ο αποκλεισμός του προσφεύγοντος οφειλόταν στην ηλικία του, σκοπός δεν ήταν ο αποκλεισμός του καθαυτός, αλλά η εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του αστυνομικού σώματος, σκοπός θεμιτός βάσει του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 12. Ως προς το αν η αιτιολογία ήταν αντικειμενική και λογική, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η ηλικία μπορεί να είναι σχετική για την αξιολόγηση της σωματικής ικανότητας. Τα καθήκοντα των εν λόγω αστυνομικών ήταν επιχειρησιακά και απαιτούσαν ιδιαίτερη φυσική ικανότητα. Οποιαδήποτε φυσική αδυναμία θα μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες για τους ίδιους, τρίτους, αλλά και για τη δημόσια τάξη.

Η φυσική κατάσταση έπρεπε να αξιολογείται δυναμικά, λαμβάνοντας υπόψη την υπηρεσία που θα έπρεπε να προσφέρουν τα επόμενα έτη και όχι μόνο τη στιγμή του διαγωνισμού. Έτσι, ακόμη και αν ο προσφεύγων και άλλοι υποψήφιοι άνω των 35 ήταν σε άριστη φυσική κατάσταση κατά τον διαγωνισμό, ήταν θεμιτό να προβλε-

φθεί η μελλοντική φθορά. Οι αστυνομικοί άνω των 55 ετών θεωρούνταν ότι δεν είχαν πλήρως την απαραίτητη φυσική κατάσταση και δικαιούνταν μείωση ωραρίου και απαλλαγή από νυχτερινή εργασία. Αυτά τα προνόμια από την ηλικία των 56 ετών σήμαιναν ότι η «ενεργή» περίοδος ήταν μικρότερη σε σχέση με άλλα επαγγέλματα, κάτι που επηρέαζε την επιχειρησιακή λειτουργία του σώματος. Επομένως, ήταν θεμιτό να υπάρχουν αρκετοί «νεότεροι» αστυνομικοί.

Το Δικαστήριο κρίνει ότι ζητήματα εσωτερικής οργάνωσης εμπίπτουν στο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας των κρατών. Το εθνικό δίκαιο επέτρεπε τον καθορισμό ηλικιακών ορίων, ελάχιστου ύψους κ.λπ. για φορείς όπως η εθνική αστυνομία, η πυροσβεστική και ο στρατός. Άλλα σώματα ασφαλείας είχαν επίσης θέσει όρια ηλικίας. Το Ανώτατο Δικαστήριο είχε κρίνει ότι αυτά τα όρια ήταν αναγκαία και αναλογικά για τη διατήρηση της αποτελε-

σματικότητας των υπηρεσιών. Είχε, μάλιστα, λάβει υπόψη του και τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ στην ίδια υπόθεση. Το γεγονός ότι ο προσφεύγων δεν προσλήφθηκε λόγω ηλικίας σήμαινε ότι αντιμετωπίστηκε διαφορετικά από άλλους υποψήφιους. Ωστόσο, η διαφοροποίηση αυτή επιδίωκε θεμιτό σκοπό και δεν υπερέβαινε τα αναγκαία όρια για την επίτευξή του.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο καθορισμός ανώτατου ορίου ηλικίας στα 35 έτη για την πρόσληψη αστυνομικών του κατώτερου βαθμού στην Ertzaintza ήταν αναγκαίος για τη διατήρηση της λειτουργικής ικανότητας του σώματος. Λαμβάνοντας υπόψη το ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που διαθέτουν τα Συμβαλλόμενα Κράτη στον τομέα αυτό, οι εθνικές αρχές παρείχαν επαρκείς και συναφείς λόγους για τη λήψη του μέτρου.

Μη παραβίαση άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 12.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Αναγνώριση της ύπαρξης συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην ελληνική επικράτεια: το ιδιαίτερο ζήτημα της απόδειξης των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών

Στην παρούσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την παραβίαση αρκετών άρθρων της ΕΣΔΑ και ειδικότερα του άρθρου 3, ιδωμένου ατομικά και σε συνδυασμό με το άρθρο 13 της Σύμβασης, λόγω της επαναπροώθησης της προσφεύγουσας στην Τουρκία, του άρθρου 5 λόγω της παράνομης κράτησής της στο πλαίσιο της διαδικασίας της επαναπροώθησής της, και των άρθρων 2 και 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 λόγω της έλλειψης αποτελεσματικής προσφυγής που θα μπορούσε να ασκήσει για τον κίνδυνο ζωής και την κακομεταχείριση στην οποία πιθανώς υπεβλήθη

άρθρο 3 ΕΣΔΑ – αρχή της μη επαναπροώθησης – ανεπάρκεια της αγωγής του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ – επιστροφή της προσφεύγουσας στην Τουρκία χωρίς να εξεταστεί ο κίνδυνος κακομεταχείρισης και το αίτημα ασύλου της – αναγνώριση συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην Ελλάδα – έμφαση στο περιεχόμενο των εκθέσεων εθνικών και διεθνών οργανισμών – σύνδεση της συστηματικής πρακτικής με την ατομική περίπτωση της προσφεύγουσας – αρχή απόδειξης και αντιστροφή του βάρους απόδειξης – προσκόμιση επαρκών αποδεικτικών στοιχείων εκ μέρους της προσφεύγουσας που απεδείκνυν την παρουσία της πρώτα στην ελληνική και στη συνέχεια στην τουρκική επικράτεια – αδυναμία του εναγόμενου κράτους να διατυπώσει μια εναλλακτική εξήγηση πέραν της πιθανότητας επαναπροώθησης – παραβίαση των άρθρων 3 και 13 (έλλειψη αποτελεσματικής προσφυγής) – παραβίαση του άρθρου 5 λόγω κράτησης της προσφεύγουσας, στερούμενης νομικής βάσης – απόρριψη ένστασης περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων – παραβίαση των άρθρων 2 και 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 λόγω έλλειψης αποτελεσματικής προσφυγής – δυνατότητα «ελάφρυνσης» του αποδεικτικού βάρους από την αναγνώριση της συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων – η απόφαση G.R.J. κατά Ελλάδας και άλλες σχετικές υποθέσεις αναφορικά με τα αποδεικτικά ζητήματα στο πλαίσιο επαναπροωθήσεων

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 15783/21, Υπόθεση A.R.E. κατά Ελλάδας, απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2025 του Τρίτου Τμήματος

Τον Μάρτιο του 2019, η προσφεύγουσα καταδικάστηκε στην Τουρκία σε φυλάκιση λόγω της συμμετοχής της σε «τρομοκρατική οργάνωση», όπως χαρακτηριζόταν από τις τουρκικές αρχές. Στις 4 Μαΐου 2019, η προσφεύγουσα εισήλθε στην Ελλάδα προκειμένου να ζητήσει άσυλο. Προς τον σκοπό αυτόν, ήρθε σε τηλεφωνική επικοινωνία

με τον αδερφό της, που βρισκόταν ήδη στην Ελλάδα, για να αναλάβει την υπόθεσή της σχετικάς δικηγόρος. Εν τέλει και πριν προλάβει να συναντήσει τον δικηγόρο, η προσφεύγουσα εντοπίστηκε και κρατήθηκε από τις ελληνικές αρχές, οι οποίες, αφού της αφαίρεσαν τα προσωπικά αντικείμενα, την οδήγησαν σε ένα άγνωστο σημείο κοντά στον ποταμό Έβρο. Το βράδυ της ίδιας ημέρας, επιβιβάστηκε μαζί με άλλα άτομα σε ένα μικρό φουσκωτό σκάφος, το οποίο τους επέστρεψε στην Τουρκία.

Η προσφεύγουσα συνελήφθη στις τουρκικές ακτές την επόμενη ημέρα, ενώ στις 6 Μαΐου καταδικάστηκε εκ νέου από το ποινικό δικαστήριο Σμύρνης και οδηγήθηκε στη φυλακή.

Ενώπιον του ΕΔΔΑ πλέον, η προσφεύγουσα επικαλείται την παραβίαση μιας σειράς άρθρων της ΕΣΔΑ, παραθέτοντας αναλυτικά την εκδοχή της αναφορικά με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης (από την είσοδό της στην Ελλάδα και την αντιμετώπιση που δέχθηκε από τις ελληνικές αρχές, μέχρι την επαναπροώθησή της στην Τουρκία και τη συνακόλουθη καταδίκη της εκεί), στη βάση διάφορων αποδεικτικών στοιχείων που προσκόμισε ενώπιον τόσο των εθνικών αρχών, όσο και του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Από την πλευρά της, η ελληνική Κυβέρνηση αρνήθηκε κατηγορηματικά και στο σύνολό της την αφήγηση της προσφεύγουσας, επικαλούμενη αντιφάσεις της τελευταίας, καθώς και αναντιστοιχία των περιγραφόμενων γεγονότων με τις σχετικές ημερομηνίες των υποτιθέμενων συμβάντων.

Έχοντας να αντιμετωπίσει τη σημαντική αυτή αντίθεση των διάδικων μερών ως προς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ, με την απόφασή του στις 7 Ιανουαρίου 2025, αναγνώρισε ότι υπήρχαν σοβαρές ενδείξεις που υποδείκνυν την ύπαρξη συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην Ελλάδα, η οποία εφαρμόζεται μέσω ενός κοινού *modus operandi*. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφεύγουσα προσκόμισε πολλά αποδεικτικά στοιχεία που υποστήριζαν την εκδοχή της για τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης και τα οποία δεν αντικρούστηκαν επαρκώς από την Κυβέρνηση, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η απουσία προηγούμενης εξέτασης των κινδύνων που θα αντιμετώπιζε στην Τουρκία πριν την επαναπροώθησή της, αλλά και η ανυπαρξία σχετικής προσφυγής προς αυτό, συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 ΕΣΔΑ. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ εντόπισε παραβιάσεις του άρθρου 5 λόγω της παράνομης κράτησής της μέχρι την πραγματοποίηση της επαναπροώθησης, και των άρθρων 2, 3 και 13 λόγω απουσίας αποτελεσματικής προσφυγής για την πιθανότητα κακομεταχείρισης της προσφεύγουσας

κατά τη διάρκεια της διαδικασίας επαναπροώθησης. Αντίθετα, δεν εντοπίστηκαν παραβιάσεις των άρθρων 2 και 3 αυτοτελώς, καθώς η προσφεύγουσα δεν απέδειξε επαρκώς τους ισχυρισμούς της ως προς την απαιτούμενη βαρύτητα που απαιτεί η ενεργοποίησή τους.

Παρατηρήσεις

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου*

Ι. Πραγματικά περιστατικά – Επιχειρήματα των διάδικων μερών

Στις 12 Μαρτίου 2019, η προσφεύγουσα, κάτοικος Τουρκίας, καταδικάστηκε σε φυλάκιση 6 ετών και 3 μηνών για συμμετοχή σε οργάνωση, η οποία περιγραφόταν από τις τουρκικές αρχές ως «τρομοκρατική». Στις 4 Μαΐου 2019, σύμφωνα με την ίδια, εισήλθε στην Ελλάδα από τον ποταμό Έβρο, μαζί με άλλους δύο Τούρκους υπηκόους, προκειμένου να ζητήσει άσυλο. Ευρισκόμενη στην περιοχή της Νέας Βύσσας, ήρθε σε επικοινωνία με τον αδελφό της, ο οποίος διέμενε ήδη στην Ελλάδα από το 2018, με σκοπό να του γνωστοποιήσει την τοποθεσία της (μέσω σχετικής εφαρμογής) καθώς και να της δώσει τα στοιχεία ενός δικηγόρου που θα αναλάμβανε την υπόθεσή της. Η επικοινωνία μεταξύ τους συνεχίστηκε σε διάφορες στιγμές κατά τη διάρκεια της ημέρας, με την προσφεύγουσα να εκφράζει την ανησυχία της ότι θα επαναπροωθηθεί παράνομα.

Στις 14.25 περίπου, η αστυνομία συνέλαβε την προσφεύγουσα και τους δύο συμπατριώτες της, ενώ, πάντα σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της τελευταίας, δεν επιτράπη στον δικηγόρο (Ν.Ο.), που είχε ήδη φτάσει στο σημείο, να επιβιβαστεί στο όχημα που μετέφερε τους τρεις Τούρκους υπηκόους. Ο Ν.Ο. δεν εισήλθε ούτε στον συνοριακό σταθμό του Νέου Χειμωνίου, στον οποίο μεταφέρθηκε στη συνέχεια η προσφεύγουσα και όπου επανέλαβε το αίτημα ασύλου της.

Κατόπιν αυτών, γύρω στις 19.00, φέρεται να ξεκίνησε η διαδικασία επαναπροώθησης της προσφεύγουσας. Αφού της αφαίρεσαν τα προσωπικά της αντικείμενα, φορτηγό μετέφερε την ίδια και άλλα 30 άτομα σε άγνωστο σημείο κοντά στον ποταμό Έβρο, όπου τους έβγαλαν από το φορτηγό άτομα με καλυμμένα τα πρόσωπα. Εν τέλει, στις 23.00, η προσφεύγουσα και οι υπόλοιποι επιβιβάστηκαν σε ένα φουσκωτό σκάφος, το οποίο τους οδήγησε πίσω στην Τουρκία. Εκεί, η τουρκική χωροφυλακή, πλέον στις 5 Μαΐου, συνέλαβε εκ νέου την προσφεύγουσα και οδηγήθηκε αρχικά στη φυλακή της Edirne, ενώ στις 20 Μαΐου μεταφέρθηκε στη φυλακή Gezbe, κοντά στη Σμύρνη, αφού μεσολάβησε σχετική απόφαση από το ποινικό δικαστήριο Σμύρνης στις 6 Μαΐου, το οποίο

έκρινε ότι είχε παραβιάσει την απαγόρευση εξόδου από τη χώρα που της είχε επιβληθεί με την αρχική καταδίκη από τον Μάρτιο.

Στο μεταξύ, η έγκληση που άσκησε στην Ελλάδα το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες εκ μέρους της προσφεύγουσας, με αντικείμενο ποικίλες κατηγορίες για προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας της τελευταίας, απορρίφθηκε λόγω έλλειψης αποδεικτικών στοιχείων.

Ομολογουμένως, η σχολιαζόμενη απόφαση εμφανίζει σημαντικές δυσκολίες όσον αφορά το σύνολο των πραγματικών περιστατικών που πράγματι έλαβαν χώρα, δεδομένου ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση αρνήθηκε κατηγορηματικά όλους τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας επί του θέματος. Η παντελής ανυπαρξία σύγκλισης των δύο εκδοχών φαίνεται από την (εκτενή) παρουσίαση των παρατηρήσεων των διαδίκων, πριν, κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας, στο πλαίσιο ερωτημάτων που τους υπέβαλλε το ΕΔΔΑ¹ και μετά από αυτή. Από την πλευρά της, η προσφεύγουσα τόνισε ότι προσκόμισε όλα τα απαραίτητα αποδεικτικά στοιχεία ενώπιον τόσο των εθνικών αρχών, όσο και του ΕΔΔΑ, που υποστήριζαν την εκδοχή της και τα οποία ήταν έγκυρα, όπως το οπτικοακουστικό υλικό από την περιοχή (φωτογραφίες και βίντεο), τις καταθέσεις του Ν.Ο., αλλά και του Τούρκου δημοσιογράφου Ζ.Κ., ο οποίος γνώριζε για την εν λόγω υπόθεση μέσω του Ν.Ο. και την απόφαση του δικαστηρίου Σμύρνης. Παράλληλα, η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι υπάρχει μια γενική πολιτική στην Ελλάδα αναφορικά με τις επαναπροωθήσεις αλλοδαπών, η οποία βασίζεται σε ένα κοινό *modus operandi*, θύμα του οποίου ήταν και η ίδια. Επίσης, αντιτίθεται στον ισχυρισμό της Κυβέρνησης ότι επέστρεψε οικειοθελώς στην Τουρκία, καθώς αυτό δεν θα ήταν συνεπές με τις διώξεις που υφίστατο εκεί.

Από την άλλη πλευρά, κοινός παρονομαστής των παρατηρήσεων της εναγόμενης Κυβέρνησης είναι το γεγονός της αμφισβήτησης του αποδεικτικού υλικού που προσκόμισε η προσφεύγουσα, το οποίο, σύμφωνα με εκείνη, είναι είτε αντιφατικό (όπως οι καταθέσεις του Ν.Ο.) είτε δεν συμπίπτει απαραίτητα με τις ημερομηνίες των πραγματικών γεγονότων που επικαλείται. Επιπλέον, βασίστηκε στην απουσία αλληλεπίδρασης που είχε η προσφεύγουσα με τις ελληνικές αρχές², διότι δεν

1. Βλ. παρ. 72-90 της σχολιαζόμενης απόφασης. Τα ερωτήματα αυτά αφορούν, μεταξύ άλλων, την ανυπαρξία σχετικής κατάθεσης του αδερφού της προσφεύγουσας, το (αντιφατικό πιθανώς) περιεχόμενο των καταθέσεων του Ν.Ο. και τη γνησιότητα του περιεχομένου του οπτικοακουστικού υλικού που υπεβλήθη στις ελληνικές αρχές.

2. Στην παρ. 123, μάλιστα, υποστηρίζει ότι δεν υπήρξε καμία επαφή των εθνικών αρχών με την προσφεύγουσα, δεδομένου ότι δεν καταχωρήθηκε στα σχετικά μητρώα.

* ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

προσκόμισε επίσημη βεβαίωση που να αποδεικνύει ότι η Εισαγγελία παρέλαβε το κρίσιμο αποδεικτικό υλικό. Τέλος, ισχυρίστηκε πως δεν υφίσταται καμία συστηματική πρακτική επαναπροώθησεων, αμφισβητώντας το περιεχόμενο των εκθέσεων των παρεμβαλλόντων στην υπόθεση.

Συνακόλουθα, η προσφεύγουσα επικαλέστηκε τα άρθρα 3 και 13 της Σύμβασης, ισχυριζόμενη ότι υπήρξε θύμα επαναπροώθησης, καθώς και το άρθρο 5 λόγω της στέρησης της προσωπικής της ελευθερίας ενόψει της επαναπροώθησης αυτής. Τέλος, υποστήριξε ότι παραβιάστηκαν τα άρθρα 2 και 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 λόγω της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης που υφίστατο κατά την απομάκρυνσή της στην Τουρκία, χωρίς να διαθέτει καμία αποτελεσματική προσφυγή για να προβάλει τους ισχυρισμούς αυτούς.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έλαβε υπόψιν αρχικά σε εθνικό επίπεδο τον Κώδικα για την υποδοχή, τη διεθνή προστασία πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών και την προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων αλλοδαπών, ενώ παρέπεμψε σε προγενέστερες υποθέσεις του για άλλες διατάξεις σχετικά με θέματα κράτησης αιτούντων άσυλο και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας³. Αντίστοιχη παραπομπή έγινε και στο σχετικό με την υπόθεση ευρωπαϊκό και διεθνές δίκαιο (όπως η Διεθνής Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων)⁴. Ταυτόχρονα, το ΕΔΔΑ προέβη σε μια ιδιαίτερα εκτεταμένη και αναλυτική παράθεση εκθέσεων εθνικών και διεθνών οργανισμών (ενδεικτικά αναφέρονται εδώ ο Συνήγορος του Πολίτη, η ΕΕΔΑ, η Εθνική Αρχή Διαφάνειας, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την πρόληψη των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών μεταχειρίσεων ή ποινών και η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες), οι οποίες περιγράφουν, με αρκετά παρόμοιο τρόπο, την ανάδυση μιας συστηματικής πρακτικής επαναπροώθησεων πολιτών τρίτων χωρών στα ελληνικά σύνορα. Η σημασία των εκθέσεων αυτών θα μας απασχολήσει παρακάτω, σχετικά με τα ζητήματα ουσίας της απόφασης.

II. Ζητήματα παραδεκτού

Η εναγόμενη Κυβέρνηση προέβαλε δύο ενστάσεις απαραδέκτου. Πρώτον, θεώρησε ότι η προσφεύγουσα

δεν είχε την ιδιότητα του θύματος, δεδομένου ότι οι ισχυρισμοί της δεν βασίζονται σε επαρκή αποδεικτικά στοιχεία. Δεύτερον, η προσφεύγουσα δεν εξάντλησε τα εσωτερικά ένδικα μέσα, όπως την αγωγή αποζημίωσης του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ ή κάποια καταγγελία ενώπιον του Συνηγόρου του Πολίτη ή της Εθνικής Αρχής Διαφάνειας. Η Κυβέρνηση υποστήριξε ότι η αγωγή του άρθρου 105 ήταν αποτελεσματική, προσκομίζοντας παλαιότερη νομολογία με πραγματικά περιστατικά παρόμοια με της σχολιαζόμενης απόφασης.

Όσον αφορά την ιδιότητα του θύματος, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εν λόγω ένσταση περιλαμβάνει κατά βάση την αμφισβήτηση των πραγματικών περιστατικών που επικαλέστηκε η προσφεύγουσα και, συνεπώς, θα ήταν προσφορότερο να εξεταστεί ως ζήτημα επί της ουσίας. Επιπλέον, απέρριψε την ένσταση περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων, καθώς τόνισε ότι η προσφεύγουσα είχε ήδη ασκήσει έγκληση, επαναλαμβάνοντας ότι, όταν ένα πρόσωπο έχει στη διάθεσή του περισσότερες από μία προσφυγές, αρκεί να έχει ασκήσει σε εθνικό επίπεδο μόνο μία προκειμένου να μην τεθεί σχετικό ζήτημα απαραδέκτου ενώπιον του ΕΔΔΑ.

Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν έμεινε μόνο σε αυτή τη διαπίστωση, αλλά εξέτασε περαιτέρω τους λόγους για τους οποίους, εκ των πραγμάτων, δεν υπήρξε καμία αποτελεσματική προσφυγή στο πλαίσιο της υπόθεσης. Πέρα από το γεγονός ότι προσφυγές που γίνονται ενώπιον του Συνηγόρου του Πολίτη ή της Εθνικής Αρχής Διαφάνειας δεν είναι αποτελεσματικές, διότι δεν δεσμεύουν τις αρμόδιες εθνικές αρχές, το ΕΔΔΑ έδωσε έμφαση στην αναποτελεσματικότητα της αγωγής του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Ειδικότερα, ανέφερε πως η επιδίκαση αποζημίωσης που προβλέπει η αγωγή αυτή δεν είναι αρκετή ώστε να ικανοποιήσει πλήρως ένα θύμα παραβίασης των άρθρων 2 και 3 ΕΣΔΑ, άρθρα τα οποία απαιτούν τη δίωξη και την ποινική τιμωρία των υπευθύνων. Σε κάθε περίπτωση, οι αγωγές αυτές, με τον τρόπο που έχουν ασκηθεί στο παρελθόν, δεν σχετιζόνταν με ζητήματα επαναπροώθησεων. Μέσω της ανάλυσης αυτής, το Δικαστήριο του Στρασβούργου εν πολλοίς επαναλαμβάνει την προγενέστερη νομολογία του σχετικά με την αγωγή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, πιθανώς θέλοντας να τονίσει την πρόδηλη ανεπάρκειά της αναφορικά με τα ζητήματα που εγείρουν οι βασικές διατάξεις των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης⁵.

3. ΕΔΔΑ *J.R. και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 22696/16), απόφαση της 25ης Ιανουαρίου 2018 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 29-36· ΕΔΔΑ *Ε.Κ. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 73700/13), απόφαση της 14ης Ιανουαρίου 2021 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 45-46.

4. ΕΔΔΑ *Μ.Κ. και λοιποί κατά Πολωνίας* (Προσφυγές Nos 40503/17, 42902/17 και 43643/17), απόφαση της 23ης Ιουλίου 2020 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 78-97· ΕΔΔΑ *Δ. κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 29447/17), απόφαση της 20ής Ιουλίου 2021 του Τέταρτου Τμήματος, παρ. 69-72.

5. Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ *Safi και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 5418/15), απόφαση της 7ης Ιουλίου 2022 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 103-105· ΕΔΔΑ *Παναγιωτόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 44758/20), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2025 του Τρίτου Τμήματος, παρ. 83-87· ΕΔΔΑ *Ζαμπέλος και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 1167/15), απόφαση της 17ης Μαΐου 2018 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 50-51.

III. Η απόφαση του ΕΔΔΑ επί της ουσίας – Τα ζητήματα με το αποδεικτικό βάρος της προσφεύγουσας

Σε πρώτη φάση, θα ήταν θεμιτό να παρουσιαστούν, εν συντομία, το γενικότερο περιεχόμενο και η σημασία της αρχής της μη επαναπροώθησης υπό την ΕΣΔΑ. Συγκεκριμένα, αν και το δικαίωμα στο άσυλο δεν αναγνωρίζεται από το ΕΔΔΑ, σύμφωνα με τη νομολογία του, η απομάκρυνση αλλοδαπών που εισέρχονται στην επικράτεια συμβαλλόμενου μέρους παραβιάζει το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, εφόσον διακριβωθεί το εάν οι τελευταίοι επιθυμούν να αιτηθούν άσυλο και παρόλα αυτά επαναπροωθηθούν, ενώ διατρέχουν κίνδυνο κακομεταχείρισης ή περαιτέρω επαναπατρισμού στη χώρα προέλευσής τους όπου υπάρχει ο ίδιος κίνδυνος. Προς τον σκοπό αυτό, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψιν του διάφορα δεδομένα, όπως οι πολιτικές κ.λπ. συνθήκες στη χώρα προορισμού, η ατομική περίπτωση του προσφεύγοντα, η πιθανή ευαλωτότητά του ή η ηλικία του⁶. Επίσης, η αρχή της μη επαναπροώθησης, τη σημασία της οποίας παράλληλα έχει αναγνωρίσει και το ΔΕΕ⁷, αλλά και το άρθρο 19 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, εφαρμόζονται τόσο στην ξηρά, όσο και στη θάλασσα, γεγονός που συνεπάγεται, στην τελευταία περίπτωση, τη διάσωση και μεταφορά των ατόμων σε ασφαλές μέρος, όπου θα είναι δυνατή η κάλυψη των βασικών τους αναγκών και η διατύπωση αιτημάτων ασύλου εκ μέρους τους⁸.

Όσον αφορά την υπόθεση της Α.Ρ.Ε., το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η παρούσα υπόθεση διαφέρει από την προγενέστερη νομολογία του, καθώς, εν προκειμένω, η Ελλάδα (πιθανώς στο πλαίσιο μιας γενικότερης τακτικής⁹) αμφισβήτησε πλήρως και αδιακρίτως την εκδοχή της προσφεύγουσας, αναφορικά τόσο με την παρουσία της σε ελληνικό έδαφος, όσο και με την επαναπροώθησή της στην Τουρκία. Αντίθετα, σε προηγούμενες υποθέσεις, η εκάστοτε εναγόμενη Κυβέρνηση θα αντέκρουε μόνο τον ισχυρισμό του προσφεύγοντα σχετικά με τη διατύπωση αιτήματος ασύλου και του φόβου μεταχείρισης αντίθετης στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ¹⁰. Συνεπώς, το κρίσιμο ζήτημα είναι κυρίως αποδεικτικό, αφορά δηλαδή τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, και όχι τόσο νομικό.

Εντός του πλαισίου αυτού, το Δικαστήριο επανέλαβε τις αρχές της νομολογίας του για τα αποδεικτικά ζητήματα που αφορούν πρωτίστως υποθέσεις μυστικής κράτησης¹¹. Ειδικότερα, αναφέρθηκε, μεταξύ άλλων, στο μέτρο απόδειξης «πέραν πάσης αμφιβολίας», βάσει του οποίου ο προσφεύγων οφείλει να προσκομίσει «αρχή απόδειξης» (*prima facie*), προκειμένου να αντιστραφεί το βάρος απόδειξης προς την Κυβέρνηση. Ιδίως για τις υποθέσεις που περιλαμβάνουν την πιθανή παραβίαση των άρθρων 2 και 3 ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει την αδυναμία των προσφευγόντων-θυμάτων να αποδείξουν τα κρίσιμα γεγονότα, τα οποία βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό στη σφαίρα επιρροής του εναγόμενου Κράτους και, επομένως, αρχή απόδειξης υφίσταται όταν οι πρώτοι εκθέσουν μια λεπτομερή και συγκλίνουσα αφήγηση των πραγματικών περιστατικών. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο εκτιμά ελεύθερα τα αποδεικτικά στοιχεία που έχει στη διάθεσή του, ανάλογα με τη βαρύτητα του προσβαλλόμενου δικαιώματος. Επιπλέον, ενδιαφέρουσα στην παρούσα απόφαση είναι η κρίση του ΕΔΔΑ όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στην ατομική περίπτωση της προσφεύγουσας και τη συστηματική πρακτική επαναπροωθήσεων που εκείνη επικαλέστηκε. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου επεσήμανε ότι, ακόμη και αν αποδειχθεί μια τέτοια πρακτική (κάτι που εξέτασε πρώτα το ΕΔΔΑ), η προσφεύγουσα δεν απαλλάσσεται από την προσκόμιση αρχής απόδειξης, η οποία, μάλιστα, πρέπει να συνδέεται με τη συστηματική πρακτική.

Συνακόλουθα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε πράγματι την ύπαρξη μιας συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων που λαμβάνει χώρα στην Ελλάδα, βασιζόμενη στην πληθώρα εκθέσεων ανεξάρτητων εθνικών και διεθνών οργανισμών, οι οποίες περιγράφουν πανομοιότυπα τον τρόπο λειτουργίας (*modus operandi*) των εθνικών αρχών ως προς την πραγματοποίηση των επαναπροωθήσεων. Οι εκθέσεις αυτές, είτε προέρχονται από εθνικά όργανα, όπως τον Συνήγορο του Πολίτη και την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, είτε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τον ΟΗΕ (ο Ειδικός Εισηγητής για τα ανθρώπινα δικαιώματα των μεταναστών δήλωσε ότι στην Ελλάδα οι επαναπροωθήσεις στα χερσαία και θαλάσσια σύνορα αποτελούν πλέον τον κανόνα), δεν μπορούν να αντικρουστούν από την αμφίβολης ανεξαρτησίας έκθεση της Εθνικής Αρχής Διαφάνειας, η οποία ήταν και η μοναδική που κατέληγε στο αντίθετο συμπέρασμα. Γενικότερα, ο ρόλος των εκθέσεων οργανισμών μπορεί να αποβεί αρκετά σημαντικός για την εξέλιξη μιας υπόθεσης προσφυγικού δικαιού ενώπιον του ΕΔΔΑ, ιδίως όταν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης δεν είναι σαφή¹².

6. Γ. ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΣ, Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), ΕΣΔΑ – Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2021, σσ. 161-167.

7. ΔΕΕ C-31/09, *BolBol*, 17.06.2010, ECLI:EU:C:2010:351, σκ. 37.

8. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Η Ανθρώπινη Διάσταση του Διεθνούς Δικαίου, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2024, σσ. 404-407.

9. I. KIENZLE / M. RIEMER, Feeble Recognition of a Systematic Push-back Practice, *Verfassungsblog*, 30.01.2025, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/pushbacks-echr-greece-turkiye/>.

10. ΕΔΔΑ Μ.Κ. και λοιποί κατά Πολωνίας, ό.π., παρ. 174-186· ΕΔΔΑ D. κατά Βουλγαρίας, ό.π., παρ. 120-137.

11. Βλ. παρ. 208-221 της σχολιαζόμενης απόφασης.

12. Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ Η.Α. και λοιποί κατά Ελλάδας (Προσφυγές Nos

Ενόψει των διαπιστώσεων αυτών, το ΕΔΔΑ προέβη στην εξέταση της ατομικής περίπτωσης της προσφεύγουσας. Αφού έκρινε ότι η εκδοχή της τελευταίας είναι αρκετά συνεπής με το περιεχόμενο της συστηματικής πρακτικής όπως περιγράφεται στις προαναφερόμενες εκθέσεις, επικέντρωσε την προσοχή του στην απόδειξη του γεγονότος ότι η προσφεύγουσα βρισκόταν στην Ελλάδα και, στη συνέχεια, στην Τουρκία κατά τις επικαλούμενες ημερομηνίες, αλλά και στον εντοπισμό ενός συνδέσμου ανάμεσα στα γεγονότα αυτά που θα επιβεβαίωνε την επαναπροώθηση που υπέστη. Προς τον σκοπό αυτό, το ΕΔΔΑ εξέτασε αναλυτικά τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκόμισε η προσφεύγουσα. Από την ανάλυση αυτή προέκυψαν τα εξής¹³: από την απόφαση του ποινικού δικαστηρίου Σμύρνης προέκυπτε αδιαμφισβήτητη η επιστροφή της προσφεύγουσας στην Τουρκία, κατόπιν της παραβίασης της απαγόρευσης εξόδου από τη χώρα που της είχε επιβληθεί με προηγούμενη απόφαση. Επομένως, σε συνδυασμό με την εισήγηση του Εισαγγελέα της περιοχής Uzunköprü, φαίνεται ότι υφίσταται αρχή απόδειξης αναφορικά με την παρουσία της προσφεύγουσας στην Ελλάδα και την επιστροφή της στην Τουρκία το διάστημα 4-6 Μαΐου. Το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται παράλληλα από το οπτικοακουστικό υλικό της υπόθεσης και τις μαρτυρίες/καταθέσεις των Ν.Ο. και Ζ.Κ., αλλά και των Ελλήνων υπαλλήλων της Νέας Βύσας. Ως εκ τούτου, ενόψει των δύο γεγονότων αυτών και του ότι η Κυβέρνηση δεν υποστήριξε κάποια εναλλακτική σχετικά με το τί θα μπορούσε να είχε συμβεί στο μεσοδιάστημα, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η προσφεύγουσα υπήρξε θύμα επαναπροώθησης και ότι, κατά συνέπεια, παραβιάστηκαν τα άρθρα 3 και 13 ΕΣΔΑ, διότι οι ελληνικές αρχές δεν έλαβαν σοβαρά υπόψη τις συνθήκες κράτησης στις τουρκικές φυλακές, ούτε δόθηκε η δυνατότητα στην προσφεύγουσα να προσβάλει αποτελεσματικά την επαναπροώθηση αυτή.

Από τη συνολική συλλογιστική που ακολούθησε το ΕΔΔΑ δεν φαίνεται να προκύπτει ξεκάθαρα κάποιο όφελος από την αναγνώριση της ύπαρξης μιας συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων για τον εκάστοτε προσφεύγοντα, με βάση τη διατύπωση που πραγματοποίησε σε επίπεδο αρχών. Πράγματι, υποστηρίζεται έντονα πως η θεμελίωση μιας τέτοιας πρακτικής θα οδηγεί στην «ελάφρυνση» του αποδεικτικού βάρους του προσφεύγοντος, ιδίως από τη στιγμή που υπάρχει μια συνεκτική και συνδεδεμένη με την πρακτική των επαναπροωθήσεων παρουσίαση των πραγματικών γεγονότων, όπως εν προκειμένω¹⁴.

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, ωστόσο, το Δικαστήριο εξέτασε, όπως προαναφέρθηκε, ιδιαίτερα αναλυτικά όλο το αποδεικτικό υλικό που είχε ενώπιόν του¹⁵. Ειδικότερα, στοιχεία όπως η απουσία επίσημων, κρατικών εγγράφων σχετικά με τα θύματα επαναπροωθήσεων ή η ελλιπής έρευνα των εθνικών αρχών ως προς τα ζητήματα αυτά, έχουν χαρακτηριστεί ως τμήμα της συστηματικής πρακτικής που αναγνώρισε το ΕΔΔΑ και θα μπορούσαν, πιθανώς, να διαδραματίσουν πιο αποφασιστικό ρόλο στην κατανομή του αποδεικτικού βάρους των διάδικων μερών¹⁶. Εξάλλου, τα άρθρα 44Α-44C του Κανονισμού του Δικαστηρίου, σε συνδυασμό με το άρθρο 38 ΕΣΔΑ, υποχρεώνουν τα διάδικα μέρη να συνεργάζονται με το ΕΔΔΑ προκειμένου να επιτυγχάνεται η αποτελεσματική διεξαγωγή της δίκης. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να κάνει χρήση των εξουσιών του βάσει του Κανονισμού του και να υποχρεώσει την εναγόμενη Κυβέρνηση να παρέχει επιπρόσθετες πληροφορίες που θα μπορούσαν να αντικρούσουν τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων, ιδίως εκείνες τις οποίες το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι βρίσκονται στη σφαίρα επιρροής του Κράτους¹⁷.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι το ΕΔΔΑ εντόπισε παράλληλα παραβίαση του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, λόγω της παράνομης, άτυπης κράτησης της προσφεύγουσας, η οποία αποτελούσε τμήμα της πρακτικής επαναπροωθήσεων και η οποία δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί με βάση τους δικαιολογητικούς λόγους της παρ. 1 του άρθρου αυτού. Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 2 και 3 ΕΣΔΑ, όχι όμως εξατομικευμένα, καθώς διαπίστωσε ότι δεν υπήρχαν αποδείξεις πέραν πάσης αμφιβολίας για την υποτιθέμενη κακομεταχείριση που υπέστη η προσφεύγουσα κατά την επαναπροώθησή της (σε κάθε περίπτωση δεν έφτασε στο επίπεδο που απαιτεί η ενεργοποίηση του άρθρου 3), αλλά σε συνδυασμό με το άρθρο 13, δεδομένου ότι η προσφεύγουσα δεν είχε στη διάθεσή της κάποια αποτελεσματική προσφυγή

back Cases: the ECtHR in A.R.E. v. Greece and G.R.J. v. Greece, Strasbourg Observers, 28.03.2025, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgoobservers.com/2025/03/28/undermining-protection-standards-in-pushbacks-cases-the-ecthr-in-a-r-e-v-greece-and-g-r-j-v-greece/>. I. KIENZLE / M. RIEMER, ό.π.

15. Βλ. παρ. 230-231 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. S. MOTZ / A. MULLIS, ό.π.: G. BARANOWSKA, Exposing Covert Border Enforcement: Why Failing to Shift the Burden of Proof in Pushback Cases is Wrong, European Convention on Human Rights Law Review, 2023, σσ. 480-483, 486-490, 493-494.

17. Βλ. παρ. 210-211 της σχολιαζόμενης απόφασης: I. KIENZLE, Evidencing pushbacks: How the ECtHR may request information from states, Refugee Law Initiative, 30.08.2024, διαθέσιμο σε: <https://rli.blogs.sas.ac.uk/2024/08/30/evidencing-pushbacks-how-the-ecthr-may-request-information-from-states/>.

4892/18 και 4920/18), απόφαση της 13ης Ιουνίου 2023, παρ. 15-22, 43-46.

13. Βλ. παρ. 235 επ. της σχολιαζόμενης απόφασης.

14. S. MOTZ / A. MULLIS, Undermining Protection Standards in Push-

προκειμένου να προβάλει τους ισχυρισμούς της σε εθνικό επίπεδο σχετικά με τις ενδεχόμενες παραβιάσεις των άρθρων αυτών κατά την εξέλιξη της επαναπροώθησης.

IV. Η απόφαση G.R.J. κατά Ελλάδας στον αντίποδα: η σχέση της με την απόφαση A.R.E. και τη νομολογία περί επαναπροώθησεων

Την ίδια ημέρα με την A.R.E., δημοσιεύτηκε και ακόμη μία απόφαση όσον αφορά το καθεστώς των επαναπροωθήσεων στην Ελλάδα, η οποία ωστόσο είχε, εν τέλει, αρνητικό πρόσημο για τον προσφεύγοντα. Συγκεκριμένα, στην G.R.J.¹⁸, ο προσφεύγων, ασυνόδευτος ανήλικος από το Αφγανιστάν την εποχή των πραγματικών περιστατικών, ισχυρίστηκε ότι, υπό τον φόβο των διωγμών που πραγματοποιούσαν οι Ταλιμπάν στη χώρα του, έφτασε στη Σάμο το 2020 σε φουσκωτό σκάφος μαζί με άλλους μετανάστες, εν δυνάμει αιτούντες άσυλο. Στη συνέχεια, και ενώ είχε υποβάλει αίτημα διεθνούς προστασίας, οι εθνικές αρχές κατάσχεσαν τα προσωπικά του αντικείμενα και τον ανάγκασαν να επιβιβαστεί σε μία αυτοσχέδια λέμβο, μαζί με έναν ακόμη ανήλικο (Η.), χωρίς μηχανή ή κουπιά, αφήνοντάς τους να παρασυρθούν στη θάλασσα. Εν τέλει, ο προσφεύγων και ο Η. κατάφεραν να φτάσουν στις τουρκικές ακτές, όπου εντοπίστηκαν και επιβιβάστηκαν σε σκάφος του τουρκικού λιμενικού. Μάλιστα, στο αστυνομικό τμήμα της τουρκικής ακτοφυλακής βρίσκονταν ήδη οι μετανάστες με τους οποίους είχε φτάσει στην Ελλάδα ο προσφεύγων, οι οποίοι, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος, είχαν επαναπροωθηθεί ήδη την προηγούμενη ημέρα. Κατά τον χρόνο υποβολής της προσφυγής του, ο προσφεύγων εργαζόταν στην Κωνσταντινούπολη, ενώ το 2022 απέκτησε το καθεστώς του πρόσφυγα στην Ελλάδα, κατόπιν του εντοπισμού του στη Θεσσαλονίκη.

Το ΕΔΔΑ, όπως στην περίπτωση της A.R.E., κλήθηκε να αντιμετωπίσει ιδιαίτερες αποδεικτικές δυσκολίες, ενόψει της συνολικής άρνησης της Κυβέρνησης περί εμπλοκής των αρχών της στα επίμαχα πραγματικά περιστατικά. Πράγματι, οι δύο αποφάσεις είναι αρκετά παρόμοιες σε επίπεδο συλλογιστικής του Δικαστηρίου, αν ληφθούν υπόψιν τα ερωτήματα που έθεσε προς τα διάδικα μέρη κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας και οι συνακόλουθες παρατηρήσεις τους πριν και μετά από την τελευταία, καθώς και οι αρχές της νομολογίας του αναφορικά με τα κριτήρια και το βάρος απόδειξης¹⁹. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρχαν, βάσει των πολυάριθμων εκθέσεων εθνικών και διεθνών οργανισμών, σοβαρές ενδείξεις σχετικά με την ύπαρξη

μιας συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην Ελλάδα²⁰. Ωστόσο, αν και διαπίστωσε ότι η αφήγηση του προσφεύγοντος συμπίπτει με το *modus operandi* της συστηματικής πρακτικής, η (ενδελεχής) ανάλυση του αποδεικτικού υλικού έδειξε ότι οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντος εμφάνιζαν αντιφάσεις και ασυνέπειες, με αποτέλεσμα να μην αποδεικνύεται *prima facie* η παρουσία του στην Ελλάδα και η επαναπροώθησή του στην Τουρκία στη συνέχεια, με την προσφυγή του να απορρίπτεται ως απαράδεκτη, λόγω έλλειψης της ιδιότητας του θύματος²¹.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι η βασική διαφορά των δύο υποθέσεων έγκειται στη συνέπεια του αποδεικτικού υλικού και της αφήγησης του εκάστοτε προσφεύγοντος, το ΕΔΔΑ, ενόψει της πλήρους άρνησης των επίμαχων γεγονότων από την εναγόμενη Κυβέρνηση²², εμφανίστηκε ιδιαίτερα προσεκτικό στο σκεπτικό του, με την παρουσίαση μιας συνεκτικής εκδοχής να μην αρκεί για να ικανοποιηθεί ο «πήχης» των *prima facie* αποδείξεων, όπως συνέβαινε σε άλλες περιπτώσεις αποφάσεων περί επαναπροωθήσεων²³. Πάντως, οι εξουσίες του Δικαστηρίου, στη βάση των προαναφερθέντων άρθρων 44Α-44C του Κανονισμού του, είναι και εδώ σχετικές, προκειμένου να κληθεί η Κυβέρνηση να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος. Προς το παρόν, οι δύο αυτές αποφάσεις δίνουν την εντύπωση ότι όσο πιο γενική είναι η άρνηση του εναγόμενου Κράτους σε σχέση με την εκδοχή των πραγματικών περιστατικών που εκθέτει ο προσφεύγων, τόσο αυξάνεται το αποδεικτικό βάρος του τελευταίου.

V. Συμπεράσματα

Κανείς δεν αντιλέγει πως η αναγνώριση της ύπαρξης και λειτουργίας μιας συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην Ελλάδα αποτελεί μια θετικότατη εξέλιξη αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων των αιτούντων άσυλο κατά την είσοδό τους στη χώρα. Ωστόσο, είναι ασαφές το όφελος που παρέχει η αναγνώριση αυτή ως προς την προσκόμιση *prima facie* αποδείξεων που απαιτεί το ΕΔΔΑ από τον προσφεύγοντα σε περιπτώσεις επαναπροωθήσεων αντίθετων στα άρθρα 2 και (κυρίως) 3 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου θα έχει πιθανώς τη δυνατότητα να ασχοληθεί και να διασαφηνίσει ακριβώς τα αποδεικτικά ζητήματα που αφορούν τα πραγματικά περιστατικά γύρω από τις

18. ΕΔΔΑ G.R.J. κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 15067/21), απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2025 του Τρίτου Τμήματος. Βλ. παρ. 11-31 για την εκδοχή των πραγματικών περιστατικών του προσφεύγοντα.

19. Ibid, παρ. 32-117, 173-186.

20. Ibid, παρ. 187-190.

21. Ibid, παρ. 191, 196-197, 205-217, 225-226.

22. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ M.H. και λοιποί κατά Κροατίας (Προσφυγές Nos 15670/18 και 43115/18), απόφαση της 18ης Νοεμβρίου 2021, παρ. 266-275.

23. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ N.D. και N.T. κατά Ισπανίας (Προσφυγές Nos 8675/15 και 8697/15), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020, παρ. 85-88· S. MOTZ / A. MULLIS, ό.π.

επαναπροωθήσεις και την πρόσβαση στις διαδικασίες ασύλου στις τρεις «φλέγουσες» υποθέσεις *R.A.* και λοιποί κατά Πολωνίας, *H.M.M* και λοιποί κατά Λετονίας και *C.O.C.G.* και λοιποί κατά Λιθουανίας, οι οποίες σχετίζονται με τις επαναπροωθήσεις αιτούντων άσυλο στη Λευκορωσία και για τις οποίες το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης διενήργησε τον Φεβρουάριο 2025 ακροαματική διαδικασία²⁴. Αν και το βασικό νομικό και πολιτικό πλαίσιο των υποθέσεων αυτών είναι η «εργαλειοποίηση» των μεταναστευτικών ροών από τη Λευκορωσία, ως απάντηση στις ενωσιακές κυρώσεις που της επιβλήθηκαν, η πτυχή των αποδεικτικών

ζητημάτων παραμένει κρίσιμη, ενόψει της ουσιαστικής διασφάλισης της αρχής της μη επαναπροώθησης²⁵.

24. Grand Chamber hearings concerning Latvia, Lithuania and Poland, ECHR, 12.02.2025, διαθέσιμο σε: <https://www.echr.coe.int/w/grand-chamber-hearings-concerning-poland-latvia-and-lithuania>.

25. Βλ. ενδεικτικά: M. LYSIENIA, For Better or For Worse? Grand Chamber Takes Over Cases Concerning Pushbacks at the Belarusian Border, Strasbourg Observers, 06.09.2024, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgobservers.com/2024/09/06/for-better-or-for-worse-grand-chamber-takes-over-cases-concerning-pushbacks-at-the-belarusian-border/>· J. DE CONINCK, The Binoculars at the Borders of Europe On Evidentiary Rules and Human Rights Protection, Verfassungsblog, 19.02.2025, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/binoculars-at-europes-borders/>· G. BARANOWSKA, What – If Any – are the Consequences of the ‘Instrumentalization of Migration’ for Human Rights Protection Under the ECHR? A Look at the Arguments Raised at the ECtHR Grand Chamber Hearing on Pushbacks to Belarus, Strasbourg Observers, 04.03.2025, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgobservers.com/2025/03/04/what-if-any-are-the-consequences-of-the-instrumentalization-of-migration-for-human-rights-protection-under-the-echr-a-look-at-the-arguments-raised-at-the-ecthr-g/>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Απόρριψη αιτήματος χορήγησης άδειας διαμονής σε αλλοδαπό καταχωρισμένο στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν από τρίτο κράτος μέλος

Νομίμως απορρίφθηκε αίτημα χορήγησης άδειας διαμονής σε αλλοδαπό - σύζυγο Έλληνα πολίτη εγγεγραμμένο στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν από άλλο κράτος κατόπιν στάθμισης των περιστάσεων της προσωπικής και οικογενειακής ζωής του και της συνδρομής λόγων δημοσίου συμφέροντος, όπως τεκμηριώνονται σε απόρρητα έγγραφα

έφεση – αίτηση ακύρωσης – χορήγηση άδειας διαμονής σε σύζυγο Έλληνα πολίτη – άρθρο 25 της Σύμβασης της 19ης Ιουνίου 1990 για την εφαρμογή της Συμφωνίας του Σένγκεν της 14ης Ιουνίου 1985 (ΣΕΣΣ) – κράτος μέλος καταχώρισης – κράτος μέλος χορήγησης τίτλου διαμονής – διαδικασία διαβούλευσης – σοβαροί λόγοι, κυρίως ανθρωπιστικοί ή λόγοι που απορρέουν από διεθνείς υποχρεώσεις

ΣΤΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 236/2025, 05.02.2025

Με την υπ' αριθμ. 236/2025 απόφαση, το Δ' Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας έκανε δεκτή έφεση κατά πρωτόδικης απόφασης με την οποία απορρίφθηκε αίτηση ακύρωσης κατά αιτήματος χορήγησης άδειας διαμονής και συνακόλουθα δίκασε την αίτηση ακύρωσης στην ουσία της, απορρίπτοντάς την.

Ως προς το ιστορικό της υπόθεσης, ο αιτών, υπήκοος Γεωργίας, υπέβαλε, το 2017, αίτημα χορήγησης άδειας διαμονής υπό την ιδιότητα του συζύγου Ελληνίδας πολίτη. Το 2019, το αίτημά του απορρίφθηκε με απόφαση του αρμόδιου Συντονιστή της Αποκεντρωμένης Διοίκησης και επιβλήθηκε σε βάρος του το μέτρο της επιστροφής με οικειοθελή αναχώρηση. Η απόρριψη έλαβε χώρα, ειδικότερα, για λόγους δημοσίας τάξης και ασφάλειας, ενόψει του ότι διαπιστώθηκε εγγραφή του στο σύστημα SIS II από άλλο κράτος μέλος της Σύμβασης Σένγκεν, και εν προκειμένω από την Τσεχία, με περιεχόμενο την απαγόρευση εισόδου ή διαμονής του σε έδαφος Σένγκεν (άρθρο 24 του Κανονισμού 1987/2006). Σύμφωνα με συμπληρωματικά έγγραφα που χορηγήθηκαν από τις τσεχικές αρχές, διευκρινίστηκε στο Δικαστήριο ότι ο αιτών καταχωρίστηκε στο Σύστημα SIS II «λόγω του πιθανού κινδύνου υπονόμευσης της δημόσιας τάξης».

Σε κανένα στάδιο της διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου αλλά και του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν έλαβε ο αιτών περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τους λόγους εγγραφής του. Ωστόσο, στο Συμβούλιο της Επικρατείας περιήλθε, μεταξύ των λοιπών στοιχείων του φα-

κέλου, έγγραφο της αρμόδιας αστυνομικής διεύθυνσης χαρακτηρισμένο ως απόρρητο.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε δεκτή την έφεση με το σκεπτικό ότι εσφαλμένα το πρωτοβάθμιο δικαστήριο δέχθηκε ότι το αντικειμενικό γεγονός μόνον της καταχώρισης συνιστά, αυτό αφ' εαυτού, επαρκή αιτιολόγηση της απορριπτικής απόφασης. Αντίθετα, το άρθρο 25 της Σύμβασης για την εφαρμογή της Συμφωνίας του Σένγκεν (ΣΕΣΣ), ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, προδιαγράφει ως εξής τη διαδικασία που ακολουθείται σε αντίστοιχες περιπτώσεις: αρχικώς, ζητεί από το κράτος καταχώρισης όλες τις συμπληρωματικές πληροφορίες, οι οποίες συνδέονται με και τεκμηριώνουν την επίμαχη καταχώριση. Κατ' εκτίμηση των πληροφοριών αυτών, της αιτήσεως του ενδιαφερομένου και ιδίως των τυχόν σοβαρών λόγων, των οποίων γίνεται επίκληση, και αφορούν ιδίως την ύπαρξη οικογενειακών δεσμών, που εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, η Διοίκηση θα προβεί σε στάθμιση μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο διασφαλίζεται με την καταχώριση στο πληροφοριακό σύστημα Σένγκεν και την επιβολή του μέτρου απαγόρευσης, αφενός, και των δικαιωμάτων του αλλοδαπού, αφετέρου. Εάν στο πλαίσιο αυτής της στάθμισης καταλήξει σε κρίση περί αποδοχής του αιτήματος, τότε μόνο οφείλει να κινήσει τη διαδικασία της διαβούλευσης του άρθρου 25 ΣΕΣΣ με το έτερο κράτος μέλος. Αν, αντίθετα, καταλήγει σε κρίση περί απόρριψης του αιτήματος, η διαδικασία της διαβούλευσης δεν συντρέχει λόγος να ενεργοποιηθεί.

Μετά την εξαφάνιση της πρωτοβάθμιας απόφασης, το Συμβούλιο της Επικρατείας, προχωρώντας στην εκδίκαση της αίτησης ακύρωσης (άρθρο 64 π.δ. 18/1989), την απέρριψε ως αβάσιμη, με το σκεπτικό ότι, σε κάθε περίπτωση, δεν προκύπτει από τα στοιχεία του φακέλου η ύπαρξη σοβαρών λόγων συναρτώμενων με τις περιστάσεις της οικογενειακής ζωής του αιτούντος που θα δικαιολογούσαν τη χορήγηση της αιτηθείσας άδειας. Σε σχέση δε με το απόρρητο των διαβιβασθέντων από τις τσεχικές αρχές συμπληρωματικών πληροφοριών, η διαβάθμισή τους δικαιολογείται, ενώ το περιεχόμενό τους ελήφθη πάντως υπόψη από το δικαστήριο, παρά τη μη κοινοποίησή τους στον αιτούντα. Ενόψει αυτών, η προσβαλλόμενη πράξη κρίθηκε ως νομίμως και επαρκώς αιτιολογημένη.

Η σχολιαζόμενη απόφαση παρουσιάζει δύο, διακριτά μεταξύ τους, άξια σχολιασμού σημεία. Πρώτον, από σκοπιάς ενωσιακού δικαίου, ερμηνεύει με ενδιαφέροντα τρόπο το άρθρο 25 της Σύμβασης της 19ης Ιουνίου 1990 για την εφαρμογή της Συμφωνίας του Σένγκεν της 14ης Ιουνίου 1985 (εφεξής, ΣΕΣΣ), η οποία κυρώθηκε με τον ν.

2514/1997. Δεύτερον, αφορά το διαχρονικό ζήτημα της εξισορρόπησης απορρήτων εγγράφων και δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο πλαίσιο της διοικητικής δί- κης.

Παρατηρήσεις

Άννα Ζήση*

Ι. Η «διαβούλευση» μεταξύ των κρατών μελών στο πλαίσιο της ΣΕΣΣ

Στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης, το *ratione temporis* εφαρμοστέο δίκαιο ανάγεται στο άρθρο 25 ΣΕΣΣ. Ήδη, μετά τη θέση σε ισχύ του Κανονισμού 1861/2018, το ως άνω άρθρο 25 έχει διαγραφεί, και το ουσιαστικό περιεχόμενο των ρυθμίσεων των δύο παρα- γράφων του έχει μεταφερθεί – εμπλουτισμένο – στα άρ- θρα 27 έως 30 του Κανονισμού. Και στις δύο εκδοχές της, η κατ' ουσία ρύθμιση αντανakλά δύο όψεις του αυτού προβλήματος, που συνίσταται στον κίνδυνο δημιουργίας ασυμβίβαστων καταστάσεων όταν σε υπήκοο τρίτης χώ- ρας χορηγείται άδεια διαμονής ενώ ταυτόχρονα ο ίδιος έχει καταχωριστεί στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν ως ανεπιθύμητος στον χώρο Σένγκεν και το αντίστροφο¹. Το άρθρο 25 ΣΕΣΣ, και οι νυν διατάξεις του Κανονισμού, επιλύουν το ζήτημα καλώντας τα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη σε διαβούλευση, προηγούμενη ή εκ των υστέρων, αναλόγως αν αυτή λαμβάνει χώρα πριν ή αφότου δημι- ουργηθούν οι αντικρουόμενες καταστάσεις (καταχώριση στο SIS και χορήγηση τίτλου διαμονής)².

Σε αυτό το πλαίσιο, η εν προκειμένω κρίσιμη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 ΣΕΣΣ ορίζει, κατά γράμμα, ότι, όταν συμβαλλόμενο μέρος σκοπεύει να χορηγήσει τίτλο δι- αμονής σε αλλοδαπό που έχει καταχωριστεί από έτερο κράτος μέλος, προβαίνει σε διαβούλευση με το τελευταίο και λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντά του. Ο τίτλος διαμο- νής χορηγείται μόνο για σοβαρούς λόγους, κυρίως αν- θρωπιστικούς ή απορρέοντες από διεθνείς υποχρεώσεις. Αν ο τίτλος διαμονής χορηγηθεί, το καταχωρούν κράτος προβαίνει στην ανάκληση της καταχωρίσεως, αλλά μπο- ρεί να καταχωρίσει τον αλλοδαπό αυτό στον εθνικό κα- τάλογο.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, το πρώτον με την υπ' αριθμ. 217/2023 απόφασή του, υιοθέτησε μια στενή ερ- μηνεία του άρθρου 25 παρ. 1 ΣΕΣΣ, την οποία και ακο- λουθεί η σχολιαζόμενη απόφαση. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, που εκκινεί από τη στενή ερμηνεία του γράμμα- τος της διάταξης, υποχρέωση διαβούλευσης καθιερύεται όταν η εθνική διοίκηση, έχοντας αντλήσει πληροφορί- ες σχετικά με την καταχώριση του αλλοδαπού στο έτε- ρο κράτος και τους λόγους της, καταλήγει ωστόσο στο πλαίσιο της στάθμισης σε θετική κρίση για τη χορήγηση ή ανανέωση του αιτούμενου τίτλου. Αντίθετα, εάν κατα- λήγει στην άρνηση ή ανάκληση του τίτλου διαμονής, δεν συντρέχει λόγος προσφυγής στη διαδικασία της διαβού- λευσης, καθώς, σε κάθε περίπτωση, οι αποφάσεις των δύο εμπλεκόμενων κρατών δεν είναι αντιφατικές μεταξύ τους, αλλά συμπλέουν³.

Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνευτικής εκδοχής, εντοπίζο- νται δύο διακριτές «φάσεις» επικοινωνίας με τις αρχές του καταχωρούντος κράτους: η απλή λήψη συμπληρω- ματικών στοιχείων και πληροφοριών σχετικά με την εγ- γραφή, και η διαδικασία της διαβούλευσης. Το δεύτερο στάδιο ενεργοποιείται μόνο αν η διοικητική αρχή άγεται σε θετική απόφαση.

Η ερμηνευτική εκδοχή του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν παρανοεί το γράμμα («όταν ένα συμβαλλόμενο μέρος πρόκειται να χορηγήσει τίτλο διαμονής ...»⁴), ούτε το πνεύ- μα της διάταξης, καθώς είναι αληθές ότι στην περίπτωση αρνητικής απόφασης δεν τίθεται ζήτημα ασυμβατότη- τας. Μπορούν, ωστόσο, να διατυπωθούν ορισμένα ση- μεία προβληματισμού: πρώτον, η ερμηνευτική αυτή εκ- δοχή εκκινεί από την παραδοχή – που όμως δεν βρίσκει έρεισμα στο γράμμα της διάταξης – ότι το ενδιαφερόμε- νο κράτος έχει σε πρώτη φάση ζητήσει και λάβει συμπλη- ρωματικές πληροφορίες από το καταχωρούν κράτος, και ότι επί τη βάση αυτών προβαίνει αυτόνομα στη ζητούμε- νη στάθμιση. Στο μέτρο που το στάδιο αυτό της λήψης συμπληρωματικών πληροφοριών δεν προκύπτει σαφώς από τη διάταξη, υποστηρίξιμη από το γράμμα της τελευ- ταίας είναι και η ερμηνευτική εκδοχή ότι το πλαίσιο της διαβούλευσης περιλαμβάνει και τη λήψη των αναγκαίων πληροφοριών και, επομένως, ενεργοποιείται σε κάθε πε- ρίπτωση.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. ΔΕΕ C-204/17, Ε., 16.01.2018, ECLI:EU:C:2018:8, σκ. 38, ΔΕΕ C-193/ 19, *Migrationsverket*, 04.03.2021, ECLI:EU:C:2021:168, σκ. 31.

2. Με αυτό το νόημα, πρόκειται για προηγούμενη διαβούλευση στην περίπτωση του άρθρου 25 παρ. 1 της ΣΕΣΣ και των άρθρων 27 και 28 του Κανονισμού 1861/2018, ενώ για εκ των υστέρων διαβού- λευση στην περίπτωση του άρθρου 25 παρ. 2 της ΣΕΣΣ και του άρθρου 29 του Κανονισμού 1861/2018.

3. ΣτΕ 217/2023, σκ. 5, ΣτΕ 236/2025, σκ. 6. Βλ. συναφώς από τη νο- μολογία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων ΔΠρΘεσ 5/2025, σκ. 7.

4. Οι λοιπές γλωσσικές εκδοχές της διάταξης είναι εξίσου αμφίσημες («where a Contracting Party considers issuing a residence permit», «lorsqu'une Partie Contractante envisage de délivrer un titre de séjour») χωρίς να αναφέρονται ρητά σε περίπτωση θετικής από- φασης. Μπορεί πάντως να παρατηρηθεί ότι η συναφής διάταξη του άρθρου 22 του Κώδικα Θεωρήσεων (Κανονισμός 810/2009) υιοθετεί, αντίθετα, σαφώς ευρύτερη διατύπωση περί διαβούλευ- σης «κατά την εξέταση αιτήσεων».

Εάν τα δύο είναι διακριτά, δηλαδή η διαβούλευση δεν συνίσταται στην παροχή από το καταχωρούν κράτος των σχετικών πληροφοριών, τότε ανακύπτει επίσης το ερώτημα σε τί συνίσταται κατά περιεχόμενο η διαβούλευση; Αποτελεί μια διαπραγμάτευση των δύο αποκλειστικά επί των «ενστάσεων» του καταχωρούντος κράτους, ενόψει των συμφερόντων του; Η εκδοχή αυτή (δηλαδή να συνίσταται η διαπραγμάτευση αποκλειστικά σε ενστάσεις και σταθμίσεις σκοπιμότητας και συμφερόντων των δύο ενδιαφερομένων κρατών) δεν εναρμονίζεται εύκολα με τη νομολογία του ΔΕΕ αναφορικά με την ερμηνεία του ίδιου άρθρου 25 ΣΕΣΣ. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της ερμηνείας της παρ. 2 του άρθρου 25 ΣΕΣΣ, το ΔΕΕ έχει αναγνωρίσει ότι ο ενδιαφερόμενος αλλοδαπός μπορεί να επικαλείται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων τα έννομα αποτελέσματα που απορρέουν από τη διαδικασία διαβούλευσης καθώς και τις υποχρεώσεις που συνεπάγονται τα αποτελέσματα αυτά⁵. Παρότι το περιεχόμενο αυτών των έννομων αποτελεσμάτων και υποχρεώσεων δεν εξειδικεύθηκε περαιτέρω, είναι ζητούμενο ποια έννομα αποτελέσματα και υποχρεώσεις μπορεί να αντλήσει ο ενδιαφερόμενος εάν η διαδικασία της διαβούλευσης δεν αφορά δεδομένα και πληροφορίες που αφορούν στην κατάσταση του, αλλά τα επικαλούμενα συμφέροντα των δύο ενδιαφερόμενων κρατών. Ακολουθώντας την ερμηνευτική εκδοχή του Συμβουλίου της Επικρατείας, το περιεχόμενο αυτών μάλλον εξαντλείται στην επίκληση της παράλειψης του κράτους μέλους να κινηθεί τη διαδικασία της διαβούλευσης σε περίπτωση που όφειλε να το πράξει.

II. «Σοβαροί λόγοι» έναντι σοβαρών απορρήτων

Όποια εκδοχή και αν θεωρηθεί ορθότερη ως προς τις συνθήκες ενεργοποίησης της διαδικασίας της διαβούλευσης, το καθ' ύλην αντικείμενο της στάθμισης που καλούνται να διενεργήσουν οι αρμόδιες αρχές είναι αναντίρρητο: οι δύο πόλοι της στάθμισης είναι, αφενός, το δημόσιο συμφέρον το οποίο εξυπηρετεί η καταχώριση του αλλοδαπού στο πληροφοριακό σύστημα Σένγκεν και το μέτρο της απαγόρευσης εισόδου, και, αφετέρου, οι τυχόν επικαλούμενοι από τον αλλοδαπό «σοβαροί λόγοι, κυρίως ανθρωπιστικοί ή λόγοι που απορρέουν από διεθνείς υποχρεώσεις». Η διατύπωση αυτή του άρθρου 25 ΣΕΣΣ συναρτάται από την υπάρχουσα νομολογία σχεδόν μονοπωλιακά με το αντλούμενο από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή. Εάν διαπιστωθεί ότι δεν προκύπτει από την αιτιολογία των σχετικών αποφάσεων ότι τα ως άνω αντικρουόμενα συμφέροντα σταθμίστηκαν επαρκώς από τη Διοίκηση, τα εθνικά δικαστήρια άγονται σε ακύρωση και αναπομπή στη Διοίκηση για νέα, νομίμως αιτιολογημένη κρίση⁶. Υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, η αναπομπή συνοδεύεται από ρητή υπόδειξη

στη Διοίκηση να αναζητήσει πρόσθετα συμπληρωματικά στοιχεία από τις αρχές του κράτους μέλους της καταχώρισης⁷.

Η υπό κρίση περίπτωση, ωστόσο, παρουσιάζει ως προς αυτό το σημείο σημαντική ιδιαιτερότητα: καθότι ο πρώτος πόλος της στάθμισης στοιχειοθετείται από πληροφορίες που χαρακτηρίζονται ως απόρρητες, η κρίση της Διοίκησης εξ ορισμού δεν είναι πλήρως αιτιολογημένη. Ωστόσο, η παραπάνω εκδοχή της ακύρωσης και αναπομπής στη Διοίκηση για εκ νέου αιτιολογημένη κρίση θα ήταν αλυσιτελής, εφόσον η Διοίκηση θα είχε σε κάθε περίπτωση κώλυμα να διαλάβει πλήρη και ειδική αιτιολογία διατηρώντας ταυτόχρονα τη διαβάθμιση των απόρρητων εγγράφων.

Το αδιέξοδο αυτό έχει επιλύσει ήδη πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας⁸ σύμφωνα με την οποία η υποχρέωση αιτιολογίας περιορίζεται (και ως εκ τούτου δεν συντρέχει λόγος ακύρωσης) όταν τα στοιχεία, στα οποία αυτή στηρίζεται, έχουν χαρακτηριστεί νομίμως ως απόρρητα. Τότε η Διοίκηση δεν έχει την υποχρέωση να τα αναφέρει στο σώμα της πράξης, όμως οφείλει να τα θέσει υπόψη του δικαστηρίου, το οποίο θα κρίνει ως ακολούθως: στη μεν περίπτωση που κρίνει ότι ο απόρρητος χαρακτήρας δεν δικαιολογείται ενόψει του περιεχομένου των σχετικών εγγράφων⁹, θα αναβάλλει την οριστική κρίση της υποθέσεως, προκειμένου ο αιτών να λάβει γνώση των στοιχείων αυτών και να διατυπώσει τις απόψεις του. Σε αντίθετη περίπτωση, όπως εν προκειμένω¹⁰, το δικαστήριο θα επιβεβαιώσει τη διαβάθμιση των απόρρητων εγγράφων και θα τα λάβει υπόψη για τη διαμόρφωση της κατ' ουσία κρίσης του, χωρίς να αναφερθεί στην απόφασή του στο κατ' ιδίαν περιεχόμενό τους.

Η δικονομική αυτή προσαρμογή, σε ένα δικαιosuγκριτικό πλαίσιο, δεν είναι ούτε η πλέον ούτε η λιγότερο προστατευτική για τον ενδιαφερόμενο διάδικο¹¹. Είναι πάντως,

7. ΔπρΑθ 291/2019, ΔΠρΘεσ 124/2024 κ.α.

8. ΣτΕ 4600/2005 7μ., ΣτΕ 3717/2012, ΣτΕ 1551/2022 κ.α.

9. Ενδεικτικά, στην πρόσφατη ΔΠρΧαν 5/2024 (συμβ.), το επικαλούμενο ως απόρρητο έγγραφο κρίθηκε ότι δεν περιελάμβανε ευαίσθητες πληροφορίες, η κοινοποίηση των οποίων θα έθετε σε κίνδυνο τα συμφέροντα του κράτους ή θα δυσχέραινε τη διεξαγόμενη σχετικής έρευνα των αρχών, ούτε περιείχε άξιες προστασίας αναφορές σε τρίτα πρόσωπα ή σε επιχειρησιακά, εσωτερικά δεδομένα της ΕΥΠ.

10. ΣτΕ 236/2025, σκ. 11: «...κατά την κρίση του Δικαστηρίου, ο χαρακτηρισμός πάντως των πιο πάνω συμπληρωματικών στοιχείων ως «απορρήτων» δικαιολογείται εν προκειμένω, διότι αποβλέπει στη διασφάλιση της ακεραιότητας της αστυνομικής έρευνας...».

11. Hungarian Helsinki Committee, The Right to Know in the European Union: Comparative Study on Access to Classified Data in National Security Related Immigration Cases, 2024, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <https://www.refworld.org/reference/research/>

5. ΔΕΕ C-204/17, ό.π., σκ. 56-60.

6. ΔΠρΑθ 55/2022, ΔΠρ Θεσ 666/2023 κ.α.

αναμφίβολα, μια δικονομική δίοδος που επιτυγχάνει να συγκεράσει τα αντιτιθέμενα έννομα αγαθά¹² εντός του πλαισίου που έχει θέσει και η συναφής νομολογία του ΕΔΔΑ¹³. Με αφορμή πάντως τις περιστάσεις της σχολιαζόμενης απόφασης, μπορεί να προστεθεί στα πρακτικά προβλήματα που ενέχει η εφαρμογή αυτής της νομολογιακής γραμμής¹⁴ και το εξής: ο εν γένει προβληματισμός περί απορρήτων και δικαστικής προστασίας έχει τεθεί

hhc/2024/en/147915. Για τα συγκριτικά συμπεράσματα της έρευνας για το σύνολο των κρατών για τα οποία συλλέχθηκαν δεδομένα, βλ. σσ. 66-68.

12. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Το απόρρητο εθνικής ασφάλειας στη διοικητική δικονομία, Εισήγηση στην ημερίδα της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών, 02.12.2021, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/images/stories/pdf/epimorfosi/2021/vlachopoulosdik_2021.pdf.

13. ΕΔΔΑ *Regner κατά Τσεχίας* (Προσφυγή No 35289/11), απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2017 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, ΕΔΔΑ *Muhammad και Muhammad κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 80982/12), απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης. Επισημαίνεται πάντως ότι οι ως άνω κρίσεις του ΕΔΔΑ έχουν εκφερθεί υπό το φως των άρθρων 6 ΕΣΔΑ και 1 του 7ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, τα οποία δεν βρίσκουν *ratione materiae* πεδίο εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση (για το *ratione materiae* πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1 του 7ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου βλ. ΕΔΔΑ *Muhammad και Muhammad*, ό.π., παρ. 91-92, ενώ για τη μη ένταξη των υποθέσεων που αφορούν την είσοδο, διαμονή και απομάκρυνση αλλοδαπών στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ βλ. ΕΔΔΑ *Μααουία κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 39652/98), απόφαση επί του παραδεκτού 5ης Οκτωβρίου 2000 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 38-39, *Μ.Κ. και λοιποί κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 34349/18 κ.α.), απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2022, παρ. 104-108.

14. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π.

σχεδόν αποκλειστικά επ' αφορμή κρατικών απορρήτων. Στο πλαίσιο της υπό κρίση υπόθεσης, ωστόσο, προκύπτει ότι τα επικαλούμενα απόρρητα έγγραφα ευνόητα περιλαμβάνουν και πληροφορίες που συνιστούν κατ' ουσία δευτερογενές, μη εθνικό απόρρητο, δηλαδή πληροφορίες τις οποίες εμπιστεύτηκαν ως απόρρητες οι αρχές του κράτους μέλους της καταχώρισης στις εθνικές αρχές¹⁵. Στην περίπτωση αυτή, θα είχε πράγματι ο εθνικός δικαστής τη δυνατότητα να κρίνει ότι, ενόψει του περιεχομένου των σχετικών εγγράφων, δεν δικαιολογείται η διαβάθμιση του μη εθνικού απορρήτου ώστε να τεθεί αυτό υπόψη του διαδίκου;

Παρότι οι παραπάνω προβληματισμοί έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, η αιτιολογία της σχολιαζόμενης απόφασης εν προκειμένω καθιστά σαφές ότι η κρίσιμη στάθμιση ήταν μια «εύκολη», μη οριακή στάθμιση: χωρίς να αναφερθεί βέβαια στον καλυπτόμενο από το επικαλούμενο απόρρητο πόλο της, επισημαίνει ότι ο έτερος πόλος, δηλαδή οι επικαλούμενοι από τον αιτούντα οικογενειακοί λόγοι, είναι σε κάθε περίπτωση αδύναμος, ενόψει του ότι, κατά την κρίση του δικαστηρίου, ο αιτών δεν επικαλέστηκε ιδιαίτερα «σοβαρούς λόγους» που να ανάγονται στις περιστάσεις της οικογενειακής ζωής του (λ.χ. μικρή διάρκεια κοινής συμβίωσης, μη απόκτηση τέκνων). Σε διαφορετική περίπτωση όπου διαπιστωμένα και αναντίρρητα θα συνέτρεχαν σημαντικοί οικογενειακοί δεσμοί, το έλλειμμα αιτιολογίας θα ήταν περισσότερο αισθητό, εφόσον το δικαστήριο θα αδυνατούσε να αποκαλύψει την αντίρροπη «σοβαρότητα» των καλυπτόμενων από απόρρητο λόγων εθνικής ασφάλειας.

15. ΣτΕ 236/2025, σκ. 11.

► **3η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, κ. Κωνσταντίνο Α. Ρόκα – 20 Ιανουαρίου 2025**

Στις 20 Ιανουαρίου 2025, πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο «Δ. Ευρυγένη» του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) η 3η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, κ. Κωνσταντίνο Α. Ρόκα, ο οποίος ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Η κατανόηση του μηχανισμού της Δημόσιας Τάξης του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου μετά την υιοθέτηση του νόμου 5089/2024 για την ισότητα στον πολιτικό γάμο». Μετά την ολοκλήρωση της εισήγησης, ακολούθησε ενδιαφέρουσα συζήτηση με το κοινό.

Η εκδήλωση διοργανώθηκε από το ΚΔΕΟΔ και την Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ).

Η γραπτή αποτύπωση της εισήγησης του κ. Ρόκα θα δημοσιευθεί σε προσεχές τεύχος της ΕΕΕυρΔ.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στη Ρώμη**

Στις 3-7 Φεβρουαρίου 2025 πραγματοποιήθηκε η τρίτη εκπαιδευτική επίσκεψη (Study Visit) του Προγράμματος στη Ρώμη, στην οποία συμμετείχαν 10 εργαζόμενοι του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Χωροταξίας της Βόρειας Μακεδονίας. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, οι συμμετέχοντες ξεναγήθηκαν σε εγκαταστάσεις και βιομηχανίες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Πέμπτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 10 Φεβρουαρίου 2025 διεξήχθη στη Βιέννη, Αυστρία, η πέμπτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής (Steering Committee Meeting) του Προγράμματος. Στο πλαίσιο της συνάντησης, τα μέλη της Επιτροπής συζητήσαν για την πορεία του Προγράμματος και τις μελλοντικές δραστηριότητες. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, συμμετείχαν η κα Έλλη Τσιτσιπά και η κα Μαρία Χαλυβοπούλου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Εκδήλωση λήξης (Closing Event) του Προγράμματος & όγδοη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 25 Φεβρουαρίου 2025 πραγματοποιήθηκε, στα Σκόπια, η εκδήλωση λήξης (Closing Event) του Προγράμματος, καθώς και η όγδοη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής, όπου εξετάστηκε η συνολική πρόοδος και πορεία του Προγράμματος. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, συμμετείχαν η κα Βιργινία Τζώρτζη, η κα Έλλη Τσιτσιπά και η κα Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2025 – Α΄

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΔΕΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Το νέο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων: γενική ανάλυση του Ν. 4412/2016 έως και τον Ν. 5079/2023. 2η έκδ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2024. xvi, 654 σσ.

ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ ΑΡΓΥΡΩ, Η Νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου για τον Προσυμβατικό Έλεγχο των Δημοσίων Συμβάσεων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2024. xiv, 415 σσ.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

MONTANARO FRANCESCO, The European Union and international investment law: the two dimensions of an uneasy relationship. Oxford: Hart, 2024. xxix, 181 pp.

MOSKVAN DOMINIK, Protection of foreign investments in an Intra-EU context: Not one BIT? Cheltenham: Edward Elgar, 2022. vii, 267 pp.

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι., Το δίκαιο της ενέργειας μέσα από την νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2022. xii, 223 σσ.

ΑΡΓΑΛΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι., Ενεργειακή αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: μία αρχή υπό διαμόρφωση. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2024. viii, 220 σσ.

ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

MOLNAR TAMAS, WESSEL RAMSES A., Interactions between EU law and international law: juxtaposed perspectives. Cheltenham: Edward Elgar, 2024. xvi, 312 pp.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

SCHOLTES JULIAN, The Abuse of Constitutional Identity in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2023. xiii, 318 pp.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

CARDENAS YENNY VEGA, Méthodologie et épistémologie du droit comparé: Diverses méthodes et écoles. Montreal: LexisNexis, 2024. xvi, 308 pp.

